

GRUPA AUTORA

21 PRIČA O DEMOKRATIJÍ

GRUPA AUTORA

21 PRIČA O DEMOKRATIJI

Urednik

Daliborka Uljarević

Podgorica, 2005.

Izdavač
Centar za građansko obrazovanje

Za izdavača
Daliborka Uljarević

Grupa autora
21 priča o demokratiji

Urednik
Daliborka Uljarević

Redakcija
Boris Ristović, Maja Mugoša

Priprema i realizacija
Studio MOUSE – Podgorica

Dizajn korica
Studio MOUSE – Podgorica

Lektura i korektura
Sanja Mijušković

Prevod
Maja Mugoša

Štampa
3M Makarije

Tiraž
500 primjeraka

ISBN 86-85591-01-5

**Ovu publikaciju finansijski je podržala Fondacija „Friedrich Ebert,
Regionalni biro Beograd**

Ovaj zbornik je nastao tokom rada Škole demokratije, koju od 2003. godine organizije Centar za građansko obrazovanje, uz podršku Fondacije “Friedrich Ebert”.

Mišljenja iznijeta u prilogima autora su njihova lična. Iskreno im se zahvaljujemo na inspirativnim predavanjima, kao i na spremnosti da i pored brojnih obaveza nađu vremena i energije da ista prirede za publikovanje, ili nam pošalju neke od svojih najboljih radova.

Redakcija

UVODNE NAPOMENE

Fondacija „Fridrih Ebert“ je njemačka politička fondacija koja baštini ideje bliske socijaldemokratiji, djeluje u međunarodnim okvirima, a cilj joj je doprinos međunarodnom razumijevanju, razvoju demokratije, društvene pravde i ekonomskog prosperiteta. Fondacija je devedesetih godina započela s aktivnostima na području jugoistočne Evrope, koje su u posljednjih nekoliko godina uključivale i Crnu Goru. Jedna od naših glavnih projektnih linija realizovana je u saradnji sa Centrom za građansko obrazovanje. Riječ je o Školi demokratije, koju smo podržavali tokom protekle dvije godine. Ponosni smo što za ovaj projekat postoji sve veće interesovanje, tako da su u ovoj godini uspješno realizovana dva kursa Škole. Smatramo da je to odlična inicijativa, koja pomaže mladim ljudima pripremajući ih za aktivnije učešće u razvoju države i društva.

Upravo ovaj vid saradnje sa demokratskim institucijama doprinosi jačanju i proširivanju demokratskih sistema, a u cilju veće društvene pravde i ekonomskog prosperiteta. Materijali koji su napravljeni i korišćeni za vrijeme kurseva Škole demokratije odlično su pripremljeni i korisni, zbog čega želimo da omogućimo njihovu publikaciju i širu distribuciju. Ovo je drugi dio priručnika za Školu demokratije; nadamo se da će ga trajno koristiti polaznici ove škole, studenti, eksperti, političari i zaposljeni u državnom sektoru. Na ovaj način, Fondacija „Fridrih Ebert fondacija“ učestvuje u političkom razvoju Crne Gore.

Želio bih da izrazim posebnu zahvalnost Centru za građansko obrazovanje i gospođici Daliborki Uljarević, koja je osmislila ovu ideju i preuzela težak zadatak koordinacije izrade i publikovanja priručnika.

Dr Heinrich Sassenfeld, direktor
Decembar 2004. godine,

PREPREKE NA PUTU RAZUMEVANJA, POVERENJA I POMIRENJA

U našem životu postoje izvesne „konstante našeg mentaliteta”¹, koje se pokazuju kao smetnja razumevanju, poverenju i pomirenju između naroda, vera i kultura. Ti čvrsti obrasci mišljenja, verovanja i ponašanja (nacionalni, politički, kulturni), o kojima će ovde biti reči, jesu: tradicionalizam, autoritarni mentalitet, politička ne/kultura, antiintelektualizam, predrasude i nepostojanje kritičke javnosti. Čuveni francuski istoričar Fernand Braudel rekao bi da su to pojmovi dugog trajanja. Evo samo par naznaka o svakom od ovih šest pojmova.

Tradicionalizam je ideologija koja potomcima nameće ideje, verovanja, vrednosti i norme njihovih predaka – da ih slede bez pogovora ili prigovora, ne obazirući se na promene u spoljašnjoj sredini ili unutrašnjem iskustvu. Tradicionalizam, kao zatvorena svest, stoji u obliku teške prepreke uspešnoj komunikaciji, ne samo sa vlastitom prošlošću nego i kao nepremostiva teškoća u pokušaju komunikacije između drugih naroda i njihovih kultura. A komunikacija između dve kulture moguća je samo pod uslovom da se oba kulturna sistema shvate kao otvorena, nedovršena i nesavršena – samo tako mogu jedan drugog da upotpune, oplode i usavrše. A. Gurevič upozorava: „Mi ljudima drugih vremena, društava i civilizacija postavljamo *naša* pitanja, ali očekujemo da dobijemo *njihove* odgovore, jer je jedino u tom slučaju moguć dijalog.”² Čvrsti ili okamenjeni obrasci mišljenja, verovanja i vrednovanja, kao što su predrasude, autoritarni mentalitet i nacionalistička ideologija, onemogućuju dodir različitih kultura i vremena, ili taj susret sa drugim i drukčijim razumeju kao svađu. „Tako svaki nacionalista liči na čovjeka koji kroz vrijeme ide natraške, svađajući se s prolaznicima.”³ Kada ideja o isključivoj vrednosti svoje tradicije pređe u *normu*, tada se može govoriti o tradicionalizmu kao ideologiji.

Autoritarni mentalitet je druga konstanta našeg društvenog i političkog iskustva. U nas je niz generacija odrastao i dozreo u autoritarnoj atmosferi

¹ Dragan K. Vukčević, *Iza normi*, Sociološki i pravni eseji, CID, Podgorica, 2003, str. 193.

² A. Gurevič, *Kategorije srednjovekovne kulture*, Matica srpska, Novi Sad, 1994, str. 8.

³ Dragan K. Vukčević, op. cit., str. 223.

(bilo u porodici kao elementarnoj društvenoj zajednici, bilo u državi kao političkoj organizaciji društva), pa je teško očekivati da se one, takoreći preko noći, preusmere na dijaloški, to jest demokratski način mišljenja, verovanja i ponašanja: težak je i dug put od vladavine vođe do vladavine zakona! Ako većina naših ljudi više veruje u vođe nego u zakone, onda se ne bi trebalo čuditi ako oni opet krenu za svojim suludim vođama u neki novi sukob sa drugim i drukčijim, čim se nađu u nekoj krizi. U nas su i oni na vlasti i oni koji se bore za vlast iste, sužene, autoritarne svesti. Možda je aforističar A. Baljak najbolje opisao stanje demokratije u našoj državi: „Demokratija je uvedena, narod je ostao napolju.” Ako je većina naših ljudi autoritarnog duha (a sva istraživanja u to uveravaju), onda je logično da oni nisu kadri da vode uljudan, otvoren i iskren razgovor: drugi se ne doživljava kao dopuna već kao neprijatelj! Najmanje dva uslova nužna su da bi se država postavila na zdrave temelje: jedan je doneti demokratski ustav, a drugi - imati narod dozreo za dijaloški način mišljenja, verovanja i ponašanja! Prvi uslov se nekako i može ispuniti, drugi je skoro neostvarljiv.

Politička nekultura je treći zid o koji se razbija svaki pokušaj razumevanja, poverenja i pomirenja. U nas postoji veoma raširena i opasna duhovna navika koja se uporno održava u načinu na koji mislimo: postoji samo za i protiv! Pojmovi *za* i *protiv* svojstveni su ljudima koji nemaju drugih pojmova – njima nedostaje ono *između*. Zato je Hulio Kortasar u pravu kada ističe: „Između *za* i *protiv* koliko je *možda*.” Možda je „*teza-antiteza*” oblika mišljenja koji proizvodi stalan sukob sa drugim. Svet je mnogo složeniji od ove proste opreke, i dok to ne shvati, uvek će biti otvoren za prostačke sporove i sukobe. Te binarne podele, svodenje brojnih mogućnosti izbora samo na dva, nešto je vrlo opasno, iako se čini logično i praktično. Ako sam prinuđen da biram između *za* i *protiv*, onda to i nije pravi izbor. Maks Veber ističe tri ključne osobine koje bi trebalo da imaju političari: strast, odgovornost i mera. Naši imaju samo strast.⁴ U lovu na moć i vlast, i prednosti koje iz toga slede („podela plena”), naši liberalni oligarsi nemaju ni mere ni osećanja odgovornosti. Nesposobni da sastave mudru i lepu rečenicu, oni ne prestaju da brbljaju: svi žele da se čuju i vide, a niko nema šta da kaže i pokaže! Manjak mislilaca nadomešta se viškom brbljivaca. Dobro je da postoji sloboda govora, ali je još bolje ako ono što se govori zavređuje da bude javno izgovoreno. Nema slobode bez granica slobode: valjana ograničenja čine ljude slobodnim! Nema toga političkog sistema, makar on bio i demokratski, koji može da opstane bez ikakvih ograničenja, to jest bez pridržavanja osnovnih moralnih načela i pravnih normi, pri čemu moral ima apsolutnu prednost pred pravom.

⁴ “Suviše sumnjičav da bi bio srećan, suviše okrutan da bi bio voljen, suviše tašt da bi bio velik” (Vil Durant, *Doba vere* 4/I, Narodna knjiga-Alfa, Beograd, 1998, str. 15).

U vezi sa **antiintelektualizmom** dovoljno je reći ovo: retko je koje društvo bilo sklono ljudima od ideja, iako su njihove ideje postale pokretačka snaga društva. Uglavnom su bili osuđeni da čame u zapečku dok prosečni veličaju sami sebe. Istinski intelektualci pitaju, uznemiruju i osporavaju vekovne navike ljudi, a to ne ide bez otpora i kazne. Niče više: nema toga razloga koji može da razuveri narod u ono u šta on veruje bez razloga! S. Hantington navodi podatak da izvan zapadnog sveta svega 1% stanovništva usvaja univerzalne ideje, verovanja i vrednosti (što čini elitnu kulturu), a 99% ljudske porodice veže se uz svoje plemenske, rasne, klasne i nacionalne ideje, verovanja i vrednosti.⁵ Istinski motivi postupaka i izbora masa ne leže u ravni svesnog nego nesvesnog, pa je svesno propitivanje tih nesvesnih naslaga osuđeno na neuspeh. Poznato je da pojedinac u masi menja svoje ponašanje, i to nagore: on postaje duhovno i moralno lošiji! Ovde su premoćni nagoni mase a ne individualne razlike, to jest kolektivni identitet nadmoćan je ličnom. Cilj masovne ideologije nije otkrivanje istine, nego ostvarivanje koristi. Zato Niče i kaže da je ideologija koristan način pogrešnog razumevanja stvarnosti. Intelektualci se svojski trude oko objektivne istine, ali sa istinom stoji sve gore. To je jasno uvideo J. Dučić kada je zapisao ove reči: „Srbini ima prirodnu tendenciju da sve svoje velike ljude ili poubija ili unizi, i da ih zatim opeva u svom desetercu kao heroje svoje nacije, i najzad proglasi svetiteljima svoje crkve.”

Predrasude su opšta pojava u svim društvima i kulturama. Na primer, stranac se po pravilu doživljava kao sumnjiv i opasan, što je samo poseban oblik bojazni od nepoznatog i nepredvidivog. Predrasuda je (pozitivan ili negativan) stav pojedinca ili grupe prema drugom pojedincu ili grupi, koji se ne temelji na poznavanju činjenica i racionalnih razloga: činjenice i razlozi mogu biti pri ruci, ali predrasude ostaju nedirnute!⁶ Tako, na primer, postoje predrasude prema određenoj rasi, naciji, veri, polu, manjini: na svaku manjinu većinski narod gleda kao na strano telo ili remetilački činilac! Razgovori o potrebi i nužnosti tolerancije u etnički i verski mešovitim zajednicama veoma su korisni i delotvorni kada je reč o uklanjanju *zabluda* koje pojedinci (ili grupe) imaju jedni o drugima, jer se zabluda može odstraniti racionalnim razlozima. Razgovori o potrebi i nužnosti tolerancije u nacionalno i religijski mešovitim zajednicama nisu efikasni kada je reč o iskorenjivanju *predrasuda* koje pojedinci (ili grupe) imaju jedni o drugima, jer predrasuda se ne može iskoreniti racionalnim razlozima: razlozi mogu biti ubedljivi, ali predrasuda ostaje neokrnjena, jer je ona emocionalni stav, usvojen na veru pre proveravanja. Prema tome, kognitivni stav računa sa greškom, emocionalni je ne priznaje. Predrasuda se po pravilu ne dovodi u pitanje, baš zato što je predrasuda – ona prethodi svakom rasuđivanju. Kod

⁵ S. Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica 2000, str. 62-63.

⁶ Videti šire: G. Allport, *The Nature of Prejudice*, A Doubleday, New York, 1958.

pojedinaца (ili grupa) postoji sklonost premeštanja težišta sa kognitivnog na emocionalni plan ili ravan ponašanja. Predrasuda prema drugom i drukčijem od nas jest onaj čvrsti, stalni i stabilni element u međuljudskim odnosima, *element otporan na promenu*, koji te odnose drži napetim i zapetim kao puška, tako da su potrebni mali i nevidljivi povodi da bi iskrslili veliki i opasni nacionalni, verski i kulturni sporovi i sukobi.

Istraživanja **javnog mnjenja** u svetu i u nas pokazuju da postoji svega 10-15% procenata tzv. kritičke javnosti, to jest ljudi koji misle svojom glavom, a svi ostali čine masovno društvo bez glave. Vladajuća klika stvara javno mnjenje kakvo joj treba, pa govor o objektivnoj ili kritičkoj ulozi javnog mnjenja postaje prazan i jalov. Imati povlašten položaj u medijima znači imati uza se političku javnost. Javno mnjenje se više ne sluša, ono se pravi. Misli vladajuće klike su vladajuće misli. Stvarnost više ne definišu oni koji je najbolje poznaju, već oni koji njome vladaju. Ove definicije su psihološki nadmoćne, iako su gnoseološki bezvredne. Razumevanje stvarnosti potiskuje se u korist vladanja stvarnošću: ljubav prema istini ustupa mesto volji za moć! Više nije važno kakva je stvarnost, ni da li ona postoji u obliku sna ili jave, jedino je važno da se njome može vladati po svojoj volji i bez pomoći istine. Orvelov veliki brat bi rekao: „Ja sam se prihvatio da vam namestim glavu kako treba.” Ako sva istraživanja javnog mnjenja pokazuju da mali broj ljudi misli svojom glavom, onda je jasno da je na delu nemoć pojedinca pred svemoći organizacije. Identitet se potiskuje u korist identifikacije. Identifikacija je pojava poistovećivanja pojedinca s nekom društvenom grupom u kojoj živi ili u kojoj namerava da živi, pri čemu nekritički usvaja njenu ideologiju, vrednosti i norme ponašanja. Slepо koračanje za tuđim imenom ili tuđom slikom, mišljenje tuđom glavom i gledanje tuđim očima, ne može biti znak zdravlja pojedinca, već pre njegovo otuđenje od sebe i svojih mogućnosti. Time što preuzima tuđi lik, on vrši izdaju svoje ličnosti.

Ovo što sam rekao ne znači da bi trebalo odustati od pokušaja da se *isprave neke duboko ukorenjene* ideje, verovanja, vrednosti, navike, sklonosti i uspomene koje je narod stvorio o sebi i drugim narodima tokom dugih vekova: kolektivno svesno i nesvesno jednog naroda, dubinske strukture „kao svojevrsne mreže u koje su ulovljeni pojedinci, grupe, pa i čitava društva”.⁷ Svaki pokušaj ne uspeva, ali bez pokušaja nema uspeha. Ivo Andrić reče: „Niko ne može da ispravi krivu Drinu, ali nikad ne bi trebalo prestati da se ona ispravlja.”⁸

⁷ Dragan K. Vukčević, op. cit. str. 243. “Da li mi znamo da smo zarobljenici tih struktura, što ne ugrožava njihovu starost, niti umanjuje njihov značaj” (op. cit. str. 219).

⁸ Potrebne su duge, strpljive i mukotrpne reforme, ali njihovo izvođenje povezano je s nekim preduslovima o kojima Dragan K. Vukčević govori ovako: “To je zato što reforma podrazumeva otvorenost kao polazište, razvijenu individuu kao svog nosioca, svijet kao partnera, ljudska prava i slobode kao svoje standarde, demokratiju kao svoj politički milje” (op. cit. str. 224).

OBSTACLES ON THE PATH OF UNDERSTANDING, TRUST AND RECONCILIATION

PhD Đuro Šušnjić

In our mentality one may discover some *deeply rooted* predispositions, habits, beliefs and ideas which prove to be obstacles or insuperable difficulties in communication with others and different from us. These are: traditionalism, authoritarian mentality, political non/culture, anti-intellectualism, prejudice and inexistence of critical public. Famous French historian Fernand Braudel would say that these are the terms of long duration. The most necessary was said about those six terms, with the risk that something was left unsaid.

DEMOKRATIJA I KONFLIKT

Mada se na prvi pogled čini da pojmovi *emokratija* i *konflikt* donekle isključuju jedan drugog, to nije tako.

Zašto je većini od nas jedna od prvih asocijacija na pojam *demokratija* - mir, odsustvo sukoba, ravnopravnost, nepostojanje nepravde i sl.? Da li je razlog u tome što ponekad ne razumijemo suštinu demokratije, ili pak ne razumijemo suštinu konflikta?

Konflikt se najčešće doživljava kao nešto ružno, agresivno, nasilno, nekontrolisano, nepotrebno, nedemokratsko. Većina asocijacija i pojmova vezanih za konflikt imaju izuzetno negativne konotacije. Čak i u kulturološkom smislu, izbjegavanje konflikta smatramo izuzetno poželjnim atributom, dok svađe, prepiranja i sl., ostavljamo tamo nekim *drugima*. Malo nas prihvata konflikt kao nešto svakodnevno i neizbježno, ponekad i poželjno.

Ipak, konflikt ne proizvodi samo nerješive situacije gdje je jedna strana dobitnik, a druga nužno gubitnik, već i dozvoljava razmjenu ideja, preispitivanje vlastitih pozicija i stavova, pa čak i rješavanje, na prvi pogled nerješivih, problema. Da nema konflikata stavova i mišljenja, ne bi bilo ni demokratije.

Odnos demokratije i konflikta ima dvije važne dimenzije.

Prva dimenzija je zapravo sama suština demokratije, a to je obezbjeđivanje i legalizovanje prostora za sve zainteresovane da kažu šta žele, kako žele i zašto žele.

Druga dimenzija, usko povezana s prvom, jeste u tome da demokratsko okruženje sprečava eskalaciju konflikata i njihovu transformaciju u nasilne oblike.

Te dvije dimenzije treba posmatrati zajedno.

Prva dimenzija podrazumijeva postojanje istinskog pluralizma, tradicije prihvatanja i neosuđivanja, kao i shvatanja konflikta kao nečega što ne isključuje mirno razrješenje i obostrano zadovoljstvo. Istinska demokratija je prostor i mjesto koje služi i kao poligon za odmjeravanje snaga, pozicija, stavova. Bez obzira na to koliko ti stavovi mogu biti međusobno nekompatibilni, u krajnjem slučaju i nepomirljivi, funkcija demokratije treba da bude obezbjeđivanje sigurnog i legitimnog prostora u kome svaki od njih ima jednako pravo da bude viđen i saslušan.

Druga dimenzija se odnosi na, ne manje važnu, funkciju demokratije, koja je usko vezana za prvu.

Istinska demokratija, sa razvijenom strukturom i mehanizmima funkcionisanja, trebalo bi da obezbijedi sigurnost i slobodu. Šta to znači? Demokratsko okruženje treba da djeluje kao amortizer mogućim negativnim i socijalno neprihvatljivim oblicima suočavanja sa konfliktom. Misli se, prije svega, na nasilne pojavne oblike konfliktnog ponašanja, za koje se smatra da po svojoj prirodi pripadaju nekim drugim društvenim uređenjima.

Naravno, nije uvijek sve tako jednostavno. Niti demokratija predstavlja isto za različite ljude, u različitim okruženjima, i sa različitim iskustvima, niti odsustvo eskalacije konflikata garantuje postojanje demokratskog okruženja.

Ono što se na prvi pogled čini pomalo kontradiktornim, a zapravo je imanentno samom odnosu demokratije i konflikta, jeste da demokratsko okruženje pospješuje veće i češće suprotstavljanje različitih opcija. Tu dolazi do stvaranja uzročno-posljedičnih veza i ponekad je teško sagledati gdje počinje jedno, a završava drugo.

Konflikt je nešto neizbježno u svakodnevnom životu pojedinca, porodice, zajednice ili društva. Demokratsko uređenje i društvo nastalo je kao posljedica *sazrijevanja* ljudskog roda, posebno u domenu regulisanja međusobnih odnosa na svim nivoima i međusobne komunikacije. Riječju, došlo je do potrebe da uređenje odnosa bude bazirano na krilatici *svi različiti, svi jednaki*. Različitost iz prvog dijela ove „formule” uspjeha demokratije jeste prihvatanje postojanja razlika, individualnih i grupnih, kao neizbježnih i sveprisutnih. Drugi dio „formule” odnosi se na prihvatanje različitosti po jednakim osnovama, sa jednakih startnih pozicija.

Da bismo u potpunosti sagledali prirodu odnosa između demokratije i konflikta, potrebno je malo dublje ući u razumijevanje same prirode konflikta.

Eskalacija konflikta nastaje kada se ne možemo na zadovoljavajući način uhvatiti u koštac sa razmimoilaženjima i prirodnim različitostima. Razmimoilaženja i prirodne različitosti prerastaju u eskalirani konflikt ukoliko:

- ljudi nisu spremni da prihvate vrijednost različitih stavova, prioriteta ili pogleda na to šta je „ispravno” ili „važno”;
- pojedine osobe i/ili grupe u društvu imaju različite ili nejasne kriterijume o tome šta treba učiniti u vezi s akcijama koje valja poduzeti, i kada ponašanje ili nastup ne mogu biti usaglašeni;
- je nešto (novac, pažnja, posao, odgovornost, moć, pozicije) nepravilno raspoređeno, ili se smatra da je tako;
- ljudi podliježu strahu, nepovjerenju i potrebi da svakoga ko je drugačiji ili nepoznat definišu kao *drugog*, *stranca* ili *neprijatelja*;

- ljudi ne žele da se mijenjaju i prilagođavaju;
- nema jasnih procedura za razmatranje i rješavanje razmimoilaženja i različitosti, prije nego što eskaliraju u oblik nasilnog konflikta.

Kao što se može vidjeti, različite su okolnosti i situacije koje mogu dovesti do eskalacije konflikta. Teško je očekivati da u ma kojoj situaciji, i u ma kom, pa i najidealnijem društvenom okruženju, imamo ispunjene sve uslove za mirno suočavanje s različitostima. Navedeni pregled mogućih uzroka eskalacije konflikata jasno predočava da jednaku važnost imaju i neki individualni činioci, koje je nemoguće kontrolisati bilo kojom vrstom društvenog uređenja. Činilaca te vrste ima mnogo – ne samo na individualnom već i na grupnom nivou. U mjeri u kojoj se međusobno razlikuju pojedinci mogu se razlikovati i razne grupacije unutar društva.

Sagledavanje mogućih uzroka eskalacije, ali i samog postojanja konflikta, bilo bi svakako nepotpuno bez razmatranja modela suočavanja sa konfliktnim situacijama i upravljanja njima.

U daljem izlaganju će biti riječ o pet uobičajenih načina suočavanja sa konfliktima, uz napomenu da postoje i alternativni pristupi ovom problemu; to nam daje širi izbor mogućnosti u svim konfliktnim situacijama i čini nas spremnijim da sopstvene reakcije oblikujemo u skladu sa okolnostima.

Svako je od nas u životu bar nekad koristio svaki od ovdje nabrojanih načina suočavanja s konfliktom. Mi pristupamo konfliktu na način za koji smatramo da će nam u određenoj situaciji biti od najveće pomoći. Zato se naš način suočavanja mijenja u zavisnosti od okolnosti. Možemo govoriti o dvije osnovne orijentacije:

- Orijentacija na odnos – održanje odnosa sa drugom stranom u konfliktu osoba smatra bitnijim od postizanja cilja, koji je uzrok konflikta.
- Orijentacija na cilj – postizanje cilja osoba smatra bitnijim od održanja odnosa sa stranom sa kojom je u sukobu.

U skladu s ovim, možemo izdvojiti sljedećih pet standardnih pristupa konfliktu:

- 1. Izbjegavanje ili poricanje.** U okviru ovog pristupa osobe i/ili čitave grupe pokušavaju da se oslobode konflikta poricanjem samog njegovog postojanja. Osoba jednostavno odbija da prizna konflikt. Međutim, on obično ne prolazi sam od sebe, naprotiv, raste do granice kada se s njim više ni na koji način ne možemo nositi. Ipak, u situacijama kada razlog konflikta i vremenski pritisak nisu kritični, izbjegavanje može biti produktivan način suočavanja s njim.
- 2. Adaptacija (supresija).** „Fini ljudi se ne svađaju.” Ova je misao najčešće u pozadini ponašanja osobe koja se na taj

način suočava s konfliktom. U okviru ovog pristupa, osoba nipodaštava različitosti koje su dovele do sukoba i ne prepoznaje pozitivne aspekte otvorenog suočavanja s konfliktima. Ali, izvor konflikta rijetko nestane sam od sebe. Adaptacija na situaciju, bez direktnog suočavanja s njom, može biti korisna kada je važnije očuvati odnos nego boriti se oko beznačajnog cilja.

3. **Nadmetanje (dominacija).** Nadmetanje dominacija ili moći često se koristi u rješavanju konflikta. Osoba i/ili grupa može koristiti moć koju joj daje njen autoritet ili pozicija, a moć može imati oblik većine (npr. glasanje) ili ubjedljive manjine. Rezultat ovakve strategije uvijek je podjela na pobjednike i gubitnike. Gubitnici nikada ne podržavaju konačnu odluku onako kako je podržavaju pobjednici. Budući susreti i kontakti između strana u konfliktu mogu biti opterećeni svjesnim ili nesvjesnim ponavljanjem borbe, ranije završene korištenjem moći. U nekim slučajevima, pogotovo tamo gdje drugi načini nisu efikasni, strategije nadmetanja su neophodne.
4. **Kompromis (pregovaranje).** Iako se često opisuje kao prava umjetnost, kompromis („Ti ćeš odustati od nečega, ja ću odustati od nečega i srešćemo se na pola”), kao načelan pristup, ima neke ozbiljne nedostatke. Pregovaranje nastaje usljed toga što obje strane na samom početku namjerno postavljaju prevelike zahtjeve, jer su svjesne da će morati „da se odreknu nečega”, a žele da njihovi gubici budu što manji. Kompromisno rješenje tada može biti toliko osiromašeno i oslabljeno da više uopšte nije efikasno. Takođe, u primjeni ovog pristupa može biti veoma malo stvarne predanosti jedne ili obje strane. Značajka koja izdvaja kompromis od drugih pristupa sukobu jeste da svaka strana od nečega mora odustati. Međutim, postoje situacije kada kompromis može imati smisla, npr. kada su izvori ograničeni ili kada je neophodno donijeti brzu odluku.
5. **Saradnja (kolaboracija).** Ovaj pristup polazi od pretpostavke da sve strane u konfliktu prepoznaju interese i mogućnosti drugih strana. Interesi, pozitivne namjere i željeni ishodi svake osobe i/ili grupe detaljno se istražuju, s ciljem da se problemi riješe u najvećoj mogućoj mjeri. Od učesnika u konfliktu se očekuje da, kako proces odmiče, modifikuju i razvijaju svoje prvobitne poglede i stavove. Na taj način oni uspijevaju da uvide da problem koji imaju ne mora obavezno da ograniči njihove diskusije. Ohrabreni su da u potpunosti ispolje svoje interese, s

tim što svaki učesnik pokušava da pronađe „vrijednost” kojom može doprinijeti raspravi i tako povećati zadovoljenje svojih interesa i ciljeva.

Pri razmatranju modela suočavanja s konfliktom i upravljanja njime teško se oteti utisku da individualne varijable igraju ključnu ulogu. Te varijable svakako postoje i nemoguće ih je zaobići, ali one postoje i na grupnom i na društvenom nivou. Modeli suočavanja su kulturološki uslovljeni i razlikuju se od društva do društva, od kulture do kulture, bez obzira na to da li se radi o demokratskom uređenju ili ne.

Za zapadne demokratije, koje su individualističke orijentacije, gdje se cijene, poštuju i naglašavaju individualne razlike, okrenutost ka cilju je nešto što se smatra socijalno prihvatljivim ponašanjem. U takvim kulturama se mnogo češće sreću takmičenje i kompromis, kao modeli suočavanja. To je posebno prisutno i vidljivo u javnom i političkom životu zajednice. Način na koji se donose odluke, kako se postižu politički dogovori i konsenzusi, sistem izbora za podjelu vlasti, odnosi u poslovnom svijetu, sticanje položaja i pozicija u društvu – sve se to odvija putem postizanja kompromisa i putem nadmetanja i dominacije. Takmičarski duh i ponašanje je nešto što se, naročito u poslovnom i političkom životu, smatra poželjnim, pristup koji se uči odmalena i koji se podstiče. Do eskalacije konflikta najčešće dolazi kada takmičarski duh preraste u borbeni, pa je ponekad vrlo teško povući jasnu granicu između zdrave i normalne konkurencije i otvorene borbe za položaje, moć ili dostupne resurse.

Istočnjačke kulture, a time i demokratije, cijene i podržavaju kult zajedništva i grupne orijentacije. Dobri odnosi između članova porodice, grupe, zajednice, smatraju se ciljem po sebi; u takvim kulturama su mnogo češći oni pristupi konfliktu koji na prvo mjesto stavljaju međusobne odnose: adaptacija na različitosti, donekle i saradnja, ali i izbjegavanje konflikata, dominantni su modeli suočavanja. Na prenaplašeno isticanje različitosti i nametanje opozicijskih stanovišta ne gleda se s velikom naklonošću, već su mnogo poželjnije značajke druge osobine, kao što je skromnost, nenametanje i pomirljivost. Naravno, ni ti pristupi nisu lišeni potencijalne opasnosti da eskaliraju u nasilne oblike suočavanja s drugom stranom. Stalna adaptacija dovodi do stalnog nezadovoljstva i nemogućnosti zadovoljenja potreba pojedinaca ili grupa, na bilo kojem nivou. Potiskivanje nezadovoljenih potreba može dovesti do obrata situacije, koja naizgled daje mirnu sliku, dok se ispod površine gomilaju nerazriješeni konflikti.

U današnje vrijeme, opšteprihvaćenim pristupom se smatra kompromis, a posebno njegova ponašajna forma – pregovaranje.

Pregovaranje podrazumijeva postizanje dogovora između strana kroz procese dijaloga i debate. Osnova za dogovor je, zapravo, kompromis. Svaka od strana

odriče se dijela svog cilja i pritom kalkuliše s onim što može da ponudi i s onim što može da dobije. Najčešće se radi o prostoj trgovini, gdje zapravo nijedna strana ne zna koliko joj nudi druga. Dogovor putem pregovaranja i postizanja kompromisa – najčešći je oblik prevazilaženja različitosti u demokratiji. I sama demokratija, u tom pogledu, ima svoja ograničenja; savršeni sklad je vrlo teško, ili nemoguće, postići. Ograničenja koja proističu iz same ljudske prirode još uvijek nije lako prevladati.

Ideal nekog budućeg, savršenijeg, svijeta biće stalna saradnja, a saradnja unutar svih segmenata društva – opšteprihvaćena deviza. Do tada se još moramo strpjeti, u nadi da se vrednosno ustrojstvo društva razvija u tom pravcu.

DEMOCRACY AND CONFLICT

Tanja TANKOSIĆ - KELLY

Relationship between democracy and conflict has manifold meaning. Sometimes we understand democracy surrounding as conflict proof, space and environment that doesn't include conflict as a part of life.

Conflict is seen as something that is worth avoiding, something that usually considers certain unpleasantness. However, basis for the democracy are existing differences amongst all participants in a society and, what is even more important, recognitions of existing differences. Democracy environment allows all differences to come to the surface, without necessarily including violence in conflict situations.

This relationship is seen through two dimensions; democracy is providing legal field for all differences to be opposed and opposition in democracy should be safe and free.

What democracy should offer is a safe field which would discourage violence. From that point of view, it is safe and acceptable to see conflict as a part of everyday life, which allows for new ideas to be heard.

On the other hand, conflict itself has to be fully comprehensible. Every conflict has particular roots and reasons. Many of those are of individual nature and include human aspects. Some of the causes of the conflict lead to violent escalation no matter how much differences between sides are natural.

Models of conflict management also play an important role. What model would be used in what situation depends on nature of the conflict, but also on cultural differences which are usually neglected. No model is perfect solution in every situation nor any of them can provide total satisfaction. Democracy environment gives better chances for parties involved in conflict but it isn't a guarantee for absolute conflict resolution.

ZNAČAJ I ULOGA TOLERANCIJE U DEMOKRATSKOM DRUŠTVU

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima⁹.

Ako pretpostavimo da se nalazimo u situaciji u kojoj je potrebno da nekome ko ništa ne zna o načelima društva u kojem mi, danas, živimo i koje tvorimo, navedemo pojmove koji supstancijalno prožimaju to društvo i najbolje predočavaju pravac njegovog razvoja, njegovu različitost u odnosu na prethodna, istorijski poznata, ono, dakle, što ga bezupitno određuje, jedan od pojmova koje bismo zasigurno naveli bio bi pojam tolerancije.

Riječ *tolerancija* vodi porijeklo iz latinskog jezika, od imenice *tolerantia*, koja izvorno znači popustljivost, trpeljivost, i glagola *tolerare*, sa značenjem podnositi, snositi, trpjeti, dopuštati.¹⁰

Istorija tolerancije podjednako je i istorija njenog odbacivanja, tj. netolerancije, i naslijeđeni dio našeg življenja. Ako toleranciju razumijemo u prvobitnom značenju te riječi, i pod uslovom da, kada biramo, sopstveni život nikada ne dovodimo u pitanje, odlučivanje za toleranciju je u ravni izbora manjeg zla, i to ne zato što je ono vrijedno samo po sebi, već što se birati uvijek mora, i što izbor uvijek postoji. Isključivo negativno etimološko značenje riječi tolerancija, shvaćene kao nešto nepoželjno i neplauzibilno, često je potvrđivalo svoju dominantnost. Ono je neizbrisivo obilježje mnogih minulih vijekova, kada se marginalizovao, kažnjavao, uništavao, obeščovječavao potencijalni narušitelj jednog poretka, vladajućeg vjerovanja, jednogumne političke opredijeljenosti, uniformnog pogleda na svijet i čovjeka - postavljene i zatvorene cjeline! A koliko je sama ta cjelina bila opravdana, razumna ili zadovoljavajuća u odnosu na nespontanost ljudskog duha i njegove potrebe, i po koju cijenu održiva, bilo je od sporednog značaja.

⁹ Iz člana 1 *Opšte deklaracije o pravima čovjeka*, usvojene i proklamovane Rezolucijom 217 A (III) Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 10. decembra 1948.

¹⁰ Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, str. 892.

Okretanje čovjeka od prihvatanja netolerancije ka svjesnom izboru tolerancije, odnosno proces preobražaja značenja riječi tolerancija u ljudskoj svijesti – iz negativnog u pozitivno – bitno zavisi od definicije tog pojma, od njegovog opšteprihvaćenog tačnog značenja. A ono je neodvojivo od stanja u kojem se nalazi svijet i mi u njemu.

Vrijeme postojanja jednog jedinog pogleda na svijet i njegov nastanak davno je izgubilo svoju osnovanost. Čovjek je nepovratno prostorno pomjerio svoje granice, upoznao se sa kulturama, društvima, nacijama, vjerama, načinima življenja kojima svojim rođenjem ne pripada. Sebi blisko ne može više smatrati za univerzalno. Negativno značenje riječi tolerancija se pod uticajem nezaustavljivog naučno-tehnološkog napretka preobražava u svoju suprotnost i postaje pozitivno. Tolerancija dobija ulogu pratilje samorazvoja čovječanstva i ljudske zrelosti za potpuno ostvarivanje sposobnosti življenja. Birati čovječnost nužno znači birati i toleranciju. U okviru pojedinačne ljudske svijesti, to znači usvojiti sljedeće postulate:

- 1) ako sam ja odraz ideje čovječnosti, onda je i svako drugi za mene to isto;
- 2) kao odraz ideje, ja sam mogućnost njenog razvoja, a ne ona sama po sebi;
- 3) pošto svi jesmo otjelotvorenje čovječnosti, a sam za sebe niko to nije do kraja, onda mi ni čitava istina samome nije dostupna;
- 4) pošto znam da sam sam odraz, mogućnost, pa otjelotvorenje čovječnosti, među drugim odrazima, mogućnostima i otjelotvorenjima, ja ne mogu druge posmatrati drugačije nego što posmatram sebe.

Govorimo o ključnim komponentama tolerancije, redom: *samosvijest, odgovornost, dijalog i demokratija*. Istovremeno se javljaju, zahtijevaju jedna drugu i samo ujedinjene znače toleranciju danas. Toleranciju za koju se zalažemo, koja nije odlika slabosti, već naše snage, osnovna pretpostavka mirnog suživota, sama čovječnost.

* * *

Samosvijest kao nužan uslov svog postojanja pretpostavlja svijest, dok svijest nužno ne povlači samosvijest. Svjestan način postojaja čovjek dijeli sa životinjama, te je u tom smislu *zoon*, ali tek pojavom samosvijesti on pribavlja sebi viši stepen u odnosu na ostala živa bića, jer postaje i *politikon*. Samo sa samosviješću ima mjesta govoru o umu i duhu, pored čula, nagona, instinkata. Aristotelovo mišljenje da van društva čovjek može biti jedino zvijer ili bog i danas ima jednaku istinitost.

Mi drugoga trebamo kao sebe samog, radi ostvarenja sebe kao individue. Stepen samosvijesti potreban za toleranciju nužan je i za svakog pojedinca, kao pripadnika ljudskog roda. Iako s pravom možemo reći da nijesmo odgovorni što

smo rođeni, u mjeri u kojoj zadobijamo samosvijest mi postajemo *odgovorni* za svoj život, za njegov način manifestovanja.

Odgovornost otvara polje slobode čovjeku, koji djeluje vođen svojom savješću kao moralnim sudijom. Vlastita odluka postaje jedino „čvrsto tlo“ na koje se može osloniti i na kojem se može graditi istinska praktična filozofija – jedino područje ostvarljivosti svrhe ljudskog postojanja. Samo odgovoran čovjek spreman je i sposoban razabirati, biti vođen ciljevima i interesima koji su opšti, a koji znače poštovanje kako sebe, kao onoga ko djeluje, tako i drugoga, kao po toj mogućnosti sebi sličnog. Biti razborit nužno implicira prihvatanje postojanja razboritosti drugog; naspram svoje slobode, priznavanje slobode izbora drugog, koji može biti sasvim različit, čak suprotan. Samo čovjek odgovoran pred sopstvenim životom može biti istinski tolerantan, i zaštititi druge od sebe isto onoliko koliko sebe od drugih.¹¹

Samosvijest i odgovornost, kao preduslovi tolerancije, najbolje se mogu objasniti kroz treću bitnu komponentu ostvarivanja tolerancije – *dijalog*. Prof. Đuro Šušnjić definiše dijalog kao „razgovor dvojice ili više slobodnih ljudi, koji hoće da razmene stavove o za njih važnom pitanju, na koje daju različite odgovore, kako bi, u ravnopravnim uslovima, došli do odgovora kojim bi obojica, ili svi, bili zadovoljni.“¹² Koishiro Matsura, direktor UNESCO-a, nedavno je na jednom međunarodnom skupu ustvrdio da „dijalog civilizacija mora postati dio života“.

Dijalog nije govor, monolog, već razgovor, razmjena govora, u kojoj je sposoban učestvovati samo onaj ko je spreman prihvatiti da njegov govor nije jedini istinit, niti jedini koji vrijedi da se čuje. Oni koji se osjećaju nepogrešivima sami sebe isključuju iz dijaloga. Biti sposoban za dijalog znači biti sposoban za stalnu i bezrezervnu otvorenost pred jednim za šta se može kazati da, kao ljudi, sigurno posjedujemo – pred mislima. Čovjek je u neprestanom razgovoru. Sa sobom, bogom, prirodom, kulturom, istorijom... Da li je u pitanju potreba ili nužnost? Neki razlozi stupanja u dijalog mogli bi se izdvojiti kao bitni, a daju se izvesti i objasniti kako iz značajnijih filozofskih učenja, tako i iz opšteprihvaćenih saznanja o ljudskoj prirodi uopšte: u oba slučaja, nesporna je njihova ukorijenjenost u ljudskom biću, a samim tim i neotklonjivost, te ih je nužno prihvatiti u mjeri u kojoj se prihvata čovjek, odnosno život. To su razlozi *ontološke*, *gnoseološke* i *aksiološke* prirode. Jednako osnovni, ali drugi po redu, jesu razlozi *jezičke*, *sociološke*, *psihološke*, *ideološke*, *političke*, *kulturne* prirode.¹³

¹¹ Poimanje čojstva i junaštva u djelima Marka Miljanova.

¹² Đuro Šušnjić, *Dijalog i tolerancija*, str. 14.

¹³ Razlika prvog i drugog reda ovdje je uslovna; naime, ne potiču svi jednako nužno iz ljudske prirode, odnosno, u određenom smislu, druge možemo smatrati uslovljenim prvim, odnosno

Demokratija, kao neiscrpna tema, što su već isticali mnogi autori, nerijetko dijeli kontroverznu sudbinu velikih ideja i prevelike prisutnosti pojma, pa su njena tumačenja široka i kreću se od oduševljenog prihvatanja do strasnog osporavanja. Razlog tome je i njeno različito vrednosno određenje, shvatanje, primjena, interpretacija. U modernoj političkoj historiji, sam pojam se „nalazi u stalnom propagandističkom opticaju, pa je postao i predmet najbezobzirnije manipulacije. Danas se ni najgori uzurpatori ne ustručavaju da sebe nazovu demokratama: svaki vlastodržac i vlastoljubac bi htio da se okiti nimbusom narodnog tribuna i da postane inkarnacija narodne volje“¹⁴. No, izvorno značenje je ipak sačuvano, a ono se zasniva na *jednakosti građana i slobodi*, kao ishodištu demokratije. Sastavni dio demokratije jeste tolerancija, u svim svojim oblicima: od vjerske, preko političke, nacionalne, do seksualne, i mnogih drugih. O svakom od tih oblika potrebno je posebno govoriti, jer nijedan od njih nije dostigao svoje konačno ostvarenje.

Tako se u pogledu pitanja **vjere** mogu izdvojiti dva oprečna mišljenja. Jedno, bodlerovski kazano – da boga nema, ljudi bi ga izmislili; i drugo, pristalica tehnološkog razvoja – bog je misao koju će ljudski rod prevazići, jer ona više ne zadovoljava zahtjeve naučnosti, koja dominira ljudskim životom. Vjerska netolerancija bi se mogla označiti kao najstariji vid netolerancije. Iz sopstvene paradoksalnosti – nesumnjivosti vjerskog učenja, koje je naučno neprovjerljivo i neutemeljeno – ona i dalje crpi svoju postojanost. Svaki pokušaj racionalnog opravdanja vjere završava u poznatom Tertulijanovom stavu: „Vjerujem, jer je apsurdno.“ A kao određeni cjeloviti pogled na svijet, teži postati važećim za što veći broj ljudi. Savremeni načini i protagonisti vjerskog širenja, propagiranja i prihvatanja, iako pohvalniji od onih koji su, npr., obilježili doba inkvizicije, ipak sadrže nedopustive propuste koji čine nepostojećom stvarnu vjersku toleranciju. Koliko država na to može uticati zavisi od stepena međusobne prožetosti, odnosno nezavisnosti crkve od države. Kako je vjera stvar pojedinca, njegovog ličnog osjećanja pripadnosti ili nepripadnosti, vjerska tolerancija umnogome zavisi od onih koji vjeru propagiraju i načina na koji to čine. Pojedinač bira ono što mu se čini najboljim, najopravdanijim, i radi ono što mu se dopušta. Na njemu jeste odgovornost, ali isto tako i na onima koji ga vjeri uče, koji osuđuju, ili ne osuđuju, njegovo nasilje nad neistomišljenicima.

I kada je riječ o **političkoj toleranciji**, uvažavanje i prihvatanje prava na različitost je nužno. Politika – ako je shvatamo u duhu Aristotelovog određenja,

kao moguće samo ostvarivanjem prvih, koji su pak izvedeni iz bazičnih određenja čovjeka kao čovjeka.

Više o samim razlozima vidi u: Đuro Šušnjić, *Dijalog i tolerancija*.

¹⁴ Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, str. 251.

kao praktičnu djelatnost koja organizuje ljude da na najbolji mogući način urede međusobne odnose i grade život dostojan čovjeka – mora predstavljati harmoniju različitosti. Jedino tako može biti u službi onog što je dobro, pravedno i korisno za sve članove jedne zajednice i za državu. No, od Aristotelovog poimanja ove djelatnosti kao najviše i najuzvišeniye nauke, do današnje prakse, politika je doživjela nebrojeno mnogo tumačenja i oblika primjene. Ono što je neupitno i iskustveno provjereno jeste da političkog dijaloga nema tamo:

- „1. gde je merilo istine moć;
2. gde se političke odluke donose u uskim krugovima političkih elita;
3. gde se građani pretvaraju u masu;
4. gde ne postoji saradnja između građana i gde ih ne povezuju univerzalne vrednosti: sloboda, ravnopravnost, solidarnost, prijateljstvo, ljubav;
5. gde se podstiču verski, nacionalni, rasni, klasni i drugi sukobi;
6. gde političari koriste pravo na grešku (pravo na grešku u politici ne postoji – onaj ko greši, mora da odgovara);
7. gde političari manipulišu građanima;
8. gde političari propagandom šire loša osećanja (zavist, mržnju, pakost) i loša stanja (strah, strepnju, paniku, lukavstvo);
9. gde se u političkom životu devalviraju reči i jezik (kada iza izgovorenih reči nema dela i značenja, već obmane i laži);
10. gde se u politici obećava, a obećanja se ne ostvaruju;
11. gde vlada politika tlačitelja i tlačениh, moćnika i nemoćnih (i kada se razgovara, u takvoj politici se ne vodi dijalog, već se najčešće odmeravaju lukavstva, prevare, dovrtljivosti i laži – to je „razgovor“ obmanjivača i obmanutih) i
12. gde svi govore, a niko nikoga ne čuje (to je brbljaonica, a ne politička zajednica).“¹⁵

Navedene prepreke političkom dijalogu izgledaju kao gotovo preslikane iz naše savremene političke prakse. Ali, treba imati u vidu da se demokratska politička kultura stvara vremenom. Sama država ne može biti tolerantna, odnosno netolerantna; njena je uloga da pruži određene, jasno utvrđene procedure i mehanizme zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda. Kroz taj sistem, svi mi pojedinačno možemo uticati na politiku, težeći dijalogu i toleranciji.

U pogledu različitih vrsta tolerancije, **nacionalni aspekt** je u većini demokratskih društava možda najdetaljnije pravno normiran. U državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, na osnovu Ustavne povelje, kao temeljnog dokumenta, donesena je i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim

¹⁵ Klasifikacija je preuzeta iz eseja „Politički dijalog i tolerancija“, Čedomir Čupić, zbornik „Tolerancija – susret razlika“.

slobodama, i to „polazeći od toga da su ljudska i manjinska prava temelj svake demokratske zajednice, i opredjeljujući se za demokratiju, mir, toleranciju, poštovanje ljudskih prava, vladavinu prava i socijalnu pravdu“¹⁶. Posebno poglavlje ovog dokumenta bavi se pravima pripadnika nacionalnih manjina, pri čemu im se, u skladu s međunarodno-pravnom praksom, garantuju individualna i kolektivna prava, s akcentom na slobodu izražavanja nacionalnog identiteta, pravo na očuvanje posebnosti i saradnju sa sunarodnicima u drugim državama, a kroz zabranu diskriminacije, nasilne asimilacije, izazivanja rasne, nacionalne i vjerske mržnje. Član 56 predviđa da „državna zajednica Srbija i Crna Gora i države članice podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju efikasne mjere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumijevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili vjerski identitet“¹⁷. Ovo zaista jeste značajan napredak, pa čak i u onom dijelu kojim se na neki način i formalno priznaje ono što je odavno faktičko stanje: da se s manjinama ne živi u duhu bratstva i jedinstva u našem društvu, ali da je svakako neophodno napraviti okvir u kojem će se one osjećati njegovim sastavnim dijelom.

U okviru političke retorike, često lišene svake suštine i sadržaja, odnos prema drugoj naciji je i snažno manipulaciono oružje. Problem nacionalne (ne)tolerancije je, vjerovatno, prisutan koliko i pitanje vezanosti za naciju, odnosno koliko i svijest o toj vezanosti, koja je oduvijek kompleksna. Rot i Havelka su, na osnovu rezultata svojih istraživanja na prostorima nekadašnje SFRJ, identifikovali:

- 1) isključivo nacionalnu vezanost (podrazumijeva nacionalnu netoleranciju);
- 2) istaknutu nacionalnu vezanost (pridavanje važnosti nacionalnoj pripadnosti, uz nacionalnu trpeljivost);
- 3) podijeljenu nacionalnu vezanost (lojalnost vlastitoj naciji uz prihvatanje međunacionalne saradnje – internacionalizam);
- 4) podijeljenu jugoslovensku vezanost (lojalnost vlastitoj naciji, uz prihvatanje šireg, jugoslovenskog, identiteta);
- 5) istaknutu internacionalnu vezanost (u smislu mondijalizma);
- 6) nepostojanje nacionalne vezanosti (anacionalizam).¹⁸

¹⁶ Preambula *Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama*, usvojena 2003.

¹⁷ Ovaj član je u potpunosti preuzet iz stava 1 člana 6 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, koju je Komitet ministara Savjeta Evrope usvojio 1995, a stupila je na snagu 1. februara 1998.

¹⁸ Podaci preuzeti iz studije „Vrijednosne orijentacije i nivoi društvenog aktivizma studenata Univerziteta Crne Gore“, dr Veselin Pavićević / Daliborka Uljarević, str. 12

Ne manje bitne su i etničke i socijalne distance, koje nijesu, niti mogu biti, predmet pravnog normiranja, već su kategorije socijalne psihologije.

Iako je oduvijek postojala kao otvoreno pitanje, **seksualna tolerancija** se rijetko tako jasno profilisala kao društveno značajan fenomen kao posljednjih decenija. U opštoj klimi emancipacije, savremeni čovjek se odvažio da i o ovom, veoma ličnom, pitanju otvoreno i jasno izrazi svoje opredjeljenje. Pritom, mi ovdje ne govorimo o seksizmu, kao postupku pravljenja neosnovane razlike među polovima, iako i on jeste oblik diskriminacije, već o različitom seksualnom opredjeljenju i seksualnim slobodama. Različito stoji naspram tradicionalnog, društveno prihvaćenog, a samim tim i tolerantnog. Proces osvješćivanja ide jako sporo¹⁹ i homoseksualci oba pola su i dalje prepoznati kao negativna društvena pojava protiv koje se treba boriti, porodična sramota ili, pak, kao bolesnici. Veliki dio homofobije svoje uporište ima u religijskim shvatanjima; u tim slučajevima na djelu je spoj različitih oblika netolerantnosti, koji je i najteže otkloniti, no to nije ni opravdanje ni objašnjenje za čovjeka današnjice. Ako savremeni pogled na pravo seksualnog izbora uporedimo s antičkim, tačnije, starogrčkim, čini se da je riječ o nečemu što je iz tolerantnosti vremenom prešlo u netolerantnost, i danas imamo posla sa povratkom slobode u sferu življenja koju je antički čovjek poznao i posjedovao, a mi tek treba da zadobijemo. Ali, problem s kojim se suočavamo nije samo izražavanje seksualnih sloboda, već i odsustvo svijesti o seksualnim slobodama, tj. šta one podrazumijevaju.

Poseban značaj u ostvarenju svih oblika tolerancije ima **vaspitanje i obrazovanje**. Učenje tolerancije donekle ima svojstva učenja nalaženja pobjede u porazu. To nije učenje koje se može iskazati pravilima. Nemoguće je pojedincu dati potpuna uputstva kojih treba da se pridržava da bi bio tolerantan. Ali, zato sa sigurnošću možemo ukazati na mnoge momente koji određuju i objašnjavaju toleranciju. Zato se može govoriti o opravdanosti brojnih škola, radionica, seminara na temu dijaloga i tolerancije u društvu koje pretenduje na njenu ostvarivost i koje je sagledalo, ili sagledava, njene prednosti po sopstveni opstanak. Uticaj koji se vaspitanjem vrši na pojedinca veoma je važan za promociju i ostvarenje tolerancije. Pojedinaac je u svom djelovanju izložen stalnom pritisku i raznim vrstama uslovljenosti, počevši od porodice i okruženja, preko uvriježenih vjerovanja i predrasuda koje vladaju u društvu čiji je dio, pa do sopstvenog iskustva, karaktera i interesa. Često njegova vodeća uvjerenja nijesu osnovana, a način na koji ih drugome predstavlja znači nametanje, ne razgovor. I to ne iz razloga što on drugačije ne može ili neće, nego jer je tako najlakše i jer je tako učen. Tolerancija se pojavljuje kao zahtjev vremena i

¹⁹ Sjetimo se prve gay parade u Beogradu ili nedavnog incidenta pred TVCG prilikom gostovanja predstavnika NVO-a koje se zalažu za prava homoseksualaca.

traži angažovanost svih pojedinaca. U mjeri u kojoj pojedinačno učestvujemo u načinu funkcionisanja sopstvenog društva, mi krojimo granice postojanosti tolerancije u njemu. U tom smislu, učenje toleranciji je moguće, potrebno i nužno. Ono obuhvata sve segmente društva, sve aspekte njegovog ispoljavanja i, podjednako, sve individue u njemu.

A samo tamo gdje tolerancija već postoji možemo govoriti o njenim **granicama**, bilo da su one teorijske ili praktične. Ona je „stav ukoliko se odnosi na mišljenje drugog, a čin ukoliko se odnosi na ponašanje drugog“.²⁰ U izvjesnom smislu, s obzirom na to da osjećanje tolerancije sadrži protivrječnost – jer mi prihvatamo, dopuštamo, trpeljivi smo prema nečemu što inače ne odobravamo, pa se može reći da je pitanje granica tolerancije paradoksalno – prihvatiti postojanje granica tolerantnosti, znači prihvatiti netolerantnost. S druge strane, otvoreno je pitanje prema čemu sve možemo, treba, ili je poželjno da budemo tolerantni. Biti trpeljiv prema nečijim razmišljanjima ne znači nužno dopuštati ponašanje koje je u skladu s tim mislima, ukoliko ono proizvodi ugroženost drugoga ili nas samih. Upitnost granica tolerancije, koja je stav, nameće pitanje relevantnih subjekata u postavljanju granica. Jer, ne treba zaboraviti Milovu napomenu da „kada bi celo čovečanstvo bilo istog, a samo jedan čovek suprotnog mišljenja, čovečanstvo ne bi imalo više prava da učutka tog jednog čoveka nego što bi on, ako bi imao moć, imao prava da učutka čovečanstvo“.²¹ Riječ je, dakle, o veoma složenom pitanju i to zato što faktor kvantiteta biva isključen, a kvalitativan je uvijek podložan preispitivanju i zamjeni. O njemu se teško može govoriti bez upućenosti na konkretan slučaj. Kada se postavlja pitanje granica tolerancije u činu, onda se pitanje pokazuje nešto jednostavnijim, jer je moguće dati prihvatljiviji i opštevažeci odgovor. Ne možemo dopustiti ono djelovanje kojim se krše sa osnovna ljudska prava i slobode, djelovanje koje narušava i poništava pojedinca kao vrijednost po sebi. Ne možemo biti tolerantni prema sopstvenom potencijalnom ubici, prema tiranima, autokratama, čije djelovanje neumitno povlači našu nemogućnost djelovanja ili življenja. Granice kompromisa, ma koliko bile rastegljive, ipak imaju svoju konačnost i mogu se jasno postaviti. Upućeni smo na biranje netolerancije, u ekstremnim slučajevima, radi same tolerancije. Tolerancija traži slobodu, a sloboda se zadobija, zaslužuje i čuva. Granice tolerancije bi se mogle posmatrati i kao nužna zaštita tolerancije. Ona postoji samo onoliko koliko je ostvarujemo i onoliko dugo koliko je čuvamo među nama.

²⁰ Đuro Šušnjić, „Dijalog i tolerancija: susret razlika“, str. 12 i 13, zbornik *Tolerancija – susret razlika*.

²¹ Navod preuzet iz *Tolerancija – susret razlika*, dio „Rekli su o dijalogu i toleranciji“, str. 92, Dž. S. Mil.

Osvrt na toleranciju u savremenom društvu nije pogled koji vas ispunjava zadovoljstvom. Razlike se još uvijek ne doživljavaju kao osnov za produbljivanje sopstvenih znanja, izvor mudrosti, razumijevanja i saradnje; naprotiv, na njima se insistira zarad suprotstavljanja, koje samo produbljuje već postojeći, odnosno pravi novi jaz. Naravno, pogled na toleranciju u našem društvu i ne može biti vedriji kada imamo u vidu bremenito istorijsko nasljeđe, nerazvijenu političku kulturu, višegodišnju izolaciju, getoizaciju i siromaštvo, zatim ratno okruženje i naše (ne)učestvovanje u ratu i, najzad, da sama država nije još valjano definisana, da brojni ključni problemi za njen razvoj nijesu riješeni, i da nema volje ni strategije da se to uskoro desi. Iako to ne treba uzeti kao utjehu, riječ je ipak o nesumnjivo bitnom faktoru onemogućavanja potpune tolerancije u bilo kojoj sferi. Možda će potreba aktivnog uključenja u proces evropskih integracija uticati i na ovaj aspekt, možda će se time pokrenuti kvalitetna međusudjedska saradnja i istinsko pomirenje, ali i prihvatanje drugih brojnih razlika unutar samog društva, što je gotovo preduslov bilo kakvog razvoja.

Prvi korak je, svakako, oslobađanje od dugogodišnjih predrasuda, djelimično i tradicije koja je izgubila svoju osnovanost, običajnosti koja nema svoju primjenljivost u svijetu koji teži napretku, a kroz upoznavanje drugog i drugih, kroz dijalog koji nije opterećen uslovima i pozicijama. Procesi integracija nose pravila koja se moraju poštovati, a njihova osnova je u uvažavanju prava da se bude drugačiji, u etničkom, nacionalnom, kulturnom, političkom, seksualnom i bilo kojem drugom smislu. Dio toga je formalizovan kroz niz dokumenata čije je ratifikovanje, čini se, više rezultat međunarodnog pritiska, a mnogo manje stvarne posvećenosti ovim principima i svijesti o nužnosti njihove stalne primjene.

I, kao što se može zaključiti iz De la Boesijeve *Rasprave o dobrovoljnom ropstvu*, u stvarnosti od ropstva do slobode i nema nekog jasnog prelaza, mjerljivog kategorijama vremena, prostora ili djelanja, stvar je samo u želji, odnosno njenom naličju. I u volji da se počne s priznavanjem sopstvenih predrasuda. Jer, svi ih mi imamo, zar ne? Već samo konstatovanje te polazne premise značajan je korak, ali ono mora biti praćeno daljim adekvatnim djelanjem. Ovo posebno važi za naše društvo u kojem se demokratski procesi tek uspostavljaju, u kojem su demokratske institucije, ako ih ima, vrlo krhke i podložne negativnim uticajima.

Literatura

- 📖 Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988.
- 📖 De la Boesi, Etjen, *Rasprava o dobrovoljnom ropstvu*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2001.
- 📖 Diels, Herman, *Predsokratovci*, Naprijed, Zagreb, 1983.
- 📖 Gaglioti, Frank, *Giordano Bruno, philosopher and scientist, burnt at the stake 400 years ago*, World Socialist Web Site, www.wsws.org
- 📖 Grupa autora, *Tolerancija – susret razlika*, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, Beograd, 2002.
- 📖 Hegel, G. W. F. , *Rani spisi*, Sarajevo, 1982.
- 📖 *Kultura – časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, Br. 91 – 92, Beograd, 1994.
- 📖 Hajdeger, Martin, *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd, 1999.
- 📖 Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1992.
- 📖 Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Council of Europe, Strasbourg, 1996.
- 📖 Pavićević, Veselin i Uljarević, Daliborka, *Vrijednosne orijentacije i nivoi društvenog aktivizma studenata Univerziteta Crne Gore*, NDC, Podgorica, 2001.
- 📖 Prezentacija državne zajednice Srbije i Crne Gore: www.gov.yu
- 📖 Prezentacija UNESCO-a: www.unesco.org/tolerance
- 📖 Primorac, Igor, priredio, *O toleranciji – rasprave o demokratskoj kulturi*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1989.
- 📖 Vasiljević, Vladan, uredio, *Prava čoveka – zbornik dokumenata*, Prometej, Beograd, 1991.
- 📖 Tadić, Ljubomir, *Nauka o politici*, Izdavačka radna organizacija RAD, Beograd, 1988.
- 📖 Šušnjić, Đuro, *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.
- 📖 Šušnjić, Đuro, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.

IMPORTANCE AND ROLE OF TOLERANCE IN DEMOCRATIC SOCIETY

Daliborka ULJAREVIĆ

Starting from the conviction that tolerance is complex and insufficiently explained, extremely important, even necessary social phenomenon, this work is an attempt to enlighten some of its parts through: defining the term of tolerance and its preconditions, with the emphasis on self-consciousness, responsibility, dialogue and democracy and overview of types of tolerance (with the admonishment that the text does not consider everything a complete classification covers, but only specific forms that are regarded as important for this work). Special attention was paid to the role of education in the process of building and cherishing the spirit of tolerance, but also the limits of tolerance, and an overview of tolerance in the society we live in.

The message that is clearly stated in these segments is that tolerance is positive and needed. Naturally, the problems become noticeable as soon as it needs to be institutionalized and establish as a foundation of our everyday life and a condition for our progress. Thereat, we need to bear in mind that we are considering here so called *active tolerance*, which doesn't consist of patience Locke talks about, but about a new quality based on development of trust. This kind of democracy, as a cultural value and high ethical model of human behaviour, should shape the modern society. Tolerance that strives to become the biggest accomplishment of human spirit, generally accepted moral standpoint and a life style.

Proof that tolerance is recognised as important for further development of modern society is the fact that United Nations Organisation has upon the initiative of UNESCO, on its fiftieth birthday, proclaimed the year 1955 an International Year of tolerance.

Tolerance as a principle of patience, acceptance of different opinion, belief or standpoint, principle of non-violence in confronting different opinions and attitudes, lives in us and our society after all, and it is important to underline it. Not to the ideal or desirable extent, but enough to encourage hope that better, bigger and more beautiful is possible.

In the end, all of us, at one point or the other, are a minority and see the world in a different way. Since, for the others – we are the other.

LJUDSKA PRAVA – POJAM I MEĐUNARODNOPRAVNA ZAŠTITA

POJAM LJUDSKIH PRAVA

Još uvijek ne postoje konzistentna i cjelovita mišljenja o pojmu i prirodi ljudskih prava, iako posljednjih godina na tom polju postoje značajni pomaci. Razlog je prvenstveno u tome što sadržina pojma ljudskih prava, pored pravnih uključuje i veoma kompleksne vanpravne, posebno politikološke, sociološke i kulturološke elemente. Zato je za njihovo potpuno razumijevanje neophodno sagledavanje širih kulturno-filozofskih i socio-politikoloških okolnosti koje utiču na nastanak, prirodu, tumačenje, primjenu i kršenje ljudskih prava.

Šta su to ljudska prava? Pitanje je veoma složeno, mnogo složenije nego što se na prvi pogled čini. U uslovima različitih kultura i civilizacija, te nesavršenih mehanizama implementacije, ovo pitanje je suštinsko i vrlo praktično. Elementarna saglasnost o minimumu opšteprihvaćenih, univerzalnih standarda i mehanizmima njihove implementacije početni je korak ka uspostavljanju nužnog nivoa operativnog sistema zaštite ljudskih prava, kako na nacionalnom tako, još više, na međunarodnom planu. Ono što je pravno, moralno, pravedno, humano za jednu zajednicu, ne mora da bude za drugu; ropstvo je, na primjer, još uvijek prihvatljivo i opravdano za pojedine zajednice, njihove običaje i kulturu.

Klasična ustavnopravna teorija određuje ljudska prava kao „subjektivna javna prava koja posjeduju građani u odnosu na državnu vlast.”.²² Ona predstavljaju svojevrsnu branu, garanciju protiv zloupotreba državne vlasti, kao i najvažniji mehanizam njene kontrole i ograničenja. Ljudska prava se ostvaruju ili krše u jednom krajnje neravnopravnom, hijerarhizovanom, vertikalnom društvenom odnosu, građanin – državna vlast. Ona zadiru u same temelje državne vlasti i pravnog poretka, određujući u znatnoj mjeri njihov legitimitet i legalitet.

²² S. Jovanović, *O državi, osnovi jedne pravne teorije*, BIGZ, Beograd 1990, str. 118 –127.

Savremena pravno-politikološka nauka određuje ljudska prava kao „minimalne moralno-političke zahtjeve prirodno-pravnog karaktera, koje svaki pojedinac posjeduje, ili bi trebalo da ih posjeduje, u odnosu na (protiv) državnu vlast i društvo u kome živi”.²³ Ti zahtjevi su, kako kaže prof. Luis Henkin, „priznati na osnovu prava (kao pravo), a ne na osnovu ljubavi, dobre volje, milosti ili milosrđa”. ***U tom smislu, ljudska prava su elementarni politički i socijalno-ekonomski zahtjevi građana u odnosu na državnu vlast i društvo u cjelini, čije je ostvarivanje preduslov za biološku, političku i kulturnu egzistenciju pojedinca, odnosno za život u uslovima dostojnim čovjeka, njegove humane prirode i dostojanstva.*** Ona proizilaze iz osobenog karaktera čovjeka, kao najsavršenijeg, zdravorazumskog planetarnog bića, njegove prirode i opšte prirode odnosa među ljudima.

Osnovni materijalni izvor ovako shvaćenih prirodnih prava pojedinaca jeste urođena individualnost ljudske autonomije i urođeno ljudsko dostojanstvo koje iz nje proizilazi. To su vrhovne, apriorne vrijednosti, najvišeg moralnog značaja i ranga, koje nije potrebno dodatno dokazivati i obrazlagati, jer se radi o samoevidentnim etičkim i gnoseološkim kategorijama.

Ljudska prava su prirodna, jer ih čovjek stiče činjenicom rođenja, a ne voljom ili milošću države. Ostvaruju se u odnosima sa drugim ljudima i sa državnom vlašću, unutar ustavnopravnog i međunarodnopravnog poretka. Time se njihova struktura nužno dopunjuje različitim pozitivnim, sociološko-politikološkim sadržajima. Dakle, nijesu sva subjektivna prava koja pripadaju pojedincima i ljudska prava. „Ljudska prava su samo ona subjektivna prava koja se ne duguju državi i njenoj volji, već ih ljudsko biće ima samim tim što je ljudsko biće, dakle nezavisno od države i objektivnog prava koje ona stvara.”²⁴

Osnova moralnih i političkih zahtjeva koji čine sadržinu ljudskih prava jesu apriorne, samoevidentne vrijednosti inkorporirane u koncept urođene individualnosti ljudske autonomije i urođenog ljudskog dostojanstva. U takve univerzalne vrijednosti, imanentne svakom ljudskom biću i stečene činjenicom rođenja, nesumnjivo spadaju ovozemaljski ljudski život u adekvatnim socijalnim i ekonomskim uslovima, fizički i mentalni integritet, sloboda, mišljenje i izražavanje mišljenja, vjerovanje po sopstvenom izboru, zaštita od svake zloupotrebe državne vlasti. S druge strane, ostvarivanje ovih vrijednosti u međusobnim odnosima među ljudima, kao i u njihovim odnosima s vlašću, ima vrlo konkretne socijalno-političke implikacije. To, pored primarnih, apriorističkih i prirodnopravnih

²³ L. Henkin, *Rights: American and Human*, 79 Columbia Law Review, 1979, str. 25 –27.

²⁴ V. Dimitrijević, M. Paunović, *Ljudska prava*, Beograd, 1997, str. 24 – 26.

sadržaja, dodatno određuje karakter zahtjeva koji čine sadržinu ljudskih prava.

Osnovna posljedica ovako shvaćenog koncepta ljudskih prava jeste njihova **univerzalnost**. To znači da ona podjednako pripadaju svim ljudskim bićima, bez razlike, jer su zasnovana na prethodno pomenutim vrijednostima, imanentnim svakom ljudskom biću. U ljudska prava ne spadaju ostala subjektivna prava koja pojedinci posjeduju ili stižu, a koja su zasnovana na drugim vrijednostima ili su posljedica nekih posebnih osobina i zasluga pojedinih ljudi ili žena.

Druga važna osobina ljudskih prava je njihova esencijalno **politička priroda**, jer se ona ostvaruju ili krše u državno-pravnom poretku i odnose se (usmjerena su) na državnu vlast. Primjena ili kršenje ljudskih prava je suštinski element procesa vršenja suverene vlasti i vrhovničkih prava svake države. Zbog toga su ljudska prava izuzetno delikatno i politički veoma osjetljivo, da ne kažemo opasno, pitanje, koje zadire u same temelje državne vlasti i javnog poretka. Preliminarno, to je i jedan od glavnih razloga njihovog čestog kršenja i negiranja, čak i u državama sa značajnom pravnom i demokratskom tradicijom.

Većina klasičnih građanskih i političkih prava, ili prava prve generacije, u pravnom smislu su civilne slobode, odnosno **imuniteti od državne vlasti**. To su tzv. **negativne slobode** jer državna vlast ima pravnu obavezu da se ne miješa, da ne ometa građane u vršenju ovih prava, na primjer slobode kretanja, slobode izražavanja, mirnog okupljanja, da ne vrši torturu ili mučenje nad licima pod njenom jurisdikcijom. U pitanju su specifični imuniteti koji građane štite od zloupotreba državne vlasti. Takozvana negativna uzdržavanja se postižu nediskriminatornom primjenom ustava i zakona, mada je za takvu primjenu često potrebna i pozitivna akcija državnih organa, posebno kada ljudska prava ugrožavaju drugi pojedinci ili nedržavni entiteti. Dakle, sloboda od vlasti znači i obavezu aktivne akcije državnih organa, da svojim ovlaštenjima spriječe, odnosno kazne, sva kršenja prava, bez obzira na to ko ih ugrožava, državni organi ili pojedinci.

S druge strane, obezbjeđenje adekvatnih uslova života, besplatnog školovanja, liječenja, zdravstvenog osiguranja, uključuje tzv. **pozitivne obaveze** državne vlasti i miješanje države u privredni i ekonomski život. Zbog toga su ekonomska, socijalna i kulturna prava, ili prava druge generacije, bitno drugačije pravne prirode nego građanska i politička. Obaveza poštovanja i primjene ovih prava znači afirmativnu akciju državne vlasti, prije svega u domenu alokacije i preraspodjele materijalnih resursa, da bi se posredno, kroz proces progresivne realizacije, omogućilo ekonomsko, socijalno i kulturno blagostanje i standard života dostojan čovjeka. Adekvatna ravnoteža između građanskih

i političkih na jednoj, i ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, na drugoj strani, odnosno ***principa slobode i principa jednakosti***, egzistencijalni je preduslov realizacije pune ljudske slobode i dostojanstva.

Poštovanje ljudskih prava je vrlo bitan uslov normalnog i regularnog funkcionisanja svakog državno-pravnog poretka i društva, faktor od koga u velikoj mjeri zavisi njegov opšti razvoj i napredak. Praksa potvrđuje pravilo da su društva zasnovana na ovakvom konceptu ljudskih prava – ekonomski, socijalno i kulturno najrazvijenija. Vrlo su rijetki izuzeci, slučajevi da države i društva koja ne poštuju ljudska prava i slobode postignu značajniji nivo ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja.

Ljudska prava, odnosno vrijednosti inkorporirane u njima, imaju izuzetno važnu socijalno-političku funkciju u determinisanju legitimiteta državne vlasti. To su najpogodniji mehanizmi za kontrolu i ograničenje državne vlasti, jer je samo ona vlast koja poštuje ljudska prava legitimna i može normalno funkcionisati i reprodukovati se. U formalno-pravnom smislu, vrijednosti uključene u prirodnopravni koncept ljudskih prava instrumentalizuju se i normativno uobličavaju kroz društveni ugovor, odnosno ustav u materijalnom smislu. Njime se uspostavljaju, konstituišu odnosi između građana u pogledu pravila vršenja vlasti i njihovi međusobni odnosi s konstituisanom vlašću, a povodom primjene i zaštite pomenutih vrijednosti i dobara. U tom kontekstu, prethodno se može zaključiti da ljudska prava nijesu samo subjektivna javna prava pojedinaca, već i specifičan oblik državnopravnog i političkog sistema.

Sve do kraja Drugog svjetskog rata ljudska prava su bila u isključivoj nadležnosti države. Kako država tretira pojedinca, u okviru klasičnih shvatanja državne suverenosti, bilo je pitanje koje se ticalo nje same, u koje druge države i međunarodna zajednica nijesu imale pravo da se miješaju. Takva shvatanja su na kraju rezultirala istrebljenjem čitavih naroda u Drugom svjetskom ratu. To je bez sumnje dodatno motivisalo autore OUN i Povelje da naprave odlučujući korak u pravcu ***internacionalizacije*** ovih pitanja.

Donošenjem Univerzalne deklaracije, paktova o pravima čovjeka (Pakt o građanskim i političkim pravima – PGP, Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima – PESK) i nekoliko međunarodnih konvencija o pojedinim ljudskim pravima, ljudska prava su definitivno i bespovratno izašla iz sfere isključive unutrašnje nadležnosti država. Time su stvoreni neophodni pravno-institucionalni preduslovi za konstituisanje sistema međunarodnopravne zaštite i kontrole (nad državama) njihove primjene. Nažalost, još uvijek se ne može govoriti o efikasnom i sveobuhvatnom sistemu međunarodnopravne zaštite, i to zbog ograničenih i nedovoljno preciznih nadležnosti međunarodne zajednice u ovom pogledu.

U ovom trenutku, taj sistem se svodi na formulisanje i usvajanje minimalnih, univerzalno prihvaćenih standarda, njihovo inkorporiranje u ustavne i zakonske propise država, kao i postojanje određenih međunarodnih mehanizama kontrole ponašanja država u ovom kontekstu. Procedure međunarodne zaštite ljudskih prava u velikoj mjeri zavise od unutrašnjih sistema i ne mogu se pokrenuti dok se ne iscrpe sredstva i mehanizmi na tom planu. Međunarodno pravo još uvijek ne može da zamijeni, nadomjesti institucije unutrašnjeg poretka, ali može da utiče na države kako bi poboljšale sadržinu i efikasnost primjene ljudskih prava. Izvršenje međunarodnopravnih obaveza, nažalost, u znatnoj mjeri zavisi od unutrašnjih državnopravnih sistema, političkih okolnosti i odnosa snaga unutar njih, kao i opšteg konteksta – međunarodnih prilika i ravnoteže snaga u međunarodnoj zajednici.

Dakle, suština ljudskih prava je prirodopravna, a ne pozitivistička²⁵, jer proizilaze iz prirode čovjeka i prirode odnosa među ljudima, a ne iz volje državne vlasti. Njihovo izvoriste su dublje etičke kategorije, odnosno najviše, univerzalno prihvaćene, samoevidentne vrijednosti, oličene u konceptu urođene ljudske autonomije i dostojanstva. Ljudska prava se stiču činjenicom rođenja, a ne činjenicom da su im ona data, ili podarena, voljom državne vlasti ili međunarodne zajednice u formi ustava, zakona, odnosno međunarodnog ugovora. Osnovni izvor ovako shvaćenog koncepta ljudskih prava, ***ljudska autonomija i dostojanstvo***, ostaje jedinstven i relativno stalan, ali se njegova sadržina i načini njene realizacije nužno mijenjaju i dopunjuju različitim pozitivnopravnim aktima unutrašnjeg i međunarodnog prava, u skladu s progresom čovjeka, čovječanstva i odnosa među ljudima i ljudskim zajednicama uopšte. Zbog toga, kao i zato što se ljudska prava neposredno ostvaruju u međusobnim odnosima građana i državne vlasti u konkretnim pozitivnopravnim porecima, za njihovo potpuno i svestrano saznavanje neophodna je analiza pozitivnopravnih izvora, unutrašnjeg i međunarodnog prava. Ovi izvori nužno dopunjuju i preciziraju sadržinu i načine ostvarivanja prirodnih ljudskih prava i sloboda. Bez svestrane i produbljene sociološko-pravne, normativne i politikološko-pravne analize ustava i zakona, međunarodnih ugovora i deklaracija, presuda, nacionalnih i međunarodnih sudova, prakse organa međunarodnih organizacija, nemoguće je izvesti naučno relevantne zaključke o prirodi, sadržini i statusu ljudskih prava i sloboda.

²⁵ V. Dimitrijević, M. Paunović, op. cit.str. 32.

PREDMET I METODI NAUKE O LJUDSKIM PRAVIMA

Predmet ove naučne discipline je veoma složen i kompleksan društveni odnos državna vlast – pojedinac, na unutrašnjem i međunarodnom planu. Iz karaktera i sadržine ovog odnosa proizilazi multidisciplinarni karakter nauke o ljudskim pravima. Ona, dakle, proučava ne samo pravne već i politikološke, sociološke, ekonomske, kulturološke i druge aspekte ovog sveobuhvatnog društvenog odnosa. Nemoguće je naučno objasniti složene pravne fenomene ljudskih prava bez svestrane i multidisciplinarnе analize širih socio-političkih i kulturoloških osnova, koji determinišu ljudska prava, njihovu sadržinu, primjenu, kršenje. U užem normativno-pravnom smislu, nauka o ljudskim pravima je specifična sinteza cjelokupne pravne nauke, jer ljudska prava prožimaju skoro sve segmente države i prava, suštinski određujući njihov socijalni karakter i sadržinu. Zbog toga su i metodi kojima se koristi ova disciplina raznovrsni i multidisciplinarni: metodi pravnih, socioloških, politikoloških nauka, odnosno njihova specifična kombinacija, jer i najjednostavnije pitanje ljudskih prava obuhvata sve ove aspekte i nužno zahtijeva adekvatan metodološki tretman.

SAVREMENA MEĐUNARODNOPRAVNA ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

Stravični rezultati Drugog svjetskog rata odlučujuće su uticali na ustanovljenje i razvoj međunarodnopravne zaštite ljudskih prava. Rat koji su povele sile Osovine, a kome su u nacističkoj Njemačkoj prethodila masovna kršenja najelementarnijih ljudskih prava i načela čovječnosti, prijetio je da poništi sve tekovine dotadašnje civilizacije. U ime iracionalnih ideja rasne čistote i suprematije donošeni su zakoni kojima su nemilosrdno pogaženi osnovni nazori čovječnosti i elementarno ljudsko dostojanstvo.

Na osnovu predstava o rasnim razlikama, čitave grupe ljudi, inače građana njemačkog Trećeg rajha, najprije su proglašene građanima drugog reda, a zatim podvrgnute sistematskom istrebljenju u nacističkim fabrikama smrti. Ovakva politika se, normalno, nije mogla zaustaviti u okvirima svojih granica, pa je u ime **rasne suprematije** otpočela agresivne ratove za uspostavljanje dominacije nad čitavim svijetom. To je, bez sumnje, doprinijelo sazrijevanju globalne, kolektivne svijesti o nužnosti prihvatanja ideje da masovna kršenja ljudskih prava ne mogu više biti tretirana kao unutrašnja stvar pojedinih država, jer od tih pitanja u velikoj mjeri zavise međunarodni mir i bezbjednost.

Antihitlerovska koalicija nije vodila rat samo da bi vojno porazila agresore.

Cilj je bio uspostavljanje takvih odnosa u međunarodnoj zajednici u kojima će agresija biti ne samo kažnjena već, prije svega, spriječena. Zato su ljudska prava i demokratija bili na prioritetnom mjestu ratnih ciljeva saveznika. Ideju međunarodne zaštite ljudskih prava iznio je američki predsjednik Franklin D. Ruzvelt, već 1941. godine, zalažući se za ***svijet zasnovan na četiri slobode: slobodi govora i izražavanja, slobodi svakoga da na svoj način poštuje boga, slobodi od siromaštva i slobodi od straha***. Ruzveltova vizija moralnog poretka postala je moto naroda koji su pobijedili sile Osovine i osnovali Organizaciju ujedinjenih nacija.

To je praktično potvrđeno u uvodnim odredbama Povelje UN, gdje se ističe da su ***narodi koji osnivaju novu organizaciju riješeni da ponovo potvrde vjeru u osnovna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i žena, nacija velikih i malih***. Među ciljevima i načelima UN iz čl.1 Povelje ističe se unapređivanje i podsticanje poštovanja prava čovjeka i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili vjeru (st3.), a slične odredbe nalaze se i u čl. 55 i 56 Povelje UN.

Međutim, ove uopštene i u pogledu obaveznosti nedovoljno precizne odredbe bile su ispod očekivanja Ruzveltove vizije i retorike iz vremena borbe protiv fašizma. To, nažalost, nije bilo toliko neočekivano, jer su i sile pobjednice na sopstvenom unutrašnjem planu imale značajnih problema s ljudskim pravima. Iskustvo Staljinovog Sovjetskog saveza, njegovog Gulaga i genocida nad političkim protivnicima, bilo je uporedivo sa Trećim rajhom; SAD su faktički i *de jure* provodile politiku rasne diskriminacije, posebno u južnim državama članicama federacije; pod kolonijalnim ropstvom Velike Britanije i Francuske nalazila se većina naroda Azije i Afrike. Ovakvi real-politički interesi sila pobjednica nesumnjivo su uticali na to da se u Povelji UN ne nađu efikasne i pravno operativne, odnosno neposredno ostvarive odredbe o ljudskim pravima. No, i ovakve odredbe Povelje UN postavljaju pravno-politički i funkcionalno-konceptualni okvir za ustanovljenje i razvoj sistema međunarodnopravne zaštite ljudskih prava na svjetskom nivou.

ODREDBE O LJUDSKIM PRAVIMA U POVELJI UN

Kako je istaknuto, jedan od glavnih ciljeva Ujedinjenih nacija je unapređivanje i podsticanje prava čovjeka (čl.1, st.3 Povelje), a odredbama čl. 55 i 56 određuju se obaveze Organizacije i država članica u ovom kontekstu. Ujedinjene nacije se obavezuju da rade na unapređenju: napretka i razvoja, rješavanja međunarodnih ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih pitanja, kao i pitanja povećanja životnog standarda, punog zapošljenja, socijalnog i

drugih sličnih problema; sveopšteg poštovanja i uvažavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez ikakve diskriminacije. Prema čl. 56, sve države članice se obavezuju na preduzimanje zajedničkih i pojedinačnih akcija radi postizanja ciljeva iz čl.1 i 55.

Iako su pitanja iz čl.1 i 55 kompleksna, ovlašćenja za njihovo ostvarivanje su ograničena. To je u nadležnosti Generalne skupštine i Ekonomskog i socijalnog savjeta, koji po ovim pitanjima donose pravno neobavezujuće rezolucije. Tako čl.13(1) Povelje ovlašćuje Generalnu skupštinu da pokreće proučavanje pitanja i daje preporuke u cilju pomaganja ostvarenja prava čovjeka i osnovnih sloboda za sve... Slična ovlašćenja ima i Ekonomski i socijalni savjet, koji daje preporuke za unapređenje poštovanja i uvažavanja prava čovjeka... i od koga se traži osnivanje komisija za ekonomska i socijalna pitanja, kao i unapređivanje prava čovjeka. Nadalje, Povelja ne određuje šta su, ni koja su to ljudska prava i osnovne slobode. S druge strane, očigledno je da je nesumnjiva i pravno nesporna obaveza Organizacije i svih država članica da bez diskriminacije unapređuju ljudska prava.

Iako načelne i neodređene, ove odredbe Povelje imale su veoma značajne posljedice. Ljudska prava su prvi put u historiji *internacionalizovana*, odnosno *prestala su da budu pitanje isključive nadležnosti država*. Države su to izričito priznale potpisujući i ratifikujući Povelju UN, kao sveopšti, višestrani legislativni međunarodni ugovor. Odnos vlasti prema sopstvenim državljanima po prvi put je postavljen pod određenu vrstu međunarodnog nadzora. Ovaj nadzor nije bio ni jak, ni efikasan, ali je dopuštao Organizaciji i državama članicama da, bez rizika optužbe za kršenje „međunarodnog prava – principa zabrane miješanja u unutrašnje poslove – raspravljaju o poštovanju ljudskih prava u pojedinim državama.”²⁶

Prvih godina po osnivanju Ujedinjenih nacija, neke države, posebno kolonijalne sile, negirale su ovo pravo. I danas pojedini totalitarni i autokratski režimi nastoje da ga dovedu u pitanje, ali je opšte prihvaćeno da ono više nije sporno.²⁷ Ono što je neophodno jasno utvrditi jeste činjenica da, čak i ukoliko ne postoje bilo kakve druge međunarodnopravne obaveze, država danas ne može, niti ima pravo, da tvrdi da je zlostavljanje sopstvenih državljana, bez obzira na razmjere, pitanje iz domena njene isključive, unutrašnje nadležnosti. S druge strane, to ne znači da je svako kršenje ljudskih prava od strane države članice UN – pitanje od međunarodnog značaja. Najčešće je riječ o slučajevima masovnih i sistematskih kršenja, koja predstavljaju ugrožavanje ili narušavanje međunarodnog mira i bezbjednosti.

²⁶ V. Dimitrijević, *Opšti međunarodni standardi ljudskih prava*, Zagreb, 1989, str. 601.

²⁷ L. Henkin, *The Age of Rights*, 1990, str. 51.

Ove odredbe Povelje, posebno one o obavezama Organizacije i država članica, stvorile su pravnu osnovu za sveobuhvatne aktivnosti UN, koje su rezultirale preciznim pravnim definisanjem i kodifikovanjem ljudskih prava i osnovnih sloboda. Tako je usvojen čitav korpus pravno-obavezujućih normi u obliku različitih međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima, koji se jedinstveno određuju kao **Međunarodna povelja o ljudskim pravima**. Ovi tekstovi su objavljeni u dvotomnoj publikaciji UN poznatoj pod nazivom *Human Rights: A Compilation of International Instruments*.

Konačno, tokom višedecenijskih aktivnosti UN su dinamički i evolucionistički tumačile i razjašnjavale domašaj i karakter **obaveza država članica u pogledu unapređenja ljudskih prava**. Ustanovljen je čitav niz različitih organa i tijela, u skladu s Poveljom, da bi se obezbijedilo da države članice poštuju pomenute obaveze. Tako je danas opšteprihvaćeno, kao **pravni standard**, da država koja masovno i grubo krši međunarodno garantovana ljudska prava suštinski ne ispunjava svoju obavezu da unapređuje ljudska prava, te na taj način krši i Povelju UN. Prema zamislima redaktora UN, realizacija ovih obaveza, odnosno izgradnja sistema međunarodnopravne zaštite ljudskih prava, dugoročan je proces koji treba da se ostvari kroz tri sukcesivne faze:

1. definisanje i usvajanje zajedničkog, univerzalnog i za sve prihvatljivog minimuma standarda **za sve ljude u svim vremenima**, što je realizovano usvajanjem **Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, 10. decembra 1948. godine**;
2. usvajanje pravno obavezujućih dokumenata o ljudskim pravima i odgovarajućim obavezama država u tom kontekstu, što je ostvareno donošenjem međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, tj. Pakta o građanskim i političkim pravima, Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i dva fakultativna protokola uz Pakt o građanskim i političkim pravima. Ovi dokumenti, zajedno sa Univerzalnom deklaracijom i odredbama Povelje o ljudskim pravima, čine **Međunarodnu povelju o ljudskim pravima**;
3. izgradnja i operacionalizacija sistema kontrole i implementacije, čiji su temelji udareni formiranjem Komisije UN, a kasnije i **Komiteta UN za ljudska prava, kao i razvijanje odgovarajućih pravno-političkih procedura** pred ovim tijelima. Uspostavljaju se i regionalni sistemi zaštite ljudskih prava, prije svega evropski i američki, a posebno u okviru evropskog postignuti su prvi značajniji rezultati. Ovo je ujedno najnerazvijeniji segment sistema međunarodnopravne zaštite prava čovjeka, jer većina država još uvijek ne želi da prihvati radikalniju međunarodnu kontrolu i značajnija ograničenja suverenosti u ovom smislu.

Savremeno međunarodno pravo ljudskih prava zasniva se na postojanju velikog broja različitih međunarodnih organa i institucija, čiji je cilj zaštita pojedinaca – kako od sopstvene, tako i od strane bilo koje države. Iako su te procedure i međunarodnopravni lijekovi još uvijek nedovoljni i neefikasni, postojeći korpus ljudskih prava propisan pravilima međunarodnog prava i sve veći broj tijela za kontrolu njihove primjene, internacionalizovali su pitanje ljudskih prava preko svih očekivanja. Tako je stvorena politička i kulturna klima u kojoj je zaštita ljudskih prava postala pitanje od prioritetnog značaja u globalnim političkim razmjerama.

HUMAN RIGHTS AND INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

PhD Nebojša VUČINIĆ

Defining human rights is very complex issue. Basic agreement regarding the minimum of generally accepted, universal standards and mechanisms for their implementation are the first step towards establishment of necessary level of operative system of protection of human rights, as on national level, thus on international plan.

Human rights are basic political and socio-economic requirements of citizens in relation to state authorities and society in general and their fulfillment is a precondition for biological, political and cultural existence of an individual and a life worthy of man, his human nature and dignity.

They are a result of specific character of man, as the most perfect, reasonable planetary being, his nature and general nature of the relations between people.

Basic material source of natural rights of the individual is inborn individuality of human autonomy and inborn human dignity resulting from it. Respect of human rights is very important condition for normal and regular functioning of every state system and society, a factor from which general development and progress greatly depends.

Until the end of the Second World War human rights have been in exclusive competence of the state. In the end, these conceptions have resulted in extermination of whole nations in the Second World. Undoubtedly, this has additionally motivated the authors of OUN and Charter to **internationalize** these issues. Unfortunately, we still cannot speak about efficient and comprehensive system of international protection because of limited and insufficiently precise competences of international community in this regard.

Contemporary international law of human rights is based on existence of huge number of various international bodies and institutions, whose goal is the protection of individual- as from domestic thus from any foreign state. Although all of those procedures and international legal remedies are still insufficient

and inefficient, existing corpus of human rights proscribed by regulations of the international law and increasing number of bodies in charge for control of their implementation have managed to institutionalize the issue of human rights above all expectations. In that way, political and cultural climate was created wherein protection of human rights has become a priority issue on a global political scale.

INTELEKTUALNA I MORALNA AUTONOMIJA KAO PREDUSLOV I REZULTAT LJUDSKIH PRAVA

Pojam *autonomija* (gr. *autonomia*, od reči *autos* – sam, i *nomos* – zakon, znači samo-zakonodavstvo) u moralnu problematiku uveo je Kant. Po njemu, autonomija je pretpostavka za ostvarenje ličnosti u čoveku. Jer, „priroda nije dala čoveku svu savršenost za koju je sposoban, on sam treba da je razvije. Čoveka ne razvija priroda nego sloboda. Za humanost on treba da je zahvalan sam sebi. On je po prirodi sirov, a ako takav ostane i posle kulturnog razvitka on je zao“. Ideja slobode je pretpostavka i osnov pojma autonomije. Autonomija je, znači, nerazdvojno povezana s idejom slobode. S pojmom autonomije „nerazdvojno je povezan opšti princip moralnosti koji u ideji leži u osnovi svih radnji umnih bića, isto onako kao što je prirodni zakon u osnovi svih pojava“ (Kant). Autonomija je izvlačenje čoveka iz prirodnog stanja i njegovo podvrgavanje sopstvenom zakonodavstvu, koje je u suštini opšte zakonodavstvo, svojstveno svim umnim ljudima.

Moralna i intelektualna autonomija čoveku omogućava da se, koristeći razum, do kraja ponaša slobodno, odnosno da slobodno bira. Autonoman čovek ne podleže nužnosti i sudbini, već razumom i voljom stvara i razvija svoj život. Nužnost je kod čoveka delimično u granicama biološkog, ali ne i kulturnog bića. U kulturi, njegovoj drugoj prirodi, koja ga bitno određuje kao čovečno biće, smešteni su razum, volja i autonomija. Autonoman čovek je odgovoran čovek i njegov odnos prema odgovornosti pokazuje koliko je autonomna ličnost.

Odgovornost podrazumeva odgovorno delovanje i ponašanje prema sebi, bližnjima, drugima, grupama u kojima živi i radi i prema celokupnoj zajednici, odnosno državi i društvu. Tek kad pojedinac sazre i stekne sposobnost za odgovornost, on postaje religiozni, običajni, moralni ili pravni subjekt. Bez razvijene sposobnosti za odgovornost, nema odgovornog pojedinca, ali ni onoga što pojedinca čini ličnošću i kulturnim bićem. Čovek bez izgrađene odgovornosti ostaje u prvoj, biološkoj prirodi (kao jedinka, odnosno biološko biće, koje se ne razlikuje od ostalih životinjskih stvorenja). Tek u drugoj prirodi, u kulturi,

on postaje ljudsko biće. Prema odgovornosti može se proceniti i ljudskost nekog bića, ali i kvalitet zajednice u kojoj živi. Ljudi, težeći redu, sigurnosti i stabilnosti, razvijaju sopstvenu, ali i društvenu odgovornost.

Odgovornost prema sebi podrazumeva da se čovek kao ličnost, ali i socijalno biće, ne prepušta stihiji i sudbini, već da njome upravlja. Pojedinaac ne sme da se zapusti i prepusti, već je dužan da upravlja svojim mišljenjem, delovanjem i ponašanjem. Na taj način postaje slobodno i moralno biće koje stiče lično dostojanstvo i samopoštovanje. Bez te odgovornosti nema ni drugih odgovornosti.

Odgovornost prema bližnjima proističe iz dužnosti prema članovima uže porodice (roditelja prema deci i dece prema roditeljima).

Odgovornost prema drugima reguliše čovekova savest. To je moralna odgovornost. Savest nalaže pravilo – ne čini drugima ono što ne bi učinio sebi. Savest je odbrana i drugih od samog sebe. Ona prihvata razlike, poštuje ih i omogućava im da postoje. Gde ima savesnih, ima i različitih. Kod savesnih razlike ne vode sukobima, već proširenjima, produbljenjima i bogaćenjima. U drugome i drukčijem ja se ogledam i potvrđujem kao čovečno biće. Savest upućuje čoveka da dobro promisli šta će izgovoriti (da ne bi govorom druge povredio) i da iza izgovorenog uvek stoji delo, značenje ili lepota. Savest je korektiv *ja* – to je unutrašnje merilo za naše unutrašnje iskaze, dela i ponašanje. Kod savesnog čoveka razvijena je griza savesti – od stida ili nelagode, do kajanja i samokažnjavanja. Savest kod čoveka neguje meru i strpljenje. Ona podstiče izdržavanje i uzdržavanje. Savest za meru uzima svete, univerzalne ideje i vrednosti: istinu, pravdu, ljubav, lepotu, slobodu. Savest je uvek protiv isključivosti, ekstremizma i fanatizma. Njena sredstva za delovanje i ponašanje su dijalog i tolerancija. Jedini veštački strah koji ljudi treba da prihvataju i neguju jeste strah od sopstvene savesti. Svaki drugi veštački strah ponižava i razara čovekovo dostojanstvo. U ljudskoj duši savest bi trebalo uvek da svetli. Ponekad kao iskra, a ponekad kao plamen, kao neko večno svetlo. Ona nikad ne sme da zgasne. Gde savesti nema – nema ni svetlosti ni ličnosti. Sa savešću branimo čovečnost u nama i ljudski život. Čovekov život ne može da opstoji niti da se razvija na laži, nepravdi, zlu, mržnji i ružnoći. Tamo gde je sve moguće – moguće je i da nestane čovekov život. Zato su savesni pojedinci dobri i građanski hrabri ljudi, odnosno ljudi koji brane i slave život.

Odgovornost prema profesiji i u profesiji podrazumeva da se pojedinac drži logike poziva. Ne postoji naredba, zapovest, pretnja, koja može da dovede u pitanje logiku profesije i savest. Ko se nje ne pridržava, u pitanje dovodi profesiju. Kad se logika poziva dovede u pitanje, onda se gubi smisao, ali i razlozi za život. Pojedinaac, kao profesionalac, raspolaže sa dve jednake moći: moći znanja i moći savesti. Čovek koji poseduje moć znanja, ali ne i moć savesti,

stručnjak je bez savesti. Njegovo delovanje na javnoj sceni pogubnije je i od zločinca i od glupaka, jer on zlo na stručan način sprema. Takvo zlo u politici je organizovano zlo čije su posledice nesamerljive. Iskustvo je pokazalo da se s rđavim ljudima ništa ozbiljno i vredno ne može učiniti. Život s njihovim učešćem na javnoj sceni velika je podvala i laž – prevara uvek u njihovu korist. S njima, ni u najvećoj opasnosti po zajednicu, društvo i državu, ne treba sarađivati, čak ni po cenu dobra i spasa, jer će kad-tad sve biti obesmišljeno i razoreno. Takvo iskustvo odigralo se i odigrava se pred našim očima i s našim životima.

Odgovornost pojedinca kao građanina podrazumeva odgovorno delovanje i ponašanje prema državi i društvu u kome živi. Pojedinaac kao slobodno biće odgovoran je i za društvo i državu u kojoj živi, odnosno za odnose i vladavinu za koju se bori i koju bira. Ako se ta vladavina otuđi i posegne za pretnjama, nasiljem i terorom, građanska je dužnost pojedinca da iskaže građansku neposlušnost. Ili, ako se prema manjinama (etničkim, religijskim, rasnim, slojevnim) odnosi na način diskriminisanja, odnosno neravnopravnosti, dužnost je odgovornih građana većinske grupe da joj se suprotstavi. Oni moraju da insistiraju na jednakosti i ravnopravnosti svih građana pred zakonom. Niko nema pravo da dovodi u pitanje pojedinačna prava, ali ni kolektivna koja su ograničena individualnim pravima. Biti ravnodušan ili ćutati pred diskriminacijom drugih i različitih isto je što i pristajati na nasilje i prihvatati ga. Pojedinci snose veliku odgovornost za politiku zajednice i države u kojoj žive. Oni stalno treba da se bore za dobar građanski i demokratski poredak.

Odgovornost može biti individualna i kolektivna. Individualna odgovornost je određena normama i ona je formalizovana lična odgovornost. Kolektivna odgovornost može da bude opšta i solidarna. Prema sadržaju odgovornosti i načinu kažnjavanja i posledicama razlikuje se politička, krivična, građanska i disciplinska odgovornost. Odgovornost u političkom životu zajednice zavisi i od lične i individualne odgovornosti pojedinaca kao njenih članova i od odgovornih u toj zajednici (političari). Za odgovoran politički život zajednice izuzetno je važno učešće pojedinaca. Ne učestvujući u političkom životu zajednice, pojedinac se isključuje iz izbora i prepušta da neko drugi odlučuje o njegovom životu. Nemoć, ravnodušnost, prezir i čekanje da neko drugi uradi poslove od opšteg interesa prepušta inicijativu uzurpatorima, manipulatorima i rđavim ljudima. Posledice njihovog vođenja zajednice katastrofalne su i pogubne.

Dva moralna pristupa najčešće se koriste za opravdavanje autonomnog delovanja i ponašanja ljudi. Jedan je deontološki (deontologija – učenje o dužnostima, odnosno šta treba činiti u različitim prilikama da bi to moglo da bude ocenjeno kao dobro delovanje i postupanje), a drugi pragmatički (pragmatizam – učenje prema kojem je praktična korist vrhovni kriterijum mišljenja, delovanja i ponašanja).

Prema deontološkom pristupu, dužnost je ljudi da se uvek moralno ponašaju i deluju, nezavisno od prilika ili neprilika. Takvo delovanje i ponašanje preporučuje se i za politički život. Svi koji tako ne čine nemoralni su, uzurpatori i štetočine. Prema ovom stanovištu, zlo se ne može meriti. Svako zlo je zlo – nema malog i velikog zla. Ako se čovek pridržava moralnih principa, praktikovaće ih u svakoj situaciji, premda će često biti na ličnom gubitku, ali će zato sebe kao čoveka i čovečno biće sačuvati na duži rok. Dobro se čini ne da bi to neko pohvalio, nego zato što je to samo po sebi vredno. Dobro se ne sme meriti. Zbog toga je moralni oblik života najteži, ali zato i najljudskiji. Zarad opšteg dobra i koristi društva i države, prema deontološkom pristupu, ne sme se sarađivati sa rđavim ljudima niti se njima poslužiti. Privremeno, rđavi ljudi i upotreba naopakih ili opakih sredstava mogu zajednici doneti korist, ali dobro – nikada. Međutim, s njima se ništa što pripada javnoj odgovornosti ne sme raditi. Jer, i kada donose korist, nikada se zna kada će kod njih rđavi (kriminalni, hohštaplerski, lopovski, uzurpatorski) poriv i motiv proraditi i sve privremeno korisno dovesti u pitanje i upropastiti.

Drugi moralni pristup je pragmatički. Prema njemu, ljudska delovanja i ponašanja mogu se meriti. Tako se i zlo može meriti, a sve što doprinosi koristi i uspehu može se smatrati dobrim. Taj pristup relativizuje moral i mnogo toga od nemoralnog delovanja i ponašanja pomoću njega može se braniti ili opravdavati. On služi racionalizaciji nemoralnih postupaka. Moćnici i nasilnici najčešće njime pravdaju počinjena nedela. Tako je i nastao stav: „Učinićemo malo zlo da bi pomoću njega zaustavili veliko.”

Moral se ne procenjuje prema iskazima, već prema delima i ponašanju. Dešava se da se mnogi koji izriču stroge moralne sudove u odnosu na druge, u sudaru s konkretnim situacijama ne pridržavaju izgovorenog. Jedno govore, a suprotno rade. Moralno delovanje i ponašanje traži da iza izgovorene reči stoji delo.

Posebnu odgovornost za javni život imaju intelektualci, odnosno elite znanja i duha. Od njihove moralne autonomije zavisi odbrana kako univerzalnih tako i posebnih vrednosti, odnosno uspostavljanje i dominacija vrednosnog sistema u društvu. Oni ideje treba uvek da stavljaju u službu opšte koristi, opšteg dobra i pravde. Suprotno, stavljajući ih u interes posebnih grupacija, oni zastupaju samo jednu stranu i na taj način dovode u pitanje svoju istinsku intelektualnu misiju. Njihovo stvaralaštvo treba podjednako da pripada svima u društvu i državi, ali i celokopnom čovečanstvu i čoveštvu. Ako je ono samo za korist jednih, a ne svih – nešto nije u redu. Dobro se, kao i ljubav, ne može meriti, jer ono što ih čini izuzetnim vrednostima jeste upravo njihova nemerljivost. Ne može se malo ili više dobro činiti, odnosno ili se čini dobro ili se to uopšte ne radi.

Intelektualac, kao stvaralac kojeg bitno obeležava razumno delovanje i

ponašanje, treba da do kraja taj svoj dar koristi. Zbog toga je u društvenom i političkom životu njegov angažman bitan i značajan. Njegova merila praktičnog angažmana treba uvek da budu istina, dobro i pravda. Intelektualci treba da budu prvi kritičari i kontrolori političke moći i vlasti. Volter je upozoravao: „Prestati kritikovati znači biti mrtav.” To je, upravo, bilo upućeno intelektualcima kao ljudima s posebnom misijom kada je u pitanju društveni i politički život. Kritika i kontrola za pametne političare uvek su od velike pomoći. Kritika nije ništa drugo nego razumno, razborito, racionalno i argumentovano prosuđivanje o nekoj ideji, konceptu, problemu, delovanju i ponašanju. Zbog toga je ona izuzetno korisna i značajna za društveni i politički život. Ona posebno pomaže političkoj vlasti da donosi valjane odluke i racionalnije i efikasnije obavlja poslove. I kada se uključuje u politički život, misija intelektualca treba da bude kritička, kontrolna i saradnička. Oni treba da budu stratezi i orijentiri društvenog i političkog života. Svaka partija, nezavisno od svojih trenutnih interesa i pragmatičkih taktika, treba te ljude da podržava i neguje. Oni se ne smeju saginjati pred prvim naletom neprincipijelnosti i uzurpacija u političkom životu.

Intelektualni konkretni angažman u političkom životu značajan je i za ukazivanje na greške. Jer, greška u politici se ne može praštati, odnosno ne postoji pravo na grešku u politici. Naravno, pravo pojedinaca na grešku jedno je od najelementarnijih. Svako ima pravo da greši na svoj račun i u okviru svog života. Ako se ono ukida i uvodi stanje bezgrešnosti, u zajednici nema ljudi već samo svetaca ili podlaca. Često se iza čistunskih i moralizatorskih imperativa kriju zle namere. Međutim, to pravo, koje važi za pojedinca i njegov život, ne može se prihvatiti u politici. Niko nikoga ne sme prisiliti da se kandiduje za političku funkciju. Kandidatura je stvar ličnog izbora. Ako je to neko izabrao, onda treba da zna da njegove greške u politici snose i drugi. Zbog toga se greška odmah mora namiriti – ako nije izazvala posledice, ostavkom, a ako jeste, prekršajno ili krivično, zavisno od prirode greške. Prema tome, kad počnu da greše (iz neznanja, zablude, pogrešne procene ili namerno) oni treba odmah da podnesu ostavku (lični moralni čin) dok greška još nije izazvala posledice, a u slučaju da je greška izazvala loše posledice, da odgovaraju prema veličini štete – prekršajno ili krivično. Kada su u državi dobri zakoni i mehanizmi za njihovo funkcionisanje, greške se odmah uočavaju i kažnjavaju. Na taj način, one se preventivno smanjuju na najmanju moguću meru. Uvek će se u političkom životu grešiti, ali reč je o tome da se greške brzo uoče, da su pod kontrolom i da oni koji ih počinu budu kažnjeni.

Jedna od misija intelektualnog angažmana je i razotkrivanje manipulatora u društvenom i političkom životu, posebno demagoga. Od pamtiveka demagozi su zloupotrebljavali i reči i stvari. Reči su, u njihovoj upotrebi, služile za laž, obmanu i dezorijentaciju. Iza njihovih strasnih obećanja uvek je sledila prevara

drugih i sopstvena korist. Kada se nametnu zajednici, ona kreće ka velikoj propasti – iz stradanja u stradanje. Što je njihova laž krupnija i strast sočnija, to je vera u njih veća. To je vreme kada se nevera i vera sjedinjuju, a ljudski životi počinju da propadaju. Kada se laž ugnezdi u ljudske odnose, onda ljudi gube i oslonce i garancije za život. To je poplava u kojoj se ljudi snalaze od trenutka do trenutka. U takvim situacijama nema ni sigurnosti ni izvesnosti. Laž, obmana i prevara razaraju veru i uništavaju nadu. Neverica i beznađe uvlače se u ljudsku dušu, a strah i strepnja okivaju i srce i dušu. Reči trijumfuju u istinama, a ponižavaju se u lažima.

Demagozi su i rušitelji i gušitelji. Oni rade na obezvređivanju i reči i stvari, izjednačavanju istine i laži, propasti institucija i javnog života. To su đavoli u ljudskom liku, rđavi ljudi, destruktivne prirode. Iza njihovog jednostranog i plamtećeg govora sve se urušava, gori i nestaje. Oni su proizvođači haosa i pustošenja.

Ljudi koji drže do sebe drže i do reči. Oni ih ne rabe, ne iskorišćavaju ih i ne uništavaju ih. Reči su kod njih skupe i vredne. Iza njihovih reči su dela, značenja i lepota. Samo blistava bića spoznaju moć reči. Nemoćne reči su kao nemoćni ljudi. One gube značenja, iza njih nema ni dela ni emocionalnih vrednosti.

Ljudska prava omogućavaju i štite moralnu autonomiju, a s druge strane moralno autonomni ljudi unapređuju i razvijaju ljudska prava. Osnov svih ljudskih prava su prirodna prava: pravo na život, pravo na raspolaganje telom, pravo na svojinu i pravo na slobodu. Ravnopravnost i garancija jednakih šansi u političkoj zajednici i društvu postiže se političkim, socijalnim i ekonomskim pravima. Poslednja, četvrta, generacija ljudskih prava – pravo na zdravu životnu sredinu (ekološko pravo), pravo žena na reprodukciju i pravo na istinitu informaciju – omogućava ljudima da se zaštite od manipulacije (zloupotreba u upotrebi prirodnih resursa i zloupotreba informacija) i da polovi budu izjednačeni u slobodama i pravima.

Moralno autonomne ličnosti utiču na formiranje slobodnih građana, a ne podanika. Oni su i promoteri obrasca u kojem su pojedinačna prava granica i garancija kolektivnih prava.

INTELLECTUAL AND MORAL AUTONOMY AS THE PRECONDITION AND RESULT OF HUMAN RIGHTS

PhD Čedomir ČUPIĆ

Concept of autonomy and Kant's definition of autonomy. Culture as second nature - where autonomy of individual lies. Moral responsibility as an indicator of autonomy of individual. Five responsibilities of morally autonomous individual: towards oneself, towards close persons, others, profession and society and the state one lives in. Types of responsibility: individual and collective, political, criminal, civic and disciplinary. Two moral approaches: deontological and pragmatic. Importance of moral autonomy of intellectual for social and political life. Criticism and control of political power and authority of morally autonomous intellectuals. Attitude of the intellectual towards mistakes and manipulation in politics. Human rights and moral autonomy.

Key words: autonomy, moral, responsibility, deontology, pragmatism, intellectual, engagement, human rights.

O KULTURI LJUDSKIH PRAVA

UVODNE OPŠTE NAPOMENE O LJUDSKIM PRAVIMA

Temeljna obilježja ljudskih prava su urođenost, univerzalnost, jednakost i nedjeljivost.

Ljudska prava pripadaju svima, bez razlike. Važna su nam zato što nas čine ljudima, „oslobađaju od ograničenja prošlosti i obezbjeđuju temelj za promjenu i blagostanje u budućnosti“.

U najopštijem smislu, pod ljudskim pravima podrazumijevamo ona prava koja svakom pojedincu pripadaju zato što je ljudsko biće, nezavisno od države i bez obzira na njegove različitosti. „Ljudska prava i osnovne slobode su prava koja pripadaju svim ljudskim bićima pri rođenju.“ U Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima kaže se da se „sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“.

Za ljudska prava kažemo i da su politička jer se ostvaruju u državi, tj. odnose se na određenu državu i njenu javnu vlast, koja ljudska prava ne konstituiše normama već ih njima samo potvrđuje i jamči. Od države se očekuje dvostruka uloga: da garantuje, odnosno da se uzdrži od kršenja građanskih i političkih prava, i da aktivno promoviše socijalna i ekonomska prava građana. Važno je da država obezbijedi pretpostavke za uživanje svih prava, jer su ona nedjeljiva i međusobno uslovljena. Pretpostavke za istinsko uživanje i poštovanje ljudskih prava su demokratija, vladavina prava i obezbjeđenje minimuma socijalno-ekonomskih standarda, koji svakom pojedincu treba da stvore uslove za napredak i razvoj, kao i mogućnost služenja drugim pravima.

Treba naglasiti da su se države vremenom „oslobađale“ sopstvene odgovornosti kada je riječ o ljudskim pravima. Taj proces i dalje traje. Ranije se pitanje poštovanja ljudskih prava tretiralo kao unutrašnja stvar svake države, nad kojim je ona imala potpuni suverenitet. Međutim, briga o ljudskim pravima postala je globalna stvar i ta prava danas uživaju međunarodnu zaštitu. Zahvaljujući iskustvu, razvoju i, posebno, prepoznavanju posljedica kršenja ljudskih prava u prošlosti²⁸, države se sve više doživljavaju kao čuvari ovih

²⁸ Savremeni koncept ljudskih prava, uključujući standarde i instrumente, predstavlja jasno

prava, čiji je osnovni zadatak dobrobit i blagostanje onih koji u njima žive, tj. realizacija ljudskih prava. Vremenom je izgrađeno stanovište da sistemi i režimi²⁹ koji krše prava svojih građana postaju „međunarodno agresivni“ i opasni po svjetski mir i napredak. U takvom je stanovištu pronađeno uporište i za brojne intervencije, političke, ekonomske ali i vojne, na gotovim svim kontinentima Zemlje. Stvaranjem nove zajednice naroda, OUN, počeo je period opredmećivanja ljudskih prava kroz donošenje opštih deklaracija i paktova čija se načela implementiraju kroz domaća zakonodavstva. Ipak to nije dovoljno za postizanje promjena mentalne prirode. Vjekovi su u pitanju, obrazovanje, tradicija, navike, predrasude.... „Novi mentalitet“ se ne uspostavlja sam od sebe, već treba da ga grade i izgrade svi oni koji su životno i suštinski vezani za svoja ljudska prava.

ŠTO PODRAZUMIJEVAMO POD KULTUROM LJUDSKIH PRAVA?

Kada kažemo kultura ljudskih prava, onda mislimo na poštovanje i zaštitu ljudskih prava u svakodnevnom životu, odnosno na istinsko uživanje ljudskih prava, koje ne zavisi samo od poštovanja zakonskih odredbi već obuhvaća i nasljeđe, stavove i navike ljudi. „Kultura ljudskih prava je postupanje utemeljeno na uvjerenju da svako ljudsko biće posjeduje urođeno dostojanstvo i prava, koja mu nije podarila država.“ „Kultura ljudskih prava, kojoj teži čitav svijet, nije ni gotov ni zaokružen proces, bez obzira na to o kojem je dijelu planete riječ. Neki autori razvijanje kulture ljudskih prava smatraju ključnim za razvitak istinski evropskih društava, „u kojima se mogu prevazići nasljeđa prošlosti, barem na duži rok“.

Sa kulturom ljudskih prava, odnosno stvarnim uživanjem ljudskih prava, posebno imaju problema društva u tranziciji.

Ljudska prava, nažalost, imaju protivnike – usljed neznanja ili nedovoljnog obrazovanja, neinformisanosti, ideoloških i drugih kalupa i zabluda...

Nezaživljavanju kulture ljudskih prava doprinosi građanski neaktivizam, pasivnost i poslušnost, koja afirmiše stav da u odnosu na vlast treba biti podređen i gotovo uvijek zadovoljan. Stvaranjem kulture ljudskih prava društvo će dobiti jake, hrabre, odgovorne, informisane i slobodne građane, eliminisaće

razvojno distanciranje od “zakonskih bezakonja”, kojima su tokom gotovo čitave čovjekove istorije činjeni zločini “uz zakonska ovlaštenja”, a ljudi nerijetko gubili čak i status ljudskih bića.

²⁹ Neki su, a takvih još uvijek ima, pozivanje na ljudska prava doživljavali kao “sebični individualizam”, “buržoasku tekovinu” i “pokušaj rušenja dobrobiti cijelog društva”, podređujući svaki individualizam kolektivističkom pristupu.

se podaništvo, unaprijediti sveukupna društvena i politička kultura, razviće se dijalog, komunikativnost, kritičko razmišljanje, osnažiti moć, i promijeniti položaj pojedinca u odnosu na vlast, režim...

KAKO PREPOZNATI ODSUSTVO KULTURE LJUDSKIH PRAVA?

Prema prof. dr. Vojinu Dimitrijeviću, pokazatelji nedostatka kulture ljudskih prava su sljedeći: nepostojanje svijesti o tome da ljudska prava postoje; nepoznavanje sopstvenih prava i mirenje s njihovim kršenjem; nedostatak samopouzdanja kada je u pitanju realizacija tih prava; ravnodušnost prema drugima, nedostatak solidarnosti³⁰ i nespремnost da se brane tuđa ljudska prava, kao i postojanje diskriminacije.³¹

Kada je riječ o kulturi ljudskih prava, nijesu rijetki slučajevi da građanin sam odbija svoja ljudska prava, smatrajući da su ona podređena pravu zajednice u kojoj živi, ili da jednostavno ne želi da koristi pripadajuća mu prava, odnosno da ih koristi ali nauštrb prava drugih lica.

DA LI JE MOGUĆE RAZVITI DRUŠTVO KULTURE LJUDSKIH PRAVA?

Odgovor je, naravno, pozitivan, uz napomenu da se radi o dugom i složenom procesu sazrijevanja cijelog društva i svih njegovih pripadnika, koji pretpostavlja sticanje navika da se prava poštuju, podsticanje obrazovanja, na svim nivoima i u svim oblicima, formalnog i neformalnog, kao i promjenu modela ponašanja. Profesor Dimitrijević posebno ističe izmjenu modela uzora na koji se treba ugledati³². Kultura ljudskih prava znači i preispitivanje

³⁰ Nedostatak solidarnosti je lančana pojava – odsustvo podrške između različitih društvenih grupa u važnim društvenim trenucima – masovni građanski, sindikalni, studentski i drugi protesti, primjeri etničkog čišćenja, masovni zločini, ozbiljna kršenja ljudskih prava, zaštita životne sredine ...

³¹ “Diskriminacija se odnosi na svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koje se temelji na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom poreklu i koje ima za cilj ili za rezultat da naruši ili da ugrozi priznavanje, uživanje ili vršenje, u podjednakim uslovima, ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, privrednoj, socijalnoj, kulturnoj ili bilo kojoj drugoj oblasti javnog života.” Primjeri - diskriminacija pri obrazovanju, zapošljavanju, pristupu institucijama, liječenju... Rasna diskriminacija razvija se na stanovištu, koje je naučno sasvim lažno, o superiornosti jedne nad drugom rasom.

³² Napokon se pomjeriti od samozadovoljnog, agresivnog mužjaka, koji je zavodnik i ratnik i obožavalac istorije, ka tolerantnom čovjeku koji se oslanja na svoje intelektualne i ljudske kvalitete.

sopstvene prošlosti, u nacionalnom smislu, i traženje onih „replika“ iz nje koje su bile zapostavljene i nedovoljno korišćene, a vjerovatno predstavljaju bolje i pozitivnije primjere³³.

Prema profesoru Benedeku, kultura ljudskih prava treba da „započne malim koracima, svakodnevnim poštovanjem prava drugoga, korištenjem ljudskih prava kao osnove za razrešenje i javnih i personalnih problema i upotrebom ljudskih prava kao mjere za stupanj razvoja društva“.

Pored izmjena teorije, pretpostavka kulture ljudskih prava jeste i izmjena prakse.

KO IMA VAŽNU ULOGU U PROCESU IZGRADNJE KULTURE LJUDSKIH PRAVA?

U promovisanju kulture ljudskih prava izuzetno važnu ulogu imaju gotovo svi subjekti, država, crkvene zajednice, naročito oni koji u okviru procesa obrazovanja rade sa djecom i mladima, subjekti civilnog društva. Posebno je važno da se razumijevanje ljudskih prava i privrženost njihovom poštovanju izgradi u što ranijem stadijumu razvoja pojedinca.

Od presudne je važnosti i uloga medija; oni svojoj publici mogu približiti koncept i sadržaj ljudskih prava, upoznati ih sa primjerima njihovog kršenja, kao i značajno uticati da u jednom društvu poštovanje ljudskih prava postane pravilo, a ne izuzetak. Brojni međunarodni standardi prepoznaju medije kao subjekte koji su u naročito povoljnom položaju da daju pozitivan doprinos borbi protiv netolerancije, edukaciji građana o njihovim pravima, njegovanju razumijevanja među različitim društvenim grupama, i kao vodeće činioce stvaranja svijesti o ljudskim pravima. Oni koji rade u medijima, bilo štampanim ili elektronskim i bez obzira na vlasništvo, treba da budu svjesni činjenice da posredstvom svojih sadržaja i formi mogu ostvarivati veoma štetne uticaje, i kroz raznovrsne oblike izražavanja „potkopavati demokratsku bezbjednost, kulturnu povezanost i pluralizam“. Uticaj medija na javno mnjenje snažniji je od bilo kog drugog oblika pojedinačnog izražavanja³⁴, pa je obuka medijskih djelatnika stoga veoma značajna.

Aktivni promotori kulture ljudskih prava su nevladine organizacije i pojedinci u njima koji se bave afirmisanjem i zaštitom ljudskih prava, ili pak takozvani branitelji (defenders) ljudskih prava. Šta su to nevladine organizacije (NVO), kakve su njihove karakteristike i, posebno, kakav je značaj nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima?

³³ Posebno preporučujem pažnji knjigu *Nacija s greškom* autora Živka Andrijaševića.

³⁴ U ovom poslu poseban je značaj nevladinih organizacija iz oblasti medija i ljudskih prava.

Danas su NVO gotovo svuda u svijetu prisutne u najrazličitijim javnim raspravama i uključene u rješavanje najozbiljnijih društvenih, socijalnih i ekonomskih problema. Prema definiciji Svjetske banke, NVO predstavlja pravni subjekat koji se u određenom pravnom sistemu ne smatra dijelom vladinog sektora i koji ne služi za sticanje profita, a ako se bilo kakva dobit i stiče, ona kao takva ne može biti distribuirana. NVO slično definiše i crnogorski Zakon o nevladinim organizacijama, naglašavajući njihov doprinos ostvarenju i afirmisanju javnog interesa, tj. opšteg dobra. Vodeće organizacije za ljudska prava u svijetu, poput Amnesty Internationala i Human Rights Watcha, ističu da nevladine organizacije za ljudska prava, da bi očuvale svoju nepristrasnost i objektivnost, ne treba da crpe sredstva iz bilo kojeg vladinog izvora. Podgorički Fond za humanitarno pravo već godinama zastupa stanovište da poštovanje ljudskih prava u Crnoj Gori nije dovoljno sazrelo da bi ozbiljne organizacije civilnog društva mogle crpiti sredstva i iz vladinih finansijskih izvora. Temeljni smisao postojanja nevladine organizacije, bez obzira na profil, jeste društvena promjena, čuvanje i odbrana demokratije, promovisanje aktivnog učešća građana u javnom životu, tj. snaženje demokratske kulture, širenje demokratskog opsega, nadziranje političkih i tranzicionih procesa, političke elite, borba protiv korupcije, obrazovanje na svim nivoima... Obrazovanje iz domena ljudskih prava doprinosi stvaranju aktivnog građanina, sa snažnom demokratskom legitimacijom.

Putem edukacije, javnog zagovaranja ozbiljnih i važnih društvenih problema i dilema, kroz registrovanje slučajeva kršenja, i obezbjeđenja monitoringa poštovanja, ljudskih prava, pružanjem besplatne pravne pomoći, NVO se trude da građani prepoznaju i nauče svoja prava, da ih primjenjuju, ali i da se nauče poštovanju prava drugih iz svog užeg i šireg okruženja.

NVO za ljudska prava prvenstveno treba vidjeti kao „snadbjevače tačnim informacijama o kršenju ljudskih prava“ i monitore rada vlasti, na svim nivoima, u oblasti ljudskih i manjinskih prava.

Građani ili ne znaju sva svoja prava, ili nijesu upoznati sa raspoloživim instrumentima njihove zaštite, kako na nacionalnom tako i na širem nivou. Stoga je uloga istinski nezavisnih³⁵ nevladinih organizacija posebno važna u konkretnom i djelotvornom obrazovanju građanstva o ljudskim pravima, putem radionica, seminara, različitih škola i predavanja, istraživanja, kroz izdavačku djelatnost. NVO za ljudska prava imaju mogućnost uticaja na lokalnom, nacionalnom, međunarodnom nivou. Obezbijedena im je konsultantska i posmatračka pozicija, koja omogućava pružanje informacija, podnošenje izvještaja, inicijativa, predlaganje rješenja te učešće u kreiranju novih standarda, odluka, rezolucija, preporuka.

³⁵ Postoje i NVO u organizaciji vlade, GONGO.

Literatura:

- 📖 Thomas Buergenthal: *Međunarodna ljudska prava*, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava i Constitutional and Legislative Policy Institute Budapest, Zagreb, 1997.
- 📖 Zbornik *Kultura ljudskih prava*, urednica Mirjana Todorović, Beogradski centar za ljudska prava i HRC Network, Beograd, 2002.
- 📖 Raija Hanski i Markku Suksi: *Uvod u međunarodnu zaštitu ljudskih prava*, priručnik, Institut za ljudska prava, Univerzitet Abo Akademi, drugo prerađeno izdanje, Turku/Abo, 1999.
- 📖 *Manjinska prava – zbirka dokumenata*, priredili Neđeljka Sindik i Aleksandar – Saša Zeković, Ask, Podgorica, 2004.
- 📖 Stevo Muk: *ABC nevladinih organizacija*, CRNVO, Podgorica, 2002.
- 📖 Aleksandar – Saša Zeković, *Nevladine organizacije u Crnoj Gori – promoteri promjena*, *Glas prijestonice*, broj 2/3, jul-avgust 2000.
- 📖 Aleksandar – Saša Zeković, *NVO Rječnik razumijevanja*, Fond za humanitarno pravo, Podgorica, u pripremi.
- 📖 Autorove bilješke s predavanja održanih u Školi demokratije i Školi društvenih promjena tokom 2003. i 2004.

ABOUT THE CULTURE OF HUMAN RIGHTS

Aleksandar – Saša Zeković

Fundamental attributes of human rights are autochthony, universality, equality and indivisibility. Preconditions for genuine realization of human rights are democracy, rule of law and procurement of minimal social-economic standards needed in order to enable each individual to prosper and develop, as well as other rights.

Culture of human rights means respect and protection of human rights in everyday life, genuine benefit from human rights, which does not only depend on respect of legal provisions, but also comprises heritage, attitudes and habits of people. Mainly societies in transition have problems with the culture of human rights.

The indicators of lack of culture of human rights are: lack of consciousness regarding the existence of human rights; being unfamiliar with one-owns rights and indifference in relation to their violation; lack of self-confidence regarding realization of these rights, indifference towards others, lack of solidarity and lack of readiness to defend human rights of others, as well as existence of discrimination.

Culture of human rights must be „initiated by little steps, by respecting the right of other on everyday bases, by using human rights as a foundation for resolution of both public and personal problems and by using human rights as a measurement for development of the society“ .

All subjects of society play extremely important role in this -the state, church communities, those who in the framework of educational process work with young people, civic society, media, non-governmental organisations and individuals who deal with promotion and protection of human rights. The fundamental sense for existence of NGOs is social change, safeguarding and defence of democracy, fortifying of democratic culture of citizens, monitoring of political and transitional processes, political elite, fight against corruption, education on all levels... Through education, public advocacy of important social problems and dilemmas, through recording of the cases of violation and providing monitoring of respect of human rights, providing of legal aid, NGOs

are working on making the citizens recognize and get familiarized with their rights, in order to use them, but also to learn to respect the rights of others in their surroundings. NGOs dealing with human rights' issues should primarily be seen as „suppliers of correct information regarding the violation of human rights“ and monitors of the work performed by the government in the field of human and minority rights.

NAČELO JAVNOSTI KAO ATRIBUT PRAVIČNOSTI

Informacija je ishodište ljudskog saznanja, a samim tim i progresa, ekonomskog, kulturnog i moralnog prosperiteta društva. Ipak, prosperitetno društvo može biti samo ono koje je politički stabilno i u kome su međusobna prava i obaveze građana i države učinjena izvjesnim. Stoga uloga suda, u društvu politički organizovanom po sistemu podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (*Monteskije – L'ésprit de lois*), **jeste rješavanje konfliktnih situacija u društvu**, a sama sudska presuda – potvrda pravnog poretka, na autoritativan način. Nemjerljiv je doprinos koji vladavini prava mogu dati sudije. Zato sudija mora biti **ličnost od javnog povjerenja**, jer „**ići sudiji znači ići pravdi**“, stožernoj vrlini društva koje pledira da bude otvoreno, građansko i demokratsko. Shodno tome, kao neminovnost se ukazuje potreba otvorenosti i javnosti (transparentnosti) u radu suda, prema građanima, a posebno u odnosu na medije, kao nosioce slobodnog javnog diskursa o svim pitanjima od društvenog interesa.

Princip javnosti je integralni dio šireg međunarodnog standarda, od kapitalnog značaja za afirmaciju vladavine prava – **prava na pravično i javno suđenje, u razumnom roku, pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, osnovanim na osnovu zakona**. Javni karakter sudskog postupka štiti strane u sporu od dijeljenja pravde u tajnosti, bez javne kontrole, kako to utvrđuje Evropski sud za ljudska prava u predmetu *Axen protiv SR Njemačke* (8. 12. 1983). Prema tome, vrlo je suptilna korelacija, međusobno prožimanje i interakcija između ovih kategorija prava, koje svoju punu afirmaciju mogu doživjeti samo ukoliko su usklađene i međusobno integrisane. Prethodno rečeno, jasno, implicira zaključak – **javnost je atribut pravičnosti**.

S druge strane, sloboda informisanja je atribut slobode izražavanja, odnosno slobodnog javnog dijaloga o svemu onome što predstavlja javni interes, u konkretnom slučaju – o okolnostima vezanim za rad sudova. Jer, izraziti svoju misao može samo onaj građanin, kao izvorni nosilac suvereniteta, kojem su informacije dostupne.

Nažalost, mora se konstatovati da sudovi u Crnoj Gori ne odgovaraju uvijek na pravi način potrebi za usklađivanjem tri komplementarna fenomena:

- **javnosti (transparentnosti sudova),**
- **povjerenja (pozitivne anticipacije) javnosti u sudove i**
- **stabilnosti društva.**

Posebno je neprihvatljiva i zabrinjavajuća činjenica da su, u više navrata i u dužem vremenskom periodu, sondaže javnog mnjenja koje vrši eminentna nevladina organizacija u Crnoj Gori, ***Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM)***, vrlo jasno pokazale da je nivo povjerenja građana u pravosuđe veoma nizak. Dodatno brine i što sudovi, i to kontinuirano, uživaju niži nivo povjerenja građana čak i u odnosu na policiju, prema kojoj se inače iskazuje tradicionalna suzdržanost i u demokratski najrazvijenijim državama – prosto zbog toga što policija, u ime države, neposredno raspolaže ***monopolom legalne, fizičke prinude***.

S druge strane, može se zasnovano tvrditi da ni mediji ne ostvaruju na adekvatan način svoju ulogu u nastojanjima da se okolnosti koje se odnose na rad sudova učine dostupnim javnosti. Način koji oni uglavnom biraju ne odgovara demokratskom društvu u kojem sloboda izražavanja i slobodni javni diskurs podrazumijevaju i ***odgovornost za javno izgovorenu ili napisanu riječ***. Naime, evidentno je da novinarski esnaf u Crnoj Gori, ni organizaciono, ni kadrovski, ne pridaje odgovarajući značaj izvještavanju o sudskim postupcima i radu sudova uopšte, a edukacija novinara – izvještača često je na neprimjereno niskom nivou. Sve drugačije, u odnosu na izrečeno, predstavlja izuzetak. Zvanični podatak ***Instituta za medije – Podgorica*** da samo 40% pripadnika novinarske profesije u Crnoj Gori ima akademsko obrazovanje, odnosno diplomu bilo kog fakulteta, obeshrabruje. Prirodno da je procenat novinara s posebnim, žurnalističkim, obrazovanjem još niži.

Greške koje se prave prilikom izvještavanja o radu sudova mnogobrojne su i raznolike. Elementarno nepoznavanje mjesta i uloge suda u društvu, posebno u odnosu na policiju, tužilačku organizaciju i advokaturu, dovodi do krupnih grešaka u terminologiji koja se koristi. Dajem, egzemplarno, pregled najčešćih propusta i grešaka u korišćenoj terminologiji:

- o *konfuzija nastala brkanjem krivičnog sudskog postupka i građanskog sudskog postupka, što za posljedicu ima predstavljanje u medijima presude izrečene u postupku za naknadu nematerijalne štete „kao kažnjavanja“;*
- o *prejudiciranje krivične odgovornosti okrivljenog (ponekad i samo osumnjičenog), ugrožavanje i dezavuisanje pretpostavke nevinosti;*
- o *iznošenje pojedinosti iz istražnog postupka, krivičnog postupka prema maloljetnicima, bračnih i paternitetskih sporova, sa kojih je javnost, ipso iure, po sili zakona, isključena;*
- o *neobjavljivanje informacije o obustavljanju krivičnog postupka ili donošenju oslobađajuće presude;*
- o *“tužilac Osnovnog suda u Podgorici”, umjesto „Osnovni državni tužilac u Podgorici“;*

- o “podnesena je krivična prijava Osnovnom sudu u Podgorici”, umjesto „podnesena je krivična prijava Osnovnom državnom tužiocu u Podgorici”;
- o “tužilac je pustio iz pritvora” – iako je jasno da se iz pritvora izlazi isključivo odlukom suda;
- o “sud je optužio”;
- o “sud je odbacio krivičnu prijavu”;
- o neistinito ili uvredljivo izvještavanje.

Broj primjera u kojima mediji neprofesionalnim izvještavanjem obesmišljavaju načelo javnosti i nezavisnost suda, s jedne strane, i slobodu izražavanja, s druge strane, veliki je. Ovo je, prije svega, posljedica činjenice da urednici u medijima za izvještavanje o vrlo suptilnoj problematici sudskog postupka često određuju novinare bez iskustva i pravničkog znanja (postoje izuzeci), neobučene i nespremljene. U zemljama razvijene zapadne demokratije (EU, USA, Kanada), pak, postoje posebna udruženja novinara – izvještača iz sudnice (*courtroom reporter*), koja svojom aktivnošću jačaju dignitet profesije sudskog izvještača (reportera) i reaguju na sve izazove koje ta profesija nosi, dok se na fakultetima žurnalistike izučavaju posebni predmeti iz ove oblasti, sa intencijom da se složena, stručna, pravna materija predstavi jasno i prihvatljivo laičkoj javnosti.

Domicilni normativni okvir koji uređuje korelaciju između ove dvije kategorije ljudskih prava i sloboda, koje su u fokusu interesovanja autora u ovom tekstu, dat je u ***Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama***, kao integralnom dijelu ***Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Ustavu Republike Crne Gore, Zakoniku o krivičnom postupku, Zakonu o parničnom postupku, Zakonu o medijima*** te ***Sudskom poslovníku***, kao podzakonskom opštem pravnom aktu, koji uređuje pitanja organizacije i načina unutrašnjeg poslovanja u sudovima Republike Crne Gore.

Treba naglasiti da su, shodno slovu Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora, izraženom u čl. 10 i čl. 16, međunarodni ugovori o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, koji su ratifikovani i objavljeni, sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, te da, *nota bene*, imaju primat nad domaćim propisima i primjenjuju se neposredno. Za temu o kojoj je sada riječ od posebnog je značaja Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (*Rim, 4.11.1950*), koja u članu 6, st. 1 garantuje pravo svakom subjektu da, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravičnu i javnu raspravu, održanu u razumnom roku, pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti iz cijelog ili iz dijela suđenja – ako je to u interesu morala, javnog reda ili

nacionalne bezbjednosti u demokratskom društvu, kada to zahtijevaju interesi maloljetnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u mjeri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima, kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde. Evropska konvencija u čl. 6, st. 2 propisuje pretpostavku nevinosti u krivičnom postupku, članom 8 zaštićeno je pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, dok je sloboda izražavanja zajamčena članom 10 Konvencije. Organi javne vlasti koji neposredno primjenjuju pravo dužni su da slijede unutrašnji smisao pojedinih odredbi propisa, te da norme koje se odnose na ljudska prava tumače na način kojim se unapređuju vrijednosti otvorenog i slobodnog, demokratskog društva i u skladu sa praksom međunarodnih tijela koja nadziru sprovođenje ovih standarda u djelo (*Evropski sud za ljudska prava, Komisija za ljudska prava OUN i dr.*), kako to predviđa čl. 10 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima (*tzv. Mala povelja*). Pravni standard koji se odnosi na pravo na pravično i javno suđenje, u razumnom roku, pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, osnovanim na osnovu zakona, inkorporiran je normativno u čl. 17, pretpostavka nevinosti u čl. 19, dok se sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda medija, kao prirodna pretpostavka slobode izražavanja, uređuju članovima 29 i 30 Povelje.

Saglasno čl. 24 Ustava Republike Crne Gore, jamči se poštovanje ljudske ličnosti i dostojanstva u krivičnom i svakom drugom postupku, dok su psihički integritet čovjeka i njegova privatnost nepovredivi, kako to predviđa čl. 20 Ustava Republike Crne Gore. Jamči se i sloboda misli i javnog izražavanja mišljenja, sloboda štampe i drugih vidova javnog obavješćavanja, shodno čl. 34 i 35 Ustava Republike Crne Gore.

Pretpostavka nevinosti i princip „*in dubio pro reo*” (sumnju o postojanju činjenice koja čini obilježje krivičnog djela, ili od koje zavisi primjena neke odredbe krivičnog zakonodavstva, sud rješava na način koji je povoljniji za okrivljenog) sadržani su u čl. 3 Zakonika o krivičnom postupku, i to na način (po ugledu na Evropsku konvenciju) koji autoru ovog teksta nije prihvatljiv, jer nije logički utemeljen. Naime, lišeno je logike stanovište da se neko kome se mogu suspendovati ljudska prava i slobode od kapitalnog značaja za integritet ljudske ličnosti, kao što su to sigurnost i sloboda ličnosti, ograničiti sloboda kretanja i sl. – istovremeno smatra nevinim. Stoga bi mnogo prihvatljivije bilo korišćenje formulacije – „*ne može se smatrati krivim niko, dok se njegova krivica za krivično djelo ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda*”. Do pravosnažne odluke suda okrivljeni se smatra, različitim intenzitetom tokom postupka, „*osnovano sumnjivim*”, a ne nevinim, niti krivim. Mediji su dužni da poštuju ovaj princip i da svojim javnim istupima o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijeđaju procesna pravila, prava okrivljenog i oštećenog, kao ni načelo sudske nezavisnosti.

Javnost glavnog pretresa propisana je odredbama čl. 299 – 302 Zakonika o krivičnom postupku. Shodno ovim odredbama, glavnom pretresu mogu prisustvovati punoljetna lica, a sud može rješenjem, koje mora biti obrazloženo i javno objavljeno, isključiti javnost sa glavnog pretresa (što se ne odnosi na stranke, oštećenog, njihove zastupnike i branioc), po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka, ali uvijek nakon njihovog saslušanja i ukoliko je to potrebno radi čuvanja tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloljetnika, ili zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog. Vijeće može dozvoliti da glavnom pretresu sa koga je javnost isključena prisustvuju pojedina službena lica i naučni radnici, a na zahtjev optuženog može to dopustiti i njegovom supružniku i bliskim srođnicima, odnosno licu s kojim živi u vanbračnoj zajednici. Presuda se objavljuje javno, a ako je javnost bila isključena sa glavnog pretresa izreka presude će se uvijek pročitati na javnom zasjedanju, dok će u pogledu objavljivanja obrazloženja presude odluku o eventualnom isključenju javnosti donijeti vijeće (čl. 365 ZKP-a). Javnost je uvijek isključena kada se radi o maloljetniku, no sud može dozvoliti da glavnom pretresu prisustvuju lica koja se bave zaštitom i vaspitanjem maloljetnika ili suzbijanjem maloljetničkog kriminaliteta, kao i naučni radnici. Ipak, u toku glavnog pretresa, vijeće može narediti da se, osim državnog tužioca, branioca i predstavnika organa starateljstva, sa zasjedanja udalje sva ili pojedina lica. Zakon o parničnom postupku takođe predviđa javnost građansko-sudskog postupka, u čl. 5, dajući ovlašćenja sudu da isključi javnost samo u slučajevima određenim zakonom, a javnost glavne rasprave je, u načelu, uređena na isti način kao u krivičnom postupku. Iako Zakon o parničnom postupku kao razlog za isključenje javnosti ne pominje interes maloljetnika i zaštitu privatnosti (ličnog i porodičnog života), teleološkim (ciljnim) i sistemskim tumačenjem propisa pouzdano se može zaključiti da je i u ovim slučajevima opravdano isključiti javnost sa glavne rasprave. Ovo je i eksplicitno propisano odredbama Porodičnog zakona, koje uređuju posebne parnične postupke u bračnim, paternitetnim i maternitetnim sporovima. Član 312 ZPP-a predviđa adekvatnu primjenu odredbi o javnosti glavne rasprave i na pripremnom ročištu, ročištu van glavne rasprave, kao i ročištu pred zamoljenim sudijom.

Zakonom o medijima izričito je zabranjena cenzura medija, a sloboda informisanja se obezbjeđuje i jamči na nivou standarda sadržanih u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama (OUN, OEBS, Savjet Evrope, EU). Sam zakon treba tumačiti i primjenjivati u skladu s principima Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, uz korišćenje prakse precedentnog prava Evropskog suda za ljudska prava. Time se posredno i u određenoj mjeri involvira anglosaksonski sistem precedentnog prava u naš pravni sistem, koji je građen na pravnoj tradiciji evropskog, kontinentalnog

prava. Sloboda medija podrazumijeva slobodu izražavanja mišljenja, slobodu istraživanja, prikupljanja, širenja, objavljivanja i primanja informacija, slobodan pristup svim izvorima informacija, zaštitu čovjekove ličnosti i dostojanstva i slobodan protok informacija. Glava V Zakona o medijima posvećena je pravima i obavezama u informisanju. Tako se u čl. 20 propisuje odgovornost osnivača medija za objavljene programske sadržaje kojima se narušava zakonom zaštićeni interes lica na koje se informacija odnosi, ili kojim se vrijeđa čast, odnosno integritet pojedinca, iznose ili prenose neistiniti navodi o njegovom životu, znanju i sposobnostima. Oštećeni ima pravo na tužbu nadležnom sudu za naknadu štete protiv autora i osnivača medija. Prema tome, Zakonom o medijima nije predviđena odgovornost glavnog i odgovornog urednika, o čemu je postojala odredba u ranije važećem zakonu o javnom informisanju. Time je novi zakon usaglašen s važećim međunarodnim standardima. Informacije prikupljene na nedozvoljen način mogu se objaviti, shodno čl. 21 Zakona o medijima, samo u interesu nacionalne bezbjednosti, zaštite teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, sprečavanja nereda ili kriminala, ili zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obavještenja dobijenih u povjerenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva. Novinari ili mediji ne snose odgovornost ako u svom radu pribave ili objave informaciju koja predstavlja državnu, vojnu, službenu ili poslovnu tajnu, ukoliko postoji opravdani interes javnosti da s njom bude upoznata. Novinari nijesu dužni ni da zakonodavnoj, sudskoj ili izvršnoj vlasti, ili bilo kom drugom pravnom subjektu, otkriju izvor informacije koji želi ostati nepoznat. Mediji moraju štiti integritet maloljetnika, ne objavljujući programske sadržaje koji mogu ugroziti zdravstveni, moralni, intelektualni, emotivni i socijalni razvoj djeteta. Stoga, nije dozvoljeno objavljivati identitet maloljetnih osoba koje su umiješane u krivična djela, bilo kao žrtve ili kao optuženi, osim ako postoji opravdan interes javnosti da s tim bude upoznata. U tom slučaju je identitet maloljetnika, pravosnažno osuđenog za krivično djelo, dozvoljeno objaviti. Mediji i novinari su dužni da objektivno i tačno izvještavaju o sudskim postupcima. Ukoliko je neki medij prethodno obznanio da je protiv određene osobe pokrenut krivični postupak, obavezan je da potom objavi informaciju o pravosnažnom obustavljanju postupka, odbijanju optužbe, odnosno oslobađanju od optužbe. Zahtjev podnosi samo lice na koje se informacija odnosi, najkasnije u roku od 30 dana od dana pravosnažnog obustavljanja, odnosno okončanja krivičnog postupka. Podnosilac zahtjeva pritom ima obavezu da, uz zahtjev za objavljivanje informacije, priloži pravosnažnu odluku suda.

Prije konačne ocjene kompatibilnosti ovog segmenta crnogorskog prava s međunarodnim pravnim standardima u ovoj oblasti, posebnu pažnju svakako treba posvetiti Sudskom poslovniku (Službeni list RCG br. 36/04 od 3. 6. 2004;

primjenjuje se od 12. 9. 2004), koji na kvalitativno drugačiji način uređuje princip javnosti u radu suda. Osjeća se intencija donosioca da modernim pristupom afirmiše ovaj princip. Međutim, zadržavanjem nekih anahronih rješenja iz ranijeg sudskog poslovnika, taj se napor dezavuiše, dovodeći u pitanje i samu usaglašenost postojećeg modela s važećim međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Javnost rada suda, na uopšten način, regulišu odredbe čl. 48 – 54 Sudskog poslovnika, pozivom na procesna pravila. Kvalitativni pomak u pravcu otvaranja sudova prema javnosti predstavlja obaveza suda da informiše javnost o svom radu i to organizovanjem konferencija za štampu najmanje jedanput godišnje, ili na neki drugi odgovarajući način (web-site prezentacija, s redovnim ažuriranjem podataka, čini se efikasnim načinom, po uzoru na I opštinski sud u Beogradu). Prilikom davanja informacija o pojedinim predmetima moraju se poštovati odredbe o tajnosti postupka, kao i ugled, privatnost i poslovni interes stranaka i drugih učesnika u postupku. Informacija o krivičnom postupku može obuhvatati samo podatke o vrsti podnesenog procesnog akta, zakonskom određenju krivičnog djela i opštem opisu događaja. Ne mogu se davati podaci koji bi mogli štetiti interesima krivičnog postupka, niti podaci iz iskaza koji se, po odredbama procesnih zakona, moraju izuzeti iz spisa. Među informacijama koje se odnose na postupke protiv maloljetnika, ili postupke iz kojih je javnost isključena, ne smije biti onih koji ukazuju na identitet maloljetnika, odnosno izvršioca ili oštećenog. Sama informacija o rezultatu predmeta daje se nakon objavljivanja presude, a ako odluka nije objavljena, nakon dostavljanja odluke strankama. Obaveza je predsjednika suda da zahtijeva objavljivanje odgovora ili ispravke, ukoliko data informacija nije vjerodostojno iznijeta u medijima, ili ako objavljena informacija neobjektivno prikazuje rad suda. O izvještavanju medija i o datim informacijama vodi se posebna evidencija u „Su” upisniku. Rješenje iz čl. 52 Sudskog poslovnika, koji zabranjuje fotografisanje, filmsko, tonsko ili televizijsko snimanje sa suđenja, osim uz pisanu dozvolu predsjednika Vrhovnog suda RCG, jeste anahrono rješenje, preneseno po svojevrsnoj inerciji iz ranijeg Sudskog poslovnika. Transparentnosti u radu suda na pragmatičan način doprinose odredbe čl. 90 – 92 Sudskog poslovnika, kojima se propisuje obaveza postavljanja orijentacione table s pregledom radnih prostorija po vrstama poslova koji se u njima obavljaju, kao i sa naznakom imena sudija, službenika i namještenika koji vrše te poslove. Na oglasnu tablu suda ističu se oglasi i saopštenja za koja je to propisano procesnim pravilima, radno vrijeme suda, vrijeme primanja stranaka, godišnji raspored poslova i njegove izmjene i lista zakazanih suđenja. Tu ne spadaju ona suđenja o predmetima iz kojih je javnost isključena. Sama lista zakazanih suđenja, koju sedmično priprema upravitelj sudske pisarnice, sadrži poslovni broj predmeta, datum i sat početka suđenja, kao i broj radne prostorije u kojoj će se suđenje obaviti. Međutim, veoma je

sporna pravna priroda čl. 101 Sudskog poslovnika – ne samo kada je u pitanju načelo javnosti već i pravo na pravično i fer suđenje – i to u dijelu kojim je ***zabranjeno drugostepenom sudu davanje obavještenja o tome kod kojeg se sudije predmet nalazi na rješavanju i o donijetim odlukama koje nijesu otpremljene drugostepenom sudu.*** Primjereno bi bilo voditi računa jedino o potrebi da se ne daju obavještenja trećim licima, posebno medijima, prije nego što se s odlukom upoznaju stranke. To je, naprosto, korektno prema strankama o čijim se pravima i obavezama, odnosno optužbi, odlučuje, i integralni je dio prava na pravično i fer suđenje, dok je manje važno kada će prvostepeni sud dobiti obavještenje o odluci drugostepenog suda. Posebno je pitanje – ***kako stranka da zahtijeva izuzeće sudije kada za to postoje razlozi, ukoliko joj je uskraćeno pravo da zna kojem je vijeću, odnosno sudiji izvjestiocu, dodijeljen predmet.***

Konačno, za afirmaciju principa javnosti značajne su odredbe čl. 234 Sudskog poslovnika, koji predviđa da sudovi mogu praviti zbirke presuda i drugih odluka, u koje bi se na kraju svake godine uvrštavale presude i druge odluke koje su postale pravosnažne, a prilagale i odluke Višeg suda donesene povodom uloženog pravnog lijeka. Zbirke bi se formirale za pojedine vrste predmeta (krivične, parnične, ostavinske i vanparnične) i čuvale u opštem sudskom arhivu. Međutim, postavlja se pitanje – kakva je svrha svega navedenog, kada nije propisano ko i pod kojim uslovima može koristiti ove podatke. Motiv bi trebalo da bude upravo potreba da se stručna i opšta javnost upozna sa sadržajem navedenih presuda, a u cilju jačanja zakonitosti, građanske discipline i, naravno, ujednačavanja sudske prakse.

Navedeni problem implicira još jedan, koji dezavuiše čitav koncept *načela javnosti* i čini ga, po dubokom uvjerenju autora ovog teksta, nesaglasnim međunarodnim pravnim standardima (prije svega čl. 6 Evropske konvencije i praksi Evropskog suda za ljudska prava, u Strazburu). Naime, čl. 6, st. 1 Evropske konvencije propisuje da se presuda izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti iz cijelog, ili iz dijela, suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbjednosti u demokratskom društvu, kada to zahtijevaju interesi maloljetnika, ili zaštita privatnog života stranaka, odnosno u mjeri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima, kada bi javnost mogla naškoditi interesima pravde.

Postavlja se pitanje što podrazumijeva pravni standard - *izrečena javno*.

Zakon o parničnom postupku uopšte ne predviđa javno izricanje presude. Članom 340 ZPP-a propisano je da će sud donijeti presudu, najkasnije u roku od 30 dana od dana zaključenja glavne rasprave, a pod danom donošenja presude podrazumijeva se onaj kada je presuda pismeno izrađena. Međutim, član 341 ZPP-a određuje obavezu suda da prisutne stranke obavijesti o datumu

donošenja presude, dok je stranku koja nije prisustvovala glavnoj raspravi sud dužan pismeno obavijestiti o datumu donošenja presude. U tom slučaju stranke, odnosno njihovi zastupnici ili punomoćnici, dužne su da same podignu presudu u zgradi suda, a ukoliko to propuste, rok za žalbu protiv presude počinje teći prvog dana nakon donošenja presude. No, činjenica da se presuda ne čita javno (ne objavljuje) u sudu ne mora biti ugrožavanje principa javnosti, ukoliko su ispunjeni neki drugi uslovi, koji prema međunarodnim pravnim standardima konstituišu princip javnosti. Međutim, kako ovi drugi uslovi u našem pozitivno-pravnom sistemu nijesu ispunjeni, čitav princip javnosti je dezavuisan i učinjen inkompatibilnim međunarodnom standardu. Pojašnjenja radi, valja ukazati da, prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, obaveza da presuda bude izrečena javno ne mora nužno da znači zahtjev da se presuda uvijek javno pročita na sudu. O ovome svjedoči slučaj *Pretto i ostali protiv Italije* (8. 12. 1983), u kojem je Sud zauzeo stanovište da se u svakom slučaju oblik javnosti, koji će „presuda” po domaćem zakonu, tužena država imati, mora procjenjivati u svjetlu posebnih karakteristika postupka u pitanju i u vezi sa ciljem i svrhom čl. 6, st. 1 Evropske konvencije. Jednako tako, i u slučaju *Sutter protiv Švajcarske* (22. 2. 1984) Evropski sud je smatrao da nije bilo neophodno javno izricanje presude žalbenog Vojnog suda. Presuda je, naime, bila na drugi način dostupna javnosti, pogotovo što se u sekretarijatu Suda uvijek mogla dobiti njena kopija, a bila je i objavljena u službenoj zbirci presuda ovog suda.

Međutim, u slučajevima *Wernwr protiv Austrije* (24. 11. 1997) i *Szucs protiv Austrije* (24. 11. 1997) Sud je utvrdio kršenje čl. 6 Evropske konvencije, u situaciji kada ni prvostepeni, ni drugostepeni sudovi nijesu javno izrekli presudu, niti su integralni tekstovi njihovih presuda bili otvoreni za javnost u sekretarijatima ovih sudova, a ograničeni pristup je bio dozvoljen samo osobama sa *zakonski opravdanim interesima*.

Ovim se, upravo, fokusira srž problema, ako govorimo o neusaglašenosti naših domaćih propisa s međunarodnim pravnim standardom u ovoj oblasti. Naime, u Crnoj Gori se presuda u građanskom sudskom postupku, prema ZPP-u, ne izriče javno (u ranijem ZPP-u je postojala ta mogućnost, ali je u praksi vrlo rijetko primjenjivana). S druge strane, čl. 148 ZPP-a propisuje da stranke imaju pravo da razmatraju i prepisiju spise parnice u kojoj učestvuju, dok je ostalim licima (javnosti) to dozvoljeno samo ukoliko za to imaju opravdani interes. Dalje se navodi da dozvolu daje sudija, odnosno predsjednik vijeća, a kad je postupak završen, predsjednik suda, odnosno zapošljeni koga on odredi. Ovako postavljen princip potpuno je ***oprečan samoj suštini načela javnosti, jer upućuje na diskreciono pravo sudije, predsjednika suda ili lica koje on odredi da tumači pravni standard, odnosno „kaučuk pojam – opravdani interes”***.

Pored ovog, Nacrt zakona o slobodnom pristupu informacijama (zakon koji u svom pravnom sistemu imaju sve zemlje u regionu, osim Crne Gore) predviđa, kao opšte prihvaćen međunarodni standard, slobodan pristup informacijama u posjedu ili pod kontrolom organa vlasti, bez potrebe da se dokazuje pravni interes. Informacije pod kontrolom javnog organa predstavljaju *javno dobro*, a javni pristup ovim informacijama, u konkretnom slučaju o radu suda, promoviše veću transparentnost i odgovornost suda, što je neophodno za demokratski proces. **Kodeks ponašanja Evropske unije** garantuje svim građanima Evropske unije *najširi mogući pristup dokumentima*. **Sporazum Evropske unije sa Konferencije u Matrihtu, 1992**, u finalnom aktu eksplicite navodi: „Konferencija smatra da transparentnost u procesu donošenja odluka jača demokratsku prirodu institucija i povjerenje javnosti u administraciju.”

Stoga i sudska vlast mora biti odgovorna prema građanima koji imaju pravo na pristup informacijama, u procesu u kojem te vlasti preduzimaju aktivnosti u korist ili u ime tih građana, kao izvornih nosilaca suvereniteta.

Međunarodni pravni okvir u ovoj oblasti čine:

- ✓ *Konvencija OUN o pristupu informacijama;*
- ✓ *Završni dokument o javnom učešću u donošenju odluka i pristupu sudskim pitanjima (Aarhus, Danska, 25. 6. 1998);*
- ✓ *Preporuka Savjeta Evrope br. R (81) 19 o informacijama u posjedu javnih vlasti;*
- ✓ *Preporuka Komiteta ministara zemljama članicama o pristupu službenim dokumentima (2002);*
- ✓ *Član 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (10. 12. 1948);*
- ✓ *Član 10 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (4. 11. 1950);*
- ✓ *Evropska polisa o pristupu arhivima;*
- ✓ *Johanezburški principi o ograničenju pri slobodi informisanja.*

Svi ovi dokumenti naglašavaju obavezu vlasti da omogućiti da se u javnosti formira kritički stav građana prema stanju društva u kojem žive, ujedno ohrabrujući učešće javnosti u pitanjima od zajedničkog interesa.

Sloboda je iluzorna i teorijska, umjesto djelotvorna i stvarna, ukoliko građani nemaju slobodan pristup informacijama kojima raspolažu javna tijela. Samo saznanje otvara nove horizonte u osvajanju samosvjesne slobode.

PUBLICITY PRINCIPLE AS AN ATTRIBUTE OF JUSTICE

Zoran Pažin

Information is an outcome of human cognition, and hereby an outcome of progress, economic, cultural and moral prosperity of the society. However, prosperous society can be only politically stabile society in which mutual rights and obligations of citizens and state are definite. Thus, the role of the Court, in the society that is politically organised by the system of division of authority on legislative, executive and judicial power (*Montesquieu – L'ésprit de lois*) is **to resolve conflict situations in the society**, and court verdict- verification of legal order, in an authoritative way. Contribution judges can give to the rule of law is immeasurable. Therefore a judge must be a **person of public thrust**, since „*going to the judge means going to justice*“, a central virtue of the society which pleads to be open, civic and democratic.

Publicity principle is an integral part of wider international standard, of capital significance for the affirmation of rule of law- ***right to a fair and public trial, in reasonable time limit, in front of independent and impartial court, established by the law***. Previous statement, clearly, implies the conclusion- ***publicity is an attribute of justice***.

On the other hand, freedom of information is an attribute of freedom of expression, or free public dialogue about all issues being of public interest, and in the concrete case- about circumstances related to the work of courts. Since only a citizen who has access to information, being an original protagonist of sovereignty, can express his opinion. Mistakes made during reporting on work of courts are ample and diverse. Fundamental disregard of place and role a court has in society, especially in relation to the police, prosecutor's organisation and advocacy, leads to major mistakes in terminology that is being used.

Domestic normative framework which regulates the correlation between those two categories of human rights and freedoms, that are in focus of author's interest in this text, is given in ***Charter on human and minority rights and civic freedoms***, representing an integral part of the ***Constitutional charter of the State Union of Serbia and Montenegro, Constitution of the Republic of Montenegro, Criminal procedure code, Law on litigation, Law on media and Court standing orders***.

It should be emphasized, that according to Article 10 and Article 16 of the Constitutional charter of the State Union of Serbia and Montenegro, ratified and published international agreements on human and minority rights and civic freedoms, make an integral part of domestic legal system, thus, *nota bene*, have more important status than domestic regulations and are applied directly.

Freedom is illusory and theoretical, instead of being efficient and real, if the citizens do not have free access to information that are on disposal to public bodies. Only cognition opens new horizons in attaining the self-conscious freedom.

ODNOS NACIONALNOG I DEMOKRATSKOG KROZ ISKUSTVO JUGOSLOVENSKIH NARODA

“Živeo ceo narod Srpski, Hrvatski, Slovenački! Neka nam uvek bude srećno i slavno naše Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca”, bile su posljednje riječi u govoru regenta Aleksandra Karađorđevića, izgovorene 1. decembra 1918. godine, na dan koji slovi kao rođendan jugoslovenske države.

“Svaku Jugoslaviju u mutnu Maricu”, rekao je njen posljednji predsjednik Vojislav Koštunica, prije nego što je i formalno postao nasljednik Slobodana Miloševića na čelu države koja je samo imenom asocirala na onu stvorenu 1918. godine.

U istorijskom smislu, stvaranje jugoslovenske države 1918. godine izgledalo je kao trijumf načela nacije, koje se u periodu 1840 – 1920. godine sučeljavalo sa principima carstva, oličenog u habsburškoj i osmanskoj imperiji.

Jugoslovenska država je nastala na ideji etničke i istorijske srodnosti tri naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca), ideološkoj retorici o jednom narodu sa tri imena (*“troplemeni narod”*), formalnom načelu samoopredjeljenja i ambiciji da bude moderna država s demokratskim predznakom (parlamentarna demokratska monarhija).

U osnovi ideološke retorike u njenom nastanku prepoznavali su se svi atributi procesa modernog uobličavanja državnih tvorevina (nacija, samoopredjeljenje, demokratija). U njenom istorijskom trajanju, pak, očitavali su se upravo atributi suprotni navedenim temeljnim načelima, kroz dominantan sukob nacionalnog i demokratskog. Odnosno, ako bi se nacija definisala kao „zamišljena zajednica“, odnosno imaginarni kolektivitet, a demokratija kao institucionalni oblik vladavine unutar kojeg je u središtu pojedinac i njegova osnovna prava, onda bi se čitava jugoslovenska istorija mogla sagledavati kao permanentan sukob dva temeljna načela XX vijeka: **nacionalnog i demokratskog**. Drugim riječima, istorijski izazovi koji su stajali pred tom državom bili su daleko iznad tradicije društva na kojoj je ona nastala. S jedne strane, istorijsko iskustvo Evrope je govorilo da je iz nacionalne države nastajala demokratija (kao i totalitarizam), a da, istovremeno, nacionalna država nije pretpostavka demokratskog društva. U jugoslovenskom slučaju sve je bilo složenije, i komplikovanije. Prvo, to je bila

država koja se od svog nastanka suočila s problemom integrativnog faktora. Već na samom početku se pokazalo da je riječ o „zamišljenoj zajednici“ unutar koje postoji više „zamišljenih zajednica“. Zato je svaki ideološki pokušaj da se ona integriše na principu „jugoslovenske“ nadnacije shvatan kao nacionalni hegemonizam najbrojnije nacije. Kultura se nije mogla pojaviti kao integrativni faktor, jer je vjekovima oblikovana na različit način, na periferiji triju dominantnih monoteističkih religija (katoličanstva, pravoslavlja i islama). To nije mogla biti ni ideologija, budući da se u političkom smislu svodila na nacionalnu retoriku, koja je u svojoj biti autistična. A posebno to nije mogla biti demokratija, jer je ona isključivala smisao samog postojanja ove države. Zato je ona u svojoj 80-godišnjoj istoriji šest puta mijenjala ime – Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (1918), Kraljevina Jugoslavija (1929), Demokratska Federativna Jugoslavija (1945), Federativna Narodna Republika Jugoslavija (1945), Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (1963), Savezna Republika Jugoslavija (1992). Sedam puta je mijenjala svoj ustav (1921, 1931, 1946, 1953, 1963, 1974. i 1992). Prošla je sav pakao međunacionalnog ubijanja poznat u istoriji Evrope XX vijeka, od genocida do etničkog čišćenja, i nikad nije bila demokratska država. Bila je država s kojom je uvijek neko bio nezadovoljan, čak i oni koji su je najviše zagovarali, jer nije mogla biti onakva kakvom su je zamišljali. „Narcizam malih razlika“, koji je još Sigmund Frojd prepoznao kao osjećanje koje dopušta da se pribjegne agresiji kako bi se potvrdila kohezija jedne zamišljene grupe nasuprot drugoj, često se pretvarao u zločin koji je postao znak samoidentifikacije, bilo da je u pitanju dželat ili žrtva. Ako bi se parafrazirao veliki historičar Brodel, jugoslovenska država je predstavljala tipičan fenomen zavađenog domaćinstva. Po njemu, svaka nacija napreduje zahvaljujući lokalnim, regionalnim, etničko-vjerskim, društvenim, političkim i privrednim razlikama i nejednakostima, te razlikama u hijerarhijskom ustrojstvu vremenskih i prostornih prioriteta, kao što je s vremena na vrijeme iste te razlike i nejednakosti razaraju.

Zbog svega toga jugoslovenska država objektivno nije mogla da preživi demokratiju. Jer, ta tekovina niti je bila temelj njenog nastanka, niti obilježje njenog trajanja i sasvim je zakonomjerno postala limit njenog opstanka. Nijedan od sedam ustava nije donijet na način saglasan modernom shvatanju demokratije. Čak bi se moglo reći da je „strah“ od demokratije bio njeno konstantno svojstvo. U prvih deset godina ova država je imala demokratsku formu parlamentarne monarhije, u kojoj su od 23 vlade samo dvije pale u Skupštini, a sve ostale na dvoru. Tu se kruna (kralj Aleksandar Karađorđević) javila kao neprikosnoveni „arbitar“ unutrašnjih političkih sporenja, koja su se kretala unutar tri snažno uobličena nacionalna bloka (srpski, hrvatski i slovenački) i po principu ravnoteže (ne)moći u okviru koje su se dvojica uvijek dogovarala na račun trećeg. Kvazidemokratska forma vladavine „završila“ se pucnjima Puniše Račića

(Srbina iz Crne Gore) u hrvatske prvake, od kojih je stradao i Stjepan Radić, vođa HSS-a, doživljavao kao vođa Hrvata. Zločin je pravdan nacionalromantičarskim dinarskim patosom. U proglassu kojim se poslije zločina obratio svojim biračima, radikal Puniša Račić je tvrdio da „*Crnogorcima i ne bi trebao predstavnik koji nema ponosa, osjećanja, časti, čojstva i junaštva*“, bez obzira na to što je do tada bilo nezamislivo da se sa „*čojstvom i junaštvom*“ izjednačava pucanje u nenaoružane ljude, i to još u parlamentu, koji je čovječanstvo i izmislilo kao mjesto demokratskog razrješenja konflikata. Da svaki zločin ima svoj „*smisao*“, najbolje su pokazali oni koji su ubijali „u ime drugih“. U svakom slučaju, ostavimo li po strani istoriografska nagađanja o tome da li je dan uoči atentata ministar unutrašnjih djela Antun Korošec (Slovenac) primio Punišu Račića, činjenice govore da je kralj Aleksandar ubrzo potom poput Martina Lutera objelodanio: „*Nastupio je čas, kada između Naroda i Kralja ne može i ne sme biti više posrednika.*“ Zavodeći otvorenu diktaturu, kralj Aleksandar je obnarodovao da više nema Srba, Hrvata, Slovenaca (ostale tada niko nije priznavao), već su sada svi „Jugosloveni“. Stvaranje dekretom jugoslovenske nacije i propagiranje unitarnog jugoslovenstva (jedan kralj, jedna država, jedan narod) bilo je tipično balkansko amalgamisanje, koje je podrazumijevalo nasilno potiranje i opštu amneziju za narode koji su upravo najviše voljeli da žive od sjećanja. Zaista, njima je sjećanje (prošlost) uvijek bila ljepša od sadašnjosti, jer su je dorađivali u mjeri u kojoj nijesu mogli da utiču na izgrađivanje svoje sadašnjosti. Tako je dominantna borba između federalista (onih koji su se borili za preuređenje države) i centralista (onih koji su se borili za postojeći centralistički oblik upravljanja) zavođenjem diktature izrodila teroriste (unutar ustaško-makedonske emigracije), koji će 1934. godine, u Marselju, ubiti kralja Aleksandra. Sa kraljem je sahranjena iluzija da se silom i dekretom od više naroda može stvoriti jedan. Odnosno, da se s tim poslom nije zakasnilo bar jedan vijek. U državi u kojoj je nacionalno uvijek bilo pretpostavka demokratskog, a demokratija najčešće shvatana kao negacija nacije, pitanje preuređenja zemlje je shvatano i kao pitanje njenog opstanka. Zato je sporazum Cvetković- Maček, iz 1939. godine, napravljen uoči samog početka Drugog svjetskog rata, bio više izraz pritiska spoljnog faktora – koji je u predstojećem velikom evropskom i svjetskom obračunu želio učiniti stabilnijom jugoslovensku tvorevinu, i čija je volja bila presudna za nastanak jugoslovenske države – nego posljedica demokratskog sazrijevanja srpske i hrvatske političke elite.

Po zakonu spojenih sudova, svako otvaranje određenog nacionalnog pitanja u jugoslovenskoj državi značilo je i otvaranje drugih. Tako je stvaranjem Banovine Hrvatske (1939) pokrenuto srpsko pitanje, a i ostala, te je jugoslovenska država u Drugi svjetski rat (1941) ušla kao „nedovršena“ državna tvorevina. Rat je od nacionalističkih elita shvaćen kao idealan ambijent da se odstrane „ježevi iz

svojih nacionalnih stomaka“ (Srbi u NDH, zamišljenoj „Velikoj Hrvatskoj“, „Velikoj Albaniji“; oni koji nijesu bili Srbi u „Velikoj Srbiji“), pa je konačan učinak međunacionalnog istrebljenja i međusobnog ubijanja daleko premašivao učinak fašističkih i nacističkih okupatora. Pošto je i druga Jugoslavija, poput prve, obnovljena na principu nacionalnog pomirenja, svi su se na kraju rata ponosili „žrtvama datim u borbi protiv fašizma“, iako ih nikada nijesu pošteno prebrojali. Praveći simetriju „zločina“, u suštini su mu ponovo dali smisao i opteretili svoje nasljeđe dodatnim licitiranjem brojkama. Time je proizvedena morbidna nekrofilija, potom ugrađena u temelje zločina države koja će nestati u krvavom raspadanju. Druga (komunistička) Jugoslavija počivala je na ideološkoj matrici integrativnog faktora (KPJ), neprikosnovenoj harizmi i arbitru jedne ličnosti (Tito), ravnoteži nemoći (šest republika i dvije pokrajine). Na razmeđu između totalitarizma (jednopartijskog sistema), nacionalnih kolektiviteta kao konstitutivnih elemenata državnosti republika i kvazidemokratske forme demokratskog upravljanja (samoupravljanje), jugoslovenska država se relativno uspješno i bez većih potresa razvijala sve dok su opstajala dva noseća stuba njenog jedinstva (KPJ i Tito). Odnosno, ona je bila moguća samo kao manje ili više sofisticirana diktatura. Unutar nje su se sukobljavali princip i smisao federalizma i jednopartijskog sistema (raspad svih komunističkih federacija nakon rušenja Berlinskog zida nužno nameće pitanje da li su one bile demokratske ili ideološke konstrukcije), nacionalnog i demokratskog (isključivanjem jednog i drugog) i, naravno, otvara se suštinsko pitanje – da li je jugoslovenska država moguća kao demokratska zajednica? To pitanje se istorijski postavilo rušenjem Berlinskog zida (1989) i padom komunizma. Nestao je ideološki integrativni faktor (SKJ), a od smrti Josipa Broza svi su tragali za novim Titom (“I poslije Tita, Tito”). Pošto se demokratija u balkanskom diskursu primarno doživljava kao sloboda nacionalnog govora, iz zatvorene boce su izašle sve „neispričane priče“. Društvo bez demokratske tradicije nije ih moglo artikulirati drugačije nego kao „novogovor“, koji im se činio demokratskim iskorakom. U suštini, to je bio istorijski korak unazad. U odsudnom istorijskom trenutku, umjesto da se opredijele za ono što nijesu poznavali (za reforme i demokratiju), jugoslovenski narodi su se odlučili za ono što su znali (“I poslije Tita, Tito”). Ali, kako nijesu shvatili neponovljivost istorije, ponovili su je na najgori mogući način. Izabравši sve najgore iz svoje prošlosti, krenuli su u budućnost sa ličnostima nesposobnim za išta drugo sem za nedovršenu prošlost. Po treći put u XX vijeku, otvoreno je srpsko pitanje. Svi su grčevito tragali za svojim Titom, jer su prethodno „slabljenje“ države najčešće shavali kao egzistencijalnu opasnost. Nacionalne elite su izrodile konsenzualne diktatore (Milošević, Tuđman), narušena je ravnoteža nemoći (“Srbija iz tri dela ponovo će biti cela”), uz „dva oka u glavi“ (Crna Gora) i kvazidemokratske računice 4:4, jugoslovenska država je počela

bitisati istorijski besmisao. Posebno od trenutka kada je Slovenija izašla iz te zajednice. Tada je prethodno nasilno postignuta ravnoteža (4:4), pretvorena u premoć (4:3) i pretočena u pitanje nacionalne kartografije. Zato su iz te zajednice s najmanje posljedica izašli njeni periferni dijelovi (Slovenija i Makedonija), na čijoj teritoriji nije bilo značajnijih ukrštanja kartografskih granica najmoćnijih zajednica (srpske i hrvatske), dok su najveću cijenu platili oni prostori koji su obesmišljavali koncept nacionalno homogenih država (BiH) i dijelovi Hrvatske naseljeni srpskim življem. Sve je to ove prostore u istorijskom smislu vratilo u XIX vijek, unutar kojeg se još uvijek nalaze kao neriješena neka pitanja, koja bi raspadom jugoslovenske zajednice mogla učiniti proces dovršenim.

Iz svega navedenog, posmatranog kroz vertikalnu jugoslovenskog istorijskog iskustva, moglo bi se pouzdano zaključiti da samo tvorevine koje imaju demokratsko nasljeđe u svom trajanju, bitisanju i perspektivi mogu računati na stabilan i prosperitetan razvoj.

Naravno, ono što važi za šire nacionalne zajednice važi i za svaku od njih pojedinačno. U tom smislu, vrijedna je pažnje i tradicija i praksa Crne Gore u ovom domenu, prije svega s aspekta multinacionalnog i demokratskog.

Multikulturno, multinacionalno i multikonfesionalno društvo u Crnoj Gori se pominje često, a da se pritom ili ne zna sadržaj ovih pojmova, ili se oni upotrebljavaju kao omiljena deklarativna floskula kojom se, po principu dopadljivosti, pokušava proklamovati neki cilj koji bi korespondirao s modernim trendovima. Suština ovoga problema je prije svega aksiom da se takvo društvo ne stvara, već ono proističe iz konkretne realnosti. A konkretna realnost je takva da danas skoro da u svijetu nema društva koje u svom kulturnom identitetu ne njeguje, odnosno ne posjeduje, različitost civilizacijskog nasljeđa. Takav je slučaj i u Crnoj Gori, gdje se očituju različiti slojevi civilizacija koje su u dugom istorijskom hodu ovaj prostor, bilo potiranjem, bilo harmonizovanjem i koegzistencijom, učinile prepoznatljivim. Upravo je prepoznavanje tog nasljeđa osnovna sadržina kulturnog identiteta i politike samopotvrđivanja, što je univerzalna odrednica svih kulturnih naroda. Tu već dolazimo u najosjetljiviju ravan svih balkanskih društava, koja su svoj identitet u principu pokušavala da izgrade potiranjem identiteta drugog, stvarajući na taj način unikulturni model kao najčešći oblik dominacije jednog subjekta. Dodatni problem je u tome što se na ovim prostorima civilizacijski krugovi najčešće vezuju za religiju i vjeru (pravoslavlje, katoličanstvo, islam), čije nasljeđe njeguju različiti nacionalni subjekti koji u svom identitetu na različit način, najčešće potencijalno konfliktan, vide onog „drugog“. Zato na istorijskoj ravni postoje dvije „priče“ od kojih nijedna nije apsolutno tačna. Ona o permanentnoj borbi protiv „vječitih neprijatelja“, i ona o sretnoj koegzistenciji i civilizacijskoj harmoniji. Moguće i zbog toga kod nas ima toliko „nezavršenih“ ratova u kojima se period mira posmatra kao

primirje, s jedne strane, i objektivne i prirodne težnje čovjeka da sopstvenu stvarnost učini društveno djelatnom a ne vječito destruktivnom, s druge strane. Zrela društva uglavnom biraju „priču“ koja im daje osnovu za optimizam, čiji je sadržaj prevashodno kulturološki a manje politički i unutar kojeg se različitost kultura i nacija vidi kao prednost, a ne kao hendikep. Takvu vrstu civilizacijske emancipacije imaju društva koja ne sumnjaju u osnovu sopstvenog identiteta i koja u poznavanju i njegovanju različitih kulturnih sadržaja vide mogućnost osposobljavanja za globalnu civilizacijsku komunikaciju. Dakle, činjenica da u nekoj sredini postoji različito civilizacijsko nasljeđe u istorijskom smislu i da postoje različiti etnički subjekti ne znači i da je to, po principu automatizma, multikulturno i multinacionalno društvo. Takvo društvo je realnost, dok je multikulturalizam oblik kulturne politike koja teži ravnopravnom koegzistiranju kultura. S druge strane, multinacionalnost u ravni realnog, u demokratskom poimanju tog pojma znači koegzistenciju prethodno identifikovanih etničkih subjekata. Ona se prepoznaje po stepenu heterogenosti učesnika. Teoretičari koji se bave ovom problematikom češće upotrebljavaju pojam interkulturalizam, pod kojim podrazumijevaju kulturnu politiku koja pretpostavlja uzajamnost, ravnopravnu i punopravnu razmjenu među svim kulturama koje su u kontaktu. Za razliku od multikulturalizma, interkulturalizam je dinamičan pojam – kulturna strategija na djelu. Polazi se od pretpostavke da je najmanja moguća razlika među ljudskim bićima ona koja postoji među jednojajčanim blizancima. Njima je i nasljeđe i okruženje isto. Pa ipak, oni razlikuju jedan drugoga i uspostavljaju odnos koji od te razlike polazi. Dakle, različitost je osnova komunikacije, odnosno zajednica iskustva je ono što predstavlja osnovu za uspostavljanje komunikacije. Pri tome, komunikacija zavisi od stepena zajedničkog iskustva: ukoliko je ono veće, komunikacija je lakša i obratno. U tom kontekstu bi bilo zanimljivo analizirati crnogorsko društvo i iskustvo.

U istorijskom smislu, ono jeste multikulturno i multinacionalno društvo, samom činjenicom što njegovo bogato istorijsko nasljeđe čini baštinu različitih civilizacija i različitih nacionalnih entiteta. Ono je multikulturno i multinacionalno i time što na ovom prostoru žive ljudi koji u svom identitetu imaju interes i potrebu da prepoznaju sebe kroz različite nacionalne i kulturne subjekte. U ravni kulturne politike i njenog sadržaja crnogorsko društvo je multikulturno još uvijek samo na nivou deklarativnog. Prvo, zato što samo demokratska društva mogu biti stvarno multikulturna društva. Nedemokratska društva simuliraju multikulturu na način što centri moći mehanizmima kontrole diktiraju sadržaj kulturne razmjene i obim njegovanja multikulturalnosti (kakav smo slučaj imali u komunizmu). To je i osnovni uzrok činjenice da su na ovim prostorima ljudi živjeli jedni pored drugih, a ne jedni sa drugima. Da bi živjeli jedni sa drugima, ljudi se moraju poznavati. A da bi se poznavali, jedni o drugima morali bi nešto

i znati. Naša znanja o *onima drugima* su petrificirani stereotip pogodan za manipulaciju, a nikako za komunikaciju. Percepcija *onog drugog* kod nas se uglavnom pokazala kao skup stereotipa izgrađivanih kroz proces obrazovanja, kulturne politike i svakodnevnog življenja, koje se temeljilo na pretpostavci da je istine o svima nama lakše potisnuti nego racionalizovati i da je ideološka konstrukcija o *novom čovjeku* bila samo šminka, koja se istopila pri prvom naletu destrukcije produkovane od strane intelektualnih i političkih elita, koje nijesu shvatile da proces tranzicije, pored ostalog, predstavlja i istorijsku odgovornost pred slobodom. Umjesto da "moja" sloboda bude ograničena slobodom drugih, ona je na ovim prostorima u jednom vremenu bila shvaćena i prihvaćena kao sredstvo negacije samog pojma slobode. U takvom ambijentu dijalog je bio simulacija i zato je svima nama stran kao način komunikacije. Otuda u našim rječnicima toliko izraza netrpeljivosti i netolerancije, koju možemo prepoznati u svakodnevnom političkom govoru. U stvari, netolerancija se na ovim prostorima hrani neznanjem i nepoznavanjem, te je edukacija i emancipacija prioritetni društveni cilj.

Danas imamo slučaj da se prepoznatljivi recidivi netolerancije pokušavaju pretvoriti u opšta načela, pomoću kojih bi se homogenizovala određena grupacija po principu permanentne proizvodnje "neprijatelja". Zato su ovakva društva nužno zatvorena i njima ne trebaju nikakve sankcije koje bi i formalno verifikovale društvenu stvarnost. S druge strane, multikulturna društva, činjenicom da posjeduju unutrašnju otvorenost, sposobna su i za komunikaciju sa spoljnim svijetom. U tom smislu Crna Gora može biti dobar primjer na Balkanu. Ne samo zato što u ravni politike želi valorizovati svoju "priču" o multietničkom i multinacionalnom, a time i multikulturnom skladu, za šta objektivno ima istorijsko uporište, i što se takva priča u biti razlikuje od paranoične i ksenofobične "priče" unutar različitih "teorija zavjere", već prije svega zato što se nazire volja kojom bi takva priča bila osnažena i konkretnim pomacima. Sa stanovišta države, to znači ravnopravan tretman različitih kulturnih i etničkih zajednica (što nije slučaj), heterogenost konzumenata kulturne politike (u tom smislu su vidljivi pomaci) i institucionalizacija kulturne i nacionalne heterogenosti (u pogledu čega je sve i dalje na nivou deklarativnog). Iz svega navedenog je jasno da je Crna Gora još uvijek potencijalno multinacionalno i multikulturno društvo, više po proklamovanom opredjeljenju nego po stvarnom sadržaju.

Postavlja se pitanje zašto je to tako. Prva pretpostavka demokratizacije multinacionalnog društva sadržana je u volji političkih i intelektualnih elita da različitost prepoznaju kao prednost, a ne kao istorijski, politički, socijalni ili konfesionalni usud koji ograničava "čitanje istorije" na način međusobnog potiranja identiteta. Balkanska društva u nacionalnom smislu najviše podsjećaju na sistem ruskih babuški. Možete ih poredati jednu pored druge i vidjećete da

su iste po obliku a različite po veličini. Možete ih složiti, tako da veća uvijek poklapa onu manju i na kraju ćete vidjeti samo onu najveću. Kada je jače prodrmete primijetite da iz njene utrobe počinju izranjati one manje, od kojih se svaka prema još manjoj ponaša na isti način kao prema njoj ona veća. Dakle, manju možete sakriti većom, ali veću ne možete staviti u manju. Ovim želim da upozorim na našu percepciju veličine, koja dominantno određuje oblike ponašanja u odnosu među različitim etničkim zajednicama. Veličina se ovdje čita kao moć, koja se u simulaciji demokratije želi zaogrnuti principom legitimiteta, koji se kvantifikuje konkretnim brojkama, odnosno glasačkim listićima. Objektivna potreba legitimizacije određenih političkih ideja u procesima raspada jednog društva u prvoj fazi ima naglašen emotivan naboj, koji preferira percepciju drugog na način koji obezbjeđuje homogenizaciju po nacionalnom osnovu. U podtekstu balkanskog iskustva to je najčešće percepcija „neprijatelja“, koja uvijek sugerise da je *onaj drugi* jež u našem stomaku kojeg morate odstraniti da bi vaše tkivo bilo zdravo. Upravo zbog toga naglašavam ulogu intelektualnih i političkih elita, jer je lako pokazati da su savremena društva, u većini, sa stanovišta multinacionalnosti, multikulturalnosti i multikonfesionalnosti – ne samo potencijalno konfliktna nego bi po logici nekih naših shvatanja trebalo da budu u permanentnom ratu. Sa intelektualnog stanovišta, lako ćete prepoznati nepopravljive skeptike i zagovornike istorijskog usuda po tome što se najčešće pozivaju na Hantingtona i neminovnost civilizacijskog sukoba. Na stranu to što je ova vrsta sukoba u nas, u stvari, negacija civilizacije, odnosno čovjeka sposobnog za kreaciju, čija bi se aktivnost mogla dovesti u ravan civilizacije, recimo po shvatanju Arnolda Tojnbija. Druga ravan ove problematike, simulacija demokratske percepcije, prepoznavana je u fenomenu koji je najbolje objasnio Amerikanac Keplan u knjizi *Moj Jevrejin*. U balkanskom kontekstu, to je pojava odbira kojom se simulira nacionalna participacija tako što se iz određene etničke grupacije biraju „pošteni“, „lojalni“. Odnosno, tzv. kontrolisani odbir, koji treba da stvori privid participacije u podjeli vlasti kod političkih elita.

THE RELATION OF NATIONAL AND DEMOCRATIC THROUGH THE EXPERIENCE OF YUGOSLAV PEOPLE

PhD Šerbo RASTODER

Yugoslav state has been created in 1918 from the idea of ethnical congeniality of three nations (Serbs, Croats and Slovenians), an ideological rhetoric regarding one nation with three names, formal principle of self-determination and an ambition to have a modern state with democratic presage. While in the basis of the ideological rhetoric during its emerging one can recognize all attributes of the process of modern shaping of state creations (nation, self-determination, democracy), in its historical endurance the attributes contrary to above-mentioned fundamental principals have been observed- through dominant conflict of national and democratic, as imaginary collectivism and institutional form of governance in whose centre is an individual and his fundamental rights.

From its creation, first Yugoslavia has been faced with the problem of integrative factor. Each ideological attempt to integrate its constituting nations on the principle of „Yugoslavian,, supreme-nation has been seen as national hegemony of the biggest nation. Culture could not emerge as integrative factor since for centuries it has been formed on different basis, on circumference of three different religions. It neither could have been ideology, which has in political sense been reduced to national rhetoric (essentially autistic), and especially not democracy, since the democracy itself excluded the sense of existence of the state.

Because of all of those reasons, Yugoslav state could not survive democracy, since the democracy has not been the cornerstone of its creation, or the mark of its historical endurance, thus being the limit of its survival. As for the second Yugoslavia, it has been relatively successfully developing while two pillars of its unity existed- communistic Party of Yugoslavia and Tito, which after those integrative factors disappeared, immediately conditioned its dissolution, because in context of nonexistence of democratic tradition, the freedom of national speech was seen as democratic step forward in relation to the previous period.

With the conclusion that only creations which have a democratic heritage can count on stabile and prosperous development, it would be interesting to

consider the tradition and practice of Montenegro in this scope first of all from the aspect of national and democratic. Multicultural society is in Montenegro one of the most favorite declarative platitudes, and by using it one wants to proclaim certain goals, corresponding to modern trends, and is neglecting the essence of the problem that this kind of society is not created, but that it is a product of concrete reality. As on Balkans the cultural identity is developed on destroying the identity of others, thus dialectical conflict between constant fight and civilization coexistence has constantly conditioned the perception of diversity of cultures and nations as more being a handicap than an advantage. Therefore, the fact that different civilization heritage exists in a society does not make it automatically a multicultural one. That society is a reality, and multiculturalism is a form of cultural politics, or striving to have equal coexistence of cultures. Montenegrin society is still in declarative stage, when regarding cultural politics. And also by this – is potentially a multicultural society. It will stay like this until clear consensus is reached, among political and cultural elites, regarding the social values of multicultural society, as a precondition for social favorable atmosphere for development of democracy and internal harmony.

NACIONALNO I DEMOKRATSKO – PRIMJER BOSNE I HERCEGOVINE

Odnos nacionalnog i demokratskog u državama Starog kontinenta jedna je od najvažnijih odrednica napretka nacionalnih zajednica, pokazatelj njihove otvorenosti prema susjedima i ostatku svijeta. U posljednjih dvadesetak godina, koncept nacionalne države postaje staromodan i većina država moderne Evrope okreće se stvaranju demokratske i otvorene zajednice, koja je spremna na „rušenje“ granica u svrhu ekonomske saradnje i prosperiteta naroda.

U takvoj Evropi, nažalost, još uvijek postoje regioni u kojima je proces izgradnje nacionalne države prioritet, koji se mora dovršiti kako bi se zacijelile poslijeratne rane i narod naučio životu u demokraciji. Bosna i Hercegovina jedan je od primjera gdje je pitanje nacionalnog još uvijek ono koje domaći, ali i međunarodni faktori, vide kao preteču izgradnje demokratskog društva. Pitanje nacionalnog ovdje se ne odnosi na tri konstitutivna naroda, već na izgradnju nacionalnog identiteta države, kao matice svih Bosanaca i Hercegovaca.

Bosna i Hercegovina je proglasila svoju nezavisnost 1992. godine, započevši novu stranicu u istoriji i otvorivši mnoga pitanja koja se tiču načina organizacije demokratskog poretka. Početak rata zaustavio je ove procese, i to na više načina. S obzirom na to da centralna vlast u Sarajevu, od strane međunarodne zajednice priznata kao jedina legitimna vlast u BiH, nije mogla normalno da funkcioniše u opkoljenom gradu i da kontroliše ostatak zemlje, u različitim dijelovima države osnovana su mnoga samozvana tijela vlasti.

Ti su sistemi imali svoje načine organiziranja administracije, vladavine prava i vitalnih funkcija potrebnih za kontrolu teritorija. No, tokom rata nijedan od tih sistema nije sarađivao sa centralnom vlašću u Sarajevu, niti se u bilo kojem trenutku mogao ocijeniti kao demokratski. Tek se u poslijeratnoj BiH počeo uspostavljati jedinstveni sistem organizacije vlasti u državi, koja je u međuvremenu prestala biti Republika, a postala jedinstvena cjelina sa dva entiteta.

USTAV I DEMOKRATIJA

Demokratija, kao sistem vladavine, bazira se na širokom, decentraliziranom sistemu donošenja odluka, isprepletenim institucijama i legislativom koja garantuje kontrolu i odgovornost. Potreba za takvom decentralizacijom proizilazi iz uvjerenja da potencijal za zloupotrebu vlasti u strukturi donošenja odluka mora biti smanjen na minimum, a to se može postići samo približavanjem *moći vlasti* običnim ljudima. U slučaju vlasti koje su uspostavljane tokom, ili neposredno poslije rata na ovim prostorima, sva moć vlasti zadržana je pri vrhu, daleko od običnog naroda.

Dejtonski sporazum, potpisan od strane sve tri zaraćene strane u BiH, odmah nakon potpisivanja iskorišten je kao osnova novog ustava BiH. Cilj Ustava bio je uspostaviti demokratski poredak, koji će zaustaviti rat i približiti vlast narodu.

Kreirana su dva entiteta, svaki sa svojim ustavom, te još deset kantona, kao organizovanih cjelina u okviru entiteta. Svaki kanton takođe je dobio svoj ustav, kao i pravo na samoupravu u pogledu zdravstva i socijalne politike, komunikacija i transporta, pitanja imigracije i azila.

Raspored moći u ovako organizovanoj administraciji decentraliziran je do to mjere da je u kantonima dozvoljeno da se većina pitanja reguliše i na opštinskom nivou. Samo određeni dio nadležnosti ostao je odgovornost države. Tako je korak prema demokratizaciji uistinu napravljen – državna administracija je decentralizirana i, barem teoretski, zadovoljeni su uslovi za održavanje slobodnih izbora.

Međutim, demokratski izbori zasnivaju se na proporcionalnoj reprezentaciji, gdje onaj ko dobije većinu glasova ima pravo na najviše mjesta u, recimo, Parlamentu. U slučaju BiH, to pravilo ne važi: Ustav BiH prvo definiše tri konstitutivna naroda: Bošnjaci, Srbi i Hrvati, i dalje nalaže da se za izbor na jedno od tri predsjedavajuća mjesta u Predsjedništvu države mogu kandidovati samo pripadnici konstitutivnih naroda, s tim da svakom narodu pripada po jedno mjesto. Ustav ne definiše samo njihovu nacionalnu pripadnost, već određuje i da se Bošnjak i Hrvat svaki put biraju neposredno sa teritorija Federacije, a Srbin sa teritorija Republike Srpske (član 5 Ustava BiH). Ovdje se, dakle, postavlja pitanje – šta je sa Srbima iz Federacije, ili Bošnjacima i Hrvatima iz Republike Srpske koji se žele kandidovati za članstvo u Predsjedništvu? Ili, još važnije, šta je sa drugim narodima i nacionalnostima koji se u Ustavu definišu kao „ostali“, a koji se takođe žele kandidovati za mjesto u Predsjedništvu? Predstavnici nekih manjih nacionalnih zajednica u BiH i dan-danas zahtijevaju promjenu Ustava BiH, kako bi se izbjegla diskriminacija pri odabiru članova Predsjedništva. Imajući u vidu pomenutu diskriminaciju, evidentno je da je

Dejtonski sporazum odigrao važnu ulogu u zaustavljanju rata, ali njegova uloga u procesu demokratizacije po određenim pitanjima ostaje upitna.

PRVI „DEMOKRATSKI“ IZBORI

Jedna od međunarodnih organizacija koje od potpisivanja Dejtonskog sporazuma aktivno učestvuju u procesu demokratizacije u BiH jeste OEBS – Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju. Prve aktivnosti OEBS-a u BiH bile su koncentrirane upravo na organizovanje prvih demokratskih izbora – kao osnove izgradnje demokratskog društva.

Dejtonskim sporazumom određen je i datum početka prvih izbora u BiH, i OEBS je dobio zadaću da do kraja ljeta 1996. godine obavi sve pripreme za organizovanje demokratskih izbora. Privremena izborna komisija, formirana u svrhu izrade izbornih pravila, znatno je povrijedila načela Dejtonskog sporazuma, dopuštajući raseljenim licima da, umjesto da glasaju u mjestu boravka iz 1991, svoju građansku dužnost na prvim izborima ostvare u privremenom mjestu boravka. Čak je i ministar vanjskih poslova Švicarske, Flavio Koti, koji je sjedio na čelu OEBS-a, pred izbore izjavio da njihovo organizovanje bez minimuma uslova može prerasti u „pseudodemokratsku legitimizaciju ekstremnih nacionalističkih struktura moći i etničkog čišćenja.„No, izbori su ubrzo održani, a OEBS je tokom pripreme iskoristio svoje ingerencije i poduzeo nekoliko koraka kako bi osigurao demokratske principe u sprovođenju izbora. Tako su neprihvatljivi kandidati skinuti sa lista, određeni političari svrgnuti sa funkcija, a u dva slučaja je manjim političkim strankama zabranjeno učestvovanje u vlasti.

I pored brojnih sankcija, izbori su pokazali izričitu potrebu za ostankom međunarodne zajednice, kao glavnog faktora u izgradnji demokratije u BiH.

IZGRADNJA NACIONALNOG IDENTITETA

Sam proces izgradnje nacionalnog identiteta obično iniciraju interne političke struje, ali s obzirom na manjak jedinstva među različitim političkim i nacionalističkim ideologijama, većina odluka važnih za izgradnju jedinstvenog identiteta donosi se upravo posredstvom, ili pod pritiskom, međunarodne zajednice, tj. njenog Visokog predstavnika.

Dejtonski sporazum u jednom od svojih aneksa nalaže uspostavljanje nove institucije u demokratskom sistemu države. Institucija Visokog predstavnika, kao ispostava međunarodne zajednice, ustanovljena je s ciljem nadgledanja provedbe civilnih pitanja Dejtonskog sporazuma. Isti aneks daje ovlasti Visokom

predstavniku da „pomogne, kada to smatra neophodnim, u rješavanju svih poteškoća koje se jave u vezi sa implementacijom civilnog dijela Sporazuma“ (Misija ureda Visokog predstavnika u BiH, www.ohr.int). Upravo ovim aneksom služila su se sva četiri visoka predstavnika u BiH, kako bi domaćim vlastima „pomogli“ u uspostavljanju fer i demokratskih procesa, te izgradnji nacionalnog identiteta.

JEDINSTVENA MONETA

Karlos Vestendorp, jedan od prijašnjih predstavnika međunarodne zajednice u BiH, iskoristio je svoje ovlasti propisane Dejtonskim sporazumom i odabrao dizajn državne monetarne valute. Nakon što Parlament nije postigao dogovor oko novog dizajna, u raspravi koja se bavila pitanjima kao što su veličina i boja slova, visoki predstavnik je odlučio naložiti dizajn koji je bio najprihvatljiviji za sve. Tri mjeseca potom, u proljeće 1998, konvertibilna marka puštena je u opticaj, rješavajući tako jedno od krucijalnih pitanja u izgradnji nacionalnog identiteta i definiranju geografskih granica države.

Iako su bankovne institucije i pravna lica odmah počeli s korištenjem nove monete, većina transakcija u kešu u Republici Srpskoj i zapadnoj Hercegovini i dalje se obavljala u hrvatskim kunama, jugoslovenskim dinarima i njemačkim markama (moneti koja je na ovim prostorima još otprije rata smatrana „najsigurnijom“). Ovo je kasnije promijenjeno striktnijom implementacijom novih zakona. Proširenje jedinstvene evropske monete na Njemačku i ostale članice Evropske unije takođe je imalo snažnog uticaja na uvođenje konvertibilne marke u svakodnevni život građana. S obzirom na to da je njemačka marka povučena sa tržišta, građani su bili primorani da biraju između eura, dolara i konvertibilne marke.

ZASTAVA I GRB

Znajući da se proces izgradnje nacionalnog identiteta jedne nacije ne može bazirati samo na zajedničkoj moneti, državna tijela su, pod jakim pritiskom međunarodne zajednice, nastavila ovaj proces parlamentarnom raspravom o Zakonu o zastavi BiH. Ovaj zakon, osim što određuje uslove korištenja BiH zastave, takođe definiše i njen dizajn.

Upravo su zastava, grb, himna, državni praznici i ostali državni simboli ono što ujedinjuje ljude svake države. I ne samo da ih ujedinjuje, već i približava državi, njenoj istoriji i budućnosti. Isključiti građane iz ovog kolektivnog iskustva

sudjelovanja u procesu izgradnje zajedništva, znači otvaranje mogućnosti otpora ideji zajedničke države i obično rezultira uspostavljanjem separatističkih pokreta i struja.

Većina ostalih jugoslovenskih republika dizajn svojih zastava zasnivale su na elementima iz nedaleke istorije, zamjenjujući simbole komunizma nacionalističkim, koji su poslije Drugog svjetskog rata uklonjeni, pa čak i zabranjeni. U Bosni i Hercegovini, međutim, ispostave međunarodne zajednice odlučile su se za opciju počinjanja iznova, čime bi se svaka asocijacija sa simbolima bivše Jugoslavije u potpunosti izbjegla.

Po dotadašnjim zakonima, Zakon o zastavi BiH trebalo je da bude izglasan u Parlamentu BiH, dok je tročlano Predsjedništvo imalo zadaću da prijedlog i odobri. Sam proces izglasavanja Zakona je dodatno ubrzan zbog Olimpijskih igara koje su se 1998. održavale u Naganu, gdje je BiH trebalo da pošalje svoj tim.

Pitanje zastave u državi u kojoj je samo u tri i pol godine rata izmijenjan veliki broj različitih simbola na zastavama u različitim dijelovima BiH, nije nimalo jednostavno rješenje, pogotovo kada su razne snage u državi insistirale na simbolima iz bliske i daleke prošlosti. Naglašavajući značaj *počinjanja iznova* i prepoznajući potrebu da zastava izražava ideju državnosti i nezavisnosti BiH, njenu individualnost i uključivost, nakon duže, neuspjele rasprave u Parlamentu, visoki je predstavnik odabrao dizajn koji je bio prihvatljiv za najveći dio poslanika. Odabrani dizajn sastojao se od plave pozadine sa žutim trokutom u sredini i sedam bijelih zvjezdica uz samu hipotenuzu trokuta. Plava i žuta sa originalnog prijedloga zastave promijenjene su u boje nijansi kakve su na zastavi Savjeta Evrope. Po ko zna koji put, odluku o važnom nacionalnom i državnom pitanju donijela je međunarodna zajednica. U pismu Predsjedništvu BiH, tadašnji visoki predstavnik ocijenio je proceduru odabira zastave kao „važno i osjetljivo“ pitanje (Odluka o nametanju Zakona o zastavi BiH, Kancelarija Visokog predstavnika u BiH, februar 1998).

Iste godine, na isti način, usvojen je i Zakon o grbu BiH. Visoki predstavnik je u svojoj odluci, u maju te godine, naveo da se nameće Zakon o grbu BiH te da isti stupa na snagu odmah, tj dok „Parlament ovaj zakon ne usvoji u navedenoj formi“ (Odluka o nametanju Zakona o grbu BiH, Kancelarija Visokog predstavnika u BiH, maj 1998). Tako je Parlamentu ostavljena samo jedna opcija – da dovrši proceduru odabira Zakona, njegovim usvajanjem u obliku koji je nametnut.

JEZIK I OBRAZOVANJE

Kao i u svakoj demokratiji, pitanja jezika i obrazovanja regulisana su ustavom i čine jedan od najvažnijih faktora u izgradnji nacionalnog identiteta države. U Bosni i Hercegovini ovo je pitanje regulisano tako što su, osim tri naroda, Ustavom određena i tri oficijelna jezika: bosanski, srpski i hrvatski. Time je osigurano pravo svakog građanina da se koristi svojim jezikom u bilo kojem dijelu BiH. Međutim, u praksi je to teško implementirati, jer se postavljaju pitanja – na kojem jeziku se predaje u školi, na kojem jeziku se izdaju pravna dokumenta i sl. Izdavanje dokumenata na sva tri jezika zahtijevalo bi pozamašna sredstva u budžetu i ogromnu administraciju. Bosna i Hercegovina takvo što sebi ne može priuštiti, pa je prihvaćen princip stvaranja federalnog sistema u jednom od entiteta gdje su razlike u nacionalnoj strukturi stanovništva u različitim opštinama mnogo veće.

Tako je u kantonima u Federaciji BiH dozvoljeno da svaka opština ima pravo koristiti jezik naroda koji je u njoj većinski, iako nije većinski u cijelom kantonu. Koristeći ovo pravilo, na primjer u Mostaru, stvoreno je okruženje gdje škole u jednom dijelu grada djecu uče hrvatski, a u drugom bosanski, kao maternji jezik. Isto su pravilo prihvatile i javne ustanove, privatne firme, pa čak i komunalna preduzeća, postavljajući saobraćajne znakove s različitim natpisima. Pitanje jezika tako je postalo lokalno, dok su državne institucije i, primjerice, javni radiotelevizijski servis, primijenili kompromis: svako govori i piše svojim maternjim jezikom, birajući latinično ili ćirilično pismo po slobodnom izboru.

DEMOKRATSKA ILI NACIONALNA BIH?

Primjer BiH dokazuje da se interesi nacionalne i demokratske države uistinu mogu ispreplesti u jedno, ali po cijenu drugih nedostataka, koji se mogu ispraviti samo kompromisom internih političkih struja i većim pritiskom od strane Evrope i drugih modernih sistema. Iako je, u teoriji, organizacija struktura vlasti u BiH dobro osmišljen sistem, on je u praksi krajnje neodrživ. Postignuta je decentralizacija i približavanje državnih institucija narodu, ali je istovremeno kreiran jedan neefikasan sistem, koji godišnje guta oko 65% državnog budžeta, ne postićući pritom najvažniji cilj međunarodne zajednice – izgradnju BiH kao jedinstvene i inkluzivne zajednice koja teži priključivanju Evropi. Upravo je ta neefikasnost državne administracije ogromna cijena koju BiH plaća da bi, barem na početak, postigla svoj prvenstveni cilj – uspostavu nacionalnog identiteta.

RELATION OF NATIONAL AND DEMOCRATIC – EXPERIENCE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vladimir MARIĆ

Has the Dayton Peace Agreement brought about a fair and democratic system of power distribution so longed for in Bosnia and Herzegovina? What has the international community done to merge the ‚national‘ and ‚democratic‘ into vital interests of the state of B&H? How important for the building of national identity is the fact that one fraction of BH citizens actually feels greater belonging to bordering states?

By looking into the development of national identity through the prism of state symbols, language, culture, literature and other cultural heritage, the lecturer tries to answer how ready all three peoples of Bosnia and Herzegovina are, to take part in building a unified state.

Themes covered in documentaries „Most“ (1998) and „Mostar Sevdah Reunion“ (2000), were used as the basis for this lecture. The lecturer tried to explain the meaning of ‚national‘ and ‚democratic‘ in the example of Mostar, but also how to transcend to a higher level the symbolic of Sevdah and the Old Bridge as an important part of national cultural heritage to make them a part of the national identity building process.

IZBORNA DEMOKRATIJA I MODELI NJENOG OSTVARIVANJA

1. IZBORNA DEMOKRATIJA

U najširem smislu, pod izbornom demokratijom podrazumijeva se demokratski politički poredak koji se legitimiše kompetitivnim izborima. Kao idejama, i jednom i drugom, odnosno i demokratiji i izborima, ishodišta sežu u daleku prošlost. Međutim, ono što ih, uzročno-posljedično, čini univerzalnim fenomenom modernog doba proizvod je prakse koja je dovela do predstavničke vladavine. Kada govorimo o praksi, ne mislimo pritom na onu koja je razvijena u okviru srednjovjekovnih institucija monarhijske i aristokratske vladavine. Naime, u političkoj i pravnoj teoriji začetak moderne političke reprezentacije (reprezentativne vlasti) veže se uz pobjedu Francuske buržoaske revolucije. Embriom iz koga se dalje razvijala ideja o demokratizaciji u političkom predstavljanju nastao je kao izraz zahtjeva za slobodnim izborom članova najvišeg predstavničkog tijela – parlamenta. Dakle, s pojavom liberalnog kapitalizma na istorijskoj sceni dolazi i do institucionalizovanog sistema ideja o povezanosti vrhovne vlasti – ne sa vlasništvom na zemlji (feudom), već sa politički slobodnim građanima i njihovom formalnom jednakošću pred zakonom.³⁶

U istorijskom razvoju predstavničke demokratije mogu se markirati tri prelomne faze: (1) razvoj i institucionalizacija učestvovanja građana u političkoj vlasti glasanjem na izborima; (2) institucionalizovanje prava političkog

³⁶ Sama, pak, zakonodavna vlast, kako je pisao Lok (**J. Locke**), “... je ne samo vrhovna vlast u državi (**commonwealth**) već je i sveta i nepromenljiva u onim rukama u koje ju je zajednica (**community**) jednom stavila; niti može bilo kakva naredba, bilo kog drugog u bilo kom obliku i bilo kojom vlašću podržana, imati snagu i obaveznost zakona ako nije sankcionisana od te zakonodavne vlasti koju je narod (**public**) izabrao i imenovao; jer bez toga zakon ne može imati ono što je apsolutno nužno da bi bio zakon, pristanak društva nad kojim niko nema vlasti da pravi zakone osim s njegovim pristankom i autoritetom od njega dobijenim.” U jednom od najvažnijih pravnih spomenika moderne demokratije napisano je i sljedeće: *Pravedna moć vladajućih potiče od saglasnosti onih kojima se vlada*. (Američka deklaracija o nezavisnosti iz 1776)

predstavljanja i (3) institucionalizovanje prava organizovanja opozicije kako bi se moglo glasati protiv vlasti na izborima i u predstavničkim tijelima. Predstavnička vlast – predstavnička demokratija – ima nekoliko bitnih strukturnih obilježja. Među njima se naročito izdvajaju dva. Prvo, to je opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa; drugo, riječ je o sistemu u kome vlast izvire iz suverene volje građana, koji svoju suverenost putem izbora prenose na predstavničke organe. (R.A.Dahl)

O izborima³⁷ i izbornom procesu može se govoriti i kroz njihovu minimalnu „upotrebnu vrijednost“, čiji će se kvalitet mjeriti prije svega prema tome da li „**demokratiju čine mogućom**“. (J.Schumpeter, G.Sartory) No, bez obzira na sva teorijska razmimoilaženja i metodičke pristupe u pogledu vrednovanja institucije izbora, savremena praksa nedvosmisleno potvrđuje da su izbori: ***nužan osnov legitimiteta nosilaca političke moći, odnosno izvor i temelj legitimiteta državne vlasti unutar sistema predstavničke demokratije.***

Napokon, odgovori na pitanje kakvi su demokratski izbori brojni su i različiti. Na ovom mjestu, evo samo jednog od njih: demokratski izbori su: (a) **kompetitivni**, (b) **periodični**, (c) **inkluzivni** i (d) **definitivni**. (J.J. Kirkpatrick)

(a) **Kompetitivnost izbora** rezultat je „borbe“ između vlasti i opozicije. Pri tome, opozicija mora uživati slobodu govora, okupljanja i kretanja, potrebnog da svoju kritiku vlade otvoreno iskaže i ponudi alternativnu politiku i svoje kandidate biračima. Tamo gdje je opoziciji onemogućen pristup medijima, ili gdje su novine cenzurisane, nema demokratskih izbora. Stranka na vlasti može uživati prednost položaja, ali pravila i odvijanje izbora moraju biti poštena.

Strogo pojmovno, samo se kompetitivni izbori mogu smatrati demokratskim izborima. Nasuprot njima, u savremenom svijetu postoje i **nekompetitivni** i **polukompetitivni** izbori. Nekompetitivni izbori karakteristični su za tzv. totalitarne, a polukompetitivni za tzv. autoritarne političke režime.

U **totalitarnim režimima** ne garantuje se mogućnost glasanja i sloboda izbora među različitim političkim opcijama. U odnosu na demokratske režime, odnosno kompetitivne izbore, izbore u totalitarnim režimima karakterišu: (a) nepostojanje potpune slobode birača, što obuhvata različite oblike narušavanja opšteg i jednakog biračkog prava i izloženost birača spoljnim pritiscima i

³⁷ U širem, tehničkom smislu, izbori predstavljaju različite institucionalne postupke i sredstva konstituisanja predstavničkih političkih tijela i postavljanja pojedinaca na javne položaje. Tokom istorije, to se najčešće činilo prema nasljednom pravu, službenom položaju (ex officio postavljenje - tzv. **virilisti**), aklamacijom, kockom ili žrijebom. Iako je faktički riječ o neizbornim metodama, s izborima u modernom smislu povezuje ih činjenica da se radi o institucionalizovanim načinima uspostavljanja političkih tijela i zauzimanja javnih funkcija (**investitura**), nasuprot vaninstitucionalnim nasilnim metodama, kao što su ratovi, revolucije, vojni pučevi, državni udari, uzurpacija vlasti i sl. (M. Kasapović)

preprekama; (b) nepostojanje pravog političkog takmičenja između kandidata i stranaka /*glasanje bez izbora - elections without choice* i (c) nepostojanje direktnih posljedica po vlast i njenu politiku.

U **autoritarnim režimima** održavaju se poludemokratski izbori koji počivaju na ograničenim mogućnostima biranja političkih opcija i djelimičnoj slobodi izbora nekih od njih. Demokracija izbora ograničena je nepostojanjem punog političkog i društvenog pluralizma, nedostatkom potpune slobode govora i otvorene kritike vlasti, odnosno necenzurisane slobode medija. Izorno takmičenje faktički se svodi na prividnu političku borbu između režimske/vladajuće stranke i tzv. poluopozicije, ili pseudoopozicije, režimu. Ovi se izbori često nazivaju i fasadnim, odnosno demonstracijskim izborima. Najkraće, polukompetitivni izbori služe kao sredstvo za pseudolegitimizaciju političkog režima. Njihova funkcija je, prije svega, usmjerena na: (a) prividno legitimisanje političkog režima u međunarodnoj zajednici; (b) pacifikovanje i djelimično integrisanje opozicije u politički sistem i strukture vlasti, kao pokušaj sticanja unutrašnje legitimnosti režima; (c) promjenu odnosa snaga unutar bloka na vlasti, naročito položaja vojnih i ekonomskih elita, odnosno smirivanje sukoba unutar režimskog bloka; (d) periodičnu mobilizaciju masa u cilju podrške vlastima. (Nohlen, Hermet, Linc, Kasapović)

(b) Periodičnost izbora ogleda se u činjenici da se u demokratijama ne biraju diktatori i doživotni predsjednici. Izabrani „polažu račune” narodu i moraju biračima vratiti mandat u unaprijed definisanom intervalu, da bi ga ponovo dobili, ili izgubili. Pobjeda na jednim nosi i rizik poraza na drugim izborima. Pri tome, interval između izbora mora biti tako određen da „državu ne izlaže opasnosti poremećaja”.

(c) Inkluzivnost izbora podrazumijeva difuziju građana i glasača, dovoljno široku da omogućuje visoki procenat odrasle populacije. Jer, vlada izabrana od male, ekskluzivne grupe nije demokratska, bez obzira na to koliko demokratski njen rad može izgledati.

(d) Izbori su definitivni jer njihovi rezultati određuju partijsku kompoziciju rezultirajuće vlade. Dok drži vlast, rukovodstvo vlade ne predstavlja skupinu prostih figura ili simboličnih lidera, već predstavnika koji su izabrani od naroda.

2. MODEL OSTVARIVANJA IZBORNE DEMOKRATIJE

Stanovište da demokratski izbori pretpostavljaju opšte, jednako i neposredno pravo glasa i tajno glasanje – samo je dio opštih principa strukture savremenog izbornog prava u kompetitivnim izbornim sistemima. Skup svih principa i procedura koji čine cjelinu te strukture veoma je složen. Najuže, pod izbornim

sistemom podrazumijeva se institucionalna struktura unutar koje se političke preferencije birača, iskazane u obliku glasova, pretvaraju u mandate političkih predstavnika.

Iskazan kroz norme (ustavne, zakonske ili neke druge), **izborni sistem** (engl. *electoral system*, franc. *système électoraux*, njem. *Wahlsystem*) podrazumijeva niz pojedinačnih i kolektivnih prava i obaveza koje se odnose na sudionike izbornog procesa: **birače, kandidate, partije i državne organe**.

Svi ti elementi čine izborni sistem složenom tvorevinom i mogu se „gotovo po volji” (D. Nohlen) kombinovati jedni s drugima. Iz pojedinih elemenata potiču vrlo različiti učinci na rezultat izbora. Pritom je presudno to što se učinci određenih elemenata kombinacijom mogu pojačati, kompenzirati ili neutralizirati. Politički učinci izbornih sistema vrlo rijetko zavise samo od jednog elementa; oni su najčešće rezultat određene kombinacije različitih elemenata.

Tako, npr., autor jedne od najrazuđenijih analiza učinaka izbornog sistema (A. Lijphart) identifikuje petnaest nezavisnih varijabli, koje čine strukturu izbornog sistema. Riječ je o: (1) izbornom obrascu (metodu); (2) veličini izborne jedinice; (3) načinu glasanja; (4) obliku/formatu legislature; (5) ograničenjima izbornog prava; (6) načinu pristupa stranaka i kandidata izbornom procesu; (7) načinu pristupa birača izbornom procesu; (8) strukturi političkog takmičenja; (9) posebnim obilježjima načina glasanja; (10) posebnim obilježjima postupka pretvaranja glasova u mandate; (11) postupku podjele na izborne jedinice; (12) pravilima finansiranja izborne kampanje; (13) vremenskim pravilima u izornoj kampanji; (14) broju i tipu subjekata izbora i (15) stepenu povezanosti izbora.

U mnoštvu navedenih varijabli ipak je moguće izdvojiti tri obilježja – varijable (područja) kojima relevantna literatura daje karakter osnovnih. To su: (1) izborni obrazac/metod, (2) način glasanja i (3) izborne jedinice – broj i veličina.

(1) Izborni obrazac/metod

Kao univerzalno prihvaćeni instrument i polazna tačka u konstituisanju predstavničkog režima, izbori, u krajnjem, znače prevođenje glasova birača (“narodne volje”) u poslanička mjesta (izabranu skupštinu). Polazeći s tog stanovišta, izbori i izborni sistem često se, pogrešno, identifikuju sa načinom (metodima) na koji se obavlja taj postupak. Tako je u savremenoj politikologiji i pravnoj nauci uobičajena podjela na tzv. **većinske i proporcionalne izborne metode**.

Većinski metodi zasnivaju se na teritorijalnoj reprezentaciji, a proporcionalni na raspodjeli poslaničkih mandata u srazmjeri s brojem osvojenih glasova.

U okviru ova dva metoda postoji više varijanti i kombinacija.³⁸ Inače, dva pitanja određuju varijantnost osnovnih metoda. Kod većinskog – ona se odnose na veličinu i nivo izborne jedinice i način glasanja, odnosno da li birač ima mogućnost izbora između kandidata ili stranaka; kod proporcionalnog – da li svojim glasom može uticati na rang kandidata sa stranačke izborne liste.

Posljednjih stotina godina evolucije izbornih sistema obilježene su raspravama na temu koji je od ova dva metoda bolji, odnosno pravičniji. U svakom slučaju, njihovi kreatori kretali su se, kako kaže jedan savremeni britanski teoretičar (D. Batler), „... između prenatrpanog prihvatanja nužne imperfektnosti izbora i sna o njihovoj čistoj pravičnosti, da bi se obezbijedilo potpuno poklapanje između ulaza - preferencije glasača, i izlaza - rezultirajuće vlade”. Uostalom, zaključuje ovaj autor, danas ne postoje dvije politike koje su dale isti odgovor na pitanja o problemima koji se javljaju u demokratskim izborima. Vođene u tim okvirima, sve rasprave o vrijednostima koje se ostvaruju primjenom jednog ili drugog izbornog metoda zapravo su pokušaj nalaženja odgovora na pitanje: „...kako postići što pravedniju i primjereniju distribuciju predstavničkih mjesta i istovremeno osigurati stabilnu, djelotvornu i odgovornu predstavničku vladu”. (Š.D.Antoljak)

Ukoliko se idejni i vrednosni sudovi o premisama na kojima počivaju većinski i proporcionalni metod izbora za trenutak ostave po strani, neophodno je izložiti šta se sve smatra osobinama, praktičnim prednostima, odnosno nedostacima jednog u odnosu na drugi osnovni izborni metod. Učinićemo to tako što ćemo se osvrnuti na dvije najčešće primjenjivane varijante osnovnih metoda (tipova), i to: (1) u slučaju većinskog, na **jednokružni sistem relativne većine** - „prvi uzima sve” (primjenjuje se u V. Britaniji, SAD, Kanadi, Indiji itd.), odnosno (2) u slučaju proporcionalnog, na tzv. **sistem partijskih lista** (primjenjuje se u Crnoj Gori, u većini evropskih zemalja, u izborima za Evropski parlament itd.).³⁹

• **Jednokružni sistem relativne većine - prvi uzima sve**

Osobine:

- zemlja je podijeljena na izborne jedinice, obično iste veličine, koje daju po jednog predstavnika;
- birači biraju jednog od kandidata, obično zaokružujući ili na

³⁸ Prema izvještaju Britanske kraljevske komisije (iz 1910. godine), koja je imala zadatak da ispita izborne sisteme, utvrđeno je da postoji preko 300 izbornih sistema. Navodeći ovaj podatak, V. Bogdanor konstatuje da ih “... sada, bez sumnje, ima mnogo više. Klasifikacija izbornih sistema ne mora biti samo opširan katalog koji ih nabraja; oni se mogu analizirati kao varijacije nad malim brojem osnovnih sistema”.

³⁹ Karakteristike metoda (tipova) navedene prema E. Hejvudu (A. Heywood).

drugi način označavajući njeno/njegovo ime na glasačkom listiću;

- pobjednički kandidat treba da osvoji samo relativnu većinu glasova (pravilo „prvi uzima sve”).

Prednosti:

- sistem uspostavlja jasnu vezu između predstavnika i birača, obezbjeđujući da se obaveze prema biračima ispunjavaju;
- nudi biračkom tijelu jasan izbor potencijalnih vladajućih stranaka;
- omogućava vladama da budu obrazovane uz jasan mandat koji im je dalo biračko tijelo, mada često na osnovu podrške relativne većine;
- štiti od ekstremizma, otežavajući malim radikalnim strankama da osvoje poslanička mjesta i zadobiju povjerenje;
- doprinosi stvaranju jake i djelotvorne vlade, tako što većinsku kontrolu u parlamentu obično ima jedna stranka;
- dovodi do obrazovanja stabilne vlade, jer jednostranačke vlade rijetko padaju zbog razjedinjenosti i unutrašnjih sukoba.

Slabosti - mane:

- sistem „upropašćuje” mnoge (vjеровatno većinu) glasove, kako one date kandidatu koji je izgubio, tako i one date kandidatu koji je pobijedio, a koji su nadmašili potrebnu (relativnu) većinu;
- iskrivljuje izbornu volju, „nedovoljnim predstavljanjem” malih stranaka i onih sa geografski jednako rasprostranjenom podrškom (“efekat treće stranke”);
- nudi samo ograničen izbor, jer naginje uspostavljanju dvopolnog sistema (dvije glavne stranke);
- ugrožava legitimitet vlade zato što one često uživaju samo podršku manjine i dovodi do sistema vladavine relativne većine;
- stvara nestabilnost, jer promjene u vladi mogu dovesti do radikalnih pomjeranja u politici i upravljanju;
- dovodi do neodgovorne vlade pošto je zakonodavna vlast često podređena izvršnoj, jer većina njenih članova podržava vladajuću stranku;
- sprečava izbor kandidata iz različitih slojeva društva u korist onih koji su privlačni većem broju glasača.

• **Sistem partijskih lista**

Osobine:

- cijela država je jedna izborna lista (tzv. *at - large* sistem) ili, u slučaju regionalnih partijskih lista, postoji veći broj velikih izbornih jedinica u kojima se bira više poslanika;
- partije sastavljaju liste kandidata i predstavljaju ih biračima u tzv. opadajućem redosljedu prvenstva (tzv. zatvorene liste);
- birači glasaju za partije, a ne za kandidate;
- partije dobijaju onoliki procenat poslaničkih mjesta koliko su dobile glasova na izborima, i popunjavaju ih sa svojih partijskih lista;
- ponekad se određuje „prag” (npr. 5% u Njemačkoj, 3% u Crnoj Gori) da bi se spriječilo predstavljanje malih, često ekstremističkih partija.

Prednosti:

- ovo je jedini potencijalno čist sistem proporcionalne reprezentacije, te je stoga pravičan prema svim partijama;
- sistem doprinosi jedinstvu jer podstiče birače da se poistovjete sa svojom nacijom ili regionom a ne sa izbornim okrugom, odnosno biračkim tijelom koje ga čini;
- sistem olakšava izbor žena i kandidata manjina, ukoliko se nalaze na partijskim listama;
- predstavljanje velikog broja malih partija osigurava stavljanje naglaska na pregovaranje i konsenzus.

Slabosti - mane:

- veliki broj malih partija može da prouzrokuje slabu i nestabilnu vladu;
- veza između predstavnika i biračkog tijela je sasvim prekinuta;
- nepopularni kandidati, koji se nalaze visoko na partijskoj listi, ne mogu biti eliminisani;
- partije postaju veoma centralizovane, zato što vodstvo određuje sastav partijske liste; time se podstiče poslušnost članova nižeg ranga, koji se nadaju da će im biti dodijeljeno bolje mjesto na listi.

Bez obzira na to u kojoj su mjeri navedena mišljenja zasnovana na praksi komparativnih sistema, izvjesno je da ne postoje idealni i apsolutno dobri, odnosno pravedni izborni metodi (“sistemi”). To je, uostalom, razlog što se

uočene slabosti i nedorečenosti i jednog i drugog izbornog metoda nastoje ispraviti, uvođenjem u praksu različitih korektivnih faktora, pa se pojavljuju njihove nove varijante – međumodeli. A to što je takvih međumodela više u okviru metoda proporcionalne reprezentacije, nije izraz njegove slabosti već, prije svega, raširenosti primjene.

(2) Način glasanja

Čin glasanja „...obično predstavlja samo posljednji stupanj procesa bavljenja politikom – čitanja...”, odnosno gledanja i slušanja, „... raspravljanja i mišljenja”. (Lipset). Ujedno, ova radnja označava i tačku razdvajanja „individualne i kolektivne strane izbornog procesa” (Vasović). Individualnu stranu tvori volja birača da svojim glasom podrži nečiju kandidaturu, odnosno da na propisani način iskaže svoju preferenciju u ponudi koja mu stoji na raspolaganju. U tu svrhu koristi se instrument koji obično nazivamo glasački listić, čija je funkcija da „... strukturira način izbora, odnosno da biraču da instrukcije kako da bira između datih ograničenja” (Rae). Prema navedenom autoru, u zavisnosti od stepena i vrste ograničenja koja se nameću glasačima, valja razlikovati dva osnovna načina glasanja, i to tzv. **kategorijalno glasanje** i **ordinalno glasanje**.

Prvi način glasanja, kategorijalno glasanje, podrazumijeva da birač svojim glasom kategorično iskaže svoju preferenciju u odnosu na partije, odnosno kandidate na glasačkom listiću (listić sa jednim glasom - **straight ticket**). U modelu uninominalnih izbora (prosti većinski izbori koji se provode u jednomandatnim izbornim jedinicama) koriste se tzv. jednostavni kandidatski glasački list (**simple candidate ballots**), dok se u „sistemu lista” koristi jednostavni spisak partijskih lista (**simple party-list ballots**). U ovom drugom slučaju, glasanje se obavlja na isti način bez obzira na to da li birač daje glas partiji ili pojedincu u okviru partijske liste.

Ordinalno glasanje dozvoljava biraču da izrazi svoju preferencije u izboru tako što može da rangira kandidate u okviru liste jedne ili više partija (alternativni glas ili panaširanje; **alternative candidate ballot - panachage party-list ballots**). Odnosno, kako naglašava Rej, glasač ne mora da djeluje odlučno i isključivo u korist jednog kandidata ili jedne partije, čime se njegova mikrosnaga kanališe u jednu moć, već mu se dozvoljava da svoje simpatije, „cijepajući” svoj glas (**splitting**), raspodijeli na konkurentske partije. Očigledno je da ova vrsta glasanja podrazumijeva da birač rapolaže sa više od jednog glasa (**split ticket**).

Od broja glasova zavisi i mogućnost kombinacija ordinalnog glasanja, počev od konstrukcije sa dva glasa (npr. Njemačka, Portugal, Španija...), preko sistema u kojima birač ima jedan glas za listu i ograničeni broj preferencijalnih glasova za promjenu redoslijeda kandidata na listama (Belgija, Italija, Austrija ...), do sistema

u kojima birač raspolaze sa onoliko glasova koliko se mandata raspodjeljuje u izbornoj jedinici (Luksemburg, Švajcarska ...).

(3) Izborne jedinice - broj i veličina

Izborna jedinica (istoznačni pojmovi: **district**/okrug - SAD; **riding** /srez – Kanada; **circonscription**/okrug – Francuska; **electorate**/izborna jedinica – Australija i N. Zeland; **division**/administrativni okrug – V.Britanija) je jedan od centralnih pojmova koji se sreću u svim raspravama u vezi sa izborima, odnosno izbornim metodama.

Prevođenje u praksu načela opštosti i jednakosti biračkog prava (*jedan građanin - jedan glas*) u direktnoj je zavisnosti od načina utvrđivanja veličine i vrste izbornih jedinica. U tom smislu, iz principijelnih razloga, ovo se pitanje javlja kao jedno od osnovnih u analizi karaktera i vrijednosti jednog izbornog sistema. Ukoliko dominirajući odnos političkih snaga u društvu preferira većinski izborni metod, bilo jednu ili drugu njegovu varijantu, zakonodavac se mora pozabaviti određivanjem broja i veličine jedinica u kojima se imaju provesti izbori za centralne predstavničke organe vlasti. Isti problem stoji i pred politikom koja namjerava da mjesta u svom parlamentu raspodijeli po principu proporcionalnog predstavnštva, naravno, ukoliko se ne odluči da cijelu zemlju proglasi jednom izbornom jedinicom (tzv. at-large sistem).

Iako u praksi izbora, iz više razloga druge prirode, ne postoji potreba za „punom” proporcionalnom reprezentacijom, to ne znači da se zbog toga može umanjiti značaj koji po efekte proporcionalnog izbornog modela imaju broj i veličina izbornih jedinica. Naprotiv, politika koja se opredijeli za proporcionalni izborni model, a izbornom geometrijom izdijeli zemlju na veliki broj malih izbornih jedinica, čini to samo deklarativno, dok iskreno priželjkuje efekte njemu suprotnog – većinskog izbornog modela.

Određivanje broja (jednomandatne i višemandatne), veličine i nivoa (jednospratne i višespratne; npr. Austrija, gdje se mandati koji nijesu podijeljeni u prvom krugu redistribuiraju nakon zbrajanja ostatka glasova na nivou saveza izbornih okruga) izbornih jedinica spada u krug tzv. prethodnih pitanja.

Pitanja izborne geometrije najčešće se rješavaju na način što se, u administrativne ili sudske svrhe, poštuju već postojeće podjele, ili se formiraju nove jedinice isključivo za potrebe izbora; pritom se uzimaju u obzir socio-ekonomska i druge, za politiku relevantne, strukture društva, kao npr. u Australiji do 1974. godine, odnos ruralnog i urbanog stanovništva.

Tamo gdje se predviđa veći broj izbornih jedinica, zakonskim aktom se unaprijed utvrđuje – ili broj stanovnika, ili broj evidentiranih birača na koji dolazi jedan poslanik, ili se, pak, prethodno utvrdi ukupan broj sjedišta u parlamentu

i tek nakon toga pristupa izračunavanju broja mandata po pojedinoj izbornoj jedinici. Postoji, doduše, i treća mogućnost, da se uoči izbora ne zna ni koliko mandata pripada pojedinoj izbornoj jedinici, ni koliko će sjedišta imati budući parlament. U tom slučaju, oba ova parametra zavisice od broja palih glasova, odnosno unaprijed utvrđene „cijene” poslaničkog mandata.

Česte izmjene granica izbornih jedinica u okviru jedne zemlje, uslovljene promjenama demografske strukture, koje mogu biti rezultat biološkog procesa ili unutrašnjih migracija, sa stanovišta prakse izbora ne bi bile toliko intaresantne da se u istom cilju nerijetko ne dešavaju i svojevrsne zloupotrebe. Termin *gerimendering* (**Gerrymandering**⁴⁰) nastao je upravo iz tih razloga, kao sinonim za sposobnost i spremnost politike da „diskriminiše rasne, etničke, socijalne, političke ili ekonomske glasačke grupe”, odnosno da na „nedostojan način jača snagu jedne, a slabi druge grupe” (Bott).

Evo jednog ilustrativnog primjera⁴¹ manipulativne moći kod načina određenja granica izbornih jedinica:

Pretpostavka: Tip izbornog modela (sistema) – **jednokružni sistem relativne većine** – „prvi uzima sve“. Ukupan broj izbornih jedinica = 4. Ukupan broj mandata koji se raspodjeljuje = 4

Postojeći raspored odnosa snaga i distribucije glasača partija A i B unutar izbornog područja:

AAB	ABB	AAB	ABB	ABB	AAA
ABB	ABB	AAA	BBB	AAA	AAB

$$20 A = 55.5\% - 16 B = 45.5\%$$

Zadatak su dobila četiri crtača granica budućih izbornih jedinica. Oni se pritom moraju pridržavati osnovnih principa, kao što su: jednaka veličina izborne jedinice u pogledu broja birača, što se u našem primjeru dodatno ilustruje preko segmenata (ukupno ih je 12) unutar izbornog područja, odnosno pravila da

⁴⁰ Prvi gerrymander stvoren je 1812, u Massachusettsu, kada je guverner Gerry Elbridge potpisao zakon prema kome su određene granice, i to tako da njegova stranka ostvari prednost u odnosu na drugu stranku. Novine su objavile kartu izbornih jedinica, koju su kasnije prikazali kao karikaturu. Gilbert Stuart, koji je nacrtao kartu, prokomentarisao ju je sljedećim riječima: “Ovo liči na salamander (vrsta guštera)”, na što je njegov urednik Benjamin Russel uzvratilo: “Bolje reci – gerrymander.”

Zahvaljujući tako određenim izbornim jedinicama, Gerryjeva Republikansko-demokratska stranka je sa 50.164 glasa osvojila 29 mjesta u Senatu, dok je opozicionoj Federalnoj stranci, sa dobijenih 51.766 glasova, pripalo svega 11 mjesta.

⁴¹ Prema: M. Pajvančić.

granice novonastalih izbornih jedinica prate postojeće granice tih segmenata.
Evo rezultata njihovog rada:

Rad prvog crtača granica izbornih jedinica

A		A
A	B	

Rezultat: **A** = 3 mandata (75,0%); **B** = 1 mandat (25,0%)

Rad drugog crtača granica izbornih jedinica

B	B	A
	A	

Rezultat: **A** = 2 mandata (50,0%); **B** = 2 mandata (50,0%)

Rad trećeg crtača granica izbornih jedinica

A	A
A	A

Rezultat: **A** = 4 mandata (100,0%); **B** = 0 mandata

Rad četvrtog crtača granica izbornih jedinica

B	B	A
	B	

Rezultat: **A** = 1 mandat (25,0%); **B** = 3 mandata (75,0%)

UMJESTO ZAKLJUČKA

Izborna demokratija, odnosno izbori za predstavničku vladu, značili su, ujedno, novu etapu u procesu socijalizacije politike i jedan od prvih koraka na putu ljudske i političke emancipacije građana. No, izbori, odnosno izborni proces, *nije lijek za sve političke bolesti*. On samo može da olakša ostvarivanje

sposobnosti koje se nalaze u izbornom prostoru i da koristi materijal raspoloživ za selektivni proces. To pretpostavlja postojanje navika u mišljenju i navika u akciji, prilagođenih tom tipu procedure. Ako ljudi više vole da se bore nego da diskutuju; ako su nespremni da se pokoravaju izornoj odluci; ako su predominantni uslovi neznanje činjenica i pogrešno shvatanje situacije, odnosno pogrešan sud u pogledu činjenica i situacije, tada institucije propadaju i selektivni proces ne može da se efektivno ostvaruje.

Literatura:

- 📖 Antoljak, D., Š., *Sistem proporcionalne reprezentacije*, Naše teme, Zagreb, 1990, br. 6.
- 📖 Bogdanor, V., Butler, D., *Democracy and Elections - Electoral Systems and Their Political Consequences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- 📖 Bot, A., *Election laws and Practices - Political Rights*, Greenwood Press, New York, Westport, Connecticut, London, 1990.
- 📖 Dal, R., *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
- 📖 Goati, V., *Sociološko-politološko značenje izbora*, u: *Izbori u Srbiji 1990. i 1992*, Gledišta, Beograd, 1994, br. 2.
- 📖 Hejvud, E., *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
- 📖 Lijphart, A., *The Field of Electoral Systems Research: A Critical Survey*, *Electoral Studies*, 1985, IV, 1.
- 📖 Kasapović, M., *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
- 📖 Kirkpatrick, J. J., *Democratic Elections, Democratic Government, and Democratic Theory*, u: *Democracy at the Polls, a Comparative Study of Competitive National Elections*, Washington D. S. 1981.
- 📖 Nohlen, D., *Izorno pravo i stranački sustav*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- 📖 Pajvančić, M., *Izorno pravo*, Graphica Academica, Novi Sad, 1999.
- 📖 Pavićević, V. *Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori 1990-1996*, CID, Podgorica, 1997.
- 📖 Pavićević, V., Goati, V., *Reforma izbornog sistema Crne Gore*, Mreža NVO „Akcija”, Ekonomski fakultet Podgorica, Podgorica, 2002.
- 📖 Sartori, D., *Demokratija, šta je to?*, CID, Podgorica, 2001.
- 📖 Vasović, V., Goati, V., *Izbiri i izborni sistemi*, IBN Centar - Beograd, NIP Radnička štampa - Beograd, 1993.

ELECTORAL DEMOCRACY AND MODELS FOR ITS REALIZATION

PhD Veselin PAVIĆEVIĆ

In one of his speeches in the House of Commons of the British Parliament Winston Churchill said „Democracy is the worst form of government except for all those others that have been tried“ . Less famous cynic than Churchill, Ken Livingston wrote the book titled “If Voting Changed Anything They’d Abolish It”. However, whatever we think about above-mentioned quotations, democracy and elections that is electoral democracy is still “a favorite game” in modern, civilized world. Basic elements of structure and characteristics of that political process make the essence of this short work.

POLITIČKE PARTIJE I KAMPANJE

Istinski otvoreni i demokratski sistemi obezbjeđuju načine da svi građani mogu imati ekonomsku i političku korist. No, da bi bila zaista otvorena, demokratiji su potrebne **djelotvorne demokratske strukture**:

- zakonodavna tijela, koja predstavljaju građanstvo i nadziru izvršna tijela;
- izbori, na kojima glasači biraju svoje vođe;
- pravosuđe, koje poštuje zakon i vrši svoju dužnost nezavisno od spoljnih uticaja;
- sistem kontrola i ravnoteža unutar društva, i
- institucije i vođe, koji su odgovorni javnosti.

POLITIČKE PARTIJE SU KLJUČ

Političke partije čine kamen temeljac demokratskog društva (i većine već pomenutih djelotvornih demokratskih struktura). U odnosu na sve druge institucije u demokratiji, uloga političke partije je specifična i sastoji se u sljedećem:

- da sakupi a potom predstavlja društvene interese, obezbjeđujući strukturu za političko učešće;
- da služi kao područje za obuku političkih lidera koji se pripremaju da jednom preuzmu vladajuću ulogu u društvu;
- da se takmiči i teži da pobijedi na izborima, kako bi upravljala vladinim institucijama;
- da imenuje kandidate, organizuje politička nadmetanja, ujedini dijelove glasačkog tijela i prevede političke prioritete (predoči ih) na jezik javne politike;
- da bude **konstruktivna** i kritička opozicija (kada nije na vlasti), predstavljajući sebe kao alternativnu vladu koju birači mogu željeti da izaberu – ostvarajući time pritisak na aktuelnu vlast kako bi imala više razumijevanja za javne interese.

Organizovane političke partije imaju dva osnovna cilja:

- Prvo, one definišu i izražavaju potrebe grupe na način koji javnost i predstavnici aktuelnog političkog sistema mogu razumjeti i na koji mogu reagovati.
- Drugo, one razvijaju srodne ideje među značajnim grupama kako bi zajednički vršile pritisak na politički sistem.

Principijelne razlike u mišljenju – i tolerancija raznolikosti i neslaganje koje postojanje tih razlika implicira – čine važan dio demokratskog procesa. Izražavanje oprečnih stavova može zapravo da pomogne u stvaranju boljeg razumijevanja mnogih pitanja i u identifikovanju rješenja.

Kada politički sistem funkcioniše, ove razmjene mišljenja vode do novih uvida ili uspješnih kompromisa, koji su od suštinske važnosti za postojanje demokratskog sistema. Ukratko, one proizvode opipljive rezultate.

Međutim, politički sistem može funkcionisati isključivo uz **odgovorno političko rukovodstvo**, koje shvata da im je moć i funkcija data od strane ljudi i da ti isti ljudi očekuju neki rezultat.

BITKA ZA POBJEDU: KAMPANJA

Ako neko proučava izborne kampanje u Austriji, Francuskoj, Njemačkoj, Velikoj Britaniji ili Sjedinjenim Državama, uočiće da su izborne kampanje glavnih političkih partija prvenstveno usmjerene na “centar”, a ne na ekstremnu ljevicu ili ekstremnu desnicu. Ova je strategija izraz spoznaje da stranka, ako želi osvojiti dominantnu većinu, mora prvo “učvrstiti svoju bazu” – a što je baza “odanija”, to više ima tendenciju da bude “ekstremna” – i tek onda privući ljude u centar.

Zato u pripremnim fazama svoje kampanje stranka pravi listu onih glasača koji tradicionalno glasaju za nju. Kada, međutim, započne “prava” kampanja (tj. vidljivi dio kampanje), političke partije obično pokušavaju da privuku glasače koji se još nijesu odlučili. Da bi to postigle, partije imaju na raspolaganju tri sredstva:

- vrijeme,
- novac i
- ljude.

Sve partije imaju na raspolaganju isti vremenski period, što nije slučaj sa novcem – neke ga imaju više, a neke manje. Partije koje imaju manje novca obično pokušavaju da taj nedostatak nadoknade angažujući više ljudi.

Koristeći pomenuta sredstva, politička partija pravi plan za pobjedu. Ovaj plan se u pismenoj formi podijeli svim osobama koje rade na kampanji, kako

bi cijeli tim zadužen za kampanju razumio šta je cilj i koja je strategija za njegovo postizanje.

Plan obuhvata sljedeće komponente:

- plan za razvoj, tj plan istraživanja, koji treba da omogući realističnu procjenu činjenica, kako bi se sagledale pozitivne i negativne strane partije i njenih kandidata u svjetlu u kojem ih vidi biračko tijelo, kako bi se procijenila postignuća partije, kao i postignuća njenih oponenta i razumjeli prioriteti glasača;
- ciljni plan, koji treba **tačno** da odredi koliko je glasova partiji potrebno da postigne postavljene izborne ciljeve;
- opšta strategija, koja kombinuje rezultate plana istraživanja i ciljnih planova i predočava kako će ostatak vremena, novca i ljudi biti korišćen tokom kampanje. Opšta strategija sadrži sljedeće potkomponente:
 - ✓ vremenski okvir,
 - ✓ budžet i plan prikupljanja sredstava i
 - ✓ plan za regrutaciju volontera;
- poruka i plan prenošenja te poruke putem medija i direktnim kontaktom sa glasačima.

PORUKA KAMPANJE

Jedan od najvažnijih elemenata kampanje – mada ne i jedini – jeste poruka. Poruka **NIJE** parola! Poruka je zapravo **ograničeno** tijelo (svedena sadržina, prim. prir.) **istinite** informacije, koju partija ili njen kandidat **neprestano** prenose kako bi pružili **ubjedljiv** razlog publici da **bira i djeluje** na osnovu tog izbora. Poruka je verbalna i/ili slikovna predstava strategije kampanje, prilagođena konkretnim okolnostima kampanje, a ne pokušaj njenog redefinisanja. Ona treba da dolazi iz srca i da bude u saglasju sa glasačima, pokazujući da partija ili kandidat razumije kako se glasači osjećaju i čega se plaše.

PRIMJER IZ SJEDINJENIH DRŽAVA

Da bi pokazali kako se strategija i poruka efikasno (i neefikasno) koriste u cilju pobjede na izborima, analiziraćemo izbore za Kongres Sjedinjenih Država, iz 2002. godine. 78,7 miliona Amerikanaca (39,2% registrovanih glasača) je 5. novembra 2002. godine izašlo na biračka mjesta da izaberu:

- svih 435 članova Doma predstavnika SAD-a (Donji dom),
- 34 člana Senata SAD-a (Gornji dom) i
- 36 državnih guvernera.

I, po prvi put od 1954. godine, rezultat na izborima omogućio je republikancima kontrolu nad Predsjedništvom i oba doma Kongresa (tj. na svim glavnim nivoima moći).

To je bila historijska pobjeda, jer na “nepredsjedničkim” izborima (tj. na izborima na kojima se ne bira i predsjednik) predsjednikova partija tradicionalno gubi, a ne dobija, mjesta u zakonodavnim tijelima. No, ono što se izdvojilo kao važno pitanje jeste – da li su ti rezultati ukazali na značajnu ideološku promjenu kod glasača (tj. na skretanje udesno), ili su bili posljedica dobre organizacije i jasne poruke. Analitičari su se na kraju složili da je u pitanju ovo drugo: republikanci su imali mnogo bolju kampanju od demokrata.

Prvo, republikanci su postigli da demokrate odaju utisak opstrukcionista, uočivši da u to vrijeme glasači nijesu bili orijentisani tako da krive neku partiju za lošu ekonomiju, već su primarno očekivali akcije političara. Uz to, republikanci nijesu odbijali političke ideje demokrata; umjesto toga, složili su se da su prioriteti politike rada Demokratske stranke zaista važna pitanja, a oni samo predlažu druge načine za njihovo rješavanje. Na taj način, republikanci su zamaglili razlike između dvije stranke, što je bilo efikasno sredstvo da se privuče “centar”. Nadalje, republikanci su regrutovali privlačne, umjerene kandidate, koji su mogli biti dobra alternativa demokratama, a u kampanji su koristili i svog popularnog partijskog lidera, predsjednika Buša. Konačno, u nekim državama imali su dobro organizovan kontakt sa glasačima i kampanje za njihovo mobilisanje.

S druge strane, danas postoji gotovo opšta saglasnost da demokrate nijesu uspjele da pruže razlog glasačima da glasaju **protiv** popularnog predsjednika, tj. oni nijesu imali efikasnu poruku. Ili, kako je predsjednik Demokratske stranke Sjeverne Karoline rekao: “Nacionalna demokratska partija nikada nije definisala agendu demokrata... mi nikada nijesmo stvarno definisali naš stav prema ekonomiji, mi nikada nijesmo rekli šta bismo mi uradili drugačije. Mi ove godine nijesmo imali nikakvu poruku osim one – **Mi nijesmo Buš**. Pa, znate šta? Osamdeset procenata ljudi voli Buša.” A demokratski senator sa Floride je izjavio: “Trebalo je da budemo određeniji. Kako bi vas glasno čuli, morate to biti.” Obje izjave definišu problem i predlažu šta u vezi s tim problemom treba uraditi.

Bez kontrole nad bilo kojom od važnijih pozicija državne uprave, mogućnost demokrata da osvoje medijsku pažnju postala je još manja. Da bi zadobili pažnju javnosti, demokrate će “morati da se zalažu za nešto.”

Dva dana nakon izbora, predsjednik Buš je održao konferenciju za štampu i, bez obzira na apsolutnu većinu koju ova partija ima u Kongresu, već tada razgovarao sa liderima Demokratske partije, rekavši: “Sada, kada su glasači iznijeli svoj stav, ja podstičem članove obje političke partije da zajedno rade za

američki narod... Iako Republikanska partija sada upravlja Senatom, ja i dalje želim da sarađujem sa demokratama kako bismo završili poslove.”

Bušovi naponi da sarađuje s obje partije bili su važni jer su mnoge “trke” bile prilično izjednačene, a većina u Kongresu i dalje relativno mala, posebno ako imamo u vidu činjenicu da su predstavnici u SAD manje podložni partijskoj disciplini nego što je to slučaj u Crnoj Gori.

Republikanci moraju voditi računa da “ne daju pretjerano tumačenje svom mandatu” (tj. značaj pobjede) jer, da je 22.000 glasova dato drugoj partiji, Senat bi ostao u rukama demokrata. Republikanski analitičar je pobjedu republikanaca definisao na ovaj način: “Rezultat predstavlja veliko povjerenje dato Bušovoj administraciji. To nije mandat. Velika opasnost koja sada prijete [republikancima] jeste da će pogrešno razumjeti glas povjerenja kao mandat.”

Poznati američki politički komentator Vilijem Sefair je dobro rezimirao izbore: nova politička dominacija [republikanaca] fokusirana je na odgovornost. Republikansko trojstvo – predsjednik, predsjednik parlamenta i većinsko vođstvo – ne može imati nikakav izgovor ako ne uspije da obavi svoj posao. Opozicija mora osmisliti i izraziti suprotna mišljenja. Štampa, više nego ikada, mora istraživati i otkrivati.”

Na kraju, političke partije širom svijeta mogu naučiti mnogo na primjeru izbora u SAD, 2002. godine, bez obzira na različitost izbornih sistema, važnih pitanja ili veličinu glasačkog tijela.

POLITICAL PARTIES AND CAMPAIGNS

Lisa McLEAN

Max Weber once referred to political parties as “the children of democracy,” but in recent years civil society, in the new and emerging democracies, has often become the favored child of international efforts to assist democracy. The international community has promoted civic organizations, assisted them, and supported their expansion and development, often building on the ruins of discredited political parties. This has been a good and necessary endeavor.

Yet, strengthening civic organizations, which represent the demand side of the political equation, without providing commensurate assistance to the political organizations that must aggregate the interests of those very groups, ultimately damages the democratic equilibrium. The neglect of political parties, and parliaments, can undermine the very democratic process that development assistance seeks to enhance.

This article tries to explain why parties are fundamental to a functioning democracy and how parties in established democracies organize themselves to compete in elections.

RODNA RAVNOPRAVNOST I DEMOKRATIJA

„Žena se rađa slobodna i ostaje jednaka muškarcu u pravima.
Društvene razlike mogu se temeljiti jedino na opštoj koristi...“
(*Deklaracija o pravima žena i građanki iz 1791, Olympe de Gouges*)

VIŠE OD DVA VIJEKA KASNIJE

Ako prihvatimo definiciju da **demokratija** podrazumijeva dva povezana načela, **javnu kontrolu** nad kolektivnim donošenjem odluka i **jednakost prava** u primjenjivanju te kontrole; ako prihvatimo da je **demokratija** ideal kolektivnog odlučivanja (odluke koje utiču na zajednicu kao cjelinu donose svi članovi zajednice i u donošenju tih odluka svi imaju jednaka prava) i razumijemo da je to proces koji nikada nije završen već samo ukazuje na stepen do kojeg se ostvaruju načela javne kontrole i političke ravnopravnosti, koja se uvijek i bez obzira na režim ili politički sistem mogu učvrstiti i proširiti; ako razumijemo ova načela i uvidimo realnost „neučestvovanja žena“, pitanje koje se postavlja jeste: gdje je bila polovina kolektiva dok su se donosile odluke od interesa za sve? Uvažimo li mogućnost da se ta polovina kolektiva uključi u javni proces, obezbjeđujemo promjenu perspektive i dalji razvoj demokratije.

Savremene analize pokazuju da *kvalitet demokratije* u jednoj državi u velikoj mjeri određuje i odnose unutar nje: demokratija podrazumijeva više od demokratskih institucija, fer i slobodnih izbora. Ako je npr. u jednom društvu ženama uskraćen ili zabranjen pristup procesu donošenja odluka, demokratija tu prestaje da funkcioniše. Ako su žene isključene iz moći zajednice a njihovo stanovište neuvaženo, demokratija gubi smisao univerzalnosti.

Međutim, ili uprkos ovom načelu, u teoriji i istoriji demokratije dugo se smatralo sasvim prihvatljivim da žene nemaju pravo glasa (kod nas je pravo glasa uvedeno tek 1946).

I danas je veoma mali broj žena prisutan u odlučivanju, a sistem njihovog predstavljanja u političkim institucijama demokratije neuravnotežen. Žene još uvijek nisu dio mreže *savezništva i podrške* u upravljanju svijetom. One nemaju mogućnost da akumuliraju iskustva djelovanja: žene su u politici samo u prolazu i samo kao primjer. Razlozi za ovu situaciju su djelimično istorijski,

djelimično porodični, djelimično politički. Tokom najvećeg dijela ljudske istorije žene su smatrane prirodno nepodobnim za političke aktivnosti i isključivane iz javne sfere. Još uvijek je prisutna nejednaka podjela rada u porodici, pri čemu ženama i dalje pripada najveća odgovornost za njegu i vaspitanje djece, kao i obavljanje kućnih poslova. Bavljenje politikom, navodno, ženama nije primjereno jer zahtijeva vremena, a one imaju „pametnija posla“, a i obično su im manje priyatni principi političkog djelovanja, rivalstvo, nadmetanje, interes ličnog napredovanja.

U suštini, kako smatra Rada Iveković: „Društvo i država se temelje na isključenju žena, pozivajući se na ‚prirodu‘... Za muškarce i za mnoge žene – ženama nije potrebno da budu subjekti budući da su one *predstavljene u univerzalnom*...„Dakle, generalno, žene se zadovoljavaju partikularnim, prihvataju subordinaciju, temeljno inkorporirajući muške norme u svoje principe djelovanja. I pored znanja, veoma često „sklanjanog“ od žena, da je poštovanje ljudskih prava i sloboda nužan uslov da bi demokratija funkcionisala, promjene su se dešavale veoma sporo.

Četrdeset godina nakon usvajanja Konvencije o političkim pravima žena (1962) i uprkos nespornom progresu, muškarci i dalje dominiraju političkim i parlamentarnim životom u svim zemljama. Koncept demokratije će imati istinsko značenje tek kada o politici i nacionalnom zakonodavstvu budu odlučivali zajedno muškarci i žene, uz pravedno uvažavanje interesa i priznavanje sposobnosti ukupnog stanovništva. Dakle, kada se počnu uvažavati:

- **koncept o ravnopravnosti (različiti, a ravnopravni) i**
- **koncept o partnersvu (kreativno udruživanje snaga).**

Treba imati na umu da se ljudska rasa, bez obzira na starosnu dob, klasu, etničku pripadnost, seksualno opredjeljenje, religiju, fizičku i mentalnu sposobnost, uvijek sastoji od žena i muškaraca. Treće – ne postoji. Samo muškarci i žene, faktički neravnopravni u sistemima projektovane muške dominacije. Izazov je analizirati društvo i raspravljati o njemu sa stanovišta koje pretpostavlja da postoje žene i muškarci s jednakim pravima, obavezama i odgovornostima prema svijetu (priroda, društvena zajednica) i svojoj ljudskoj prirodi, kao apsolutnoj. U dosadašnjim uslovima, to bi značilo lišavanje muškaraca njihovog prisvojenog prava da zaboravljaju na vlastitu ograničenost, kao i rasterećenje od ideje da su oni jedina norma, ali i prozivanje žena da izađu iz nametnute ograničenosti i preuzmu odgovornost subjekta u zajednici. Pokušaji žena da participiraju ignorisani su ili agresijom privremeno umirivani, no proces neminovnog uključivanja se nastavljao.

Dugo su žene iz pozicije drugog, subordiniranog, prihvatale da se *žensko pitanje* identifikuje kao *ženski problem* (porodica, socijalne službe, humani rad) ili *problem žena* (pitanje ličnih osobina), pa se na taj način i „rješavalo“.

U posljednjih desetak godina žene su preusmjerile fokus sa isključivo *ženskog pitanja*, koje se u društvu smatralo drugorazrednim, i počele da povezuju ženske probleme i saznanja sa drugim društveno-političkim pitanjima. Podržane saznanjima feminističke teorije, žene pomjeraju ženska iskustva sa margine u centar, dovodeći u pitanje bazične koncepte društvenog poretka. Sve dok se govorilo o *ženskom pitanju*, većina muškaraca niti su se osjećali ozbiljno uključenim u rodnu problematiku, niti su se u bilo kom smislu smatrali odgovornima. Marginalizacija i diskriminacija žena i nije lični odnos muškaraca prema ženama, već struktura odnosa zasnovana na društvenom (polnom) ugovoru koji implicira neravnopravnost. Feminističke teoretičarke preispituju ove strukture i uključuju se u javne procese. I tu nije riječ samo o transformisanju života žena, već i o transformisanju društvenih programa iz feminističke perspektive. U tome ključnu ulogu ima preispitivanje ratova, sukoba, ljudskih prava i demokratije dvadesetog vijeka. U ovom procesu žene preuzimaju novu ulogu u redefinisanoj društvenih koncepata i svjetske politike u sferi razvoja, demokratije, svjetske bezbjednosti, mira, ljudskih prava i životne sredine. Jedno od najvidnijih mjesta na kojem se ovo globalno odvija jesu Ujedinjene nacije, naročito svjetske konferencije UN, održane tokom devedesetih.

Pokret ženskih ljudskih prava, koji je nastao devedesetih godina, dio je ovog procesa traženja promjena u ljudskim odnosima i društvenim sistemima, iz perspektive ženskih života – neophodnih. Teorija i praksa ljudskih prava reinterpretira se u svjetlu ženskih iskustava i postaje sveobuhvatna kako bi se ostvarila ljudska prava svih žena. Da bi ženska ljudska prava uključivala sve žene, neophodno je da se čuju glasovi žena raznih grupacija čija se ljudska prava krše, ili su im na nekom planu uskraćena građanska prava. Kad god se neka grupa smatra ljudski manje vrijednom zbog svoje rasne ili vjerske pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili klasnog položaja i misli da joj, kao takvoj, ne pripadaju ljudska prava ili punopravno građanstvo, to znači toleranciju nasilja nad članovima i članicama te grupe. Nažalost, to nasilje ponekad podstiče i država.

Od Četvrte svjetske konferencije Ujedinjenih nacija o ženama, održane u **Peking**u 1995, *gender mainstreaming* - integrisanje rodnog aspekta u javnu politiku - prihvaćen je kao strategija za postizanje rodne ravnopravnosti, koja se više ne tretira kao *žensko* već kao društveno pitanje. Shvaćeno je da ciljevi rodne ravnopravnosti utiču na sve osnovne tokove ekonomske i socijalne politike, koja proizvodi glavne resurse, i zbog toga program globalnog, ekonomskog i društvenog razvoja zahtijeva preispitivanje i redefinisanoj. Ravnopravnost između muškaraca i žena konačno je definisana kao pitanje ljudskih prava i uslov za socijalnu pravdu, te kao neophodan uslov i osnovni preduslov razvoja i mira u svijetu.

Redefinisana demokratija (Univerzalna deklaracija o demokratiji)

„Koncept demokratije će jedino imati pravo i dinamičko značenje, kada o politici i nacionalnom zakonodavstvu budu zajedno odlučivali muškarci i žene, uz jednako poštovanje interesa i sposobnosti obiju polovina stanovništva.“ „Međuparlamentarna unija tvrdi da ono što treba da se razvija u modernim demokratskim zajednicama nije ništa manje do nov društveni ugovor kod koga muškarci i žene rade u uslovima jednakosti i komplementarnosti, uzajamno se obogaćujući svojim razlikama.“

„Integrisanje rodnog aspekta nije dodavanje ‚ženske komponente‘, pa čak ni komponente ‚rodne ravnopravnosti‘ postojećim aktivnostima. Ono obuhvata mnogo više od povećanja učešća žena u procesima odlučivanja. Ugrađivanje rodnog aspekta u politiku postavlja rodnu ravnopravnost u centar donošenja odluka, srednjoročnih planova, programa budžeta, institucionalnih struktura i postupaka. Ono obuhvata ugrađivanje percepcije, iskustva, znanja i interesa, kako žena, tako i muškaraca, u proces uobličavanja politika, planiranja i odlučivanja. Rodni aspekt može ukazati na potrebu promjene ciljeva, strategija i akcija kako bi se obezbijedilo da i žene i muškarci mogu uticati, učestvovati i imati koristi od procesa razvoja.“ (mr Mira Dokmanović).

Rodna jednakost treba da bude jedna od osnovnih vrijednosti demokratskog društva. Rodna osviješćenost treba da prožima sve nivoe političkog odlučivanja, a tzv. *rodni aspekt* treba da bude opšteprihvaćen. **Rodni aspekt** ne treba da bude u ekskluzivnoj upotrebi uskog kruga interesenata, već mora postati opšta društvena vrijednost koja vodi ka demokratskom kritičkom preispitivanju i redefinisanju odnosa u društvu, zasnovanom na osviješćenosti, znanju i visokoj moralnosti njegovih građana/ki i njihovih vođa. Uvažavajući rodnu perspektivu, treba stalno postavljati pitanje: da li određena odluka ima različite posljedice za žene, odnosno muškarce?

Važni **razlozi za integraciju rodnog aspekta** u *mejnstriming* su:

- postavljanje ljudi u središte politike;
- bolje upravljanje;
- uključivanjem i žena i muškarca u potpunosti se koriste ljudski resursi;
- rodna ravnopravnost postaje vidljiva u glavnim tokovima društva;
- uzimaju se u obzir različitosti koje postoje između žena i muškaraca.

Dakle, uslov za postizanje vrijednosti rodne jednakosti jeste uspostavljanje rodne ravnopravnosti.

Rodna ravnopravnost znači jednaku prisutnost, jačanje i učešće oba pola u svim sferama javnog i privatnog života. Rodna ravnopravnost je u suprotnosti sa rodnom nejednakošću, a ne sa rodnim razlikama.

Najvažniji **ciljevi rodne jednakosti** uključuju:

- priznanje i potpunu primjenu ženskih prava kao ljudskih prava;
- razvoj i napredak predstavničke demokratije putem promovisanja jednakog učešća žena i muškaraca, kako u političkom i privatnom životu, tako i u svim drugim životnim sferama;
- ekonomsku nezavisnost pojedinca i težnju da se usklade porodični život i radne obaveze, kako žena tako i muškaraca;
- jačanje svijesti i ravnopravno razvijanje samopouzdanja djevojčica i dječaka putem nastavnih sadržaja u okviru obrazovnih sistema;
- Međusobno uvažavanje žena i muškaraca u ispoljavanju potreba i odgovornosti, u cilju otklanjanja neuravnoteženosti u društvu.

Osnovni preduslovi da bi se ovo postiglo su sljedeći:

- najznačajniji – da postoji politička volja, kao i specifična politika rodne jednakosti;
- olakšavajući uslovi su: postojanje statističkih podataka o položaju muškaraca i žena; postojanje rodni studija; finansijska sredstva; ljudski resursi i potpuno učešće žena u političkom i javnom životu, kao i u procesima donošenja odluka.

Osnovni elementi nacionalnih mehanizama za postizanje rodne jednakosti su sljedeći:

1) tijela (komisije, odbori, savjeti); 2) nacionalni planovi akcije; 3) zakoni o jednakosti polova ili antidiskriminativni zakoni; 4) ombudsmeni.

Cilj je da se u sve zakonodavne procese, programe i projekte inkorporira rodna perspektiva. U ostvarivanju ovog cilja stalno treba imati na umu da su bazične strukturalne nejednakosti (posebno rodna nejednakost) osnovni uzroci konflikata unutar društva i remetilački faktor u osvajanju većeg stepena demokratije. Na individualnom nivou, ovo nastojanje zahtijeva osviještenost, znanje, visok stepen odgovornosti i autonomije.

Oprez

Važno je ipak imati na umu da je koncept demokratije zasnovan na pojmu građanina i građanke, kao nosiocima mišljenja i vjerovanja, predstavnicima interesa, ne kao nosiocima identiteta. Treba razumjeti da kategorija roda nije kategorija interesa i da žene nisu asocijacija ujedinjena identičnim zajedničkim interesom, a to komplikuje zahtjev. Zbog ovih „teškoća“ koncepta, rodna demokratija može biti jedan od jezika moći, ali samo privremeni, nastao iz potrebe da se ispravi nepravda. Ona može biti korisna, privremena strategija za promjenu odnosa, svjesni izbor izazova, sredstvo koje treba uvažavati, no ne i politički

princip. Rodna demokratija treba da stvori formu za polnu jednakost, ali teško da može biti model političkog mišljenja u sadašnjoj postavci demokratije.

Otpori

Neophodno je imati u vidu moć istorije, tradicije, politike, nauke, kulture, religije, putem kojih se sprovodi vjekovna muška dominacija i diskriminacija žena, shvatiti dakle ozbiljno svu moć i otpore koji iz tih disciplina proističu, a protive se uvođenju vrijednosti rodne jednakopravnosti. Razumjeti da žena vjekovima nije postojala ni kao objekat ni kao subjekat naučne spoznaje i uvažiti tu činjenicu. Mimo ovih institucionalizovanih otpora, zanimljivo je uočiti otpore koji postoje u svakodnevnoj političkoj komunikaciji. Na njih je skrenula pažnju Agneta Stark u eseju *Kako su švedske žene dobile ra*.

Neznanje o osnovnim uslovima društva dijeli se na dva tipa: pasivno i aktivno neznanje. Onima s pasivnim neznanjem nikada nije palo na pamet da postoje društveni problemi, kao što je polna/rodna diskriminacija, zato što su lijeni i ne razmišljaju mnogo o onome što se dešava oko njih. Međutim, postoje i oni s aktivnim neznanjem. Oni imaju veliku i dobro usmjerenu energiju, veoma su društveno aktivni, ali se trude da nikada ne budu prisutni kada se raspravlja o problemima vezanim za rodne uslove žena i muškaraca, nikada ne čitaju članke u novinama koji pišu „o tome“, koriste svoje namjerno neznanje da bi bili sigurni da od njih niko neće ništa zahtijevati, na kraju odmahnu rukom, nasmiju se i kažu „Ja to uopšte ne razumijem...“ Oni su pronašli trajnu strategiju. Pokušavaju da zaokupe one koji imaju neka znanja i pokazuju interesovanje tako što traže od njih da ponavljaju stalno iste stvari, dok ih sami ne slušaju... I, mada nerijetko biva da oni koji slušaju predavanja kažu: „Ovo je stvarno provokativno i navodi na razmišljanje. Šteta što tu nisu ljudi koji bi trebalo to da čuju“, jasno je da oni s aktivnim neznanjem, oni koji treba da čuju, nikada nisu tu!

CRNA GORA

Na malom prostoru – siromašno, multietničko i multikonfesionalno društvo, u kojem je tradicionalno i kontinuirano vladala jasna piramida patrijarhalne moći i u kojem feministička promišljanja čak ni sedamdesetih, kada su pokrenuta u svim centrima ex Jugoslavije, nisu imala nikakvog odjeka. Ipak, istorija bilježi da su se žene iz Crne Gore veoma aktivno javno angažovale u svim kriznim periodima društva. Nakon toga su revnosno vraćane odgovornostima brige o porodici i kultu materinstva. Pitati se o vlastitoj poziciji bila je pobuna.

Krizni period raspada Jugoslavije, ratovi u okruženju, spoljni uticaji, tranzicijska pomjeranja pokrenuli su i u Crnoj Gori procese kritičkog promišljanja strukture društva. Jedan broj aktivnih žena počeo je da problematizuje poziciju žena u Crnoj Gori kroz aktivnosti NVO, naročito pokrećući pitanja nasilja i edukacije. Ovakav angažman je naišao na izuzetno jak otpor sredine, ali i vladajućih struktura. Marginalizacija i omalovažavanje je bio javni odgovor. U tome su naročito zdušni bili oni koji su polagali pravo na autoritet znanja i uticaja, kao što su mediji, akademici/kinje i političari/ke.

Ovo je društvo koje politika vladajuće elite godinama drži u poziciji „aktivnog čekanja“, između redefinisanja državnosti i nezavisnosti i definisanja konačne zavisnosti. I u tom dugom periodu nesigurnosti, stanovništvo sve više osiromašuje, rasprodaju se materijalni i ljudski resursi, kriminogenizuju se svi odnosi, od porodice do elite. Malo je ko bio toliko ozbiljno motivisan da uvažava i uči demokratske principe, da bi konstruisao drugačije odnose, naročito kada su se ti principi odnosili na žene. Postojale su samo izjave i riječi koje nisu nalazile uporište u praksi. Međutim, nemoguće je, kao mala zajednica, ne primati uticaje sa strane. Tako se i zahtjevi i principi koje uspostavlja šira zajednica (u ovom slučaju spoljna diplomatija i primjeri iz okruženja) prenose i u Crnu Goru. Pitanje rodne jednakosti sve češće se potencira, u skladu sa tendencijom Crne Gore da ispoštuje standarde koje „uspostavlja Evropa“ i proklamovanom politikom „puta u Evropu“. Težnje Crne Gore za uvažavanjem proklamovanih evropskih standarda u ovoj oblasti sve se više uočavaju čak i u Vladinim organizacijama. Formira se Skupštinska komisija (ne funkcioniše) i otvara Kancelarija za ravnopravnost polova pri Vladi Crne Gore (2004.godine), koja preduzima izvjesne aktivnosti. Vidljivi pomaci su rad na prikupljanju i obradi podataka, kao i na institucionalizaciji mehanizama za rodnu ravnopravnost. U međuvremenu se organizuju i žene u politici, i žene u sindikatu. Uprkos svim osporavanjima i namjernoj izolaciji, ženske nevladine organizacije čine se najvitalnijim dijelom društva, koji se zalaže za uvažavanje rodne jednakosti i demokratizaciju društvenih odnosa u cjelini. Podržane idejama, znanjem i finansijama stranih organizacija, nastavljaju sa inicijativama i kritičkom distancom u odnosu na autoritete moći.

Pa ipak, uzimajući u obzir neophodne i važne uslove za uspostavljanje rodne jednakosti, perspektiva ne izgleda optimistička. Uspostava i usvajanje standarda i mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti biće dug, dug proces. Neophodni uslovi su već nabrojani: politička volja, rodno senzitivna statistika, rodne studije, finansije, ljudski resursi i potpuno učešće žena u javnom i političkom životu pri donošenju odluka.

Čini se da je politička volja manifestovana upravo formiranjem Kancelarije za rodnu ravnopravnost. Međutim, šira politička podrška, koja bi se očitovala u

izmjeni izbornog procesa, pozitivnim akcijama obezbjeđivanja ženama pozicija u vlasti, bržoj promjeni zakonodavnih i potenciranju obrazovnih procesa – izostaje. Nema ni kvota, ni proporcionalne participacije žena u političkoj i izvršnoj vlasti.

Nije proklamovana rodno senzitivna statistika na nivou države. Nisu formirane rodne studije na univerzitetskom, tj. akademskom nivou. Pojedinačni i neuvjerljivi pokušaji kao da više potpomažu opstrukciju sa nivoa naučnih autoriteta nego što vode ozbiljnom preobražaju Univerziteta u pogledu rodne ravnopravnosti. Finansijska sredstva projektovana od strane države izostaju. Ljudski resursi, ako se podrazumijeva broj ljudi koji uzimaju aktivno učešće u osvješćivanju i širenju znanja o neophodnosti rodne demokratije, krajnje su nedostatni. Ako govorimo o znanju i osviještenosti u pogledu rodne jednakosti, situacija je još gora: ova se znanja ne uvažavaju, ne institucionalizuju, dominacija muškaraca se čini nepromjenljivom, pozicija „polovine biračkog tijela“ se ne razumije, dok su „usta puna demokratije“. Opšta društvena akcija izostaje. Fokus je uglavnom stavljen na nacionalne odnose i lične interese i u toj priči izmiče sam proces demokratizacije. U trenutnoj situaciji egzistencijalne ugroženosti skoro 40 procenata stanovništva, i žene i muškarci teško mogu uvidjeti značaj i značenje rodne perspektive za humani razvoj, obogaćivanje i demokratizaciju odnosa.

Na kraju, uslovi za „ulazak u Evropu“ su ispostavljeni i veoma su jasni po pitanju rodne ravnopravnosti i neophodnosti institucionalizacije rodne perspektive. Dobra volja da se pomogne iz okruženja postoji, inicijative unutar Crne Gore postoje. Koliko će ovi uslovi biti uzeti u obzir u situaciji u kojoj je Crna Gora, zavisi isključivo od političke elite i fokusa njenih interesovanja i interesa. Crna Gora je mala zajednica i to omogućava brzu transformaciju na svim nivoima, uz uslov da se autonomno i odgovorno uključi u savremene procese, poštujući slobodu, autonomiju i pravo na različitost (elementi demokratskog građanstva). No, upravo budući da je mala zajednica, ona može da se okupi oko vrhovnog patrijarhalnog autoriteta (oličenog u vođi) koji će, uz podršku autoritarnih institucija, organizovati život u neslobodi i diskriminaciji, naročito žena. Iz feminističke perspektive, ova druga varijanta je neprihvatljiva i nemoguća.

Literatura:

- 📖 Biten, Dejvid i Bojl, Kevin, *Uvod u demokratiju*, Kreativni centar, Beograd, 1997.
- 📖 Kornel, Drusila, *U srcu slobode*, Centar za ženske studije, Beograd, 2002.
- 📖 Dokmanović, mr Mirjana, *Rodna ravnopravnost i javna politika*, Subotica, 2002.
- 📖 Mršević, dr Zorica, *Standardi i mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti u demokratskim zemljama*, OSCE, Beograd, 2002.

GENDER EQUALITY AND DEMOCRACY

Ljubomirka Ljupka KOVAČEVIĆ

This work, starting from the concept of democracy which comprises public control over collective decision making and equality of rights in their implementation, is attempting to indicate a long history of excluding women from social and political processes. It has been institutionalized through „scientific„ explanations connected to tradition, history and nature of female characteristics.

Modern democracy understands altered approach in solving the „female issue„: in the focus of interest is not any more „a female issue„ or „problem of women„, but this issue is being understood as structural social problem, and attention is focused on inequality. The significance and necessity of equality concept is pointed out (different, yet equal) and partnership concept (creative joining of forces). This different approach is founded on World conferences of United Nations, held during nineties, especially on the Fourth World Conference (Beijing 1995), which develops the strategy for reaching gender equality. Gender equality starts to be seen as one of the fundamental values of democratic societies and an important „measure„ of democracy. Gender aspect thus becomes very important on the path of each society towards reaching higher degree of democracy and feminist theory an important cornerstone for argumentation. The attention is drawn to strong resistance of respect of gender perspective, from personal, everyday, connected to „passive and active ignorance„, to conceptual, which are found within the cultural, political, philosophical, scientific and religious strategies. It is important to be careful in relation to the concept of gender democracy, and here it is emphasized that gender democracy is a strategy for change of relations, and not a general model of political thought in contemporary understanding of democracy.

In the end, the situation in Montenegro is deliberated, where female non-governmental organizations are still the most informed about this problem and the most engaged in the fight for recognizing gender perspective. Existence of Governmental Office for gender equality shows the tendency towards changes on the institutional level as well. This strivings still do not have wider social assistance, that is manifested through: clear political will on all levels (electoral process, political bodies, executive and legislative authorities), gender sensitive

statistics, gender studies, finances supporting affirmative action, human resources (sufficient number of gender sensitive experts in all fields of public activity, especially media).

Conclusion is that Montenegro, as a transitional country, is in relatively good position. It can contribute to faster process of democratization if it regards as important the following precondition- gender equality through institutionalisation of mechanisms for its procurement. This should not only be a form, but a backbone for change of relation of inequality. Long way is ahead of us, and the outcome is still unsure.

DEMOKRATIJA (JOŠ) NE STANUJE OVDE

TRANZICIJA KA DEMOKRATIJ I EMANCIPATORSKI POTENCIJALI CIVILNOG DRUŠTVA

Ambicija ovog priloga razmatranju, višestruko povezanih i međuslovljenih, procesa: 1) razvoja tegobne ekonomske i socijalne tranzicije, 2) postupnog širenja i obnove („uskrsnuća“) „potisnutog“ civilnog društva i 3) konstituisanja aktera, procedura i pravila „izborne demokratije“, svodi se u granice, politički nepristrasne i ideološki nekontaminirane, analize efekata i učinaka tranzicionih promena na prostorima Balkana.

Polaznu hipotezu čini stav da, bar na prostorima Srbije i Crne Gore, kao i BiH, Albanije i Makedonije, tranzicija nije izašla iz svoje početne kritične faze demokratizacije. Krhka ekonomija i civilno društvo očito nisu pogodan i dovoljan okvir za „uozbiljenje“ političkih aktera i stabilizovanje političke scene, odnosno za stvaranje čvrstih konstitucionalnih limita za moguća arbitrarna preterivanja i involutivna kretanja unutar izborne, kompetitivne demokratije.

Uz sve razlike, zemljama Balkana zajedničko je odsustvo kontinuirane i dugotrajne demokratske tradicije. Sve njih karakteriše paralelno postojanje – „suživot“ predindustrijskih, industrijskih i postindustrijskih struktura i njihovih socijalnih agenata. U svima njima liberalizacija i privatizacija unutar stagnantne privrede proizvode rastuće socijalne nejednakosti. Zajedničko svim ovim društvima je rezultirajući dominantni osećaj nesigurnosti i, s izuzetkom Albanaca, većinski pesimistički odnos prema (neposrednoj) budućnosti. Najzad, sve one dele cilj i želju da se nađu u okviru EU (Blue Bird, *Zamka nefleksibilnosti*, 2004,13).

Put ka evropskim integracijama zahteva, međutim, razvijenu strategiju tranzicionih promena i sabiranje svih rasutih emancipatorskih energija i potencijala usmerenih na njeno oživotvorenje. Pritom, stabilizovanje i konsolidovanje demokratije nije moguće bez nastanka „aktivnog i robusnog civilnog društva“ (Linc i Stepan, 1998).

Strategija i ciljevi promena

Svaka relevantna, kritička procena aktera i polja politike u zemljama u tranziciji mora, pre svega, dati odgovor na pitanje o postojanju volje i dovoljnom kapacitetu i moći demokratskih aktera da odlučujuće doprinesu - prvo formulisanju, a zatim i usvajanju i efektuiranju celovite strategije demokratskih reformi. U njegovom jezgru je svakako procena zrelosti i sposobnosti političkih elita da, često nasuprot trenutnoj, uskoj stranačkoj računici, uspostave, barem minimalni, ali dovoljni, relativno većinski politički i socijalni konsenzus o sadržajima i dinamici reformi. U zemljama poput Srbije i Crne Gore, koje u tranzicione promene ulaze sa decenijskim zakašnjenjem i u izrazito traumatičnom, postratnom okviru, građenje supstancijskog, sadržinskog konsenzusa i utvrđivanje redosleda prioriteta na socijalnoj i političkoj agendi često predstavljaju zadatak rešiv koliko i izračunavanje kvadrature kruga.

Pitanju o sposobnosti kreiranja i održavanja većinske proreformske koalicije logično prethodi pitanje o postojanju same strategije demokratskih reformi. Posebno ako se pod strategijom misli na celovito, koherentno jedinstvo čitave skale međusobno usklađenih ciljeva, objedinjenih u jedinstven model razvoja i realizovanih kroz upotrebu metoda i taktika primerenih socijalnom kontekstu.

Prvi element strategije čini formulisanje seta međusobno tesno povezanih etapnih i finalnih ciljeva, koji za efekat imaju da za desetak godina Srbiju i Crnu Goru iz stanja siromašenja i (samo)izolacije uvedu u svet i u članstvo u evropskim integracijama.

Odabrani ciljevi moraju se bazirati na skrupuloznoj analizi konteksta – realnom viđenju internih i eksternih prednosti i pogodnosti, ali i prepreka, ograničenja i otpora formulisanim pravcima razvoja. Izabrani model razvoja, i u svojoj više neoliberalnoj ili socijalno-tržišnoj varijanti, mora, primenjenim merama i instrumentarijumom, da vodi računa o neophodnoj a krajnje osetljivoj i teško ostvarivoj ravnoteži ekonomske efikasnosti i socijalne izdržljivosti - ako ne već i socijalne pravičnosti - tranzicionih reformi. Samo tako je moguće da se na duži rok održi proreformska socijalna i politička koalicija i obezbedi bar pasivna podrška, ili makar izbegne aktivno suprotstavljanje značajnog dela tranzicionih gubitnika (Stojiljković, 2004, 140 – 141).

Mogu li demokratske političke elite na prostoru čitavog Balkana uspešno odgovoriti na ovaj izazov? Poseduju li one, recimo, jasnu svest o „tajmingu“

promena i rasporedu političkih snaga, odnosno neophodnosti stvaranja i održanja predizbornih i postizbornih reformskih koalicija? Imaju li one jasan i prepoznatljiv programski identitet, ili tek plutaju za pretpostavljenom voljom „prosečnog birača“ u nastojanju da prikupe što više (jeftinih) političkih poena?

Mogu li ih, i kako, civilno društveni akteri i javnost prinuditi da se izdignu iznad dnevno-političkih računica?

Posle decenijskog posrtanja i propadanja svojih zemalja, građani imaju sasvim opravdanu potrebu i želju da „žive kao sav normalan svet“, uređenim, sigurnim, čoveka dostojnim životom. Sam ekonomski razvoj i prateći rast blagostanja jesu nužan, ali ne i dovoljan preduslov za realizovanje ljudskoj meri primerenog kvaliteta života.

Koncept humanog razvoja i kvaliteta života, pored odgovarajućeg životnog standarda, koji omogućava zadovoljenje svakodnevnih potreba i zadovoljstava, i prava na rad i zaposlenost kao njihove osnove, uključuje i pravo na jezik i kulturu, pismenost i dostupno obrazovanje, informacije i znanje, kao i zaštitu zdravlja i očuvanu, zdravu životnu sredinu, odnosno ekološki održiv društveni razvoj.

Ljudska mera stvari i pristojan život podrazumevaju i puno ostvarivanje građanskih i političkih sloboda i prava, dostupnost sudova i sudske zaštite, kao i učešće u društvenom i političkom životu kroz različite, slobodno izabrane, autonomne oblike interesnog i političkog organizovanja. Socijalna i politička participacija uključuju, u demokratskim društvima, i pravo na različite, institucionalne i vaninstitucionalne oblike izražavanja protesta i građanske neposlušnosti.

Stepenom realizovanja ovih potreba i ostvarivanjem celovitog korpusa individualnih i kolektivnih ljudskih prava mere se kvalitet života, individualni standard svakog pojedinca, ali i društveni standardi i stepen razvijenosti društva (Golubović, 2003, 27 – 30).

Ideal kome se teži jeste evropski okvir i perspektiva, odnosno država i društvo rastuće socijalne pravde – pune pravne i političke jednakosti i ostvarene materijalne i socijalne sigurnosti. Istrumenti za njegovo ostvarivanje su razvojna socijalna politika i programi koji uspešno balansiraju efikasnost i pravičnost, istovremeno uvažavajući i povezujući logiku tržišne efikasnosti i potrebu socijalnih transfera i vođenja redistributivne strategije, koja redukuje bedu i siromaštvo.

Beda i siromaštvo unižavaju čoveka, vode svojim produženim trajanjem u stanje socijalne izolovanosti i isključenosti i lišavaju pojedince i čitave društvene grupe realnih šansi za sigurnost, dostojanstvo i samoostvarenje. Siromaštvo i demokratija ne idu ruku pod ruku.

Pravedno i demokratsko nije društvo koje bogatstvo i privilegije koncentriše na jednoj, a siromaštvo i iznudicu na drugoj strani društvenih terazija. Pravedno i demokratsko je samo ono društvo koje, saglasno Milenijumskim ciljevima Ujedinjenih nacija, nastoji da bar osnovne plodove razvoja, poput univerzalnog osnovnog obrazovanja, zdravstvene zaštite, samoodržive životne sredine i rodne

i rasne jednakosti, učini, kroz razvoj globalnih partnerskih odnosa, dostupnim svima.

Ozbiljno redukovati, ako već ne i sasvim dokinuti, siromaštvo i nezaposlenost, garantovati svima bar elementarno obrazovanje i paket bazičnih zdravstvenih usluga, solidarno tragati za mogućnostima da se svakom građaninu obezbede pristojni sanitarni, komunalni i stambeni uslovi i opremljenost – veliki su izazovi, ali i poslovi bez čijeg okončanja nema moderne i demokratske države i izvesne, evropske perspektive.

Građani, pre svega mladi, želeće da žive i ostanu samo u režimu okrenutom miru, dijalogu i toleranciji, socijalnoj i političkoj stabilnosti u zemlji u kojoj će moći da imaju posao od kog se da živeti i sopstveni krov nad glavom u državi lišenoj kriminala, bar onog organizovanog, i sistemske „visokonaponske“ korupcije. Samo to su društva kredibilnih socijalnih i političkih institucija i aktera, i zemlje kojima se pripada sa osećanjem zadovoljstva i ponosa.

Ustavno-pravne, političke i civilne promene

Stvaranje saglasnosti o ciljevima i okvirnoj dinamici promena jeste nimalo lak, ali ne i nerešiv, početni zadatak. Pravi problem nastaje, međutim, kada globalni projekat treba pretvoriti u koherentnu strategiju promena.

Ralf Darendorf je, uz Klausa Ofea, jedan od malobrojnih autora koji pravi otklon od klasičnih tranzicijskih teorija, koje pretpostavljaju linearnu strategiju tranzicionih promena i hod: liberalizacija – demokratizacija – konsolidovanje demokratije. Za objašnjenje promena u centralnoj i istočnoj Evropi on nudi svojevrsnu trofaznu teoriju demokratskih promena.

Pluralistička revolucija iz 1989, po Darendorfu, nije donela nijednu značajnu ideju, već je u suštini značila odbacivanje nepodnošljive realnosti i, istovremeno, reafirmaciju starih ideja. Te ideje se mogu interpretirati u okviru dva delimično isprepletana koncepta: pojma otvorenog i pojma civilnog društva. Za Darendorfa, društvena ovlašćenja građanstva važan su uslov progresa, kao i sama mogućnost izbora; oboje zahteva preduzetničku inicijativu i inovativni duh. Zato u dobro isprobanim idejama otvorenog i civilnog društva on vidi fundamentalno otkriće moderniteta.

Po Darendorfu, postoje tri faze razvoja nakon započetih radikalnih promena:

I faza je period **konstitucionalnih promena**. Ključno pitanje jeste kako ustanoviti ustav slobode i kako će se taj ustav čvrsto usidriti. „To je vreme pravника i ono treba, po njegovom savetu, da traje kratko, ne više od šest meseci.“ Jasna poruka je da se ne može čekati da se sloboda desi, već da se ona mora kreirati. Pritom je najvažnija stvar da se nađe ravnoteža između načela podele vlasti s jedne strane, i sposobnosti vlade da vlada, s druge strane.

II faza je **faza normalne politike**, u kojoj se sprovode ekonomske i političke reforme. Ova faza traje šest godina i u njoj glavnu reč vode političari.

III faza je faza stvaranja uslova za put u slobodu, gde ključnu ulogu ima **civilno društvo**. „Vreme pravnika i vreme političara ne znače mnogo bez doba građana“; civilno društvo i država moraju da imaju svoju sopstvenu autonomnu realnost.

Darendorf smatra da se mora pokušati izgradnja civilnog društva, kao sidrišta slobode. „Civilna politika i socijalna pravda moraju postati deo tkiva društvene i političke zajednice.“ Na civilno društvo on gleda kao na kreativni haos organizacija, asocijacija i institucija, u kome mediji moraju biti slobodni i pluralistički, partije poštene i nezavisne od države. Pri tome društvene institucije, poput univerziteta i kulturnih ustanova, same sobom upravljaju, nezavisno od države, uz postojanje različitih modela solidarne pomoći i subvencija.

Za izgradnju civilnog društva važne su ove građanske vrline: *uljudnost, pristojnost i oslanjanje na sopstvene snage*.

Za izgradnju takvog civilnog građanskog društva potrebna je čitava jedna životna generacija, odnosno, po njegovoj proceni, 60 godina.

Praksa tranzicionih promena u postkomunističkim društvima u velikoj meri je demantovala Darendorfova predviđanja u pogledu trajanja pojedinih faza, ali mu je dala za pravo u ključnoj oceni - da nema stabilizovanja demokratije bez dugog, postupnog stvaranja demokratske političke kulture i aktivnog građanstva.

Kod Darendorfa, bez civilnih organizacija i institucija, sam građanin sa svojim pravima ostaje usamljen, često i nemoćan. Građanin sa korpusom zagarantovanih civilnih prava predstavlja polaznu tačku, ali nema civilnog društva ako nema povezivanja i udruživanja građana. Bez izlaska pojedinačnog građanina u javni društveni prostor, bez sinergetskog efekta udružene civilne akcije, bez društvenog aktiviranja građanskih prava nema stvarnog građanskog društva. Zbog toga su građanska prava potencija civilnog društva, a civilne organizacije i institucije - njegova emanacija.

Darendorf smatra, s pravom, da je ponovno uspostavljanje aktivnog i robusnog civilnog društva jedan od ključnih i temeljnih tranzicijskih problema (Darendorf, 1990).

Uslovi demokratske konsolidacije

Odabir odgovarajuće teorijske strateške opcije, koja rešava pitanja logike i strukture promena, ne oslobađa nas, međutim, obaveze analize brojnih faktora koji utiču na tok i ishod tranzicionih kretanja.

U teorijskoj i, posebno, istraživačkoj produkciji o demokratskim tranzicionim

promenama i uslovima za njihovu stabilizaciju ukazuje se na mnoštvo različitih konkretnih okolnosti i faktora koji pogoduju tim procesima, ili ih pak otežavaju. Operativno najupotrebljivijim pristupom čini nam se Bičemovih deset hipoteza o procesu tranzicije i uslovima za demokratsku konsolidaciju, koje ćemo testirati na primeru demokratske tranzicije u Srbiji, Crnoj Gori i zemljama regiona.

Prve dve od njih odnose se na neposredni kontekst promena – na karakter prethodnog režima i sam metod i način preuzimanja vlasti, kao limitirajuće ili pak pospešujuće faktore za demokratsku konsolidaciju. Širi društveni okvir i determinantu efekata tranzicije čine i ključni, istorijski formirani kulturni i etnički rascepi i njihove aktuelne reperkusije. Daljih pet indikatora (ne)uspešnosti tranzicije vezani su za ostvarene ekonomske i socijalne učinke nakon promena, kao i odabir okolnostima primerenog političko-institucionalnog dizajna (Beetham, 1999).

Prva hipoteza: karakter prethodnog režima bitno utiče na izgled za konsolidaciju demokratskih promena. Sinonim Balkana kao regiona, odnosno sadržaj pojma „balkanizacija“ čine slabi, fragmentirani, međusobno suprotstavljeni, nestabilni i autoritarni režimi, sa još krhkim, diskontinuiranim natruhama demokratskog nasleđa. Čitavom regionu zajedničko je i prethodno autoritarno real-socijalističko iskustvo. Neka vrsta cinizma istorije jeste da se upravo njegova najmekša, „socijalističko-samoupravna“ karika rascepala na najdramatičniji i najkrvaviji način na prostoru eks-Jugoslavije, koja se praktično raspala, i raspada se još uvek, po nacionalnim šavovima. Nakon toga, primera radi, u Srbiji je došlo do promena tek kada je većina građana shvatila da se više ne može ni preživeti pod prethodnim režimom. Međutim, ni danas veliki broj ljudi ne uviđa direktnu vezu između autoritarnog režima i nasleđa i realne težine sopstvene situacije. Višegodišnje ispiranje mozga putem kontrolisanih medija, neprijateljski stav prema regionalnom i međunarodnom okruženju, nejedinstvo unutar „nove“ političke elite i, možda pre svega, kratko političko pamćenje masa, omogućili su da snage otpora demokratskim promenama prežive i da nacionalni i socijalni populizam imaju političku snagu i četiri godine nakon započetih promena.

Druga hipoteza: način prelaza ka demokratiji utiče na njenu potonju konsolidaciju. Vrednost osnovnog postulata ovde ima stav da mirno i nenasilno preuzimanje vlasti predstavlja pozitivnu i olakšavajuću okolnost za konsolidaciju demokratskih promena. Tako su, recimo, imajući u vidu težinu situacije, političke promene u Srbiji iz oktobra 2000. godine ostvarene na najbolji mogući način po samu mogućnost demokratskih promena - pobedom na izborima i mirnim preuzimanjem vlasti. Praktično, mirna „oktobarska revolucija“ je plod kombinovanja slabosti i promašaja Miloševićevog režima, izborne pobeđe, ranije poslovično gubitničke i podeljene opozicije - koja je u velikoj meri rezultat

spoljnog pritiska i ogromnog unutrašnjeg nezadovoljstva - kao i dogovora o neintervenciji i uspostavljanja kompromisa sa delovima Miloševićevog vojnog i policijskog aparata. Međutim, upravo ono što je omogućilo i olakšalo promene – njihov legalitet, sama širina uspostavljenog kompromisa – postavlja se kao problem za konsolidaciju demokratije, koje nema bez reza i jasnog diskontinuiteta sa prethodnim režimom. U velikoj meri jedinstven i specifičan jeste i slučaj Crne Gore, u kojoj nikada nije došlo do izbornog preloma, a promene se vrše evolucijom i podelom unutar partije koja sve vreme uspešno zadržava poziciju ključne, stožerne stranke vlasti.

Treća hipoteza: tržišna ekonomija i na njoj baziran socijalno-ekonomski pluralizam - čine nužan, ali ne i dovoljan uslov za demokratiju. Tržišna ekonomija zapravo ima tri osnovna pozitivna i tri negativna dejstva na demokratske procese. Pozitivna dejstva tržišne ekonomije na stvaranje „demokratskog sentimenta“ manifestuju se u tome što:

- a) bar indirektno vodi nastanku političke kompeticije i tržišta i time, u znatnoj meri, izjednačava glasače i potrošače, stimulišući tako građane da procene šta je od „političke ponude“ najviše u njihovom interesu, odnosno – vodi ka stvaranju racionalnog birača;
- b) vrši odvajanje dela autonomnih sfera i njihovih razvojnih, odlučivačkih formi moći od države, umanjujući tako moć birokratskog aparata;
- c) tržište, i direktno i indirektno, utiče na ograničavanje političke moći tako što odvaja utakmicu za ekonomsku i političku moć u dve, bar relativno različite sfere.

Negativna dejstva tržišne logike i prakse na održivost demokratije ogledaju se u tome što:

- a) rastući, drastični oblici nejednakosti bogatstva, koji nastaju pod dejstvom slobodnog tržišta, mogu da ugroze samu efektivnost političke jednakosti;
- b) rasprostranjena nezaposlenost, siromaštvo i socijalna izolovanost i isključenost, nastali usled oscilacija u tržišnoj ekonomiji, mogu da ugroze demokratiju i usmere podršku masa ka autoritarnim formama politike, odnosno vode uspostavljanju razorne veze populističke političke demagogije vođa i kulture zavisnosti masa;
- c) generalizacija tržišnih privatnih interesa takođe može dovesti do erozije etosa javnog interesa, posebno u javnim službama, od kojih zavisi integritet javnog sektora.

Protivrečno dejstvo tržišne ekonomije na demokratski razvitak Crne Gore, Srbije i svih zemalja regiona izrazito je veliko. Ostaje otvoreno pitanje da li je, u tom pogledu, senzibilitet novih političkih klasa na nivou potreba i društvenog očekivanja. Odgovor na ovo pitanje je, bar za sada, više negativan nego pozitivan.

Posledično, neuviđanje potrebe i neuspeh u nastojanju da se istovremeno gradi ofanzivna razvojna strategija, skladno uvezana sa formiranjem čvrstih, tržišnih pravila igre, antikorupcionim zakonodavstvom i aktivnom socijalnom politikom, doveli su do erozije poverenja u političke aktere i institucije i pojave nostalgичnog žala (pre svega tranzicionih gubitnika i starijih generacija) „za starim dobrim vremenima“ sigurnosti, zbrinutosti i (privida) jednakosti u socijalizmu.

Četvrta hipoteza: šanse za demokratsku konsolidaciju uvećavaju se sa uspehom u ekonomskom razvoju. Ovde je zapravo reč o gotovo dramatičnoj potrebi da demokratski poredak u nastajanju demonstrira svoje sposobnosti, makar i postepenog, ali stalnog ekonomskog razvoja. Čini se nespornim uverenje da od uspeha i brzine ekonomskog oporavka u velikoj meri zavise i sam kvalitet i dometi demokratizacije.

Peta hipoteza: specifične forme delovanja i ponašanja klasa utiču na šanse za konsolidaciju demokratije – demokratske tranzicije nema bez stvaranja i održanja široke, bar relativno većinske, proreformske socijalne i političke koalicije. U čitavom regionu je tokom devedesetih došlo do jake socijalne polarizacije i masovnog osiromašenja, pogodivši najviše srednje slojeve, koji su inače široka socijalna osnova demokratije. Tom procesu su na prostoru eks-Jugoslavije dodatno doprineli i ratni sukobi i razaranja ili, u slučaju Srbije i Crne Gore, mere koje je međunarodna zajednica preduzimala (od sankcija i izolacije, do bombardovanja). Iako su srednji slojevi, kao i obrazovaniji i kvalifikovaniji delovi radništva, iskazali svoju životnu zainteresovanost za demokratske promene, njihova realna društvena težina je - ne samo još uvek slaba već se može očekivati da će im ekonomska pozicija biti, bar srednjoročno, i nadalje ugrožena u procesu restrukturiranja privrede i „društvenih delatnosti“. Socijalni dijalog i dogovor vlade, poslodavaca i sindikata o sadržajima, dinamici i „ceni“ tranzicionih, ekonomskih i socijalnih promena, koji rezultira paktom o razvoju, konkurentnosti i zapošljavanju, teško je ali nužno rešenje. Ono podrazumeva zrelost i odgovornost svih aktera. Istovremeno, to je jedini pouzdani put koji vodi ka stabilizaciji demokratskog poretka.

Šesta hipoteza: određene religije su nespojive s održivom demokratijom. Kada je reč o stavovima, koji uporište traže kod Maksa Vebera, i polaze od tvrdnje da je protestantska religija najpogodnija za demokratiju i tržišne reforme, pritom izvedeci iz toga zaključak da su, recimo, pravoslavlje, islam i konfučijanstvo religije inkopatibilne sa mogućnostima demokratskog preobražaja – može se samo konstatovati da se radi o jednostranosti i neosnovanom, doktrinarnom preterivanju (Pavlović, 2003, 83).

Sedma hipoteza: društva podeljena na jasno definisane i istorijski antagonističke kulturne grupe imaju velike teškoće u održavanju demokratije.

Ova hipoteza je na tragičan način demonstrirana na prostoru druge Jugoslavije. U postkomunističkim zemljama, iako se gotovo svuda težilo kulturnoj, a pre svega etničkoj homogenizaciji, kulturni diverzitet može da ima principijelno, dvostruko dejstvo na demokratiju. S jedne strane, on očito može da vodi konfliktu, pa i građanskom ratu. Na drugoj strani, očuvanje kulturne različitosti podrazumeva jačanje demokratskih ustanova i procedura društva, kao i postojanje, na kompromis i dogovor usmerene, kompetentne i odgovorne nacionalne političke elite. Slede tri hipoteze koje se odnose na preuzeti političko-institucionalni dizajn i primenljivost i kvalitet uspostavljenih političkih procedura i institucija.

Osma hipoteza: predsednički sistemi su manje trajni i upotrebljivi nego parlamentarni. U ovoj hipotezi nije reč samo o komparaciji dva politička sistema po kriterijumu njihove trajnosti, već i o uverenju većine autora da su parlamentarni sistemi stabilniji i da imaju mnogo veće kapacitete za političke kompromise nego predsednički. Parlamentarni sistemi ublažavaju, a predsednički sistemi najčešće jačaju dualnu političku polarizaciju. Pored toga, predsednički sistemi su nefleksibilni i, po pravilu, teže se prilagođavaju izmenjenom socijalnom i političkom kontekstu. No, ovde se radi tek o načelnoj, idealtipskoj raspravi i argumentaciji. Primera radi, u Srbiji, nakon promena iz 2000, rasprave o odnosu parlamentarizma i prezidencijalizma odvijaju se u vrlo specifičnim okvirima i okolnostima. Duže od dve godine na predsedničkoj funkciji je opstajao čovek prethodnog režima, a predsednički izbori više puta nisu uspeali. Objašnjenje za takav ishod treba, međutim, tražiti u uvećanom nezadovoljstvu građana sporošću demokratskih promena, rigidnosti izbornog zakonodavstva, odnosno sukobu unutar demokratskog političkog bloka- pre nego u ograničenjima polu-predsedničkog sistema. Na drugoj strani, u gotovo svim zemljama regiona, parlament je slab i podeljen, stranke su nedovoljno profilirane, stranački sistem slab i nerazvijen, a izvršna vlast prejak. Potrebnom se pokazala stabilizirajuća funkcija predsednika, koji se bira na neposrednim izborima ali ima jasan i ograničen krug ovlašćenja, odnosno sistem podeljene bikefalne, „dvoglave“ izvršne vlasti.

Deveta hipoteza: proporcionalni izborni sistemi u složenim društvima dovode do manje političkih raskola nego različite varijante većinskog sistema. Iskustvo i praksa dosadašnjih izbora pokazuje, međutim, da je najoptimalnije rešenje razumna i odmerena kombinacija ova dva izborna modela. Sami građani, zbog sve veće otuđenosti stranačke politike i izbornih kombinatorika lidera, pokazuju, naime, opredeljenje ka prihvatanju direktnog, odnosno personalizovanog većinskog izbora pojedinačnog „kandidata sa imenom i prezimenom“.

Deseta hipoteza: održivost demokratije se uvećava primenom sistema razvijene regionalne i lokalne samouprave. Dejvid Bičam akcenat stavlja na potrebu razvoja regionalne i lokalne samouprave, kao jednog od važnih uslova

demokratske konsolidacije. Praktično, radi se o primeni principa vertikalne i horizontalne supsidijarnosti, odnosno pravila da je najbolje proces odlučivanja spustiti, kad god je to moguće i optimalno, na nivo lokalnih zajednica i sredina (vertikalna supsidijarnost), odnosno prepustiti da probleme rešavaju, u dogovoru sa lokalnim vlastima, sami građani i njihove asocijacije i inicijative (horizontalna supsidijarnost).

Time smo ponovo na terenu analize demokratskih i emancipatorskih mogućnosti i učinaka civilnog društva.

Civilno društvo i demokratska konsolidacija

Nesporno važnu ulogu civilnog društva u iniciranju i stabilizovanju demokratskih promena ne treba precenjivati, ali ni potcenjivati. Meni se najrealnijim čini stav da civilno ili građansko društvo doprinosi konsolidaciji i trajnosti demokratije, ali je ne uzrokuje, niti stvara.

Po mišljenju Šmitera i O'Donela, tranzicija je skoro uvek praćena procesom koji su oni nazvali „uskrsnuće civilnog društva“. Ovo oživljavanje civilnog društva pojavljuje se nakon, a ne pre početka tranzicije.

Civilno društvo na prostorima eks-Jugoslavije probudilo se, međutim, još na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine, dakle na početku uspostavljanja „novih“ nacional-autoritarnih režima. Uz uspone i padove, ono je uspeo da preživi čitavu tu deceniju, ali ne i da zaustavi nacionalističku euforiju i ludilo.

Na drugoj strani, bez snažne podrške civilnog društva početkom 2000. teško je zamisliti da bi demokratske promene u Srbiji uopšte bile moguće.

Polazeći od kontroverzi o ulozi civilnog društva, Wolfgang Markel je ponudio teorijski model, koji sadrži pet različitih teorijskih paradigmi, na osnovu kojih se mogu razumeti i objasniti osnovne funkcije i dometi civilnog društva u procesima demokratskih promena.

Prva teorijska paradigma je Lokova funkcija: civilno društvo kao zaštita građana od arbitrarne države.

Postojanje nezavisne društvene sfere naspram države, kao i insistiranje na zaštiti individualnih i kolektivnih prava građana, predstavlja važan zadatak civilnog društva u postkomunističkom periodu.

Primer delovanja mnogih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava pokazuje važnost, čak nužnost, očuvanja tzv. negativne slobode.

Druga teorijska paradigma je Monteskijeova funkcija ravnoteže između države i civilnog društva.

Monteskijeov model podele vlasti računa sa ravnotežom između centralne političke vlasti i društvene mreže „posredujućih tela“. Ova tela su sastojci civilnog društva, koji su istovremeno u državnom krugu vlasti i izvan njega.

Ova paradigma se kontinuirano potvrđuje, jer u savremenim društvima nema velikih izgleda za realizaciju principa vladavine prava i primenu autoriteta zakona ako, istovremeno, nema društvene podrške koju pružaju civilne asocijacije, stvarajući pravnu kulturu i negujući duh tolerancije i prava na razliku.

Treća teorijska paradigma je Tokvilova funkcija: civilno društvo kao škola demokratije.

Slobodna udruženja građana su najšira škola demokratije, u kojoj se demokratsko mišljenje i civilno ponašanje uče i ustanovljavaju kroz svakodnevnu praksu i putem neposredne komunikacije.

Četvrta teorijska paradigma je Habermasova funkcija: civilno društvo kao kreator javne sfere.

Glavni cilj ove funkcije je uspostavljanje demokratskog javnog mnjenja i kritičke javne sfere.

„Upravo takva interesna funkcija civilnog društva najviše nedostaje danas. To je jedan od razloga zašto ne postoje jasne veze između parlamenta, političkih partija i drugih institucija, na jednoj, i njihove interesne osnove koju treba da reprezentuju, na drugoj strani.“ (Pavlović, 2002, 122)

Peta teorijska paradigma je Patnamova funkcija: pluralistička uloga civilnog društva u produkciji društvenog kapitala.

Ovom funkcijom iskazuje se, prvenstveno realni, interesni pluralizam društva, kao osnove demokratskog pluralizma. Takođe, pluralizam interesa premošćuje duboke društvene rasece, prekrivajući ih članstvom građana u različitim interesnim grupama i civilnim asocijacijama. To vodi, kroz formiranje višestrukih i promenljivih pluralnih identiteta, ublažavanju konflikata i društvenoj koheziji.

Pritom, savremene pluralističke teorije, a u okviru njih i teorije o civilnom društvu, sve više karakteriše teorijska debata o društvenom kapitalu.

Društveni kapital, interpretiran i shvaćen u smislu spremnosti na civilni angažman ljudi, na uspostavljanje poverenja u društvo (trust in society), kao i na međusobno poverenje i uzajamnu kooperaciju, nešto je što se ne može postići u kratkom vremenskom periodu. Zato je funkcija civilnog društva u proizvodnji i uvećanju društvenog kapitala jedna od važnih pretpostavki demokratske konsolidacije (Putnam, Robert, 1993; Pavlović, 2004, 162-166).

Umesto zaključka

Zemljama regiona danas očito nedostaje finansijski kapital za ekonomski oporavak. Društveni kapital nam još stoji na raspolaganju, ali i količina tog kapitala i način njegovog demokratskog korišćenja u velikoj meri zavise od razvoja civilnog društva i zrelosti političkog polja i države. Politički kapital

novih elita se, međutim, ubrzano i neproaktivno troši i rasipa, kad god i gde god se, izvan jasno uspostavljene zone odgovornosti, politička vlast doživljava kao individualni i grupni interesni kalkulus i tehnologija sticanja i odbrane pozicija koje se mogu prevesti u lični posed i unovčiti. Drugo lice takve politike čini odsustvo svake vizije, nastojanje da se izbegne svaki razvojni rizik i vlast održi proizvodnjom polureformi te paktiranjem i koruptivnim kupovanjem uzajamne podrške sa uticajnim interesnim grupama – pre svega, lobijem moćnih biznismena – novobogataša. Pri tome, rizici rastućeg socijalnog nezadovoljstva do sada su se dosta uspešno preusmeravali ka ranijim režimima i garniturama, ili, kad god je to bilo moguće, ka proizvodnji ksenofobije i međunacionalnih netrpeljivosti i sukoba.

U tim i takvim okolnostima nema pretpostavki za postojanje *jake države* Džoea Migdala – države kadre da postigne zadate ciljeve, uključujući sposobnost da prođe u društvo, reguliše društvene odnose, izvlači sredstva i usmeri ih, ili iskoristi, na razvojno produktivne načine. *Slabe države* – često čak nedovršene ili države u nastajanju, odnosno međunarodni protektorati koje susrećemo na Balkanu (eufimistički rečeno – u jugoistočnoj Evropi) - slabe su iz dva osnovna razloga. Prvo, zato što su to neautonomne, od moćnih interesnih grupa *zarobljene države*, ali i zato što su lišene efikasnog i profesionalnog državnog aparata i dovoljnih ukupnih organizacionih resursa (Migdal, 1988).

Najčešće je reč o tek selektivno slabim, *lukavim državama*. One, istina, ne obezbeđuju dovoljnu zaštitu građanskih i imovinskih prava i ne uspevaju da ograniče obiman sektor neformalne privrede, ali su zato dosta uspešne u balansiranju između pritiska međunarodne zajednice i pritiska sopstvene javnosti, kao i u selektivnom, paternalističkom promovisanju užih interesa – pre svega, interesa same vladajuće elite.

U mnogima od njih postoji realni rizik da slaba država regresira u *propalu državu*. Propala država – država koja ne uspeva da reši problem nacionalnog i državnog identiteta i produktivno zaposli građane, koji su onda spremni da je u potrazi za izvesnom, kvalitetnom egzistencijom, napuste vodi ka beznađnim građanima i društvima. Društva lišena nade, opet, povratno, doprinose propadanju države. (Blue Bird, *Zamka nefleksibilnosti*, 2004, 35 – 42)

Izlaz iz ovog začaranog kruga predstavlja samo razvijena i operativna strategija reformi, oslonjena na široko socijalno i političko partnerstvo za demokratske promene. Civilno polje i akteri u ovom partnerstvu imaju centralnu mobilizirajuću, kontrolnu i integrativnu ulogu, ali i značajnu inicijativnu funkciju. Društveni pokreti, a ne tek fragmentirana, nepovezana i često na pseudopartijske aranžmane i angažmane spremna nevladina scena, mogu biti medijator promena, akter nosilac dinamike i fiziologije društva – sredstvo ostvarivanja (poželjne) budućnosti.

Elementarnu pretpostavku emancipatorske uloge civilnih projekata i inicijativa čini, međutim, i njihova sopstvena programska i organizaciona evolucija i emancipovanje od svojevrsnog elitizma i ekskluzivizma, odnosno vezanosti isključivo za projekte i prioritete stranih donatora.

Samoodrživog civilnog sektora nema ni bez odgovarajućih institucionalnih i materijanih pretpostavki za njegovo delovanje, formiranih unutar kritičkog i konfliktnog partnerstva civilnog sektora sa državom i profitnim sektorom.

Ipak, i potencijal civilnog društva, i sudbina reformi, u krajnjoj liniji vezani su za masovno transformisanje „podanika“ – njihove strukture svesti i mentaliteta – i nastanak „punoletnih i uspravnih“ građana. Mi se ne rađamo kao građani. Građanin se, naime, postaje upornim radom na sebi (Fuko). Građani i građanke poseduju svest - ne samo o svojim pravima već i o sopstvenim dužnostima i odgovornostima. Samopoštovanje, osećaj kompetentnosti za javno delovanje, samosvest o pravima koja država mora poštovati, ali i razvijena svest o potrebi uravnoteženja privatnih motiva i interesa sa osećanjem zajedništva i solidarnosti, praktično razlikuju građane od podanika.

Tek društvo odgovornih i kompetentnih elita i aktivnih, u dobrovoljne asocijacije udruženih, građana može na „smetlišće istorije“ (Marks) poslati svoju autoritarnu prošlost.

Literatura

- 📖 Beetham, David, *Democracy and Human Rights*, Cambridge, Polity Press, 1999.
- 📖 Blue Bird – program za civilno društvo u Jugoistočnoj Evropi: *Upotrazi za odgovornom vladom*, Beogradski fond za političku izuzetnost, Beograd, 2004.
- 📖 Blue Bird – program za civilno društvo u Jugoistočnoj Evropi: *Zamka nefleksibilnosti*, Beogradski fond za političku izuzetnost, Beograd, 2004.
- 📖 Dahrendorf, Ralf, *Reflections on the Revolution in Europe*, Random House, New York, 1990.
- 📖 Golubović, Zagorka, *Izazovi demokratije u savremenom svetu*, Braničevo, Požarevac, 2003.
- 📖 Keane, John, *Global Civil Society*, Cambridge, University Press, Cambridge, 2003.
- 📖 Migdal, Joel, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relation and State Capabilities in Third World*, Princeton, Princeton University Press, 1988.

- 📖 Pavlović, Vukašin, „Konsolidacija demokratije i civilnog društva“, u: *Postkomunizam i demokratske promene* (ur. V.Vasović i V. Pavlović) FPN, Beograd, 2002.
- 📖 Pavlović, Vukašin, *Demokratija i društvene promene*, Čigoja štampa, Beograd, 2003.
- 📖 Pavlović, Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.
- 📖 Putnam, Robert, *Making Democracy work – Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton and New Jersey, 1993.
- 📖 Stojiljković, Zoran, „Civilno društvo i država u tranzicionom ključu“, u: *Nevladine organizacije u demokratskom društvu*, CRNPS, Beograd, 2002.
- 📖 Stojiljković, Zoran, „Stranke i konsenzus o strategiji demokratskih reformi“, u: *Uslovi i strategije demokratizacije* (ur. V.Vasović i V.Pavlović) FPN, Beograd, 2004.

DEMOCRACY IS (STILL) NOT LIVING HERE

Zoran STOILJKOVIĆ, MA

This essay considers several interrelated and interdependent processes: 1) development of excruciating economic and social transition, 2) gradual advocacy and renewal („resurrection“) of „suppressed“ civil society and 3) constituting of actors, procedures and rules of „electoral democracy“ , and is reduced to limits of politically impartial and ideologically uncontaminated analysis of effects and actions of transitional changes on Balkans.

Starting hypothesis is a stand that, in Serbia and Montenegro, as well as in B&H, Albania and Macedonia, transition did not emerge from its initial critical phase of democratization. Fragile economy and civil society are obviously not suitable and sufficient frame for „committedness“ of political actors and stabilization of political scene, or for creation of firm constitutional limits for possible arbitrary extravagancies and decreasing movements within electoral, competitive democracy.

With all the differences, Balkan countries have in common a lack of continuous and long-term democratic transition. All of them are characterized by parallel existence „coexistence“ of pre-industrial, industrial and post-industrial structures and their social agents. In all of them, liberalization and privatization within stagnant economy produce ascending social inequalities. All of these countries have in common a resulting dominant sense of uncertainty and with the exception of Albanians, generally pessimistic relation towards (immediate) future. Finally, all of them share a goal and desire to find themselves within EU (Blue Bird, Inflexibility trap. 2004:13)

Nevertheless, the path towards European integrations demands developed strategy of transitional changes and collection of all diffused emancipating energies and potentials directed at its revival. Thereat, stabilization and consolidation of democracy is not possible without disappearance of „active and robust civil society“(Linc and Stepan, 1998). The exit from this magic circle represents only developed and operative strategy of reforms, supported by wide social and political partnership for democratic changes. Civil field and actors in this partnership have central, mobilizing, controlling and integrative role, but also

important initiatory function. Social movements; and not fragmented, incoherent nongovernmental scene- often ready to accept pseudo party arrangements and engagements; may be mediators of changes, bearers of dynamics and physiology of the society- an instrument for achievement of (desirable) future.

However, both potential of civil society and destiny of the reforms are connected to massive transformation of its subjects- their structure of conscience and mentality- and emanation of „adult and upright” citizens. Only the society of responsible and competent elites and active citizens, affiliated in voluntary associations, may send its authoritarian history to „dumps of history“(Marcs).

RAZVOJ NEVLADINIH ORGANIZACIJA U CRNOJ GORI

POJAM, ULOGA I ZNAČAJ NEVLADINIH ORGANIZACIJA

Što su to nevladine organizacije?

Postoje mnoge definicije pojma „nevladine organizacije“. Zajedničko im je da pod tim pojmom podrazumijevaju organizacije:

- neprofitnog karaktera;
- nastale dobrovoljnim udruživanjem;
- sa ciljem zaštite/promocije interesa svojih članova ili nekog javnog interesa, odnosno opšteg dobra;
- institucionalno odvojene od vlade ili lokalne vlasti;
- koje imaju sopstvenu unutrašnju strukturu;
- samostalne i nezavisne u kreiranju i definisanju ciljeva, planova i sprovođenju aktivnosti.

Crnogorski zakon o nevladinim organizacijama pod ovim pojmom podrazumijeva nevladina udruženja i nevladine fondacije.

U njemu se kaže: „Nevladino udruženje je neprofitna organizacija sa članstvom, koju osnivaju domaća i strana fizička i pravna lica, radi ostvarivanja pojedinačnih ili zajedničkih interesa ili radi ostvarivanja i afirmisanja javnog interesa“, a „nevladina fondacija je neprofitna organizacija bez članstva, koju osnivaju domaća i strana fizička i pravna lica, radi udruživanja sredstava i imovine u cilju ostvarivanja dobrotvorne i druge djelatnosti koja je od javnog interesa i značaja.“

Nevladine organizacije, po našem zakonu, nijesu političke organizacije, vjerske zajednice, sindikalne organizacije, sportske organizacije, poslovna udruženja niti organizacije i fondacije čiji je osnivač država.

Obično se koriste i termini kao što su: neprofitne organizacije, neprofitni sektor, „treći sektor“ (sektor koji u društvu postoji pored prvog sektora – države – i drugog sektora – privrede), građanske organizacije, građanske inicijative, organizacije oslobođene/izuzete od poreza, dobrovoljne organizacije (sektor), nezavisni sektor itd.

Naš prethodni zakon poznao je „udruženja građana“ i „društvene organizacije“.

Možemo kazati da su nevladine organizacije one organizacije koje se slobodno i legalno (u skladu sa pravnim sistemom koji poštuje najviše standarde ljudskih prava i sloboda) formiraju, autonomnom inicijativom građana, koje se organizuju i djeluju na programskoj platformi o unapređenju javnog dobra i koje su izvan uticaja i kontrole državnih i paradržavnih aparata vlasti.

Zadatak i uloga nevladinih organizacija je:

- (a) *da pomažu u humanizaciji života (dobrovoljačke usluge u sferi zdravstvene zaštite, kulture, socijalnog zbrinjavanja, pomoći izbjeglicama i sl.);*
- (b) *da čine društvo senzibilnijim za važne teme kao što su mir, zaštita životne sredine, prava žena i obespravljenih slojeva i sl.;*
- (c) *da budu zaštita (advokati) posebnih socijalnih grupa koje su ugrožene;*
- (d) *da razviju komunikaciju među izolovanim pojedincima u „usamljenoj gomili“ i osjećaj zajedništva;*
- (e) *da, otvarajući teme od značaja za cijelo društvo, na način neopterećen interesom osvajanja ili zadržavanja vlasti, budu stalni pokretač javnih debata o pitanjima „koja život znače“;*
- (f) *da budu uticajni medijum koji nije ni previše blizu ni previše daleko od institucionalizovanih centara političke moći i sl.*

Nevladinim organizacijama se u svijetu pridaje sve veći značaj. Gotovo da nema nekog društvenog problema u čije se rješavanje ne uključuju i nevladine organizacije. Istraživanja nevladinog sektora pokazuju da će sljedeća faza razvoja savremenih društava biti obilježena sve većim uključivanjem ovih organizacija u razne oblasti društvenog života. Ovaj rastući značaj uzrokovan je većim povjerenjem građana (javnog mnjenja) prema neformalnim strukturama nego prema tradicionalnim društvenim institucijama (škole, crkva, univerziteti, političke partije). Zbog toga se o nevladinim organizacijama govori i kao o „novim partnerima“ državnih institucija. Potrebu partnerstva između nevladinih organizacija i državnih institucija u upravljanju procesom društvenog razvoja priznaju i međunarodna tijela, kao što su Ujedinjene nacije i Evropska unija.

Značaj spontanog udruživanja građana oko rješavanja raznih privatnih grupnih i društvenih problema je i u tome što se stvara mreža odnosa koji su nezavisni od države, a koji čine civilno društvo. Na taj način se povećava učešće građana i njihova odgovornost za sebe i društvo u kojem žive.

Skoro da nema oblasti života i rada koja nije predmet interesovanja ljudi, pa time i nevladinih organizacija. One se bave kulturom i umjetnošću,

humanitarnim radom, kao i zdravljem, ljudskim pravima, pravima žena i djece, zaštitom životne sredine, mirom u svijetu itd.

Nevladine organizacije prikupljaju i distribuiraju humanitarnu pomoć, vode računa o invalidima, žrtvama rata, onima koji žive u siromaštvu, štite žene i djecu žrtve nasilja, bore se za bolji položaj žena u društvu, starih, hendikepiranih (invalida), šire ideje tolerancije, mira i nenasilja, zastupaju demokratiju i ljudska prava, bore se protiv rata, za mirno rješavanje problema, aktuelizovanje društvenih problema u javnosti itd.

Posebno značajna aktivnost je borba protiv korupcije, uticaj na donošenje političkih odluka na svim nivoima, uz vođenje različitih javnih kampanja, predlaganje zakona, nadgledanje i izvještavanje o radu državnih organa.

PRAVNI I PORESKI OKVIR

Zakon o nevladinim organizacijama, usvojen u julu 1999.godine, po mnogima je najliberalniji u regionu. Uz sve prigovore, on predstavlja dobru osnovu za nesmetanu registraciju i djelovanje nevladinih udruženja, nevladinih fondacija i stranih nevladinih organizacija na teritoriji RCG.

Za nevladne organizacije, zbog njihovog neprofitnog karaktera i koristi za opšte dobro, važe različita poreska oslobođenja i olakšice. Zakonom o porezu na dobit neoporeziva dobit nevladinih organizacija određena je u visini od 4.000 eura. Donacije pravnih i fizičkih lica za zdravstvene, kulturne, sportske i humanitarne svrhe i za zaštitu životne sredine priznaju se kao rashod najviše do 3 % ukupnog prihoda.⁴²

BROJEVI, RASPROSTRANJENOST, KLASIFIKACIJA

U Crnoj Gori je registrovano preko 3.300 nevladinih organizacija. Sve procjene govore da broj aktivnih nevladinih organizacija (imaju redovne aktivnosti, relativni kontinuitet finansiranja, članstvo/zapošljeni, odnosi s medijima itd.) ne prelazi broj od 300. U bazi podataka koju vodi CRNVO nalazi se preko hiljadu domaćih i više od šezdeset inostranih nevladinih organizacija.

Od ukupnog broja nevladinih organizacija predstavljenih u Direktorijumu, njih 26,97% nema realizovanih aktivnosti. Najveći broj nevladinih organizacija bavi se kulturom i umjetnošću (17,20%) i socio-humanitarnim problemima

⁴² Vidi i izvještaj CEDEM-a na www.cedem.cg.yu

(15,10%), a najmanje ih se bavi zakonodavstvom, zastupanjem i javnom politikom (0,87%) i problemima izbjeglica i raseljenih lica (1,31%).

Najviše nevladinih organizacija nalazi se u Podgorici (43,15%) i Nikšiću (9,33%), a najmanje u Šavniku (2) i Plužinama (1). Regionalno gledano, najveći broj nevladinih organizacija je u centralnom dijelu Crne Gore (59,62%), u južnom ih ima 22,89%, a u sjevernom 17,49%.

Od ukupnog broja, 25,22% nevladinih organizacija ostvaruje članstvo u domaćim i međunarodnim asocijacijama (mreže, savezi, koalicije); 27,26% nevladinih organizacija realizuje neki vid izdavačke djelatnosti; 50,29% nevladinih organizacija koristi elektronsku poštu (e-mail), a web-site posjeduje 10,35% organizacija. Modernim informacionim tehnologijama najviše se služe nevladine organizacije koje se bave širenjem kulture mira i nenasilja (81,82%), a najmanje one koje se bave socio-humanitarnim problemima (21,36%).

Brojnost nevladinih organizacija je, između ostalog, logična posljedica ranijeg društvenog sistema, nenaklonjenog slobodnom udruživanju, liberalnog pravnog okvira za osnivanje nevladinih organizacija, nagomilanih problema u različitim oblastima, gubitka povjerenja u političke elite. Sličan trend bilježe sve zemlje bivšeg istočnog bloka (npr. u Estoniji, sa populacijom od oko 1,4 miliona, registrovano je preko 14.000 nevladinih organizacija).

MEĐUSEKTORSKA SARADNJA

Država (javni sektor), profitni-privredni sektor i neprofitni nevladin sektor imaju komplementarne uloge u društvu. Svaki od ovih sektora na svoj način doprinosi društvenom razvoju. Njihova međusobna saradnja je prirodna i potrebna. Nvladine organizacije i građani uopšte treba da budu informisani, konsultovani i/ili pozvani da učestvuju u radu na formulisanju javne politike na centralnom i/ili lokalnom nivou. Različiti pravni propisi, najčešće zakoni, predmet su interesovanja nevladinih organizacija. Nvladin sektor u Crnoj Gori pripremio je ili učestvovao u pripremi sljedećih zakona: Zakon o restituciji, Zakon o javnim nabavkama, zakon o slobodnom pristupu informacijama, Zakon o igrama na sreću, Zakon o finansiranju političkih partija, Zakon o političkim partijama, Zakon o konfliktu interesa, Zakon o centralnom biračkom spisku, Zakon o organskoj proizvodnji, Zakon o zaštiti svjedoka, Zakon o bezbjednosti u saobraćaju i dr. Osim saradnje, informisanja i sličnih zajedničkih aktivnosti, mudra država, koja shvata da zdravo društvo počiva na balansu kontrolisane i podijeljene vlasti, slobodnog tržišta i neprofitnog sektora, odnosno civilnog društva, poklanja pažnju finansijskoj podršci nevladinim organizacijama.

Zakonom o nevladinim organizacijama država je preuzela obavezu finansijske podrške nevladinim organizacijama. U 2000/2001. godini ova je podrška

realizovana putem javnih konkursa Vlade RCG, preko kojih su distribuirana sredstva od 620/700.000 DEM.

Nakon odluke Ustavnog suda RCG da je neustavna odredba Zakona o NVO kojom je Vladi RCG dato pravo definisanja kriterijuma, načina i postupka raspodjele državne pomoći nevladinim organizacijama, Izmjenama i dopunama Zakona je utvrđeno da o državnoj podršci nevladinim organizacijama odlučuje Komisija Skupštine RCG za raspodjelu sredstava nevladinim organizacijama.

Ova komisija je krajem 2002. godine donijela prvu takvu odluku, a krajem 2003. drugi put je odlučivala o sredstvima za NVO opredijeljenim Budžetom RCG. Nažalost, Komisija je sastavljena isključivo od predstavnika političkih partija, odlučuje u nepotpunom sastavu, a povodom objavljene odluke pretrpjela je oštre javne kritike.⁴³

Važan mehanizam saradnje države i nevladinih organizacija jeste i prenošenje određenih javnih ovlašćenja na nevladine organizacije (npr. upravljanje dijelom prirodnih resursa, pružanje nekih usluga i sl.). Ovaj mehanizam kod nas nije dovoljno razvijen.

Centar za razvoj nevladinih organizacija je u avgustu 2001. godine predložio Vladi, Skupštini i lokalnim samoupravama usvajanje dokumenta pod nazivom „Deklaracija o principima i prioritetima saradnje države i nevladinih organizacija“. Ovaj dokument je pripremljen po ugledu na slične dokumente usvojene u Engleskoj, Škotskoj, Kanadi, Hrvatskoj, Estoniji i drugim državama, uz uvažavanje realne potrebe saradnje u Crnoj Gori.

Dokument sadrži prijedlog zajedničkih vrijednosti, principa saradnje, obaveza obje strane kao i prioritetnih zadataka.

Vlada i Skupština Crne Gore do danas nijesu usvojili ovaj ili sličan dokument.

Lokalne samouprave (skupštine opština) u Pljevljima i Nikšiću usvojile su Dokument o saradnji lokalne samouprave i nevladinih organizacija, u martu i maju 2003. godine.

SO Podgorica je usvojila Odluku o polaznim osnovama za saradnju sa nevladinim organizacijama i o načinu finansiranja nevladinih organizacija i, u skladu sa rezultatima javnog konkursa, raspodijelila dio godišnjih sredstava⁴⁴ namijenjenih projektima nevladinih organizacija.

Nevladina organizacija Grupa za promjene, u saradnji sa CRNVO, Udruženjem „Program slobodnog pristupa informacijama“ i Centrom za tranziciju, u 2003. godini aktuelizovala je pitanje definisanja okvira saradnje Vlade i nevladinih organizacija, a Vlada je formirala radnu grupu za pripremu platforme za pregovore Vlade i nevladinih organizacija o dokumentu o saradnji.

⁴³ O radu Komisije više na www.skupstina.cg.yu/aktivnosti.

⁴⁴ Budžetom je predviđena suma od 120.000 EUR

FINANSIRANJE NEVLADINIH ORGANIZACIJA

Nevladine organizacije trebaju određena sredstva za realizaciju svojih aktivnosti. Najveći broj ideja i projekata ne može se realizovati bez novca.

Najčešće je riječ o donacijama pojedinaca, privatnih preduzeća, domaćih i inostranih fondacija, koje u radu nevladinih organizacija prepoznaju interese razvoja društva.

Nevladine organizacije mogu do sredstava doći i samostalnim aktivnostima koje donose prihod, npr. prodajom sopstvenih usluga, proizvoda i slično. Taj prihod, naravno, mora biti upotrijebljen za ostvarenje definisanih ciljeva organizacije.

Izvorima, tehnikama i vještinama prikupljanja sredstava (fund-raising) pridaje se velika pažnja u programima jačanja kapaciteta NVO.

Po našem zakonu: „Nevladina organizacija stiče imovinu od članarine, dobrovoljnih priloga, poklona, finansijskih subvencija, ostavnine, kamata na uloge, dividendi, zakupnine i na drugi zakonom dozvoljen način.“

Nevladine organizacije u Crnoj Gori i dalje pretežno počivaju na inostranim izvorima finansiranja. Razlozi leže u nerazvijenosti ekonomije, nedostatku kulture donatorstva kod građana i privrednih preduzeća, nestimulativnom poreskom okviru za donacije nevladinim organizacijama i nerazvijenim samodohodovnim programima nevladinih organizacija. Stimulisanjem donacija privrednih subjekata, kao i razvojem posebnih nezavisnih domaćih fondacija i određenih komercijalnih aktivnosti neprofitnih organizacija, nevladne organizacije bi ostvarile svoju finansijsku, a time i ukupnu nezavisnost.

Skupština RCG je u julu 2004. godine usvojila novi Zakon o igrama na sreću, koji propisuje da naknade od igara na sreću, utvrđene ovim zakonom, pripadaju budžetu Republike.

Šezdeset procenata ovih sredstava koristiće se za finansiranje planova i programa organizacija koje se bave socijalnom zaštitom i humanitarnom djelatnošću; problemima i zadovoljavanjem potreba lica s invaliditetom; doprinose razvoju sporta; bave se kulturom i tehničkom kulturom; vaninstitucionalnim obrazovanjem i vaspitanjem djece i omladine; doprinose borbi protiv droge i svih oblika zavisnosti. Bliže kriterijume za utvrđivanje korisnika i način raspodjele ovih prihoda utvrdiće Vlada podzakonskim aktom.

Nevladine organizacije moraju pronaći samostalne izvore prihoda kroz razvoj samodohodovnih projekata i programa (prodaja proizvoda i usluga na tržištu itd.), ali im i država mora obezbijediti značajna sredstva, posebno u oblastima koje ne nose konflikt interesa između Vlade i NVO, već zahtijevaju saradnju. Ovo se naročito odnosi na socijalne programe i usluge (obrazovanje, zdravlje, socijalno staranje, hendikepirani), kao i na kulturu, edukaciju o zaštiti životne sredine itd.

PERSPEKTIVE RAZVOJA

Proteklo je više od pet godina od usvajanja Zakona o nevladinim organizacijama i nešto više otkako je, 21.septembra, osnovan i registrovan Centar za razvoj nevladinih organizacija.

Za ovo vrijeme urađeno je mnogo. Nevladine organizacije su dobile mogućnost stalnog pristupa adekvatnim informacijama o drugim NVO, medijima, inostranim organizacijama, donatorima. Građanima je omogućeno da dobiju relevantne podatke o radu nevladinih organizacija. Godišnja izdanja direktorijuma i profila donatora unijela su i više javnosti u rad svih. Regionalni pristup u izgradnji nevladinih organizacija obezbijedio je dostupnost usluga gotovo svima kojima je pomoć potrebna. Realizovano je više programa jačanja kapaciteta nevladinih organizacija, koji su postigli značajne uspjehe i osposobili veliki broj zapošljenih i volontera u nevladinim organizacijama da prikupljaju sredstva iz različitih izvora, pripremaju kvalitetne prijedloge projekata, uvode nov kvalitet u upravljanje organizacijom, efikasnije realizuju projekte, procjenjuju rezultate svojih projekata, programa i samih organizacija. Izdavačka djelatnost je obuhvatila najznačajnije i najaktuelnije teme za razvoj NVO.

Zakoni o lokalnoj samoupravi, Zakon o državnoj upravi i čitav niz drugih zakona i pravnih propisa prepoznaju nevladine organizacije kao aktivne subjekte različitih procesa. U više gradova usvojeni su dokumenti o saradnji nevladinih organizacija i lokalne samouprave, a nekoliko opština preuzelo je obavezu javnog finansiranja projekata NVO.

Uz sve svoje mane i nedostatke, nevladine organizacije su pokazale da predstavljaju sektor inicijative, energije, znanja i predanosti.

Pokrenule su pitanja ravnopravnosti polova, zaštite životne sredine, ljudskih i manjinskih prava, otvorene i odgovorne vlasti, ukazale na marginalizovane grupe u društvu, otvorile mogućnosti alternativnog, neformalnog obrazovanja, dale bogat doprinos kvalitetu javne politike na različitim nivoima, pripremile modele zakona o finansiranju političkih partija, o političkim partijama, centralnom biračkom spisku, slobodnom pristupu informacijama, konfliktu interesa, javnim nabavkama, bezbjednosti u saobraćaju, zaštiti potrošača i druge.

Ipak, najveći broj ovih prijedloga zakona još uvijek je u fiokama, a gotovo nijedan usvojeni pravni propis nije u potpunosti saglasan prijedlozima nevladinih organizacija.

Iako je danas registrovano preko tri hiljade i tri stotine nevladinih organizacija, a samo u prvih osam mjeseci ove godine tri stotine i osamdeset četiri organizacije (prosječno četrdeset i osam mjesečno), očigledno je da sektor i dalje počiva na manje od stotinu organizacija osnovanih u njegovoj prvoj fazi razvoja.

Čini se da je još mnogo prostora za rad, naročito u oblasti zaštite životne sredine, pitanjima prava Roma (naročito u Podgorici), borbi protiv narkomanije,

studentskim pravima, pravima potrošača, zaštiti zdravlja, inicijativama u oblasti javne politike posebno na lokalnom nivou, antikorupciji itd.

Mediji, iako izrasli na (od donatorske zajednice podržanim) zajedničkim ciljevima promocije demokratije, vladavine prava i ljudskih prava, pokazuju znatno slabiji senzibilitet za probleme i potrebe nevladinih organizacija nego što bi bilo za očekivati. Razlika između profitnog medijskog i neprofitnog nevladinog sektora nepotrebno je duboka i za veliki broj, posebno manjih, lokalnih organizacija, bolna.

Agenda nevladinih organizacija je još uvijek agenda donatora. Sektor koji dominantno počiva na inostranim donacijama programski je zavisao od donatora i njihovih prioriteta. Primjera je mnogo, očiglednih i obeshrabrujućih.

Zato se pred onima koji rade na razvoju nevladinih organizacija postavljaju pitanja obezbjeđenja uslova za finansijsku održivost najkvalitetnijeg dijela sektora. To znači da održivu budućnost neće dočekati svi. Dočekaće je mali broj organizacija koje se budu na vrijeme usmjerile na stvarne potrebe lokalne sredine u kojoj djeluju, svoj rad fokusirale na jasan i precizan krug pitanja i korisnika, a izvore finansiranja našle u trouglu koji čine građani, privreda i lokalna samouprava. Organizacije koje kao prioritet usvoje stalno učenje i izgradnju ljudskih kapaciteta, kao preduslov efikasnog rada i ostvarenja postavljenih ciljeva, imaju dobre šanse da opstanu na tržištu potreba, ideja i projekata.

Za organizacije koje počivaju na članstvu kao prioritet se postavlja pitanje širenja članstva, demokratske organizacije, integracije manjih struktura u šire organizacione cjeline, a za organizacije koje pružaju usluge – izgradnja konkurentnih pristupa, cijena i kvaliteta u odnosu na usluge koje pružaju drugi sektori.

Saradnja među nevladinim organizacijama nije ni česta ni ohrabrujuća, u situaciji kada veliki broj nevladinih organizacija, u pokušaju da pronađe svoje mjesto na NVO sceni, realizuje projekte koji nemaju vezu sa definisanom misijom (ukoliko je uopšte imaju zapisanu) ili olako pristaje na ulogu privremenih implementatora projekata inostranih donatora, koji najčešće nemaju dodirnih tačaka sa njihovim prethodnim aktivnostima. Saradnja je, nažalost, najprisutnija u onim programima koji je propisuju kao preduslov finansiranja.

Za budućnost nevladinih organizacija od presudnog su značaja izgradnja domaćih izvora finansiranja, značajna redukcija poreza i doprinosa na dohodak zapošljenih, razvoj korporativne filantropije, izgradnja kodeksa i standarda rada, izgradnja jasnih procedura saradnje sa javnim institucijama na svim nivoima, povećanje javnosti rada i legitimnosti građanskog organizovanja.

Posebno je važno uspostavljanje balansa između broja i sadržaja aktivnosti na nacionalnom i lokalnom nivou, gradskom, prigradskom i seoskom, te sve veća i dublja lokalizacija i specijalizacija nevladinih organizacija.

DEVELOPMENT OF NONGOVERNMENTAL ORGANISATIONS IN MONTENEGRO

Stevo MUK

Mutual for all non-governmental organizations is that they are non-profit by their character, they are a product of free will association, with the goal to protect/promote interests of its members or some public interest, that represents common good, they are institutionally separated from the government or local authorities, they have their own internal structure and they are independent in creating and defining the goals, plans and implementation of activities.

Non-governmental organizations in world are having growing importance and there is almost no social problem in whose solving these organisations are not included.

The task and role of non-governmental organisations is to assist in humanization of life; to make the society more sensible towards important issues such as peace, protection of living environment, rights of women and underprivileged groups and similar; to protect specially endangered social groups; to develop communication between isolated individuals and create the sense of togetherness; to open topics that are significant for whole society, in the manner which is not burdened by the interest of gaining or keeping the power, to be a constant initiator of public debates regarding important issues.

Montenegrin Law on non-governmental organisations, adopted in July of 1999, represents relatively adequate frame for establishment, registration and functioning of non-governmental organisations (associations and foundations).

In Montenegro, more than 3300 nongovernmental organisations is registered, but the number of active non-governmental organisations is not bigger than 300.

Non-governmental organisations have, with all their shortcomings, proven to represent a sector of initiative, energy, knowledge and devotion. They have raised the issues of gender equality, protection of living environment, human and minority rights, open and responsible authorities, pointed out to marginalized groups in the society, opened possibility of alternative, informal education,

gave immense contribution to the quality of public policy on different levels, prepared many models of laws and other legal provisions.

For further development of non-governmental organisations in Montenegro we need well taught exit strategy of foreign donors, intense development of domestic financial sources, legal and tax regulations as well as further development of internal resources and credibility, cooperation with public and commercial sector.

DIJALOG U NEDOSTATKU DOKAZA (Prilog medijskoj kulturi)

*Dva čovjeka koji umiju da razgovaraju mogu sebe
neizmjereno da obogate i razviju. Ono što izlazi iz
mene ne iznenađuje me toliko koliko ono što
primam od drugoga.*
Horhe Luis Borhes

1. Šta se dogodilo s medijima u našoj državi? Da li je u njima došlo do slobodnog i kritičkog dijaloga? Takav dijalog se u ovdašnjim medijima nije nikada ostvario. Nikada. U njima je došlo do viška pragmatsko-političkog i propagandnog posredovanja, na štetu životne neposrednosti i istine o stvarnosti. Bila je za to paradigmatična državna televizija – džin čiji se mozak nalazio na mjestu političkog odlučivanja, izvan sebe, pretvoren u instrument ogoljene propagande. U periodu autokratske vladavine izvršena je rigorozna *selekcija* medijskih sadržaja. Uspostavljeni su *limiti dozvoljenog i nedozvoljenog*. Mediji su po nagovoru političkih elita favorizovali poželjnu sliku stvarnosti. Štaviše, oni su proizvodili sliku o stvarnosti koja nije ni postojala. Tako se, kako bi Đuro Šušnjić rekao, *razumijevanje stvarnosti* potiskivalo u korist *vladanja stvarnošću*. Udvorički mediji i autokratska vladavina ustanovljavali su ogoljene mehanizme dramatične prinude i političke kontrole. Državni mediji su svakodnevno objavljivali interes vladajuće političke elite kao interes društva, a standardi informisanja i slobodna javna debata nestali su iz javnog života. U takvom represivnom i zatvorenom sistemu informisanja nije ni bilo moguće uspostavljati slobodno i kritičko javno mnjenje. Umjesto slobodnog i kreativnog istraživanja javne sfere i društvenog košmara, u medijima je zavládala jednoznačnost i isključivost pragmatskog i interesnog mišljenja. Temeljne kategorije kulture – sloboda i komunikacija – bile su degradirane. Ove kategorije su i dalje u sjenci političkog pragmatizma.

Istraživanja pokazuju da nema ni slobodnog društva, ni individualne slobode bez slobodnih medija. Stanje u medijima odslikava stanje u društvu, a

njihova je uloga u kreiranju javnog mnjenja značajna i znatna. Upravo bi se u medijima mogla utemeljiti ideja pluralizma. Preko njih bi se građaninu mogla pružiti prilika da se opredjeljuje, da bira. Koncept demokratije i otvorenog društva suštinski je povezan s medijima – to je jedan od načina da građani slobodno učestvuju u političkom životu. Politička sloboda zapravo i počinje tamo gdje pojedinac sebe osjeća saodgovornim za politiku svoje zajednice. To je ona situacija o kojoj Karl Jaspers razmišlja kad postavlja pitanje krivice i pročišćenja. Tamo gdje sloboda i istina nijesu prisutne, kao zavisne veličine, nema ništa ni od slobodnih medija, ni od demokratije. A bez slobodnih medija nema slobodnog i kritičkog javnog mnjenja.

Nadnesena nad svijetom kao nad šarenim ćilimom vizuelnog, opčinjena sopstvenim svjetlucanjem, televizija i ne sluti da se pretvorila u *dražesnog ubicu*. Naviknuta na duh površnog življenja, vična umrtvljivanju životnih okolnosti i obožavanju, kao obogotvorenju, televizija, u stvari, odbija da stvarnost vidi onakvom kakva jeste. Posredstvom televizije, koja je filtrirana i očišćena od mnogostrukosti sadržine svakidašnjeg života, gledalac je odlijepljen od tla, od zbilje – on se našao u prostorima iracionalnog, u *tvrdavi koja leti*, kako je ovu čarobnu kutiju bliže odredio Božidar Kalezić. *Andre Šamson* pokazuje kako je kulturna vrijednost zamijenjena spektakularnim *atrakcijama*, a *Žan Kaznev* obrazlaže kako čovjek *transcendira* sopstvenu realnost u spektakularnu nadrealnost. Gledalac će i sadržaj informacije doživjeti isključivo posredstvom magnetizma prenosioca – zbog toga što je spreman da se poistovjeti s onim što je vidljivo, što je spolja. Tu je već uočljiva povezanost između *vrste slike* koja stiže iz spoljne realnosti i njenog ponavljanja u totalitetu unutrašnjeg, na tlu ljudske psihologije. Homologija koja se uspostavlja između posmatrača i posmatranog gotovo je bez pukotina. Zato „slika izgleda spolja, a u stvari je u meni, posmatraču“. *Žan Blo* piše: „Nijedan opažaj nije bezazlen. Uvijek se između onog što vidim i onog što bih mogao vidjeti ubaci izobličavajuće staklo kulture kojoj pripadam, udvojeno čudno obojenim staklom moje želje.„ Zato su sadržina, percepcija i akcija povezane, u *koegzistenciji*. Uz interakciju svjesnog i nesvjesnog, spoljašnjeg i unutrašnjeg iskustva – prostor istraživanja se može do kraja zamutiti.

U ogledu „Kockice za jednu teoriju medija“ *Hans Magnus Encensberger* dokazuje da u korišćenju medija nije moguće izbjeći manipulaciju. On naglašava da su novi mediji „usmjereni na akciju, ne na kontemplaciju, trenutni su, a ne tradicionalni“. Dolazi i do sljedećeg zaključka: „Novi mediji teže da ukinu sve povlastice u obrazovanju, a time i monopol na kulturu, koji ostvaruje građanska inteligencija. Tu leži jedan od razloga što tobožnja elita gaji negativan odnos prema industriji svijesti. A što se tiče duha koji ona nastoji da odbrani od ,obezličenja‘ i ,omasovljenja‘ - što brže dignu ruke od njega, to bolje.“ O ovome

bi valjalo razmisliti i zbog opservacija *Gintera Grasa* o tome da se stvarnost savremenog društva kroji po mjeri medija. Ako nije po njihovoj mjeri, stvarnost *laže*. *Edgar Moren* lavinu informacija prepoznaje kao pseudoinformacije. Tako su dovedene u pitanje temeljne kategorije kulture – sloboda i komunikacija (mediji). Uloga medija u pacifikovanju konflikata u anomičnom društvu, kakvo je naša politička zajednica, gotovo da ne može ničim biti nadomještena, pa je neophodno proniknuti u njihov udio u formiranju slobodne i kompetentne javnosti, javnosti koja bi snažno uticala na mobilisanje svih individualnih i društvenih potencijala u ostvarivanju društvenih i kulturnih promjena. Zato dijalog na medijima dobija izuzetan značaj u oživljavanju čitave javne sfere, a posebno u profilisanju političke kulture i političke komunikacije. Ako bi se duh tolerancije udomio u masovnim medijima, najvjerojatnije bi ubrzo postao sastavni dio pravila ponašanja u svakodnevici političkog života.

2. Šta je dijalog? Dijalog je geometrija govora. Duša i podstrekač mišljenja. Ono što se u našim prilikama javlja kao dijalog najčešće ima formu neopozivih i isključivih sudova. I zato što smo navikli da ga smatramo borbom u areni, iz koje neko mora izaći poražen, naša svijest o dijalogu robuje predubjeđenjima koja nas tjeraju da vjerujemo kako postoje *objektivni* kriterijumi za ocjenu stvarnosti i racionalna mogućnost za rasuđivanje o istini i neistini. Problem nikako nije samo u tome što *aksiologija* ne pruža pouzdana mjerila za ocjenu vrijednosti, već i u zabludi da i dijalog može biti *do kraja* objektivna, konačna i *nepogrešiva*. Mentalitet isključivosti i neprevladani dogmatizam onemogućavali su da se dijalog shvati kao uslov slobodnog nadmetanja u mišljenju. Stoga, ako se vodi van postojeane argumentacije, dijalog nema izgleda na uspjeh. Nema zapravo ni razloga da se *vodi*. U dogmatskoj i neslobodnoj egzistenciji dijalog se okamenjuje

Ko ne može voditi dijalog? Dogmatičar. Dosljednost dogmatičara, apsurdna i iracionalna, nastala na samoj osnovi njegove nesigurnosti i težnje da se veže za nešto postojano iznad sebe, pripada onoj vrsti apsolutne dosljednosti za koju se smatra da je identična *praktičnom fanatizmu*. Dogmatičar nije spreman da svoju unaprijed uspostavljenu predstavu o svijetu temeljnije ispita i dovede u pitanje; nije sposoban da se suoči sa sumnjom. Dogmatičara bi zato trebalo prepoznati kao sijamskog blizanca svoje rigidne karakterne i mentalne strukture. Za njega dogmatski princip postaje najveći zakon, jedina objektivnost, mjera svih stvari, smisao egzistencije. On je u svojim očima pravovjeran, nepogrešiv i čist, a svi drugi, koji nijesu kao on, dostojni su njegovog prezrenja i mržnje. Prije nego što i pokuša da sasluša drugog, spreman je da ga odbaci. Samim tim što nije spreman da svoju unaprijed uspostavljenu predstavu o svijetu i vrijednostima temeljnije ispita i dovede u sumnju, on je za dijalog izgubljen. Dogmatizam i pragmatizam stupaju u saučesništvo i tvore krug nasilja. Zbog potrebe za

izvjesnošću, pragmatizam je opustošio načelo upitnosti, a politički aktivitet pretvorio u poništavanje individualne razlike. U manihejskim podjelama na istomišljenike i neistomišljenike, sagovornici u dijalogu doživljavaju se kao neprijatelji. Monolitnost u mišljenju i težnja ka neporecivoj saglasnosti dovode do dogmatske negacije drugačijeg mišljenja. Tu nema mjesta za bilo kakav dijalog. Stoga je jasno zašto oni koji stupaju u dijalog moraju biti ravnopravni, i to ne samo dok dijalog traje nego i dok traju posljedice dijaloga.

Dijalog može da strada i u beskonfliktnoj i u konfliktnoj stvarnosti. Takozvani beskonfliktni način života jedan je od tipičnih oblika pasivne egzistencije. Potpuna *saglasnost*, kao i apsolutni *red*, protive se prirodi kreativnog individualiteta. Tamo gdje nema sukobljavanja mišljenja, gdje nema traženja načina za cjelovitije ljudsko sporazumijevanje, nema ni izgleda da se preoblikuje ono što je u društvenom životu postalo statično i konzervativno. Tu dijalog teško može naći svoje uporište. Nekritičko identifikovanje *s postojećim* vrijednostima i vladajućim uzorima čin je pasivnosti, koji žrtvuje raznovrsnost čovjekovog samopotvrđivanja i priraštaj kreativne moći. Konformizam je zaštitni znak poraženog individualiteta. On je lice neslobode, a prati ga nizak stepen kreativnosti. Beskonfliktnost poništava snage protivljenja i individualnog osjećanja svijeta. Ona osporava prisustvo dijaloga kao aktivne svijesti i kao unutrašnje readaptacije prekoračenja. A konflikt koji se javlja kao militantna isključivost, i kao ideja *gotovog i jedino mogućnog* rješenja, često postaje nesavladiva teškoća u dijaloškoj komunikaciji. Izgleda da je najsporniji upravo onaj konflikt koji teži *beskonfliktnosti*. Nije na boljem putu ni konflikt koji destruktivno negira *sve što postoji*, poriče *sve* bez ostatka, a ne daje *anticipativno kuda*, alternativu. Osmišljen dijalog može prihvatiti samo *konstruktivno negiranje*, koje uspostavlja puteve i načine ostvarivanja alternative. Ako se konflikt pojavljuje isključivo kao oblik suprotstavljanja, kao uludo rasuta energija, lišena *umne ludosti*, kad opstaje bez orijentacije, jer se ne zna šta se sukobom hoće i šta se može, kad ga prati nasilje i kaos, on se pretvara u ispraznu demagošku simulaciju. S druge strane, život bez konflikta mrtvi je privid, ravnodušje i defetizam. Bez sukoba, bez otpora snagama dominacije, nove bi vrijednosti ostale blokirane i nedjelotvorne. I baš zato što je sukob jedan od izazivača promjena i uspona vrijednosti, neophodno je osporavati *stare paradigme*. U njima se previđa čak i to da bi bez konflikta istorija progresa bila više nego siromašna, gotovo opskurna. U staroj, prevashodno ideološkoj, paradigmi sukob se pojavljivao kao remetilački faktor, kao smetnja koja se mora pošto-poto otkloniti. U našoj političkoj zajednici, gotovo pola vijeka, *ideja o uznemirivanju javnosti* igrala je značajnu ulogu u uklanjanju nepoćudnog mišljenja. Bila je to izmišljotina autokratske vlasti, iza koje se skrivala politička uzurpacija u kojoj je javnost navodno uznemiravalo sve što nije bilo po mjeri nosilaca političke vlasti. Ono

što se govorilo, a nije bilo po volji vladajuće elite, *uznemirivalo* je javnost. Razlike u mišljenju ocjenjivane su kao *subverzivna djelatnost*. Ideologija *čuvarstva* i *pravovjerstva*, nastala u strahu od neistomišljeništva, uvježbavana je u ideološkim stražarnicama. Politička propaganda učutkivala je bilo kakvu razliku u mišljenju, a svako *otpadništvo* od poretka bilo je osuđeno na represiju, na kaznu bez milosti. Javnost kojoj su se mogle priređivati takve besmislice bila je ne samo neslobodna no i nepunoljetna.

Danas, kad je doveden u pitanje totalitarizam vladajuće politokratije, neophodno je uspostaviti *novu paradigmu* u odnosu na konflikt. U komunikaciji, u dijalogu, sukob je nepotrebno nasilno prekidati, gušiti ili odlagati. Neophodno se s njim nositi i prevladati ga. Bilo bi krajnje nepoželjno da se u dijalogu uspostavlja odnos dominacije i podređivanja. Odnos ravnopravnosti i uzajamnosti vodio bi *detantu* sukoba. Po *novoj paradigmi*, u dijalogu se ne bi uspostavljao odnos subjekta prema objektu, nego odnos subjekta prema subjektu. To znači – pokazati razumijevanje za drugost i različitost, napustiti stil optužbi, odreći se neargumentovanog prebacivanja odgovornosti na drugu stranu i zaboraviti na upotrebu sankcija u ime institucionalne ili političke moći. Dugo, beznačajno i neumno putovanje ka mistifikovanoj prošlosti trebalo bi preusmjeriti prema neizbježnoj realnosti u sadašnjosti. I prema dolazećoj budućnosti. Komunikacija s prošlošću – u ideološkoj izvedbi, u kojoj se prošlost falsifikuje, obogotvoruje ili mumificira – udaljava davnašnji svijet od svoje izvornosti i autentičnosti. Sposobnost smislenog identifikovanja prošlosti ne stiže se u jednoj generaciji, ona je utemeljena i u dubinama iskona, i u istorijskom kontinuitetu, i u društvenim navikama. Ona je izraz shvatanja i čovjeka i istorije, dio aktivne svijesti o svom identitetu. Međutim, najgore je kada se prošlost prezentira u ideološkim klišeima, koji nijesu oslobođeni netrpeljivosti, ksenofobije, predrasuda i mistifikacija. Na taj način, interpretacija prošlosti ostaje bez kritičkog stava i diskurzivnog tumačenja. Tada se prekida racionalna i istinska veza s njom, jer se razdvaja predmet od svijesti, kako se to obično kaže. A govoriti o prošlosti bez saznanja o sadašnjosti i bez vizije budućnosti – nema smisla. Konačno, samo ona prošlost koja je prisutna u sadašnjosti može i da se oživljava. U stvari, može da se oživljava samo ono što je živo u čovjeku i vremenu sadašnjem. To je već način da se prepozna energija koja će osvajati političku slobodu i nagovještavati vizije promjene. Zato je imalo smisla pokazati kako se, uz tolerantan govor, od konflikta stiže do adekvatne komunikacije, do dijaloga, u kome niko nema monopolski položaj i poziciju apriorne prednosti.

Kultura dijaloga ne zahtijeva samo kulturu sagovornika, već pretpostavlja i demokratsku svijest, razvijenu i emancipovanu sredinu i, konačno, naviku da se provjeri sve relevantno, sve što se naslućuje. Ostvaren drugačijim sredstvima, dijalog je u nas najčešće ostajao bespomoćan jer, u stvari, nije imao druge

ambicije sem da bude paralelni monolog, da monologizira. U dijalogu je, pored neprekidne strasti traženja i *upitnosti*, neophodna kreativna gipkost, imaginarni podsticaji i sposobnost raspoznavanja suštine. Kada se dijalogom želi suprotstaviti prevaziđenim mentalitetima, konzervativnoj stvarnosti i inerciji norme, onda i svi koji učestvuju u dijalogu moraju odbaciti svoje *zmijske košuljice*, jer s njima teško mogu napustiti svoje taštine i svoje oholosti. Bez samokritičnosti, bez naklonosti prema istini, bez tolerancije prema različitosti mišljenja – nemoguće je *putovanje* do sebe i do drugoga. Nemoguć je dijalog, kao *prostor* čovjekovog kritičkog prepoznavanja i kreativnog vrednovanja, tamo gdje gospodari govor mržnje i gdje se na sabesjednika nasrće kao na *figuru* neprijatelja.

Odsustvo dijaloga najdrastičnije se ispoljava u društvima ekstremne krize. To su društvene zajednice u kojima vlada bezakonje, nasilje i kaos. U takvim društvima javno govore samo oni za koje se unaprijed zna šta će reći. *Voditi dijalog* s prednošću monopolističke pozicije, znači staviti institucionalni zaštitni znak grupe kojoj se pripada i onemogućiti dijalošku komunikaciju. Zato više smisla ima *voditi dijalog* ako je sagovornik uvjeren u opravdanost izražavanja i *neprihvatljive* i *lude* ideje, nego ako zastupa ideju u koju ne vjeruje. Dijalog ne može uspješno voditi onaj ko svoje koncepcije smatra jedino vrijednim i nepogrešivim. Autentičan dijalog može voditi samo autentična ličnost, slobodan i kreativan čovjek. Zato bi u dijalogu trebalo da se sretnu dva subjekta, dva slobodna čovjeka. Dijalog najviše čini kada postane vid raskrinkavanja vlastitih i tuđih predrasuda, kad razobličava ideološke fascinacije, kad rastvara i preobražava zaslijepljenosti dogmatizma. On neće biti uspješan ako ga ne prati aktivan kritički stav i snaga djelatne sumnje. I nema ništa od njegove neočekivane dramatičnosti ako ga ne vodi umna strast i želja za uzajamnošću.

Kad se sagovornik hoće pretvoriti u *neprijateljski* objekt – dijalog je poništen. Gdje se ne ostvaruje razvoj ideja i njihova konfrontacija, već sukob neistomišljenika, gdje se grubo *faulira* sabesjednik i previđaju njegove ideje, dijalog se obično pretvara u polemičku isključivost. Dijalog ne ide uz laž, okrutnost i ogovaranje. Ogovarač je zarobljen demonskom strašću obezvređivanja. Dijalog ne ide ni sa laskanjem jer je ono *filozofija* prilagođavanja inferiornih. *Fransoa Larošfuko* bilježi: „Samoljublje je najveći laskavac.“ Krajnosti kukavičluka, opreznosti i taktiziranja ne prati ni mudrost ni kreativnost. Neumjereno zadovoljstvo i mizantropija sputavaju dijalog. „Samozadovoljstvo je uvijek praćeno glupošću“, zapisao je *Andre Žid*. Teško je odrediti da li dijalog više onemogućava ravnodušnost, mrzovolja i strah od pogreške, ili nesposobnost mijenjanja i dogmatizam. Dovoljno je prisustvo samo jednog od ovih čovjekovih pasivnih svojstava, pa da se dijalog ugasi.

Za dijalog – ako do njega dođe – veliko je opterećenje nesposobnost da se sagovornik sasluša, nespremnost da se čuje *do kraja*. Oдавно je zapaženo da

najgore čuju oni koji ne žele da čuju. Dijalog remete tvrdokornost predrasuda i odomaćenost monologa. A monolog je represija u odnosu na mišljenje, redukcija razigranosti mišljenja, u njemu se unaprijed određuje ishod razgovora, jer mu je strana uzajamnost traganja i neizvjesnost kraja. Monologist *nagovara* i blokira mogućnosti neočekivanih ishoda u saznavanju, kao i mentalnih preobražaja. On, u stvari, neće da pristane na uzajamnost susreta. Zato je izgubljen za kreativnu igru i za duhovno podsticanje. Sklon poništavanju razlika, najbliže su mu prepirka i gloženje. Dio njegovih navika ispoljava se u stalnom upadanju u riječ sabesjedniku, koji to i nije ako je tako tretiran i maltretiran. Zapravo, monologist i ne pristaje na sabesjednika jer je sam sebi sabesjednik. On hoće da pokaže nadmoć individualnog rezonovanja – u kojem se objekt mišljenja interiorizuje – u odnosu na relacioni način spoznaje. Monolog je u nekritičkoj diverziji jednoznačan i jednosmjernan. Što je najgore, on vodi ka monolitnosti u mišljenju i do negacije drugačijeg mišljenja. Suštinski, u totalitarnim društvima, utemeljuje se težnja ka apsolutnoj saglasnosti i monopol na istinu. Onaj koji određuje šta se može reći i šta je neoprostivi *delikt* - ima monopol. On, međutim, nema sebe za dijalog. No, on ipak procjenjuje koja se *greška* može, a koja ne može tolerisati. U takvim okolnostima, iskršava i pitanje *autoriteta* i *trauma* tabu-teme. A tamo gdje institucionalna i ideološka nadmoć prekriva traganje za istinom, postoji gotovo neizbježna opasnost od lagodnosti samoobmanjivanja.

Kamen spoticanja dijaloga, u nas, svakako je i politički govor, koji je gotovo uvijek diskriminatorski. Budući da govor političara opstaje izvan demokratskih mehanizama otvorenosti te da je pritisnut političkom pragmom, propaganda ga je uzela pod svoje i, najčešće, instrumentalizovala. U njemu je *operacionalni razum* apsorbovao transcendentne elemente uma. Vidljiva i nevidljiva direktivnost, uz diktat prikrivenog interesa, stvara sterilan, nametljiv i izobličen jezik. To je jezik koji nema duše. Teško je reći šta je za jezik pogubnije – strah od kazanog, tjeskoba zbog neiskazanog, očekivano mišljenje kao poželjno i odobreno, ili govor o nepostojećoj stvarnosti koja kobajagi postoji. Nadmoćnost ideoloških privida prati *nadmoćnost* epiteta i etiketa. Mistifikovano i formalizovano ideološko mišljenje vodi do klišanog jezika i *etiketiranja*. Ostvaren kao mogućnost čiji je „jedini sadržaj obmana“, kako bi rekao *Teodor Adorno*, takav govor nije ništa drugo do *oblik ne – istine*. *Horhajmer* i *Adorno* u djelu *Dijalektika prosvetiteljstva* pokazuju kako simboli „poprimaju izraz fetiša“, dokazujući kako riječ „smije samo označavati, a ne smije više značiti“. Tamo gdje je jezik apologetski, „on je već korumpiran“, jer ga je propaganda instrumentalizovala. *Markuze* piše o tome kako je unificiran i funkcionalni jezik suštinski antikritičan. Valjda i zbog toga „jezičko ponašanje blokira razvoj pojmova“. U njemu operacionalni razum apsorbuje transcendentne elemente uma. Jezik, u stvari, slijedi i podržava politički kontekst. A govor u politici, izgleda, teško može da izbjegne logiku

osvajanja, nadmoći i hegemonije. U djelu *1984.*, negativnoj utopiji koja nam se dogodila, *Džordž Orvel* razvija ideju o *novogovoru*. On piše da je „član Partije koji se nađe u situaciji da treba da iznese sud o nekom pitanju politike ili etike morao biti u stanju da izbacuje pravilna mišljenja isto onako automatski kao što mitraljez izbacuje metke“. Novogovor se svake godine sužavao, umjesto da se širi. Svako sužavanje predstavljalo je *dobitak*, jer što je izbor manji, manje je i iskušenje da se razmišlja. Tvorci novogovora su se nadali da će konačno dospjeti do artikulisanog govora koji bi tekao samo iz grkljana, bez ikakvog učešća viših moždanih centara. Taj cilj se jasno čita u riječi *patkogovor*, koja je značila „gakati kao patka“. Svakako, ovdje je nagoviještena ne samo drama kraja jezika nego i drama kraja kulture i čovjekove slobode. Pokazuje se da *ne – govor* neizbježno postaje *protivgovor*, krajnost govora i njegov kraj. Ovu epohalnu tendenciju gotovo na karikaturalan način obznanjuju države koje su suočene sa ekstremnom i tragičnom krizom. Za takvu krizu - u nas je obezbijeđen primjer bez presedana. Nedavno je *Ranko Bugarski* napisao tekst o jeziku mira. Tamo čitamo: „Lične zamenice mogu da postanu problematične samo ako se njima manipuliše tako što se npr. *mi* upotrebljava retorički u značenju ‚nacija, ‚partija, ‚vladajuća klasa, i slično, bez jasne naznake o zamišljenom opsegu ove zamenice, ili kad se *oni*, slično tome, neodređeno odnosi na neku neidentifikovanu suprotstavljenju grupu. U nekim kontekstima, češće pribegavanje reči *ja* umesto *mi* nesumnjivo bi uklonilo svaku neželjenu dvosmislenost. Takođe bi se mogla preporučiti raščlanjenija upotreba opozicije *naše/njihovo*, kao i pažnja u izboru prideva i priloga...“ U protivstavu prema retorici rata, sociolingvisti muku muče kako da *uspostave* retoriku mira i njene formativne jezičke principe. Dok se to ne dogodi, vladajući jezik i govor mržnje vodiće ograničavanju dijaloga i redukciji njegovih komunikativnih potencijala. Nažalost, izgleda da je u nas mržnja gluvoslijepo trajno stanje. Od mržnje put vodi do nasilja. I to do svih vrsta nasilja, pa otuda i do verbalnog. Mržnja kao apsurdna strast, ali i kao temelj posrnulog postojanja, gotovo je nepopravljiva antropološka greška. Kao poremećaj mentalne ravnoteže i kao vrsta afektivne pomjerenosti, ona ponajviše proizvodi defekt osjećajnosti i egzistencijalnu destrukciju.

Iz nedavne ideološke prošlosti naslijedili smo *figuru neprijatelja* i *govor mržnje*. Jezik je bio ideologijom instrumentalizovan i korumpiran. U optičaju su bile „jake“ riječi poput: *izdajnik*, *strani plaćenik*, *najamnik*, *neprijatelj*. Tako je režim satanizovao opoziciju, koja je nudila „haos i nasilje“. Kada se sve to tako dugo ponavlja, u pitanju je dijagnoza. Društvo u tranziciji, koje nije uspostavilo novu ljestvicu vrijednosti, informativne standarde i kritičku javnost, ima i previše mutnog taloga iz kojeg niče i vulgarna propaganda, i stil ekstremističke komunikacije. Neistomišljenici se ponovo *pretvaraju* u neprijatelje. Taj govor odaje mentalno stanje političke zajednice. Strančarenje

je poprimilo formu isključive komunikacije. Umjesto raspri, iz stranačkih busija „puca“ se u stilu – ko će koga! To nije normalan govor, jer ga zaglušuju plotuni prejakih riječi. Tu nema ni razmišljanja ni sumnje. Zato u tom isključivom govoru nadmoćno vladaju *epiteti* i *etikete*. Štaviše, postoje pravi specijalisti za etiketiranje i diskvalifikaciju. Kad ne postoji argumentacija, pljušte etikete i diskvalifikacije. To što preovlađuje militantan i nekritičan govor znak je da je zajednica u velikoj mjeri udaljena od slobodnog i demokratskog društva. Zato se neminovnost obnove slobodnog i mirotvornog govora nameće kao preduslov slobode ljudskog sporazumijevanja i kao uslov zdravlja. I pojedinca i društva. Nije dobro što nam je govor „sporedno“ pitanje. Govor ne bi smio da bude ono što nam je nametnuto, nego samo ono što se slobodno stvara, što dolazi kao potvrda vrijednosti slobodnog individualiteta. Onda bi se već razlikovao istinit i iskren iskaz od govora laži i govora mržnje, na koji se javna sfera uveliko navikla. Konačno, govor odaje karakter političke kulture - kakva je bila i kakva je sada. Zato je čin oslobađanja govora pretpostavka za sve ostalo, uslov za sve druge promjene. Pritom ne bi nikada trebalo zaboraviti onu narodnu: „Čovjek se po govoru poznaje“. Po čemu bi se drugom razlikovao, a da je to važnije od govora?!

Smisao dijaloga bio bi u tome da se objelodani promjena, čak i nezavisno od stava od kojeg se polazi. Stavovi se mogu ne samo opovrgnuti, potvrditi ili modifikovati, nego i integrisati u novi stav, u novo ishodište kao rezultat procesa traganja za istinom i vrijednostima. Nevolja je često u tome što stav, kao krajnja tačka vjerovanja, kao njena krajnost i njena konačnost, blokira mogućnosti opštenja sa drugim, stopira dijalog. Čvrstina i neporecivost stava zatvara dijalošku komunikaciju. Takav stav „ne radi“ za dijalog jer oživotvoruje monolog. Uvjerjenje, tvrdi *Radomir Konstantinović*, dolazi kao znanje prožeto vjerom. Šta da se radi kad se vjerovanje pojavljuje kao zabluda? Kad vjerovanje zamijeni znanje – tu je kraj koherentnog dijaloga. Ekstremisti i fanatici protagonisti su uvjerenja u kojima, po pravilu, strada istina, pravda, dobro, ljubav i ljepota. Oni se drže svojih fanatičnih uvjerenja i rigidnih stavova kao pijan plotu. U svojoj isključivosti, njihova uvjerenja stižu kao optužnica svih shvatanja koja su u znaku razlike i drugosti. Ni ekstremisti ni fanatici ne daju neistomišljenicima nikakvu mogućnost da obrazlože svoje ideje i svoje ideale. Njima je apriori neprihvatljivo i ono uvjerenje koje je prožeto pouzdanim saznanjima i uvjerljivim argumentima. Odbacuju sve što je nesaglasno s njihovim, često trivijalnim, mišljenjem. Sa njima ne vrijedi voditi dijalog. Oni su, jednostavno, za dijalog izgubljeni.

Svođenje različite, u pogledu nivoa i vrste, argumentacije na istu ravan, nije samo pitanje metodološke neodrživosti već predstavlja ograničenje ravnopravnog

i slobodnog dijaloga. Tu je riječ o neuvažavanju mogućih i stvarnih razlika. Zato se često i stiče utisak da dijalog vode oni koji su se jedva sporazumjeli da govore o istom predmetu. Razumljivo je da različite argumentacije imaju različitu težinu i veoma nepodudaran smisao, pored ostalog i zbog toga što različite oblasti društvene svijesti imaju kao svoju osnovu različite kriterijume. Besmisleno je vjerovati da dijalog može stvoriti samo *negativne* ili samo *pozitivne* posljedice, ili pak potpunu koherentnost. Problematičan je onaj dijalog koji hoće da zaobiđe put do istine. „Sve istine koje se prečute postaju otrovne“, piše Niče. Pouzdan i uvjerljiv dijalog temelji se na znanju i naučnim istraživanjima. Zato je neophodno da raspravu koju karakteriše *argumentum ex verbo* zamijeni *argumentum ex re*. A put do demokratskog društva nezamisliv je bez argumentovanog, slobodnog i kreativnog dijaloga. Nažalost, u nas, takav dijalog ne postoji.

Vještinu umnog razgovora ostvaruju samo oni koji znaju da pitaju i koji znaju da odgovaraju. *Martin Buber* u djelu *Ja i ti* piše: „Duh nije u Ja već između Ja i Ti. On nije poput krvi koja kola u tebi, nego poput vazduha u kojem dišeš.“ Dijalogom stizemo i do sebe, ako smo uspjeli da stignemo do drugoga. Relevantno je i uvjerenje da je nemoguće stići do drugoga ako nijesmo prethodno stigli do sebe. Ukoliko se rastojanje do drugoga ne smanji – dijalog nije ni imalo smisla voditi. Svakako, nije svejedno da li dijalog dolazi kao posljedica kritičkog istraživanja ili kao imaginarna spekulacija, ali je najvažnije da on utiče na formiranje i razvijanje onih ideja koje pomažu otkrivanju novih ključeva svijeta i novih vrijednosti. Dijalog koji ne posreduje između stvarnog i mogućeg, ako ne povećava mogućnosti približavanja istini i vrijednostima, nije aktuelan i nema puniji značaj. Dijalogom treba da se podržavaju i kreativni procesi i slobode stvaralačkog bića, baš kao što treba da se brani i dostojanstvo individualnog uvjerenja. Zatočeništvo u mržnji prema neistomišljenicima i ravnodušnost prema čudima svijeta vode poništavanju kritičkog duha dijaloga.

U studiji *Dijalog i tolerancija*, *Đuro Šušnjić* piše o ontološkim perspektivama dijaloškog diskursa: „Razgovor nastaje iz nekog nedostatka u čoveku: da bi ga ukinuo, potreban je drugi čovek, koji se od njega razlikuje. Ako smo Ja i Ti posve isti, nama se ništa ne događa. Zato sve što nisam ja, za mene ima osobito značenje, jer se od mene razlikuje. Sve što u životu činimo, u stvari su pokušaji da sebe dopunimo i popunimo, da postanemo celovite ličnosti ... Ko nije kadar da razgovara, taj nije sposoban za razvoj: odustati od razgovora sa drugim, znači odustati od sebe. Jer kad dobro upoznate drugog, sebe ste proširili za još jedan život. Ma ko bio taj drugi, on je drugi mene samog: moja suprotnost i moja dopuna. Čovek se susreće sa drugim čovekom da bi u sebi i njemu probudio snage koje im pre toga susreta nisu bile dostupne i poznate. Jedan čovek, ako deluje na drugog čoveka, postaje deo njegove sudbine. Bez drugoga ne možemo

razumeti sebe.“ Sa samozadovoljstvom i i mizantropijom ne može se ništa razložno shvatiti. Tu ne postoje ni pretpostavke za vođenje raspre.

Zašto ima smisla govoriti o dijalogu? Razloga ima toliko da ih je teško i nagovijestiti, a kamoli nabrojati. To što ga nema nije razlog da mu se okrenu leđa. Nije riječ o beskorisnosti tog govora, nego o njegovoj bespomoćnosti. U knjizi *Pobuna elita i izdaja demokratije* Kristofer Laš tvrdi da je perspektiva demokratije sumorna i bezizgledna. U mnoštvu argumenata kojima potvrđuje svoju pesimističku prognozu posebno mjesto zauzima stanovište da je supstanca demokratije istrošena, što je naročito vidljivo u odsustvu javne debate koja bi mogla da utiče na racionalne ishode politike. Laš govori o izgubljenoj umjetnosti vođenja raprave. I kada debate postoje, nastaju nevolje, jer je složene pojmove, ideje i mišljenja teško približiti „prosječnom“ građaninu, a još teže je tog građanina navesti da donosi kritičke sudove. I pored nevjerovatnih mogućnosti informatičke tehnologije, živa javna debata, uslov demokratije – izostala je. Ima razloga dokazivati da je bespredmetan dijalog u nedostatku dokaza, te da je neophodno da raspravu koju karakteriše verbalni *argument* zamijeni trpeljiv i promišljen razgovor. Čini se da je svijest o dijalogu pretpostavka uspostavljanja komunikacije, kao temeljne kategorije kulture, u kojoj se kristališe stav o zajednici, ali i o svijetu vrijednosti. U nas je, očigledno, došlo do prekida komunikacije. Ako ovome dodamo paradoksalnu činjenicu da takozvana informativna revolucija nije podigla *nivo inteligencije javnosti*, onda situacija naše političke zajednice, koja se našla na sporednom kolosijeku savremene istorije, djeluje još sumornije i beznadežnije. Put do civilizovanog i demokratskog društva nezamisliv je bez javne debate. I bez dijaloga. A dijalog kao aktivnog i kritičkog stava neće biti bez pouzdane argumentacije, bez duha tolerancije, bez kreativnog pregnuća i potpune ravnopravnosti svih koji učestvuju u dijaloškoj komunikaciji.

DIALOGUE IN LACK OF PROOFS (The appendix to the media culture)

PhD Ratko BOŽOVIĆ

After analyzing „old paradigm,, of communication of autocratic society and totalitarian system, and especially its display in mass media, the author tends to establish „a new paradigm,, of dialogue in open and democratic political community. Relation of equality and reciprocity in dialogue would lead to „detente,, of conflict; it would obliterate „the logics,, of conflict which was in previous period inevitable, to preclusion. By „new paradigm,, subject towards object relation would not be established in the dialogue, meaning the relation between dominant and subordinate, but the relation of subject towards subject. This would be the way to understand „other,, and different and to abandon a „stile,, of accusations and transfer of accountability to the other side, on others without any arguments. The author considers that „new paradigm,, will be of immense help in achievement of atmosphere of tolerance and trust, but also in recognizing the energy that will captivate political freedom and indicate a vision of social and political change.

In essentially alterable communication, which not only requests the culture of our conversationalist, but also represents a democratic conscience, developed and emancipated environment and, finally the habit to assess with reliable cognitions all relevant, all that is foretold or imposed by propaganda. This is one of the most important conclusions in this work.

DEMOKRATIJA, ODGOVORNOST I MEDIJI

U četiri godine starom dokumentu Svjetskog savjeta za radio-difuziju, kao i u brojnim ugovorima i deklaracijama koje je Evropska unija donijela tokom proteklih godina (Amsterdamski i Rimski ugovor, Haška i Solunska deklaracija), naglašena je važnost javne radio-difuzije za razvoj demokratskog okruženja i javne sfere.

Koliko god jedna takva, netržišna, ideja bila suštinski oprečna bazičnom principu na kojem počiva Evropska unija - EU je, da podsjetimo, prvo organizovana kao **jedinstveno tržište** koje pokazuje težnju da se državno konstituiše – ideja javne radio-difuzije je pomenutim dokumentima reafirmisana kao za sada jedini poznati model kojim se obezbjeđuje zadovoljavanje demokratskih, društvenih i kulturnih potreba svake zajednice. Ovaj model podrazumijeva subvencionisanje javno-servisnih medija (kroz pretplatu ili/i kroz direktnu budžetsku podršku javnih fondova). Blagodareći takvoj pomoći države, javno-servisni mediji nelojalno konkurišu komercijalnim radio-difuzorima, ali su zato dužni da svoju povlašćenu poziciju opravdaju ostvarivanjem misije koja im je od društva povjerena.

U informativnoj sferi ta se misija ogleda u obavezi da praćenje događaja bude sveobuhvatno, potkrijepljeno činjenicama i istinito (tzv. **vodeća uloga u slobodnom formiranju mišljenja**, kolektivnog i pojedinačnog).

Mediji javnog servisa moraju biti javna tribina za diskusiju svih relevantnih društvenih grupa (tzv. **zadatak kreiranja prostora za dijalog**), čiji je konačni cilj veće međusobno razumijevanje i porast socijalne kohezije u društvu.

U kulturološkom domenu uloga medija javnog servisa je esencijalna – **briga o nacionalnom identitetu i kulturnom suverenitetu**, o jezičkoj politici i inom duhovnom nasljeđu, kao i o novom kulturnom stvaralaštvu.

U pogledu kvaliteta, javni radio-difuzori moraju raditi na **uspostavljanju i zadržavanju visoko uspostavljenih programskih** standarda. Razlika između programa javnog radio-difuzora i neke komercijalne stanice mora biti jasna i već na prvi pogled uočljiva.

U postratnim društvima, kakvo je crnogorsko, javnoj radio-difuziji se nameću i neke specifične obaveze. Od nje se zahtijeva da izvede čudo: da sakupi i poveže parčiće društva, da pomogne da se ustanovi zajednica i demokratski principi u njoj, kao i da doprinese da se obezbijedi mir.

Ostvarivanje svih prethodno pobrojanih misija stavljeno je, u crnogorskom slučaju, u zadatak javnim radio-difuznim servisima (na nacionalnom i lokalnom nivou), a kontrola tog ostvarivanja - savjetima javnih radio-difuznih servisa, nezavisnim i javnosti odgovornim tijelima sa širokim ovlaštenjima.

Upravo u ovim, tranzicionim društvima javni servisi nailaze na čitav niz prepreka - na veće miješanje političara i na posustalu privredu, nesposobnu da finansira jedan takav, relativno skup sistem. Složićemo se da se zahtjevna misija nalazi pred našim javnim servisom i da je realizaciju jednog broja zadataka nemoguće naprečac započeti. Nestabilno finansiranje je svakako značajna prepreka otpočinjanju realizacije programa koji bi zadovoljavao pobrojane aksiome javnog servisa. No, jednako sam siguran da ćemo se složiti da navedeni univerzalni principi djelovanja javnog radio-difuznog servisa mogu i moraju biti već ostvareni ili bar vidljivi u onim programskim sadržajima koji se dnevno, u postojećem programu, iz dana u dan realizuju. Tačnije: promjena u rukovođenju i pristupu morala je biti već uočljiva u programu crnogorskog javnog servisa.

Za razliku od stanja u crnogorskim **štampanim medijima**, koje se, blagodareći postojanju i radu dviju dnevnih novina, *Dan* i *Vijesti*, kao i nedjeljnika *Monitor*, može ocijeniti kao dobro, situacija u sferi **elektronskih medija** je zabrinjavajuća i to, zbog nemjerljivo većeg uticaja koji oni ostvaruju, predstavlja ozbiljnu prepreku demokratskim pomjeranjima u Crnoj Gori.

Odsustvo sadržajne razlike i razlike u pristupu između današnjeg programa javnog radio-difuznog servisa i programskog koncepta i sadržaja realizovanih u vrijeme takozvane državne televizije i državnog radija - ozbiljno dovodi u pitanje potrebu i svrhu medijskih reformi. Jer, ako je sadašnja programska šema i ako su sadašnji programski sadržaji na kanalima javnog servisa isti, ili čak lošiji od onih iz vremena partijske diktature u medijima – možda ta toliko pominjana diktatura nije ni postojala?! Naši su vladari, uostalom, revnosno ponavljali da nikada nijesu činili pritisak na medije i na njihovu uređivačku politiku.

Na sreću, to je zaključak koji ćemo, uvjeren sam, konsenzusom odbaciti. A kad ga već odbacimo, preostaje nam drugi zaključak: da je ranije postojeća politička kontrola, ili kako su to znale reći kolege iz UNEM-a – “partijska diktatura u medijima” – ostala netaknuta. Ja ne vidim da je moguće izvući još neki zaključak iz činjenice da je i danas, dvije godine nakon ustanovljavanja Savjeta i drugih organa upravljanja javnog radio-difuznog servisa, sadržajna i koncepcijska razlika u odnosu na prethodni period partijske kontrole gotovo nevidljiva.

Iako je Crna Gora još u septembru 2002. godine dobila set medijskih zakona kreiran u skladu sa evropskim standardima i time otpočela sa transformacijom svoje radio-difuzije i implementacijom ideje javnog medijskog servisa, ne može se reći da je sektor elektronskih medija od toga profitirao. Naprotiv, vidljivo je

značajno zaostajanje elektronskih za štampanim medijima u pogledu otvorenosti, objektivnosti, obuhvatnosti i izbalansiranosti izvještavanja.

Objašnjenje ovakvog stanja treba tražiti u okolnostima u kojima su “medijske reforme” započete, kao i u netransparentnosti procesa njihove implementacije. Suočen sa gubitkom kontrole nad državnom Radio-televizijom (kada je u proljeće 2002. LSCG sa ostalim opozicionim partijama pokušao “preuzeti” RTVCG), tadašnji predsjednik Republike je u septembru 2002. potpisao nove zakone iz oblasti medija, koji su prethodno mjesecima čekali na usvajanje. Crnogorske medijske reforme su, tako, započele svoj život kao oružje borbe DPS-a protiv crnogorske opozicije.

Zahvaljujući kontroli koju je imala nad značajnim dijelom civilnog sektora, kao i blagonaklonosti involviranih međunarodnih institucija, vladajuća crnogorska koalicija je uspjela da, instaliranjem svojih kadrova, ostvari kontrolu nad novoformiranim upravljačkim strukturama Javnog radio-difuznog servisa RTCG i ključnog nezavisnog regulatornog tijela - Agencije za radio-difuziju (ARD).

Tako je, na primjer, uz prećutnu saglasnost međunarodnih institucija i angažovanih stranih eksperata, na ključnu poziciju direktora ARD-a imenovan dotadašnji pomoćnik crnogorskog ministra informacija (protivno članu 25 i članu 14 Zakona o radio-difuziji). Kao alibi za takvo protivzakonito činjenje poslužila je činjenica što se čelna crnogorska medijska institucija nije zvala ministarstvo, već Sekretarijat za informacije.

Postavljanjem svojih apartčika za čelnike Savjeta RTCG i UO te medijske kuće, imenovanjem dugogodišnjeg sekretara federalne i crnogorske vlade na mjesto generalnog direktora RTCG, postavljanjem oficira Državne bezbjednosti za direktora Televizije i inim protivzakonitim imenovanjem nekih drugih članova Savjeta – DPS je sasvim restaurirao na trenutak izgubljenu kontrolu nad državnom Radio-televizijom.

Analize informativnog programa JRDS-a (PBS-a) koje su radile neke Vladi bliske nevladine organizacije, koliko god pristrasno i površno obavljene, ipak su pokazale visok stepen instrumentalizovanja TVCG i Radija CG u promociji vladajuće politike. Taj je rezultat očekivan kada se uzme u obzir da uredništvo i novinarski kolektiv informativnog dijela programa gotovo da nije doživio nikakve (ili tek neznatne) personalne promjene.

Glavni reporteri i urednici “udarnih” emisija i dalje su osobe u bliskim porodičnim vezama s visokim funkcionerima vladajuće koalicije, ili pak ličnosti koje su u javnosti prepoznate kao korumpirane od strane vlasti. Ilustracije radi: gotovo cjelokupna današnja redakcija informativno-političkog programa crnogorskog JRDS TVCG svojevremeno je odbila da sarađuje sa uredništvom koje je, tokom kratkotrajnog upravljanja državnom Televizijom, krajem 2002. godine, bilo imenovano od strane opozicije. Tada je ovaj postupak proglašen

“otporom partijskoj diktaturi u medijima“, iako su te osobe cjelokupan dotadašnji radni vijek provele kao novinari DPS-ove partijske televizije.

Shvatanje novinarstva kao vođenja politike drugim sredstvima teško i sporo izumire u Crnoj Gori. Znatan broj novinara slobodu informisanja još uvijek tumači kao slobodu da oni iskažu vlastite stavove i vlastite pristrasnosti. I dalje je na sceni novinarstvo veoma blisko onoj lenjinističkoj definiciji “masovnog propagandiste i agitatora“.

“Stvaranje javnog radio-difuznog servisa zahtijeva da njegovo rukovodstvo i kadrovi dijele vrijednosti te ideje, što opet zahtijeva redefiniciju novinarstva u tranzicionoj Evropi“, konstatuje profesor Karol Jakubović pišući o trenutnoj situaciji u našem regionu. To opet, po njegovoj ocjeni, zahtijeva nove ljude, čije se profesionalno osposobljavanje ne iscrpljuje samo u ovladavanju tehnikom novinarskog zanata; skupa s tehnikom moraju se usvojiti i vrijednosti koje promoviše ideja javne radio-difuzije.

Gotovo potpuno odsustvo odgovornosti i impresivna adaptibilnost karakterišu manje-više cjelokupnu zatečenu političku elitu na ex-komunističkom prostoru. Stoga za medijske reforme – čiji središnji dio jeste ustanovljavanje i učvršćivanje medija javnog servisa – glavnu opasnost predstavljaju stari ljudi, stari novinarski kadar koji se trudi da izgleda kao novi. Upravo tom svojom prilagodljivošću ovi novinari sebe jasno definišu kao autentične predstavnike pomenute ex-komunističke političke elite.

Opšte je poznato da je za reforme potreban diskontinuitet. Prvenstveno diskontinuitet prakse, a zatim, sasvim sljedstveno i prirodno – diskontinuitet ljudi. Kod nas je prisutna priča o decenijskom kontinuitetu demokratskih napora, no taj se legitimni politički marketing ne smije uzeti za istinu. I najpovršnija analiza jasno će pokazati da se kontinuitetom minule decenije Crna Gora ne može zaputiti ka evropskim standardima. Ta bi tvrdnja bila nesuvislost ravna onoj da se RATOM ZA MIR može doći do mira.

Prisjetimo se sada prvih koraka tek ustanovljenog Javnog servisa. Odmah nakon konstituisanja, Savjet JRDS-a donio je krajnje neodmjerenu odluku, sa dalekosežnim političkim posljedicama – ukinuo je obavezne direktne prenose zasjedanja crnogorske Skupštine, medijskog prostora koji je opozicija koristila da iznese svoje političke stavove. Selektivno primjenjujući novi zakonski okvir, Savjet je većinom glasova (8:3) ukinuo Parlamentarni kanal TVCG, i taj isti omjer podjele unutar Savjeta ponavljao se kod svake naredne politički važnije odluke. Da je odluka Savjeta JRDS TVCG o ukidanju nezakonitog trećeg zemaljskog kanala (TV Parlament) bila politički manevar u korist vladajuće koalicije, svjedoči činjenica da TVCG i dalje protivzakonito koristi treći zemaljski kanal, na kome reemituje program italijanskog RAI-a - no ta činjenica nije zavrijedila nikakvu pažnju Savjeta JRDS. Dodajmo da se Parlamentarni

kanal TVCG, u svim monitorinzima obavljenim od strane nezavisnih inostranih ekspertskih timova, pokazivao kao jedini izbalansirani segment informativno-političkog programa TVCG i kao jedini prostor u kome je opozicija imala donekle ravnopravan tretman sa crnogorskom vlašću.

Crnogorska opozicija je, potom, ostvarila svoje prijetnje: trajno je napustila parlament i započela s bojkotom državnih i Vladi naklonjenih (može se reći gotovo svih) elektronskih medija. Nakon jednoipogodišnje parlamentarne i institucionalne krize, koju je *de facto* inicirao Savjet JRDS-a, svojom ranije pomenutom nerazumnom odlukom (sa čime se sada slaže većina članova istog tog Savjeta), možemo konstatovati da je Savjet RTCG uspio postići ono što vladajuća koalicija nije bila u stanju sama ostvariti – dovesti crnogorsku opoziciju do rasula i gotovo do nestanka sa javne scene. Oslanjajući se na alibi opozicionog bojkota, državni Radio i Televizija su tako iznova postali glavni promotori i apologete politike vladajuće koalicije. „Informativa“ našeg javnog servisa je stoga, tokom minulog perioda, više ličila na Vladin protokol nego na pokušaj cjelovitog, nepristrasnog i dobro izbalansiranog izvještavanja građana o relevantnim događajima.

Nadalje, tretirajući pitanja državno-pravnog statusa i odnosa sa Srbijom kao jedini prioritet, javna radio-difuzija je pomogla i intenzivno pomaže DPS-u da pričom o državno-pravnom statusu kreira medijski paravan iza kojega se odvija ono što jeste crnogorska stvarnost: organizovani kriminal, korupcija i krajnje sumnjiva i netransparentna privatizacija.

Nepoštovanje zakonske obaveze o potpunom i objektivnom informisanju u programu JRDS-a ima za posljedicu, kako smo već rekli, vlasti naklonjenu „informativu“. No, temeljno kršenje profesionalnih standarda ne ogleda se u „netačno saopštenom“ već u prećutanome – događanjima za koje crnogorska javnost ne sazna ili im javnoservisni radio-difuzori posvete neprimjereno mali prostor.

Primjera radi – rasprava o neobjašnjivoj i netransparentnoj privatizaciji Telekomu, koji aktuelna vlast želi na brzu ruku unovčiti ne bi li popunila „budžetske rupe“, po procjeni uredništva JRDS-a nema status udarne vijesti, i u Dnevniku slijedi negdje oko 20. minuta, nakon izvještaja sa iračkog ratišta. Dodamo li ovome da trenutna vlast „u paketu“ sa telekomunikacionim monopolom budućem kupcu daje i značajan dio raspoloživih „digitalnih platformi“, čija privatizacija može pogubno uticati na već osvojene minimalne medijske slobode u Crnoj Gori, ćutanje RTCG (i slično izvještavanje ostalih radio-difuzora) može se uzeti kao obrazac kršenja profesionalnih standarda i neispunjavanja misije na koju je javni RDS obavezan vežećim zakonima. Za razliku od slobodnih crnogorskih štampanih medija, koji su teme organizovanog kriminala, privatizacije pljačke i moguće ekološke devastacije dnevno tretirali, cjelokupan radio-difuzni sektor, s malim otklonima i rijetkim izuzecima (emisija

„Otvoreno“ TVCG i sporadično „Oči u oči“ Televizije Montena), ova je, za građane životno važna, pitanja gotovo prećutao.

Uočljivo je nastojanje nove urednice Prvog kanala TVCG da kreiranjem novih programskih sadržaja „uravnoteži“ naglašenu neizbalansiranost dnevno-informativnih emisija. Međutim, ti segmenti, katkad vidljivo nepristrasni, otvoreni i intrigantni, nijesu u stanju bitno promijeniti opštu sliku i znatnije povratiti povjerenje šireg TV-gledališta. Dnevne informativne emisije, svojim naglašeno nekritičkim, nerijetko apologetskim stavom prema politici Vlade i vladajuće koalicije, čine da se TVCG od strane građana s razlogom doživljava kao medijski kanal vlasti, a ne kao servis šire crnogorske javnosti.

Zahvaljujući predanom radu Sekretarijata za informacije RCG i antimiloševićevski motivisanim aktivnostima stranih donatora, i prostor komercijalne radio-difuzije je, tokom posljednje decenije prošlog vijeka, razvijan pod punom kontrolom crnogorske vlasti.

Privatni elektronski mediji su godinama bili korumpirani oslobađanjem od obaveza plaćanja zakupa frekvencija i lišeni kontrole zakonitog finansijskog poslovanja. Taj su dug „plaćali“ svojim kooperativnim ponašanjem tokom brojnih predizbornih kampanja. Dodamo li tome da reklamna sredstva Telekoma CG, Moneta, Interneta CG i brojnih državnih kompanija, kao najvećih domaćih oglašivača, čine više od 70% marketinškog kolača, i da su, osim u svrhu reklamiranja vlastitih proizvoda, korišćena i kao efikasno oružje korupcije na medijskom tržištu – dobija se potpunija slika stepena kontrole koju je vlast bila u mogućnosti da ostvari u medijskom prostoru. Takav je pristup stvorio nešto što se prepoznaje kao crnogorski specifikum: **finansijski moćne vlasnike ekonomski neodrživih medijskih projekata.**

Nepostojanje nezavisnog sindikalnog organizovanja u tim medijima i neodrživ položaj većeg dijela novinarskog kadra, lišenog elementarnih radnih prava – samo upotpunjuju ovaj milje, kreiran „u dosluhu“ vlasnika i državne medijske vlasti.

Nova medijska regulativa, čija bi dosljedna primjena onemogućila dalju upotrebu pomenutih koruptivnih mehanizama, učinila je vidljivim stepen zavisnosti u kojoj se nalaze privatni crnogorski elektronski mediji. Nastala situacija će vlasnike tih medija konačno primorati da svoj medijski proizvod profilisu u skladu sa zahtjevima tržišta, a ne u pravcu održavanja „jedinственог medijskog fronta“, što nije ništa drugo nego eufemizam za partijski medijski monopol.

Ukoliko se nastavi sa selektivnom primjenom zakonskih normi i sa stalnim umetanjem principa „višeg nacionalnog interesa“ kao vrhovnog kriterijuma, vlasnicima privatnih elektronskih medija će se poslati signal da period „dosluha“ vlasti i medija još nije završen, makar ne prije nego se riješi tzv. „pitanje svih pitanja“ – državno-pravni status Crne Gore!

Umjesto da privatne radio-difuzne aktere usmjeri u pravcu tržišne trke, u kojoj bi javnosti ponudili nedostajuće proizvode – a među njima su, bez dileme, objektivno i sveobuhvatno informisanje i prostor za javni dijalog, na bazi kojega će podići gledanost i ostvariti veće učešće u podjeli marketinškog „kolača“ – ovakva medijska politika ih zadržava u zoni doniranog, pristrasnog i selektivnog informisanja. A novi donatori su već jasno prepoznati: to su dijelovi vladajućeg finansijskog kartela, uključeni u aktuelne, ili namjerni da se uključe u predstojeće privatizacije segmenata crnogorske privrede. Sponzorstvo kompanije „Vektra“, viđeno u informativnim emisijama TVCG, ili „reklama“ Elektroprivrede CG u informativi nekih privatnih medija, osim što su zakonski nedozvoljeni, predstavljaju jasnu ilustraciju strategije koju dijelovi kartela koriste u ovladavanju crnogorskim medijskim prostorom.

Poseban segment komercijalne radio-difuzije predstavljaju elektronski mediji osnovani kapitalom osoba iz vrha crnogorske vlasti, njihovih rođaka, kumova ili bliskih poslovnih partnera. Posljednje predizborne kampanje vladajuće crnogorske koalicije – u situaciji kada međunarodne institucije posmatraju izvještavanje državnih elektronskih medija – bile su dominantno oslonjene na dvije „tajkunske televizije“, **TV IN** i **TV PINK**, i na nekoliko privatnih radio-stanica sa istom ili sličnom vlasničkom strukturom. Interesantno je napomenuti da TV Pink, kao entitet sa sjedištem van Crne Gore, tokom posljednjih parlamentarnih i predsjedničkih izbora, po tada važećim medijskim zakonima, nije imala obavezu poštovanja čak ni elementarnih pravila predizbornog izvještavanja. Tu svoju poziciju (nastalu na *ad hoc* dodijeljenoj dozvoli, u još nerasvjetljenoj proceduri) ova je tajkunska televizija efikasno valorizovala, igrajući ulogu najubojitijeg segmenta Đukanovićeve medijske logistike tokom te predizborne kampanje.

Javni RDS RTVCG, sa postojećom organizacijom i tehnološkim karakteristikama, nije u mogućnosti da konkuriše ma kojem modernije opremljenom radio-difuzoru. Odlaganje najavljenog procesa racionalizacije ovaj višestruko predimenzionirani kolektiv čini još zavisnijim od državne naklonosti, tj. od aktuelne vlasti. Ta je inferiornost pojačana stalnim favorizovanjem pomenutih tajkunskih medija od strane aktuelne crnogorske vlasti, naročito u domenu tehnoloških performansi. Pomenute privatne TV-stanice su jedine televizije koje signal distribuiraju državnim optičkim kablom, a te se usluge kompenziraju kroz javnosti nepoznate poslovne aranžmane.

Aktuelni finansijski problemi javnih radio-difuznih servisa Radija CG i TVCG najilustrativnije govore o odnosu države prema samoj ideji nezavisne i od vlasti nekontrolisane javne radio-difuzije. Nedavno Vladino uskraćivanje, Zakonom ustanovljenih i posebnim Ugovorom propisanih, finansijskih obaveza prema Javnom radio-difuznom servisu ne može se kvalifikovati nikako drugačije nego kao opstrukcija procesa transformacije državne RTV kuće. Iako je poslovodstvo RTCG bilo dužno da se od toga pritiska zaštiti Zakonom

i Ugovorom propisanim načinima, ono je zauzelo poziciju molioca i time svoju zakonom zaštićenu nezavisnost učinilo predmetom pregovaranja.

Istorijski trenutak u kome se Crna Gora nalazi zaista je težak, i neosporno iziskuje strpljenje i odmjerjenost. Strpljivo izgrađivanje prostora za dijalog u duboko podijeljenoj zajednici, kakva je crnogorska, predstavlja istorijski značajan cilj čije ostvarivanje zahtijeva ogroman napor javne radio-difuzije. I, naravno: čvrsto i nezavisno poslovodstvo i urednički tim, koji moraju vjerovati u ideju javnog servisa. Rukovodstvo čiji zadatak nije da obezbijedi redovne plate zapošljenima, već da stvori uslove da ti zapošljeni ostvare svoju zakonsku obavezu: sveobuhvatno, objektivno i nepristrasno informisanje crnogorske javnosti. Samo tako će njihov zahtjev za stabilnim finansiranjem biti zakonski i moralno utemeljen i od javnosti poštovan, prihvaćen i podržan.

Ćutanje o pitanjima koja su od presudnog značaja za današnje i sve buduće Crnogorke i Crnogorce najkraći je put ka definitivnom kompromitovanju same ideje javnog servisa i vodi ka nestanku ovog značajnog instituta za razvoj demokratije u Crnoj Gori.

DEMOCRACY, RESPONSIBILITY AND MEDIA

Koča PAVLOVIĆ

In contrast to standing of Montenegrin **printed media**, which can be estimated as good thanks to existence and work of two daily newspapers „Dan“ and „Vijesti“ and a weekly „Monitor“, the situation in the sphere of **electronic media** is worrying, since they have imponderably bigger influence, and this represents a huge obstacle in democratic shifts in Montenegro. Electronic media are noticeably falling behind in the view of transparency and objectivity of their reporting.

The explanation of this situation can be retrieved in circumstances in which „media reforms“ have started in 2002 - as a weapon for fight of DPS against Montenegrin opposition, but also in opacity of their process of implementation. Thanks to control it had over significant part of civil sector, as well as benevolence of involved international institutions, ruling Montenegrin coalition has succeeded to, through positioning of its staff, take control over newly formed administrative structures of Public Broadcasting Service of RTCG and key independent regulatory body - Broadcasting agency. State radio and television have afterwards again become more promoters and apologists of the ruling coalition's politics than an attempt of complete, impartial and well balanced informing of citizens regarding relevant matters.

At the same time, treating the issues of legal state status and relationship with Serbia as an only priority, public broadcasting has helped and is intensively helping DPS to create, from the story on legal state status, a media curtain behind which Montenegrin reality is going on: organized crime, corruption and extremely questionable and opaque privatization.

Comprehension of journalism as conducting of politics by way of other means is perishing difficultly and slowly in Montenegro. Large number of journalists is still interpreting freedom of information as their freedom to express personal views and personal prejudice. „Creation of public broadcasting service demands that its management and staff share the values of that idea, which again demands redefinition of journalism in transitional Europe“- states Professor Roman Jakubovic when writing about current situation in our region.

Thanks to dedicated work of Secretariat for information of the Republic of Montenegro and anti Milosevic efforts of foreign donors the space of commercial

broadcasting has developed during the last decade of previous century, under full control of current Montenegrin authorities. Private electronic media have for years been corrupted since they were exempted from obligation to pay the rent of frequencies and devoid of control of legal financial operation, and they have „paid“ that debt by being cooperative during numerous electoral campaigns. This approach has created something that is being recognized as Montenegrin specifics: **financially powerful owners of economically unsustainable media projects.**

O DEMOKRATIJI I EKONOMIJI

RIJEČ PRIJE

Razmatranje uzročno-posljedičnih veza između političke i ekonomske dimenzije društvenog života, odnosno hod graničnom linijom između ekonomije i politike, bez pretenzije da se dublje analizira jedna ili druga, predstavlja osnovni cilj ovog rada. O težini navedenog problema može se donijeti dosta pouzdan sud već na osnovu naslova nekih radova napisanih o ovoj temi, kao npr. *Ekonomске i političke slobode: težak spoj*⁴⁵ i slično. Kao i uvijek, i ovdje nas potreba za jasnim razlikovanjem pojmova nagoni na uočavanje razlika, a tamo gdje su razlike, tamo su razvođa svijeta, to su mjesta gdje treba zastati i razmisliti. Zapravo, moraju se uvažiti analitičke metode na koje ukazuje Fransoa Peru tvrdnjom da „razlikovanje između ‚ekonomskog‘ i ‚društvenog‘ pretpostavlja da ekonomsko može biti jasno odvojeno od društvenog“⁴⁶. Odnos društvenog i ekonomskog, prema Peru, mijenjao se kroz istoriju jednostavno zato što su „ekonomske strukture usko povezane sa mentalnim i društvenim strukturama grupa u organizovanom društvu: između prvih i drugih postoje recipročne interakcije“⁴⁷. Pored navedenog, zadatak koji se takođe čini primjerenim jeste osvrt na kontroverzu koja dugo muči ekonomiste, politikologe, filozofe i sociologe: da li ekonomski razvoj prethodi izgradnji demokratije, ili demokratske institucije doprinose ekonomskom rastu. Pitanje slijeda čini osnov ove kontroverze. Ukoliko bi bilo moguće uspostaviti jasan poredak u smislu uzroka i posljedice, društveni razvoj bi imao mnogo jasniju formulu, a čovjekov napor znatno veći efekat na topologiju modernog društva.

Društvo koje se ponovo rađa ima više obaveza. Nove orijentacije podrazumijevaju nove vrijednosti, norme i institucije. Osnov novog je potreba da se drugačije misli. I radi. Ali, misliti drugačije u biti znači neposlušnost. I zaista, tamo gdje počinje neposlušnost individue, bilo u porodici ili društvu

⁴⁵ Richard E. Wagner, „Economic and Political Freedom: A Difficult Mixture“, *Virginia Viewpoint*, October 2002, No.2002-20

⁴⁶ Fransoa Peru, str. 42.

⁴⁷ Fransoa Peru, str. 30.

uopšte, uz respekt mišljenja, tamo je sjeme jednakosti u različitosti, čiji je plod demokratija.

DRUŠTVENE IGRE

Tržište, kao sinonim za savremenu ekonomiju, i demokratija, kao sinonim za savremenu politiku, počivaju na atomiziranoj strukturi društva u kojoj slobodno ispoljene preferencije individua imaju ključni značaj. Ili bi bar tako trebalo da bude... Podudarnost između ekonomije i politike, preciznije, između tržišta i demokratije, nije nova tema, niti se ona svodi samo na vrednosne kategorije. Norberto Bobio tvrdi da smo „za otkriće i razradu sličnosti između tržišta i demokratije dužni nadasve ekonomistima“⁴⁸. U namjeri da se neke sličnosti tek pomenu, podsjetimo da historijsko iskustvo ukazuje na to da je najbolje poći od poređenja dva doskora dominantna društveno-ekonomska sistema: socijalizma i kapitalizma, od njihovih konceptualnih pretpostavki. Učinimo to kroz igru, za koju sam nekom prilikom čuo i koja se čini nepodnošljivo jednostavnom: na nekom balu našla su se dva džentlmena, Socijalizam i Kapitalizam, i dvije dame, Statistika i Matematika; kako ih upariti za ples, tako da jedno drugom pristaju? Odgovor je već poznat onima koji imaju talenta za društvene igre: Kapitalizam i Statistika, Socijalizam i Matematika. Rješenje se nalazi u činjenici da je matematička veza funkcionalna, da predstavlja strogi odnos između zavisne i nezavisne promjenljive, dok statistička veza ima stohastičku prirodu, u čijoj je osnovi nestalnost. Iz ekonomije se bolje vidi poenta ove igre. Alokaciju ekonomskih resursa u socijalizmu vrše centralno-planski organi, koji pokušavaju da uspostave optimalni odnos između resursa, s jedne, i potreba (individualnih i društvenih), s druge strane. Zadržavajući za sebe alokativnu funkciju u društvu, država, preko svojih institucija, propisuje model raspodjele, ne uvažavajući spremnost pojedinca i institucija da se sami staraju o svojim potrebama, prihvataju rizik i snose posljedice sopstvenih odluka. Na taj način ona sputava tržište, guši ekonomske slobode i ima moć da utiče na druga opredjeljenja ljudi, jer „ruka koja daje uvijek je iznad ruke koja prima“, kako kažu stari Latini. Ova ideološka varka prikrivana je tvrdnjom da je u socijalističkom sistemu građanin ekonomski siguran. Međutim, društvo koje na ovakav način gradi „sigurnog građanina“ zapravo gradi moć nad njim, dok društvo koje stimuliše građanina da stvara i koje ga upozorava da je ekonomski nesiguran iznad socijalnog minimuma – predstavlja društvo čije su osnovne vrijednosti

⁴⁸ Norberto Bobio, str.129.

ekonomske i političke slobode. Zahvaljujući tim slobodama, lične sposobnosti i preferencije ekonomskih subjekata same dolaze do izražaja. Karakteristika ovakvog društva je varijabilitet u stvaranju i raspodjeli ekonomskih dobara. Otuda Kapitalizmu pristaje Statistika, metaforički rečeno.

Da li je onda tačna naša intuitivna predstava da demokratija i ekonomija idu ruku pod ruku, kao kakav prirodan par? Nažalost, ne. Istorija nam nudi dosta starih i novih argumenata da ekonomija može biti na relativno visokom stepenu razvitka, a od demokratije ni traga. Drevni Egipat je imao i jedno i drugo, i to istovremeno. Riječ faraon i danas predstavlja sinonim za autokratsku ličnost, a upravo u vrijeme faraona Egipat je imao visoko razvijen segment ekonomije – žiralni promet novcem i robom. Oto Nojrat⁴⁹ navodi da su u drevnom Egiptu, zahvaljujući dobro organizovanoj administrativnoj službi, pojedinci mogli imati naturalne račune, sa kojih se roba disponirala na sličan način kao i novac sa novčanih računa. Državna stovarišta bila su sabirni centri za žito i druge robe koje su se u njima skladištile. Zemljoradnik nije morao da prodaje žito da bi platio porez, a pored toga bilo mu je uštedeno podizanje sopstvenih ambara. Štaviše, žito koje se na ime zakupnine plaćalo u gornjem Egiptu moglo se podizati u donjem Egiptu, bez potrebe prevoženja, ukoliko je samo neko donjoegipatsko državno stovarište raspolagalo dovoljnim količinama. Ukoliko to nije bio slučaj, žito se dovozilo iz najbližeg državnog stovarišta, a ne iz gornjoegipatskih magazina. Na taj način izbjegnuto je nepotrebno kretanje dobara, bilježi Nojrat. Svaka sličnost sa modernom Srbijom i Crnom Gorom je slučajna, ali poučna.

Politička fermentacija vremenom je dovodila do različitih društvenih promjena. Kako bilježi istorija, promjene su bile evidentne u oba smjera - od demokratije ka autokratiji (slučaj Hitlera) i od autokratije ka demokratiji (u traženju primjera ne moramo ići dalje od bivših jugoslovenskih republika). I jedan i drugi smjer promjena koštao je pojedine narode, čak i čovječanstvo u cjelini, ogromnih žrtava, patnji i novca.

IGRA DIJALEKTIČKIH PAROVA

Teza, antiteza i sinteza! Dijalektički posmatran odnos dijelova i cjeline može da bude dobar početni korak za razbijanje crno-bijele slike svijeta. Navodimo nekoliko dijalektičkih parova jedinstva (*dvandva*, sanskrt), bitnih za razumijevanje odnosa demokratije i ekonomije: masa i pojedinac, revolucija i evolucija, altruizam i egocentrizam, nasilje i ugovor, autokratija i demokratija,

⁴⁹ Otto Neurath, str. 88-89

društvena svojina i privatna svojina, parcijalno tržište i integralno tržište, kontrolisana cijena i slobodna cijena. Komentarišaćemo samo prvi od njih. Ostali neka budu izazov za čitanje i razmišljanje.

Odnos mase i pojedinca je višedimenzionalan. Ovdje ćemo se ograničiti samo na ekonomske i političke aspekte, koji su u funkciji postizanja ranije navedenog osnovog cilja rada. Pojedinaac je i dio mase i njena suprotnost, istovremeno. Sa ekonomskog aspekta, razumijevanjem pojma vrijednosti otkrivamo ulogu jedne i druge kategorije. Vrijednost je, u osnovi, društveni konsenzus o tome koliko je neko dobro značajno pojedincima. Pojedinci svoje stavove o vrijednosti izražavaju novčanim ekvivalentima, kroz platežno sposobnu tražnju. Najkraće rečeno, cijena je sinteza takvih percepcija, u uslovima slobodnog izražavanja ekonomskih subjekata. Tako pojedinac učestvuje u formiranju tržišne vrijednosti ekonomskog dobra s jedne, i trpi je, s druge strane. Da je stvarnost mnogo kompleksnija od ovog jednostavnog objašnjenja, govore paradoksi vrijednosti, o kojima piše Adam Smit u svom *Bogatstvu naroda*⁵⁰. Dijamant ima veću tržišnu vrijednost od vode, iako je njegova upotrebna vrijednost mnogo manja. Teorija radne vrijednosti to objašnjava, ali ne pomaže. Paradoksi vrijednosti su i aukcije na kojima se, na primjer, za ogroman novac kupuju stvari male upotrebne vrijednosti, koje su pripadale poznatim ličnostima. Zar nije i umjetnička slika neprocjenjive vrijednosti jedan svojevrstan paradoks vrijednosti. I sam izraz „neprocjenjiva vrijednost“ je oksimoron. Vrijednost naprosto ne možemo definisati mimo koordinatnog sistema u kojem apscisu predstavlja masa ekonomskih subjekata, a ordinatu njihovi individualni stavovi o vrijednosti nekog ekonomskog dobra, izraženi novčanim jedinicama mjere.

U političkom smislu, značaj mase najpozitivnije tretira demokratski mehanizam. On joj u istorijskom kontekstu daje posebno mjesto i kvalitet, kakve nije uživala ranije. Ali, nas ovdje više zanima odnos mase i pojedinca, u demokratskom kontekstu. Recimo, kada god potreba za političkom promjenom polazi od pojedinca, ona mu se vraća kao poruga u lice, činjenicom da je pojedinac dio mase nesposobne da izazove političku promjenu. Kao takav, pojedinac postaje žrtva individualnosti, samo što to često ne vidi, zanesen sadržajem svojih političkih uvjerenja. Dalje, iako je demokratija civilizacijski domet, ona i dalje nosi svoje protivurječnosti. Logičku petlju demokratskog principa većine otkriva Norberto Bobio pitanjem: „Može li se većinom glasova izmeniti samo pravilo većine?“⁵¹ Nikolaj Berđajev ne traži logičke zavrzlake demokratije, već je otvoreno kritikuje, sa aspekta duhovnosti, smatrajući da „demokratska ideologija kvantiteta mora dovesti do carstva najgorih, a ne najboljih“⁵². Geneza

⁵⁰ Adam Smit, str. 78 i dalje

⁵¹ Norberto Bobio, *Budućnost demokratije - odbrana pravila igre*, str. 68.

⁵² Nikolaj Berđajev, str. 135

ideje o jednakosti među ljudima imala je i svoju tamnu stranu. Neko je fino rekao da postoje dva načina da ljude učinite jednakima: ili da im skratite noge ili glave. Nažalost, zbog činjenice da su ljudi koji misle opasniji od onih koji hodaju, u namjeri da sve ljude učine jednakim, totalitaristički režimi su uvijek pribjegavali glavama, prije nego nogama.

Čini se interesantnom paralela koju je uočio Maks Veber, a razvio i učinio poznatom Jozef Šumpeter, o tome da se politički lider može uporediti sa preduzetnikom, jer on kao politički profit ubira moć, koja se mjeri brojem glasača. Prema ovoj ideji, dobiti naklonost glasača znači da politički lider mora imati sluha za njihove interese, ukuse i zahtjeve. Na ovu ideju se lijepo nadovezuje misao Gistava le Bona: „Narodima se ne vlada kako bi to htela njihova čud jednog momenta, već kako zahteva njihov karakter.“⁵³ Nameće se logičan zaključak – kakav narod, takva i vlast.

Interesantni su i mehanizmi kontrole političkih i ekonomskih ambicija ka neograničenoj moći. Ustav, zakoni i određeni izborni sistem u demokratskom društvu imaju ugrađene norme i mehanizme kojima se narod štiti od političke zloupotrebe vlasti, postavljajući neke oblike gornjih ograničenja u vršenju vlasti, u namjeri da se očuva politička sloboda. Politička geneza vlade, institucije odgovorne između ostalog i za kreiranje ekonomskog ambijenta, obavezuje moderno društvo da podstiče osnivanje i velikog broja civilnih institucija široke djelatnosne strukture, koje čine kontrateg vladi, a koje se jednim imenom, nažalost negativnim određenjem, nazivaju nevladine organizacije. Kako vlade uvijek imaju pozitivnu artikulaciju, na društvu je da primijeni metode za svodenje političkog optimizma na razuman nivo. A šta je sa ekonomijom? Ono što preduzetnici nikada neće javno priznati jeste njihov prirodni san o monopolskoj ili monopsonskoj poziciji. Zar to ne bi bio krunski dokaz njihovih sposobnosti? Međutim, gornje ograničenje ekonomskih sloboda su antimonopolski zakoni. Odgovor bi vjerovatno najbolje mogao dati ingeniozni Bil Gejts, vlasnik *Majkrosofta*, i njemu slični.

HAJDE DA IZMJERIMO SLOBODU!

Nove misaone horizonte i istraživačke izazove otvorilo je pitanje podudarnosti našeg intuitivnog shvatanja ekonomskih i političkih sloboda sa naučnim shvatanjem. Šta zapravo podrazumijeva postupak kvantifikacije ovih sloboda? Mjeriti ekonomske slobode zvuči kao oksimoronska konstrukcija, kao nelogičan spoj riječi, jer sve što se da izmjeriti mora biti ograničeno, a što

⁵³ Gistav L' Bon, str. 65.

se dâ organizirati nije slobodno. Sloboda je kao pahulja, dok je gledate možete da joj se divite, čim je dodirnete ona nestane. Slične paradoksalne zaključke možemo donijeti analizirajući pojam svojine i pojam tržišta. Klasici⁵⁴ nas uče da se privatna svojina nad nekim dobrom određuje u smislu da ostale lišava prava na koristi, koje se temelje na pravu raspolaganja njime. Takođe, jasno je da osnov tržišta čini vlasništvo, koje se u svim oblicima (robe, usluge, kapital, novac) na njemu prometuje, ali sâmo tržište ne smije biti ničije vlasništvo, jer time gubi smisao. Šta je onda sadržaj ekonomskih i političkih sloboda i kako se one mjere?

Američka institucija *Freedom House* još od 1950. godine, na osnovu izjava pojedinaca, istražuje stanje političkih sloboda u pojedinim zemljama svijeta. Od 1978. godine štampa godišnju publikaciju *Freedom in the World*⁵⁵, statistički pregled u kojem su navedene procjene o stanju sloboda u svijetu. Sloboda se u ovom kontekstu shvata kao mogućnost spontanog djelovanja u različitim društvenim sferama, bez kontrole vlade i drugih centara potencijalne dominacije. Sloboda se mjeri u skladu s dvije dosta široke grupe faktora: politička prava i građanske slobode. Prema definicijama usvojenim navedenom metodologijom, politička prava omogućavaju ljudima da slobodno učestvuju u političkim procesima, uključujući pravo glasa, nadmetanje za javne funkcije i izbor političkih predstavnika, dok građanske slobode podrazumijevaju slobodu vjeroispovijesti, udruživanja i organizovanja, vladavinu prava i ličnu autonomiju u odnosu na državu. Metodologija uključuje kako analitičke izvještaje, tako i numerički rejting za 192 zemlje i 18 odabranih teritorija⁵⁶. Numerički rejting skaliran je od 1 do 7, gdje 1 ukazuje na najveći, a 7 na najniži stepen slobode.

Mjerenje ekonomskih sloboda ima kraću tradiciju. *Heritage Fondation* i *Wall Street Journal* od 1995. godine publikuju tzv. indeks ekonomskih sloboda⁵⁷. Namjera izdavača je evoluirala od početne, da se donosiocima odluka i investitorima obezbijedi pomoćna informaciona osnova za donošenje odluka, do savremene, koja se ogleda u tome da se razvije sistematski, empirijski zasnovan metod mjerenja ekonomskih sloboda u pojedinim zemljama svijeta. Uvažavajući sva objektivna ograničenja, ova metodologija je dostigla značajnu popularnost i respekt. Primjena jedinstvene metodologije i procedura dovela je do empirijske potvrde uvjerenja da zemlje sa više ekonomskih sloboda imaju veće stope privrednog rasta, posmatrano na dugi rok, potvrđujući na taj način i veći prosperitet u odnosu na zemlje sa manje ekonomskih sloboda. Metodologija

⁵⁴ Ludwig von Mises i Friedrich A. Hayek, str. 27 i dalje

⁵⁵ Vidjeti www.freedomhouse.org

⁵⁶ *Freedom in the World* 2004

⁵⁷ Vidjeti www.heritage.org

se bazira na analizi 50 varijabli, grupisanih u deset kategorija: politika trgovine, fiskalna opterećenja, uticaj vlade na privredu, monetarna politika, kretanje kapitala i strane investicije, bankarstvo i finansije, plate i cijene, vlasnička prava, zakonska regulativa i siva ekonomija. Danas indeks ekonomskih sloboda analizira 161 zemlju⁵⁸. Za razliku od pokazatelja političkih sloboda, kod indeksa ekonomskih sloboda niže vrijednosti indeksa su poželjnije.

A GDJE SMO?

Ključne riječi koje bi valjalo ponovo promisliti u kontekstu crnogorskog društva jesu politika, *demokratija*, *masa*, *individua*, *sloboda*, *vlasništvo*, *resurs*, *tržište*, *društveni razvoj* i slično. Daleko od toga da ovi pojmovi nijesu poznati gospodinu Običnom Građaninu, ali njihov puni smisao još uvijek čeka da bude otkriven. Uzmimo, na primjer, pojam *resurs*. Nije teško prepoznati da resurs predstavlja raspoloživo a neiskorišteno dobro, i upravo kada nam se čini da smo dozreli da „valorizujemo domaće turističke resurse“ ili da branimo „vodne resurse Tare“ zarad ekoloških ubjeđenja, čini se da bratstvo Građana i druga „bratstva“ Crne Gore ne vide da je i samo vrijeme ekonomski resurs. A o njemu malo ko brine. Na takav zaključak upućuje starost problema na crnogorskoj društvenoj i ekonomskoj agendi. Moglo bi se riječi „agenda“ staviti i veliko „a“.

Analiza kompleksne ekonomsko-političke situacije u Crnoj Gori traži više prostora. Zato izdvajamo samo jedno zapažanje. Liberalna doktrina uči da su privatno vlasništvo i slobodno tržište osnove ekonomskih sloboda pojedinca, iz kojih izrastaju političke slobode. U skladu s tim, samo ekonomski nezavisan pojedinac može biti i politički nezavisan, zaključuju liberali. Znači li to, agregatno posmatrano, da je ekonomski uniženo društvo i politički uniženo, vrijedi se upitati. Umjesto pitanjâ, dok liberalizam tek kuca na crnogorska ekonomska vrata, neoliberalizam već sjedi u kući, i to na čelu trpeze. On nije ni mogao biti prirodna posljedica naše liberalne tradicije, a uprkos tome, već se od strane jednog broja lokalnih ekonomista promovise kao osnovna ideološka orijentacija. Što je još gore, malo društvo, u kojem je teško održati distancu u odnosu na nacionalizme različitih boja, nepotizam, državni budžet ili korupciju, teško gradi pouzdane anonimne autoritete, kao što su javno mnjenje i tržište. Zato se vrlo lako događaju politički i ekonomski incesti, gdje oni koji stvaraju često zloupotrebljavaju predmet svog stvaranja. A kako to da različiti privatizacioni modeli nijesu doveli do značajnije depolitizacije nacionalne ekonomije, budući da su za pomenutom trpezom kreirani? No, i veliki broj demokratskih zemalja

⁵⁸ 2005 Index of Economic Freedom

muči isti problem, rekli bi apologete. Posebno oni koji su gledali film *Farenhait 9/11* ili *John Q.*

Naslov ovog paragrafa ne odnosi se samo na traženje pozicije Crne Gore u koordinatnom sistemu ekonomija-demokratija, već predstavlja i poziv na aktivno djelovanje onih koji svoju sudbinu vezuju za sebe, jer, kao što kaže Edmund Burke,⁵⁹ „jedina stvar potrebna za trijumf zla jeste da dobri ljudi ne rade ništa“.

Literatura

- 📖 Nikolaj Berđajev, *Filozofija nejednakosti*, Mediteran - Oktoih, 1990.
- 📖 Gistav L' Bon, *Psihologija gomilâ*, 4. izdanje, Papirus, Trgokom, Novi Sad, 1995.
- 📖 Ludwig von Mises i Friedrich A. Hayek: *O slobodnom tržištu, klasični eseji*, MATE, Zagreb, 1997.
- 📖 Edgar Morin, *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- 📖 Richard E. Wagner, „Economic and Political Freedom: A Difficult Mixture“, *Virginia Viewpoint*, October 2002, No.2002-20.
- 📖 Fransoa Peru, *Za filozofiju novog razvoja*, IRO Matice srpske, Novi Sad, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd, Centar za uporedno izučavanje tehnološkog i društvenog progressa, Novi Sad, 1986.
- 📖 Otto Neurath, *Istorija antičke privrede*, Kultura, Beograd, 1957.
- 📖 Adam Smit, *Bogatstvo naroda*, knjiga I, Kultura, Beograd, 1970.
- 📖 Norberto Bobio, *Budućnost demokratije - odbrana pravila igre*, Filip Višnjić, Beograd, 1990.
- 📖 Eugen Pusić, *Društvena regulacija: granice znanosti i iskustva*, Globus, Zagreb, 1989.

⁵⁹ Uvodna misao u filmu „Hitler“, Edmund Burke (1729-1797).

ON DEMOCRACY AND ECONOMY

PhD Saša POPOVIĆ

The primary goal of this work is the review of cause and effect relations between political and economical dimensions of social life, that is to say a walk on the boarder line between economy and politics, without the pretension to deeply analyze one or the other. This subject is seen as especially important for a transitional society, a society that is being reborn. New orientations imply new values, norms and institutions. The essence of something new is a need to think differently. And work differently. However, to think differently essentially means noncompliance. And really, where noncompliance of an individual begins, whether it is in the family or society in general, with the respect of opinion, there is the seed of equality in diversity, whose product is democracy. In it often taught that economy and democracy go hand in hand, as a natural couple. Unfortunately, this is incorrect. History offers a variety of old and new arguments that economy can be relatively highly developed, whereas democracy is nonexistent. Ancient Egypt had both at the same time. Even to these times the word pharaoh represents a synonym for autocratic personality, and exactly Egypt had highly developed segment of economy during the supremacy of pharaohs- trade of money and goods. In ancient Egypt, owing to well organized administrative service, individuals could have natural accounts, and from those accounts the goods were transferred in a similar way to the way money is transferred from money accounts. State storage yards were collective centers for grain and other goods stored there. Farmer didn't need to sell grain to pay taxes, and at the same time he earned since he didn't need to build a granary. Moreover, grain that was paid in Upper Egypt for rent, could have been acquired in Lower Egypt without long transport, and the only condition was that state storage yard in Lower Egypt had enough grain. Would this not be the case, the grain was brought from the closest state storage yard and not from the storages from Upper Egypt. Thus, unnecessary moving of goods was not conducted. All similarities with Serbia and Montenegro are coincidental, but elucidative. Key words which should be reconsidered in the context of Montenegrin society are: politics, democracy, crowd, individual, freedom,

property, resource, market, social development and similar. Definitions of these words are familiar to the Montenegrin citizen, yet their full meaning is still waiting to be discovered. The analysis of complex economic and political situation in Montenegro needs more space. While liberalism is just knocking on Montenegrin economic door, neo-liberalism is already here. It couldn't have been the consequence of our liberal tradition, but in spite of that it is already being promoted as fundamental ideological orientation by a number of local economists. What is even worse, for a small society, in which it is difficult to keep a distance from the nationalism of different colors, nepotism, state budget and corruption, it is difficult to build reliable anonymous authorities, such as public opinion and market. Therefore, political and economic incest easily occurs, where the creators often abuse their creation. Various privatization models did not succeed to depoliticize national economy, even though they were created at the same table. The intention of the author was not only to position Montenegro in the economy-democracy coordinate system, but also to call for active participation of those who connect their destiny to themselves, because as Edmund Burke said: „All that is necessary for the **triumph** of evil is that good men do nothing.“

DEMOKRATIJA U TRANZICIJI: EKONOMSKE REFORME U CRNOJ GORI

Crna Gora je danas suočena sa činjenicom da su skoro sve mjere iz paketa *ekonomskih reformi već realizovane*, ali da još uvijek nema znakova oporavka privrednog rasta niti zaustavljanja negativnih trendova u realnoj ekonomiji. Naime, i pored toga što su sprovedene mjere liberalizacije cijena i trgovine, uvedeni novi zakoni iz oblasti poreskih reformi, izvršena monetarna reforma, reforma bankarskog sektora, privatizovano preko 60% društvene imovine, liberalizovani propisi u vezi sa osnivanjem preduzeća a usvojeni oni koji regulišu tržište kapitala – nema nikakvih pozitivnih reakcija na ove mjere u sferi realne ekonomije. Naprotiv, svi negativni trendovi, koji su bili karakteristični za crnogorsku stvarnost, prisutni su i danas. Neki su čak i dodatno pogoršani, recimo spoljnotrgovinski deficit i pokrivenost uvoza izvozom, budžetski deficit, deficit javnih fondova i sl.

Neuspjeh ekonomskih politika, baziranih na pogrešnoj pretpostavci da će sama privatna svojina i liberalna regulacija dovesti do ekonomskog rasta, takođe je posljedica miješanja sredstava sa ciljevima. Zdrava fiskalna situacija, niska inflacija, stabilna valuta i sveukupna finansijska stabilizacija – sve su to samo *sredstva* ekonomske politike, dok su postojani razvoj tokom dugog vremena i zdraviji životni standard *ciljevi* ekonomske politike. Pa ipak, nakon nekoliko godina sprovođenja takve politike (navedenim sredstvima), u Crnoj Gori nije postignut ni razvoj, ni viši životni standard. Važni segmenti tranzicionih promjena, poput privatizacije i liberalizacije, takođe su samo instrumenti, dakle sredstva, a ne ciljevi. Iz tog razloga, zaista je čudno da neki ljudi prezentiraju te instrumente kao jezgro, ako ne i kao konačni cilj, ekonomske politike.

Previše pažnje se posvećuje sredstvima koja bi, hipotetički, trebalo da dovedu do poboljšanja efikasnosti i kompetitivnosti, a premalo se gleda kakvi su rezultati ostvareni. Takve predrasude vode ka izobličenju ekonomske politike, alati postaju sami sebi svrha, ne misli se dovoljno na njihovo realno dejstvo na privredu.

U sferi ekonomske politike ponekad dođe do intelektualne simplifikacije, koja se sastoji u pretpostavci da će, nakon što se pređe određena tačka, pod

izvjesnim uslovima, stvari početi da se sređuju same od sebe i da zato nije ni potrebno razmišljati kako da njima upravljamo. Ekstreman primjer takvog načina razmišljanja je tvrdnja da je „najbolja politika nemati nikakvu politiku“. Ali, ako imamo u vidu distinkciju između sredstava i ciljeva, trebalo bi da bude očigledno – svima koji se bave ekonomskim istraživanjem, savjetničkim radom ili vođenjem ekonomske politike – da se takva konfuzija ne može objasniti samo naivnošću ekonomista i političara. Ovo nerazumijevanje je posljedica političkog antagonizma: na djelu su konflikti ekonomskih interesa, a ne teorijskih koncepata i naučnih objašnjenja.

Naravno, ponekad se i dogodi greška u ekonomskoj politici zbog čistog nedostatka iskustva i solidnog znanja, ali se mnogo češće dogodi „greška“ usljed poslušnosti nekih ljudi prema određenoj interesnoj grupaciji, ili „školi teorije“, koja je, ujedno, ideološki i politički lobi. Beskrajno ponavljanje fraza tipa „nema besplatnog ručka“ i fasciniranost Smitovom „nevidljivom rukom“ slobodnog tržišta – nije nas ni za jotu približilo ni ručku ni tržištu. Naprotiv. Umjesto slobodnog tržišta koje efikasno alocira resurse, od strane određenih vladajućih ideoloških krugova dobijali smo samo retoriku. Umjesto tržišta, dobili smo ideologiju tržišta. Formirane su određene ideološke matrice koje se po svojoj suštini ne razlikuju mnogo od onih koje su dominirale u prethodnom, komunističkom sistemu. *Industrijalizacija + Elektrifikacija = Komunizam* iz usta novih ideologa tržišta dobija novu formu: *Privatizacija + Liberalizacija = Privredni rast i prosperitet*.

Ali, stvari su još komplikovanije zbog toga što – ako ostavimo po strani intelektualne kontroverze i različite vrednosne stavove – postoje, i u igri su, razni politički, ekonomski i finansijski interesi. Nikako se drukčije ne može objasniti zašto su neke pogrešne ekonomske politike uporno nastavljane, godinama nakon što je postalo očigledno, nesumnjivo, da su pogrešne.

Takve pojave služe samo kao primjeri miješanja ciljeva sa sredstvima ekonomske politike. O ekonomskoj politici ne treba suditi na osnovu toga koliko je privatizacija išla brzo ili sporo, nego po efikasnosti, prvenstveno mjerenoj povećanjem kompetitivnosti (takmičarske sposobnosti) i rastom budžetskih prihoda, a zatim time koliko je ekonomska politika doprinijela, ili nije, povećanju ukupnog nacionalnog dohotka. Neki lobiji i njihovi politički saveznici insistiraju na tome da se sve privatizuje (tj. rasproda što je moguće brže) iz jednog, jednostavnog razloga: da bi nečiju privredu pokupovali što jeftinije. Određenim ekonomskim entitetima stalo je da privredu pojedinih zemalja kupe ne brzo, kao što to javno sugerišu preko svojih političkih veza i zavisnih medija, nego jeftino, naime, jeftinije nego što bi to mogli kada bi privatizacija bila vođena mudrije i sporije. Ko gleda da proda pošto-poto, samo što brže, on prodaje jeftino, budzašto.

Bilo je upozorenja, kritikovalo se, bilo je intelektualne i političke opozicije svim tim nemudrim ekonomskim politikama, ali one su ipak nezadrživo išle dalje; sprovedene su. Zašto? Ne zbog nedostatka dobrih ekonomskih ideja, niti usljed pomanjkanja zdravih programa, nego zato što je postojao snažan pritisak moćnih lobija i interesnih grupa. Zato je, ako želimo konstruisati dobru ekonomsku politiku, važno ne samo biti u pravu nego i imati moć da se odabrane politike sprovedu u djelo. A često se dešava da najjači lobi ne leži tamo gdje su istina i logika, nego tamo gdje su moć i vlast. Iz ovih razloga, prave reforme, one koje služe javnom interesu naroda, dakle većini građana (kako je javni interes definisao upravo heroj „Nove crnogorske ekonomske škole“ Adam Smit), a ne samo jednoj, uskoj manjini (kako su se reforme u Crnoj Gori realizovale, pod dirigentskom palicom neoliberalnog klana s Ekonomskog fakulteta u Podgorici), moraju uvijek biti gledane kao sredstva na putu ka ostvarenju dugoročnog cilja – ekonomskog porasta koji će biti održiv na dugi rok. Ako se brže povećava udio privatnog sektora u privredi, ako se brže ide u trgovinsku liberalizaciju, ili se transfer kapitala liberalizuje brže nego što bi to bez tih politika bio slučaj, ali se u isto vreme ekonomija smanjuje ili tromo raste, a standard života građana pada, onda ukupna situacija nije bolja – lošija je.

Međutim, često se ekonomski status neke zemlje ocjenjuje iz perspektive jedne interesne grupe, pa se tako dobijena slika prezentuje kao tobože objektivna slika cijele ekonomije. Zato se i sada u Agendi ponavlja ista zabluda, da će ekonomski razvoj u budućnosti biti zasnovan isključivo na *preduzetništvu* i da je vlada tu samo da stvori *ambijent*. Na prvi pogled, ništa sporno. Pa ipak, neophodno je podsjetiti da ima preduzetništava i „preduzetništava“ i da postoji ambijent i „ambijent“. Imajući u vidu ideološku pozadinu ovakvog stava (neoliberalni koncept), može se zaključiti da će dizajniranje novog društveno-političkog i ekonomskog sistema biti u potpunosti prepušteno novoj klasi crnogorskih kapitalista, nastaloj u protekloj deceniji, i da će Vlada, umjesto da bude *sluga opšteg interesa* (public servant), suštinski biti u funkciji zadovoljavanja interesa ove uske grupe moćnika. Ostaje nejasno da li Vlada pod definisanjem *ambijenta* podrazumijeva i preispitivanje načina i, prije svega, zakonitosti sticanja kapitala i formiranja ove „preduzetničke klase“ u Crnoj Gori, te adekvatnog sankcionisanja (porezi, krivične odgovornosti, konfiskacije, i sl.) i davanja kakvih-takvih šansi za ravnopravan start i ostatku populacije. Ili će ova vlada u suštini biti produžena ruka finansijske oligarhije.

Ako će, zaista, ključne odluke u kreiranju ekonomskog, pa samim tim i društvenog razvoja, biti prepuštene ovoj i ovakvoj crnogorskoj preduzetničkoj eliti, nastaloj u protekloj deceniji haosa, nereda i opšte propasti, onda svi mi ostali (ali i sami crnogorski kapitalisti) imaju više nego mnogo razloga za zabrinutost. Nije prirodno očekivati da novokomponovana klasa kapitalista u

Crnoj Gori počne odjednom da preuzima odgovornost za opšte dobro i vodi računa o ostvarivanju nekih strateških razvojnih ciljeva, kao što su – smanjenje siromaštva, reforma obrazovanja, reforma socijalnih sektora, izgradnja infrastrukture, jačanje pravne države – iz prostog razloga, što su im ciljevi prirodno suprotstavljeni. Nezajažljiva želja za profitom i ličnim bogatstvom i moći i opšti interesi društva (ogromne većine ostatka stanovništva) ne mogu se beskonfliktno harmonizovati bez direktnog i vrlo snažnog konstruktivnog učešća državne politike.

Dovoljno je samo podsjetiti se iskustava nekih latino-američkih država i posljedica implementacije ovakvih razvojnih koncepata. Siromaštvo, socijalno raslojavanje, slabe institucije, ekonomska recesija, dužnička kriza, kolaps proizvodnje, korupcija, kriminal, progon neistomišljenika...

Ciljevi razvojne politike, dakle, obuhvataju kudikamo širi raspon tema nego što je prvobitnim reformskim programima u Crnoj Gori bilo obuhvaćeno; dokument koji je pred nama (Agenda – prim. prir.) pokazuje da su konačno i vladajući politički i ekonomski krugovi u Crnoj Gori to shvatili. U taj spektar tema ulaze i uravnotežena privreda, i trajni razvoj privrede, ali i povećanje životnog standarda naroda, distribucija (raspodjela) dohotka, životna okolina. I najzad, kao posljednja, ali ne najmanje značajna tema, demokratija sama.

„Naše razumijevanje instrumenata za postizanje boljeg funkcionisanja tržišta takođe se poboljšalo, a svoje razvojne ciljeve smo proširili tako da oni sada obuhvataju i druge elemente, na primjer, da razvoj bude održiv, da bude ravnomjeran i da bude demokratski.“ (Štiglic, J.E. 1998)

UPRAVLJANJE TRANZICIJOM

Jedina šansa da transformacija postigne konačni uspjeh jeste da za nju budu dizajnirane odgovarajuće institucije, a to se često mora raditi polazeći od nule. Ovo će dizajniranje posebno teško ići u državama koje su prošle prethodni period negativne tranzicije, u kojoj su institucije bile namjerno razarane i stavljane u funkciju zaštite političkih i grupnih interesa oligarhije na vlasti, postavši tako nesposobne za obavljanje teških i složenih zadataka koje sa sobom donosi proces tranzicije. Zato je značaj institucionalnih reformi u Crnoj Gori možda još veći nego u ostalim postkomunističkim državama.

Vladino učešće u procesu sveobuhvatne izgradnje institucija od vitalnog je značaja. Ono, podjednako kao i liberalizacija, jeste suština tranzicije. Drugim riječima, ako se država ne pobrine za institucione aranžmane onako kako treba, samo liberalizacijom i privatizacijom građanima se neće „isporučiti“ ono što oni od svojih privreda očekuju. Ako se država ne institucionalizuje na

pravi način, nagomilaće se tržišni slomovi i brodolomi i desiće se spontana, neformalna institucionalizacija. Umjesto zdravog tržišta, biće (po riječima vodećih ekonomista Svjetske banke i Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj) uspostavljen „banditski kapitalizam“.

Takve institucionalne patologije mogu nastati kao posljedica spontane tranzicije, koja je suprotna dizajniranoj tranziciji. U nekoliko slučajeva, neprecizna tranziciona ekonomska politika dovela je do takvih epiloga. Onda preovlada društveni sistem u kome „samo budale plaćaju porez“, niko ne poštuje ugovore koje je potpisao, niti iko plaća na vrijeme, a to, zaista, nije tržišna ekonomija. To je kaos koji navire iz dezintegracije institucija.

Bez znanja kako novi sistem treba da radi, i bez vizije kako u taj novi sistem stići, nemoguće je doći na cilj i kroz njega proći na vrijeme i u ispravnom stanju. Tranzicija se onda odugovlači: troškovi budu veći nego što su morali biti, a rezultati slabiji nego što su mogli biti. I, kao što to već godinama naglašavaju zastupnici dizajnirane, a ne haotične tranzicije, recesija će biti dublja, oporavak će nastupiti kasnije, a proizvodnja će rasti sporije. Dakle, solidna izgradnja institucija je zadatak od vrhunskog značaja dok traje tranzicija. A upravo tada je izvršenje tog zadatka najteže, jer tranzicija je vrijeme institucionalnih diskontinuiteta.

Temelj za gradnju tržišnog kapitalizma jeste privatno vlasništvo, ali i konkurencija među privatnim firmama, tržište koje funkcioniše i poštovanje nekih pravila tržišne alokacije. Sposobni finansijski posrednici su potrebni da bi olakšali trgovačke transakcije i investicione „dilove“, ali i da bi promovisali štednju. No, tržište, kako god da je uvedeno, mora biti podržano dobrim zakonskim okruženjem, tako da se tržišna pravila izvršavaju odmah i oštro, da se svako prisili da precizno ispoštuje svaki ugovor i da se svi ekonomski subjekti ponašaju korektno (firme, domaćinstva, organizacije i vlada). Iz tih razloga, tranzicija se ne sastoji u tome da „otпустimo vladu“, pa da radimo bez nje, nego u tome da ona otpusti svoje suvišne upošljenike, da se otarasi nepotrebnih dijelova, ali da zato, prilagođena novim okolnostima, radi dobro. Svjetska banka, za razliku od zagovornika tržišnog fundamentalizma, priznaje:

„Država daje vitalan doprinos ekonomskom razvoju onda kad radi ono za šta je, kao institucija, i osposobljena. Ali, osposobljenost nije dodijeljena nekom nebeskom sudbinom. Osposobljenost države se može i mora podesiti i poboljšati, ako se želi dalji ekonomski napredak i socijalno blagostanje (...) Postoje tri međusobno povezana seta institucionalnih mehanizama, koji mogu pomoći da se stvore podsticaji koji će ojačati sposobnost države za ovo. Ti mehanizmi imaju sljedeće ciljeve:

- da prinudno tj. silom obezbjeđuju da se striktno poštuju društvena i državna pravila i ograničenja ponašanja;

- da podstiču pritisak konkurencije (tržišne utakmice) odasvud, i iz inostranstva i iz svoje zemlje;
- da olakšaju da se čuje svačiji glas i da postoji saradnja i sa strancima i u zemlji.“

(Svjetska banka, 1997)

U zemljama gdje su društvena i ekonomska pravila ponašanja bitno izmijenjena u odnosu na ona donedavna (kao što je to slučaj baš u postsocijalističkim zemljama), neophodno je strogo i brzo sprovođenje, državnom silom, novih pravila i zakona – da bi ih poštovali svi ekonomski entiteti. Tu je potrebno više tvrdoće i odlučnosti nego ikad. Na nesreću, upravo u tranziciji država je mnogo slabija, sa mnogo manje sposobnosti da se fokusira na dosljedno sprovođenje zakona nego što je to bila pod državnim socijalizmom. Slabija je i od vlada tradicionalnih (odavno uspostavljenih) tržišnih ekonomija, jer u tim zemljama postoji zrelo civilno društvo, a institucije funkcionišu. Postsocijalističke države su namjerno oslabljivane: to je činjeno neoliberalnom politikom, često uz zvanično učešće vlada vodećih industrijskih zemalja i međunarodnih organizacija.

Vlada Crne Gore je, na primer, toliko oslabljena da nije u stanju ni porez da naplati, a to se dogodilo ne nekom krivicom komunista iz starog vremena, nego zbog pogrešno savjetovanog neoliberalnog pristupa i usljed pogrešno vođene deregulacije i privatizacije. Sada je teško vratiti tok događaja i odjednom ojačati funkcije države, jer je sve izmaklo kontroli one stare države, a liberalizacija, deregulacija i privatizacija su već otišli na pogrešnu stranu.

Što se tiče novog partnerstva između igrača na tržištu, to je upravo ono što se postupnom izgradnjom institucija želi postići. Dugoročno gledano, takvo partnerstvo poboljšava ukupni ambijent, čineći ga povoljnijim za rast privrede, ali kad tranzicija počinje dešavaju se stvari koje mogu destabilizovati dotadašnje saradničke ekonomske veze. Stare ekonomske veze su prestale, nema ih, a nove su tek u fazi nastajanja. Eto još jednog razloga da se država aktivira, jer uz tržišne odnose često se „prikače“ neželjeni oblici lobiranja i neformalnog organizovanja, uključujući i organizovani kriminal.

Vrlo dugoročno gledano, tranziciju treba sagledati kao veliki instrument razvojne politike. Sistemske promjene, ako ne vode postojanom razvoju i održivom povećanju obima privrede, nemaju smisla. Međutim, ima i ideološki motivisanih napora da se društvo mijenja, bez mnogo brige kakve će biti posljedice po isto to društvo. Ta vrsta motivacije, prisutna kod nekih ljudi, ne smije se ignorisati; ona može biti veoma jaka, naročito u uslovima pogrešno vođene politike tranzicije i haotičnog vremena, kroz kakvo je Crna Gora prošla u protekloj deceniji. I to posebno zbog toga što je sama tranzicija, po svojoj prirodi, revolucionarna, bez obzira na to koliko se brzo ili sporo sprovodi.

Situacija se dodatno komplikuje zato što se iza političkih motivacija uvijek kriju i neke konkretne interesne grupe. Nije lako izaći pred te lobije i usprotiviti im se, izvesti na teren, kao protivtežu, neke druge lobije, koji bi se borili za dugoročni progres i razvoj cijele privrede, jer bi oni koji bi u to krenuli morali odoljeti vrlo jakim pritiscima interesnih grupa. Drugim riječima, postoje lobiji koji se bore svim silama i sredstvima, ne birajući način, da isforsiraju ono što je u njihovom sopstvenom interesu danas, sad, odmah, ali ne postoje lobiji koji bi se jednako silovito i odlučno, „na juriš“, borili za dugoročni napredak naroda i za daleke ciljeve ukupne ekonomske politike.

Koliko god bilo očigledno da sistemska tranzicija nije sama sebi cilj, nego je samo put ka nečemu značajnijem, oko tog pitanja ipak ima izvjesnih nerazumijevanja. Konfuzija nastaje, prvo, zbog međuzavisnosti koja postoji između institucionalnih promjena i realne ekspanzije privrede. Da li je moguće da je sistem savršen, a da je privredni rast nezadovoljavajući? Da li je moguće hvaliti politiku reformi i sistem koji je kreiran u Crnoj Gori u proteklih nekoliko godina, čak i kada svi vidimo da su rezultati slabi, a ukupno stanje sve gore? Nažalost, često se izriču baš takve pohvale, i to u profesionalnim krugovima: hvali se ova ili ona reforma, sama po sebi, a šta je ona na terenu proizvela – na to se ne obraća pažnja.

Ogromno posustajanje privrede Crne Gore nastalo je, s jedne strane, kao posljedica nedostataka u razvojnoj politici i preuveličavanja značaja tranzicije same po sebi, a s druge strane, usljed pogrešnog pojednostavljivanja tranzicije, njenim svođenjem na liberalizaciju i privatizaciju. Ekonomske politike onih zemalja koje su se uglavnom fokusirale na stabilizaciju mjere, liberalizaciju trgovine i privatizaciju, ne vodeći pritom računa o događajima u realnoj ekonomiji, kao što su proizvodnja, potrošnja, investicije, nezapošljenost itd., nijesu dovele do održivog privrednog rasta i pravednije raspodjele nacionalnog bogatstva. Taj pristup je izmijenio inicijalne uslove za razvoj privrede (a to ne znači da ih je poboljšao) i doveo do njenog smanjenja, umjesto do rasta.

ZNAČAJ INSTITUCIJA

Dobro je da sada svi govorimo (čak i Vlada i njeni eksperti) o izgradnji institucija. Nakon propasti neoliberalne „šok terapije“ (dokaz da je propala jeste i ovaj dokument – Agenda), zbog sistemskog vakuuma i duboke recesije, počelo se polako shvatati da sistemske promjene neće nastati kao puka interakcija sila slabog tržišta u nastajanju. Ovo iz prostog razloga što su ta tržišta još toliko slaba i nemoćna da ne mogu supstituisati potrebu za dobro dizajniranom i mudro vođenom politikom i ulogom države.

Tranzicija je proces koji je, po samoj svojoj prirodi, dugotrajan i kompleksan i nemoguće ga je provesti nekom isforsiranom, radikalnom brzinom. On mora da potraje i mora imati visoku cijenu, i u političkom i ekonomskom smislu. Proces je veoma rizičan, jer može uvesti zemlju u socijalne i političke tenzije. Samo jedan dio tog višeslojnog tranzicionog procesa, liberalizacija povezana sa stabilizacijom, može biti izveden, ako to politički uslovi dozvoljavaju – radikalno. Pa ni to nije imperativ, već jedna od stvari koje se u ekonomskoj politici mogu, ali ne moraju odabrati, u zavisnosti od obima fiskalnih i monetarnih neravnoteža i od izdržljivosti socijalne tolerancije.

Nesumnjivo, sa stanovišta crnogorskog društva, a posebno političkih elita, taj proces mora izgledati kao veoma dugotrajan. No, suštinski, treba ga sagledati samo kao jedan vrlo kratak istorijski incident, jer dešavaju se mnogo važnije i sveobuhvatnije promjene. Dok nijesu, doduše u sasvim drugačijim okolnostima, uspostavljene tradicionalne tržišne ekonomije, proteklo je mnogo više vremena nego što će biti potrebno za ove postsocijalističke prelaske ka tržištu. Deset godina je zaista vrlo kratko vrijeme za totalni zaokret i preokret u jednoj privredi. Dakle, koliko god da su velike teškoće i odricanja, postsocijalistička tranzicija ipak treba da bude posmatrana kao relativno brz proces, vrlo kompleksne promjene struktura, institucija i ponašanja. Teškoće, međutim, nijesu proistekle iz nedostatka znanja o tome kako tržište funkcioniše, nego iz neznanja na koji način treba od konkretnih postsocijalističkih ekonomija praviti tržišne, i to u jednoj vrlo specifičnoj konkretnoj situaciji. Najteža stvar nije zamisliti kako te privrede treba da izgledaju i kako treba da funkcionišu na kraju procesa, kad bude sve gotovo, nego naći puteve i načine da se dotle dođe. Dakle, u suštini, znamo šta hoćemo, ali to nije lako ostvariti.

Istovremeno se događa i proces „učenja kroz pokušaje“. Krupna lekcija o značaju izgradnje institucija za dugotrajni rast privrede konačno je naučena, a ispravne pouke o ekonomskoj politici za te svrhe su, izgleda, usvojene. Nakon ovih neuspješnih godina, neophodno je predano i strpljivo raditi na oporavku i izgradnji institucija. Kada kažemo institucije, mislimo ne samo na organizacije i na veze između njih, nego i na ispravne načine ponašanja aktera na privrednoj pozornici. Uz mnogo bolje koordiniranu međunarodnu podršku i pomoć, tranziciona ekonomska politika u Crnoj Gori mora biti značajno izmijenjena i poboljšana. Nešto je i urađeno, stvorene su organizacije tržišta, novi zakoni su pripremljeni i usvojeni, ljudi su stekli kvalifikacije za rad u novim uslovima. Međutim, još uvijek nijesu uklonjene ozbiljne strukturne prepreke za iniciranje novog poretka stvari.

Predložena Agenda, ukoliko se realizuje i dopuni ozbiljnim programima za socijalnu zaštitu, borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala i suzbijanje sive ekonomije, mogla bi predstavljati novi početak. Naravno, nakon svih ovih

teških godina, koje su od većine građana Crne Gore napravile gubitnike, ugrozile njihov životni standard i lični integritet, pokretanje ovako surovih mjera, bez prethodnog sankcionisanja protagonista neprihvatljivih ponašanja iz minulog perioda, može dodatno smanjiti stepen tolerancije ljudi i izazvati nepotrebne i vrlo opasne rezerve prema politici reformi. Zato se pitanje oporezivanja ekstraprofita i bogatstva stečenog u proteklom periodu još jednom postavlja kao ozbiljan izazov i nužan preduslov za uspjeh ovakvih programa.

DEMOCRACY IN TRANSITION: ECONOMIC REFORMS IN MONTENEGRO

Nebojša MEDOJEVIĆ

Economic reforms in Montenegro have been implemented under strong ideological influence of the lobby from self proclaimed „new economic Montenegrin school“ from the Faculty of Economy in Podgorica in the past seven years. By simplifying of otherwise very complex transitional processes to vulgarity and by reducing them to dangerous myth about strength of market and magical effect of private property and needlessness of state and its laws and institutions, ideologists of those reforms are briskly turning Montenegro in devastated colony with the army of unemployed and poor citizens. Instead of „invisible hand of market“ we are constantly directed to by the members of this clan, we got „visible hand of crime, corruption and poverty“. At the same time system mistake has been made: the care necessary to this weak market and new institutions has been neglected. This care can only come from political and wider social context, by establishing necessary level of thrust between the citizens and reformatory elite. Experiences connected to reforms in other countries show that choice of model is not so important for their success, but established thrust of citizens in reformatory elite and their resolution to continue walking courageously on this path till the end. Reformatory elite must be maximally devoted to general interests, fair and professional and should not endanger the thrust of citizens by any action.

In analysing the causes of economic and social crises in Montenegro, one has to take into consideration forming of the parallel system of power with organised crime and corruption, which are seriously endangering Montenegrin society. The fact that the foundation of the new Montenegrin economy has arisen from brutal theft of former socialists' social property, and that privatization and reform process has, anent to corruption, created quasi-market structures did not trigger attention of the domestic and international politicians and analyst. And exactly organised crime and corruption are the main obstacles for arrival of foreign investments and economic convalescence of the country. Devastated institutions of the system are not capable of guaranteeing the security of the contracts, non-

discriminatory appliance of the law, rights of stockholders, reimbursement of claims, nor physical safety and protection from criminal cartels. The citizens of Montenegro, political parties, but international community as well have to realize that Montenegro is not on the reform path, but on direct path towards economic, social and political catastrophe and total confinement and misuse of state functions by the criminal structures.

In spite of verbal advocating of this political elite for „sovereign, free, upright and independent state“ Montenegro, all that they are really doing on the reform plan is leading Montenegro further away from this goal. Independent or not, after these authorities, new generations of politicians will have to lead a hard battle for years so as to return the fundamental prerogatives of sovereignty to the state of Montenegro. In the century marked by the fight for control of energy, pure organic food and drinking water, these authorities are briskly ruining natural and manufactured strategic resources and putting them out of control of national institutions and politics and for that reason it is difficult to count on sustainable development. „New economic school“ is creating economy that will only deal with distribution and consumption. In time, when domestic products are gone, we will distribute only foreign ones, taking small percentage, until foreign manufacturers start distributing their own products themselves, and we become only consumers. While the reserves last.

SAVJET EVROPE I EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA – POJAM I ZNAČAJ INSTITUCIJA U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Savjet Evrope je najstarija panevropska organizacija. Nastala je 1949. godine, kao rezultat težnje za institucionalnom promocijom i zaštitom ljudskih prava, potpisivanjem međunarodnog ugovora od strane deset evropskih zemalja⁶⁰.

Rađanje ove institucije uzrokovano je prvenstveno tragičnim iskustvima Drugog svjetskog rata, koja su doprinijela razvijanju svijesti o potrebi poštovanja prava i sloboda čovjeka i ljudskog dostojanstva.

Danas Savjet Evrope ima 45 članica i objedinjuje 800 miliona Evropljana na putu afirmacije i jačanja ljudskih prava i sloboda, vladavine prava i demokratije. Članstvo u ovoj organizaciji pretpostavlja prihvatanje principa vladavine prava i garantovanje ljudskih prava i sloboda svima u okviru jurisdikcije države članice. Prihvatanje i implementacija standarda Savjeta Evrope (koji se najčešće formulišu kroz Evropske konvencije, preporuke i rezolucije) daje legitimitet državama u pravcu daljih evropskih integracija. Na tom putu, članstvo u Savjetu Evrope predstavlja neophodnu fazu.

OSNOVNI CILJEVI

Osnovni ciljevi ove organizacije su:

- zaštita ljudskih prava, pluralističke demokratije i vladavine prava;
- podizanje svijesti i razvoj evropskog kulturnog identiteta, uz uvažavanje različitosti;
- borba protiv ksenofobije, diskriminacije manjina, netolerancije i ostalih problema sa kojima se suočava Evropa;
- konsolidacija demokratske stabilnosti u Evropi, kroz podržavanje političke, zakonodavne i ustavne reforme.

⁶⁰ Belgija, Danska, Francuska, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Norveška, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

Savjet Evrope je od 1989. godine proširio svoje aktivnosti i prilagodio ih potrebama istočnoevropskih zemalja, koje su započele svoj put integracija, te:

- pomaže zemljama centralne i istočne Evrope u ostvarivanju političkih, zakonodavnih i ustavnih reformi;
- pruža *know-how* usluge na polju ljudskih prava, lokalne demokratije, obrazovanja, kulture i zaštite životne sredine.

ORGANI I INSTITUCIJE

Dva osnovna statutarna organa Savjeta Evrope su:

- *Parlamentarna skupština i*
- *Komitet ministara.*

Osim njih, Savjet Evrope ima:

- *Generalnog sekretara i*
- *Kongres lokalnih i regionalnih vlasti.*

Kao posebne institucije u okviru Savjeta Evrope, djeluju:

- *Evropski sud za ljudska prava i*
- *Komesar za ljudska prava.*

Parlamentarna skupština

Parlamentarnu skupštinu Savjeta Evrope čine predstavnici svih zemalja članica. Oni su birani od strane nacionalnih parlamenata, pri čemu se obavezno vodi računa o proporcionalnoj zastupljenosti svih parlamentarnih stranaka. Broj delegata je različit, tj. određuje se proporcionalno broju stanovnika određene države i kreće se od dva do osamnaest. Parlamentarna skupština trenutno broji 626 delegata. Delegati mogu pripadati jednom od pet parlamentarnih klubova:

- Socijalisti;
- Evropska narodna partija;
- Liberal-demokratska i reformatorska grupa;
- Ujedinjena ljevica;
- Evropska demokratska grupa.

S obzirom na to da je pripadnost parlamentarnom klubu dobrovoljna, postoje i delegati koji ne pripadaju nijednoj političkoj grupi.

U okviru svojih nadležnosti, Parlamentarna skupština:

- bira predsjednika Skupštine i sekretara Skupštine;
- bira generalnog sekretara i zamjenika generalnog sekretara;

- bira sudije Evropskog suda za ljudska prava;
- bira komesara za ljudska prava;
- daje mišljenje Komitetu ministara na nacrt konvencija ili rezolucija.

Uz prethodno navedeno, na dnevnom redu Parlamentarne skupštine mogu se naći i druga pitanja iz nadležnosti Savjeta Evrope.

Komitet ministara

Komitet ministara je organ kome u podjeli nadležnosti u okviru Savjeta Evrope pripada pravo donošenja odluka, kao i pravo kontrole njihovog sprovođenja.

Komitet ministara čine ministri inostranih poslova svih država članica ili njihovi stalni diplomatski predstavnici. Struktura Komiteta ministara omogućava da kroz njega vlade država članica izraze svoje stavove i mišljenja.

Komitet ministara se sastaje najmanje dva puta godišnje, razmatra sva pitanja od zajedničkog političkog interesa (osim odbrane) i daje smjernice za dalje aktivnosti Savjeta Evrope.

U okviru svojih nadležnosti, Komitet ministara:

- odlučuje o prijemu države u članstvo;
- usvaja konvencije, obezbjeđuje i nadgleda njihovu implementaciju;
- donosi preporuke i rezolucije i nadgleda njihovo sprovođenje;
- usvaja godišnji budžet Savjeta Evrope;
- donosi program rada Savjeta Evrope i kontroliše njegovu realizaciju;
- nadgleda izvršavanje presuda Evropskog suda za ljudska prava;
- vrši redovni monitoring sprovođenja obaveza koje države preuzimaju stupanjem u članstvo.

Generalni sekretar

Generalni sekretar Savjeta Evrope je izvršni organ ove institucije. On se bira na mandat od pet godina i zadužen je za operativno rukovođenje Sekretarijatom i organizacijom.

Dok Komitet ministara nadgleda realizaciju programa rada Savjeta Evrope, Generalni sekretar je zadužen za njegovu operacionalizaciju.

Kongres lokalnih i regionalnih vlasti

Kongres je konsultativni organ Savjeta Evrope, nastao 1994. godine, kroz koji se artikuliše glas lokalnih i regionalnih vlasti. Kongres lokalnih i regionalnih vlasti daje mišljenja i savjete Komitetu ministara kada odlučuje o pitanjima koja

se tiču lokalne i regionalne politike. Pomaže novim članicama u uspostavljanju efikasne lokalne samouprave i prati primjenu principa iz Evropske povelje o lokalnoj samoupravi.

EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA

Evropski sud za ljudska prava je najprepoznatljivija institucija Savjeta Evrope. Sud je ustanovljen Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (otvorena za potpisivanje od 1950), koja je predvidjela i razradila mehanizam institucionalne zaštite ljudskih prava.

Od 1998. godine Evropski sud za ljudska prava postoji kao stalan sud, direktno dostupan svim licima kojima je od strane države ugovornice povrijeđeno neko pravo, zajemčeno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Struktura

Evropski sud za ljudska prava ima onoliko sudija koliko i država članica (po jedan sudija iz svake države članice). Sudije bira Parlamentarna skupština sa liste od tri kandidata koje predlaže država članica.

Iako predložen od strane svoje države, sudija je u svom radu apsolutno nezavisan i ne predstavlja niti zastupa državu iz koje je delegiran. Mandat sudijama traje šest godina. Međutim, polovina se bira na tri godine (generalni sekretar određuje žrijebom), kako bi se u kontinuitetu omogućio dovoljan broj sudija za suđenje.

Sudija može biti razriješen dužnosti ukoliko ostale sudije odluče, dvotrećinskom većinom, da ne ispunjava potrebne uslove.

Sud radi u odborima od po tri člana, Vijeću od sedam članova i Velikom vijeću od sedamnaest članova.

Odbor od tri člana odlučuje o prihvatljivosti pojedinačne predstavke podnijete od strane lica, grupe lica ili nevladine organizacije.

Vijeće od sedam članova odlučuje o suštini stvari kada se radi o pojedinačnim predstavkama, podnijetim od strane lica, nevladine organizacije ili grupe lica, kao i o prihvatljivosti predstavke i suštini stvari kada se radi o međudržavnom sporu.

Kada se povodom predmeta koji se razmatra pokrene neko ozbiljno pitanje od značaja za tumačenje Konvencije ili Protokola, ili ako se smatra da rješenje predmeta može biti u suprotnosti sa praksom Suda, tada Vijeće može ustupiti nadležnost Velikom vijeću od sedamnaest sudija. Pod navedenim uslovima, Velikom vijeću se može obratiti i stranka u sporu i zahtijevati da se predmet

razmatra na toj instanci. Veliko vijeće daje savjetodavna mišljenja na zahtjev Komiteta ministara.

Sud ima svoj Sekretarijat, a u radu Suda, pored sudija, učestvuju i stručni saradnici.

Suđenje je javno sem kada se radi o zaštiti posebnih interesa stranke.

Kada Sud može uzeti predstavku u razmatranje? (prihvatljivost predstavke)

Sud može uzeti predstavku u razmatranje samo ako su ispunjeni sljedeći uslovi:

1. Ratione Personae

Predstavku može podnijeti svaka osoba, nevladina organizacija ili grupa lica (to podrazumijeva fizička lica, grupu fizičkih lica, pravna lica – npr. kompanije, političke partije...).

Podnosilac može biti jedino žrtva povrede prava ustanovljenih Konvencijom, od strane države, i to prava koja su ustanovljena Konvencijom.

Podnosilac predstavke ne mora biti državljanin države koju tuži, niti u njoj nastanjen, odnosno ne mora imati sjedište na njenoj teritoriji.

2. Ratione Temporis

Sud može uzeti u razmatranje predstavku samo ukoliko od dana donošenja pravosnažne presude nije prošlo više od šest mjeseci, odnosno ako nije prošlo više od šest mjeseci od momenta kada je podnosiocu predstavke postala poznata odluka.

Uz to, država se može smatrati odgovornom samo za one povrede koje su se dogodile nakon što je ona prihvatila obaveze iz Konvencije tj. nakon njene ratifikacije.

3. Ratione Loci

Država može biti odgovorna jedino za povrede koje su se dogodile u okviru njene jurisdikcije.

4. Ratione Meritae

Sud razmatra samo one predstavke koje se odnose na povredu nekog od prava (ili više njih) zagarantovanih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Nijesu sve države ratifikovale sve protokole uz Konvenciju. Predstavke podnesene protiv određenih država ne mogu se odnositi na protokole koje one nijesu ratifikovale. S druge strane, neke države su stavile rezerve na pojedine članove Konvencije i oni ih mogu obavezivati samo do obima do kojeg to dozvoljava rezerva.

5. *Iscrpljivanje svih domaćih pravnih lijekova*

Jedan od najvažnijih proceduralnih aspekata Konvencije jeste uslov da se iskoriste svi domaći pravni lijekovi. Postoji izuzetak od ovog pravila i to kada je očigledno da pravni lijek ne bi bio djelotvoran ili kada bi taj postupak doprinio ili produžio povredu prava podnosioca predstavke (npr. ponižavajuće postupanje u zatvoru).

Sud neće uzeti u razmatranje predstavku:

- koja je anonimna;
- koja je sasvim ista kao neka koja je već od strane Suda razmatrana i prosljeđena nekoj drugoj međunarodnoj instanci;
- ako se radi o očitoj zloupotrebi prava na žalbu (npr. predstavka motivisana isključivo željom za sopstvenom promocijom, političkom propagandom itd.);
- ukoliko je predstavka očigledno neosnovana.

Presude Evropskog suda za ljudska prava

Vijeće suda odlučuje većinom glasova. Svaki sudija koji je učestvovao u donošenju presude ima pravo da uz presudu iznese svoje posebno mišljenje o predmetu.

U roku od tri mjeseca od donošenja presude svaka strana ima pravo da traži da se predmet iznese pred Veliko vijeće, pod uslovom da se odnosi na neko ozbiljno pitanje koje se tiče tumačenja Konvencije, ili na pitanje od opšteg interesa. Ovakav zahtjev ispituje panel Velikog vijeća, koji čini pet sudija. Ukoliko Veliko vijeće uzme predmet u razmatranje, donosi odluku u formi presude.

Presude Vijeća i Velikog vijeća su konačne i obavezujuće za državu na koju se odnose.

Kontrola sprovođenja presuda

Kontrolu sprovođenja presuda Evropskog suda za ljudska prava vrši Komitet ministara Savjeta Evrope, kroz kvartalne monitoring izvještaje.

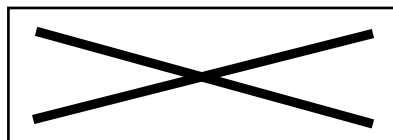
Kroz svoj redovni monitoring Komitet ministara može doći do zaključka da su neophodne određene zakonske promjene u dotičnoj državi i preporučiti joj da uskladi zakonsku regulativu, ili da primjenjuje praksu Evropskog suda, kada su u pitanju određeni predmeti. Ovakvi stavovi Komiteta formulišu se kroz preporuke i rezolucije.

Ukoliko Komitet ministara uoči nepoštovanje presuda Evropskog suda za ljudska prava ili grubo kršenje obaveza koje je država preuzela članstvom u Savjetu Evrope, može donijeti odluku o suspenziji ili čak isključenju države iz članstva.

Do sada, ni jedna država nije odbila da izvrši presudu Evropskog suda za ljudska prava ili odluku Komiteta ministara.

Državna zajednica Srbija i Crna Gora je ratifikovala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima u decembru 2003. godine. Instrumenti ratifikacije položeni su početkom marta 2004. godine, čime Evropska konvencija o ljudskim pravima postaje dio domaćeg zakonodavstva.

**Evropska konvencija o ljudskim
pravima (ECHR)
Mehanizam kontrole**

Država protiv
države:
član 33
(obavezna
nadležnost)

Pojedinac protiv
države:
član 34
(obavezna
nadležnost)

Evropski sud za ljudska prava

Dopuštenost (članovi 29 i 35)
Utvrđivanje činjenica. Pokušaj postizanja mirnog rješenja
na osnovu poštovanja ljudskih prava:
članovi 29 i 35

**Presuda
Evropskog suda za ljudska prava**

Komitet ministara
nadzire izvršavanje presuda Suda:
član 46 (2)

COUNCIL OF EUROPE AND EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS – CONCEPT AND IMPORTANCE OF INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATIONS

Ana ZEC

Council of Europe, the oldest political organisation on European continent, has been established in 1949. It unites 45 countries which are obliged to „accept the principle of the rule of law and respect of human rights and fundamental freedoms for all persons under its jurisdiction“ (Article 3 of the Council of Europe Statute).

Any serious breach of human rights by the member states may lead to their suspension or expelling from the membership.

Council of Europe establishes standards in the field of protection and affirmation of human rights, and these standards must be accepted and implemented by all member states. Council of Europe also establishes mechanism for protection of those standards:

- ❖ Protection of civil and political rights through individual complaints is accomplished through mechanism provided by the European Convention on human rights (before the European Court for Human Rights);
- ❖ Protection of social and economic rights is established through mechanisms of the European social charter;
- ❖ Protection of rights of national minorities is accomplished through mechanisms of the Framework Convention for the Protection of National Minorities;
- ❖ Protection of gender equality principles is accomplished through mechanisms of the Steering Committee for gender equality.

To candidate states as well as new member states, Council of Europe provides expert assistance and supports national thriving in consolidating democratic society and implementation of Council of Europe standards; that is in compliment with the commitments which a member state has undertaken upon becoming a member.

The support of the Council of Europe is realized through local field office, which operates in Montenegro since 2001. The Office realizes numerous projects relating to: reform of legislation, reform of judiciary, police reform, educational reform, development of local democracy, enhancement of free, independent and pluralistic media, fight against trafficking in human beings, corruption and other forms of organized crime.

EVROPSKE INTEGRACIJE I NVO SEKTOR U CRNOJ GORI

Crna Gora se u ovom trenutku, kao i većina zemalja u okruženju, nalazi u tranzicionim procesima čije bi kretanje trebalo da bude usmjereno ka društvu ustanovljenom na vladavini prava, demokratskom principu društvenog i političkog predstavljanja, poštovanju ljudskih prava i tržišnoj ekonomiji. Drugim riječima – ka društvu koje bi bilo izgrađeno i uspostavljeno kao poredak dobre vladavine. Međutim, na ovom putu se nalaze razne prepreke, koje za osnovu imaju kako subjektivne strukture javnog sektora i njihovo antireformsko (ne)djelovanje, tako i niz široko rasprostranjenih objektivnih, prirodnih, društvenih, mentalitetskih i drugih okolnosti, koje utiču na to da čitav proces ima mnogo sporiju dinamiku nego što se očekuje i nego što je neophodno.

Crna Gora se nalazi i na samom početku puta ka evropskim integracijama i implementaciji vrijednosti, standarda i principa Evropske unije u svoj društveni i političko-pravni okvir, ali se i na tom planu javljaju slične smetnje, čija osnova korespondira sa onom koja se tiče navedenih opštih demokratskih promjena u društvu.

Samim tim što zahtjevi koje pred nas stavlja proces stabilizacije i priključenja Crne Gore Evropskoj uniji sadrže i pomenute bazične pretpostavke demokratski uređenog društva, ukazuje se potreba objedinjavanja napora ka ostvarivanju strategije društvenih promjena (koja nužno sadrži i političku i civilnu strategiju) i istovremenih aktivnosti na primjeni vrijednosti evropskih integracija i u našem društvu.

Drugim riječima, ukoliko u Crnoj Gori dođe do određenog stepena društvenog i, prevashodno, političkog konsenzusa o neophodnosti i odlučnosti u orijentaciji ka implementaciji vrijednosti evropskih integracija, bilo bi mudro, ali i pragmatično, pomenutu strategiju u velikom dijelu osloniti na ispunjavanje standarda koje pred nas ovi procesi postavljaju.

Rad na implementaciji evropskih vrijednosti istovremeno je i rad na daljoj demokratizaciji i društvenoj tranziciji u Crnoj Gori. U tu svrhu, neophodno je pokrenuti sve kapacitete društva, kako u javnom tako i u civilnom sektoru. Jer, poret toga što među činiocima ova dva sektora postoji gotovo prirodna mjera

stalne suprotstavljenosti, ovakve složene društvene transformacije iziskuju zaista visok stepen razumijevanja i saradnje svih društvenih subjekata.

Kako takva strategija podrazumijeva i političke i civilne komponente, ovaj okvir nameće, ali i pretpostavlja, snažnu aktivnost nevladinih organizacija u različitim oblicima društvenog angažovanja.

U Crnoj Gori postoji veliki broj nevladinih organizacija. Ipak, treba napomenuti da je među njima veoma malo onih čiji se spektar rada i interesovanja odnosi na pitanja iz oblasti evropskih integracija.

Organizacije koje su preduzimale određene aktivnosti koje u sebi sadrže pomenute evrointegrativne programe toliko su malobrojne da je i njih i njihove projekte te vrste moguće s lakoćom pojedinačno navesti. Prije svega, u ovu grupu spadaju organizacije koje su tokom 2004. sarađivale sa Ministarstvom za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije na pripremi Komunikacione strategije i koje će, u junu iste godine, sa tim Vladinim organom potpisati Sporazum o saradnji:

- Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM),
- Centar za građansko obrazovanje (CGO),
- Centar za monitoring (CEMI),
- Centar za razvoj nevladinih organizacije (CRNVO),
- Evropski pokret u Crnoj Gori (EPuCG, EMIM) i
- Grupa za promjene (GZP).

Potrebno je istaći i veoma pozitivnu ulogu Instituta za otvoreno društvo, predstavništvo u Crnoj Gori, koji je u više navrata organizovao motivaciona i edukativna okupljanja nevladinih organizacija u cilju eventualnog pokretanja programa čije bi aktivnosti za predmet imale evropske integracije. Najznačajnija okupljanja ove vrste organizovana su u toku oktobra 2003. godine. Prisustvovalo im je preko trideset nevladinih organizacija, a jedan, manji broj njih je u saradnji sa Institutom i realizovao određene programe.

Kada je riječ o pojedinačnim projektima, pomenute organizacije su, svaka u svom domenu, organizovale određeni broj aktivnosti, kojima su započele, ili nastavile, svoje angažmane u promovisanju vrijednosti evropskih integracija u crnogorskom društvu.

Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) je ugledna *think-thank* organizacija, koja se prvenstveno bavi organizovanjem okruglih stolova na temu evropskih integracija. Učesnici ovih okupljanja su eminentni predstavnici javnog i civilnog sektora iz inostranstva, članovi domaćih i stranih nevladinih organizacija i domaćih javnih institucija i organa. CEDEM je takođe organizovao i programe obuke u vezi sa primjenom Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava, kao i niz drugih programa obuke (policijski organi, manjinska prava itd.), koji su indirektno ili direktno skopčani sa implementacijom evropskih standarda u crnogorskom društvu.

Centar za monitoring (CEMI) je širokom spektru svojih djelatnosti, od nadgledanja izbora do učešća u programima različitih zakonskih inicijativa, pridodao i program obuke mladih trenera, koji će svojim vršnjacima u srednjim školama prenositi znanja o Evropskoj uniji, njenim institucijama, vrijednostima i činjenicama iz društvenog i političkog života.

Grupa za promjene GZP je, osim istraživanja javnog mnjenja, pokrenula i niz zakonskih inicijativa (zakoni o policiji, sprečavanju pranja novca itd.) koje korespondiraju sa implementacijom evropskih standarda. Neke aktivnosti ove organizacije, kao formulisanje antikorupcijskih planova ili prevod dijela *Bijele knjige* posvećenog poljoprivredi, direktno su vezani za primjenu evropske regulative u Crnoj Gori.

Na konferencijama za štampu Grupe za promjene često je kritikovan nedostatak jasne strategije Vladinih struktura kada je u pitanju proces stabilizacije i priključenja Evropskoj uniji.

Centar za građansko obrazovanje (CGO) se prevashodno bavi pitanjima vezanim za alternativno obrazovanje odraslih. Osim Škole demokratije i Škole za ljudska i manjinska prava, među projektima ove organizacije treba istaći i Školu evropskih integracija (kojoj će u daljem tekstu biti posvećeno posebno mjesto), koju je CGO realizovao u saradnji sa Centrom za razvoj nevladinih organizacija i Evropskim pokretom u Crnoj Gori. Pored toga, u toku 2004, CGO je organizovao i seminar na temu „Evropske integracije i naš put“, koji je okupio značajan broj učesnika iz različitih struktura društva.

Centar za razvoj nevladinih organizacije (CRNVO) je aktivno učestvovao u izradi zakonskih projekata, brojnih građanskih inicijativa, seminara i drugih edukativnih programa, a u januaru 2004, zajedno sa Centrom za građansko obrazovanje i, nešto kasnije, Evropskim pokretom u Crnoj Gori, pokrenuo Školu evropskih integracija, za sada najznačajniju inicijativu u oblasti alternativnog obrazovanja za odrasle koje je u vezi sa evropskim integracijama.

Evropski pokret u Crnoj Gori je, nakon revitalizacije te organizacije i inicijalnih aktivnosti na njenom oživljavanju, u 2004. pokrenuo i realizovao čitav niz projekata čiji je cilj promovisanje vrijednosti evropskih integracija. Najprije, u saradnji sa Evropskim pokretom u Srbiji i više evropskih diplomatskih predstavništava, organizacija i institucija, realizovan je projekat EUROSTARBUS, koji je obuhvatao niz propagandno-edukativnih aktivnosti: kviz i likovno takmičenje osnovaca, predavanja u srednjim školama, razgovore građana sa diplomatskim predstavnicima zemalja EU i posjete pomenutih diplomata i predstavnika NVO-a gradonačelnicima u Bijelom Polju, Nikšiću i Podgorici. Značajan iskorak je napravljen i pokretanjem

pitanja usvajanja Deklaracije o priključenju Crne Gore Evropskoj uniji, kroz postizanje parlamentarnog konsenzusa u Crnoj Gori (ovaj projekat je još u toku). Od međunarodno orijentisanih aktivnosti treba istaći projekat *Studija o metodima organizovanja i rada Evropskog pokreta u zemljama na području bivše SFRJ*. U okviru ovog projekta posjećeni su svi pokreti i značajnije organizacije srodne orijentacije koje djeluju u državama na teritoriji bivše SFRJ i uspostavljena saradnja na različitim poljima zajedničkog angažovanja. Pored toga, EPuCG je dostavio Ministarstvu za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije Vlade Republike Crne Gore svoju verziju Akcionog plana za djelovanje NVO-a u pravcu evropskih integracija. Tim dokumentom su, između ostalog, projektovane zajedničke aktivnosti ovog Vladinog organa i nevladinog i civilnog sektora. Značajno je i učešće EPuCG u realizaciji Škole evropskih integracija, projekta koji zavređuje da ovom prilikom bude istaknut i detaljnije predstavljen.

Naime, uz saradnju i podršku Instituta za otvoreno društvo, predstavništvo u Crnoj Gori, CGO, CRNVO i EPuCG realizovali su projekat Škola evropskih integracija, koji je okupio eminentne predavače iz zemlje i inostranstva. Prošavši izuzetno oštru selekciju prilikom upisa, dvadeset pet polaznika prve i četrdeset polaznika druge generacije uključeni su u ovaj program, kao zainteresovani predstavnici javne i civilne sfere društva.

Za četiri mjeseca, koliko program traje, realizuje se sedam sadržajnih modula, sa ukupno 28 predavanja. Time se, kroz promociju ideja, značenja, standarda i obilježja evropskih integracija, nastoji ustanoviti centar jedne organizovane, programski i metodološki adekvatno utemeljene edukativne djelatnosti vezane za ovu problematiku.

Na taj način se doprinosi kvantitativnom i kvalitativnom snaženju potencijala humanih resursa u Crnoj Gori, omogućava adekvatno informisanje o procesima evropskih integracija i u značajnoj mjeri podstiče aktivizam koji je u vezi sa tim procesima. To se prevashodno postiže time što se polaznicima Škole:

- *pružaju određena znanja iz oblasti istorijata, razvoja i funkcionisanja evropskih integrativnih procesa;*
- *omogućava da steknu uvid u položaj savremenih evropskih institucija, njihov uticaj na naše društvo, trenutnu poziciju našeg društva u odnosu na evropske integracije, perspektive i mogućnosti saradnje u ovoj oblasti;*
- *predočavaju komparativne analize procesa evropskih integracija, bilo da su u pitanju zemlje članice ili zemlje kandidati;*
- *obezbjeduje da se adekvatno osposobe za različite vrste aktivizma vezanog za snaženje i razvijanje ideje evropskih integracija, ali i za promovisanje evropskih standarda i vrijednosti uopšte.*

U pogledu broja i obima, može se reći da aktivnosti ovih organizacija jesu ozbiljne, ali s obzirom na niz zahtjeva koji se postavljaju pred crnogorsko društvo u vezi sa evropskim integracijama – ipak nedovoljne. I broj i sadržaj relevantnih programa iz ove oblasti morali bi se u kratkom roku znatno uvećati.

Ipak, kvalitet realizovanih aktivnosti garantuje da je njima stvorena zdrava osnova za pokretanje niza programa, projekata i akcija koji bi kao osnov imali evropske vrijednosti, standarde, ideje i praksu i koji bi na adekvatan način usmjeravali društvene procese u Crnoj Gori ka ostvarivanju evropske perspektive.

U cilju što efikasnije realizacije aktivnosti na promociji vrijednosti evropskih integracija, nevladine organizacije koje ih preduzimaju u realizaciji datih programa moraju se osloniti na različite partnere iz NVO sektora, kao i iz civilnog sektora uopšte, ali i na saradnju sa institucijama i organima javnog sektora.

Imajući u vidu dosadašnji tretman nevladinih organizacija od strane institucija i organa javnog sektora u Crnoj Gori (sindrom „nužnog zla“), kao i stalne intencije javnog ka instrumentalizovanju elemenata civilnog sektora, moramo upozoriti i na moguće opasnosti ovakve saradnje i naglasiti da ostvarivanje zajedničkih projekata između predstavnika ova dva sektora ne podrazumijeva *otupljivanje oštrice* kritičkog djelovanja samih NVO-a i ostalih civilnih struktura prema državnim organima, prvenstveno prema Vladi.

Nadalje, u realizaciji programa i projekata nevladine organizacije treba da primjenjuju kako sopstvena i iskustva domaćih socijalnih partnera iz prethodnog perioda djelovanja, tako i znanje i metode onih međunarodnih struktura koje su odmakle u navedenim aktivnostima, ili čak već dovršile veći dio planiranog angažmana u procesima primjene evropskih standarda i vrijednosti u svojim sredinama.

Nevladine organizacije treba intenzivno da rade i na jačanju ljudskih potencijala i obezbjeđivanju modela stabilnog finansiranja. To znači da se moraju boriti za svoj prostor djelovanja na domaćem planu, istovremeno sarađujući sa međunarodnim strukturama (prevashodno sa fondovima Evropske unije i njenih članica, namijenjenih nevladinim organizacijama).

U cilju što efikasnijeg rada nevladinih organizacija na procesima primjene evropskih principa i standarda u crnogorskom društvu, neophodno je napraviti određene institucionalne okvire za saradnju – kako unutar civilnog sektora, tako i između javnih i civilnih struktura. Nužno je, takođe, da same nevladine organizacije što konkretnije i preciznije razrade oblasti, ciljeve i metode sopstvenog djelovanja.

Konkretno vidove djelovanja treba potom prilagođavati zahtjevima opštih akcionih okvira, ali i trenutnim potrebama procesa demokratizacije i tranzicije u našem društvu, kao i uskladiti sa nizom naloga koje nameću procesi

institucionalnog priključivanja Crne Gore evropskoj porodici naroda.

Svim ovim djelatnostima nevladinih organizacija stvarala bi se i jačala socijalna, ali i politička, osnova za postizanje konsenzusa o potrebi ulaska Crne Gore u Evropsku uniju, kao i o neophodnosti prilagođavanja našeg društva standardima i zahtjevima koje pred nas postavljaju evrointegrativni procesi.

Imajući u vidu ovakve pretpostavke i okolnosti, okviri za rad nevladinih organizacija orijentisanih ka intenziviranju pomenutih procesa trebalo bi da sadrže sljedeće aktivnosti:

1. ***autonomne aktivnosti nevladinih organizacija*** (aktivnosti koje će biti autonomno planirane, finansirane, realizovane i evaluirane od strane samih NVO-a);
2. ***zajedničke aktivnosti nevladinih organizacija i ostalih struktura civilnog društva*** (aktivnosti koje će biti realizovane u saradnji sa sindikatima, Univerzitetom, akademijama nauka i umjetnosti, medijima, istaknutim pojedincima itd.);
3. ***zajedničke aktivnosti nevladinih organizacija i različitih struktura javnog sektora*** (aktivnosti koje će, u različitom obimu i s različitim strukturalnim rješenjima, biti planirane, finansirane, realizovane i evaluirane u saradnji sa predstavnicima, institucijama i organizacijama javnog sektora u Crnoj Gori);
4. ***zajedničke aktivnosti nevladinih organizacija i različitih međunarodnih struktura*** (aktivnosti koje se realizuju u saradnji sa međunarodnim institucijama, organizacijama, državama ili pojedinim njihovim strukturama).

U ostvarivanju svih ovih aktivnosti nevladine organizacije moraju voditi računa o njihovoj svrhovitosti i mogućnosti pune realizacije u datom vremenskom okviru, a morao bi se definisati i određeni akcioni plan za njihovu realizaciju.

Akcioni plan aktivnosti NVO-a u Crnoj Gori na promociji vrijednosti evropskih integracija trebalo bi da podrazumijeva:

1. *definiciju vrste aktivnosti;*
2. *definiciju ciljnih oblasti aktivnosti;*
3. *definiciju vremenskog okvira aktivnosti;*
4. *definiciju modela i metoda aktivnosti.*

Definicija vrste aktivnosti – zbog međusobne isprepletanosti i povezanosti različitih tipova aktivnosti veoma je teško izvršiti njihovu preciznu podjelu. Za početak bi bilo neophodno napraviti kategorizaciju prema najuočljivijim opštim karakteristikama datih aktivnosti, a kasnije vršiti dopunu, dalju specifikaciju i razradu takve načelne podjele.

Sljedeći prijedlog predstavlja jedan primjer klasifikacije aktivnosti nevladinih organizacija u oblasti promocije i ugradnje vrijednosti evropskih integracija. Aktivnosti se ovdje dijele na:

1) informativne

- a) *medijsko-edukativne* (TV i radio serijali emisija i posebne emisije dokumentarnog tipa, novinski tekstovi i dodaci, web-prezentacije i sl., o istorijatu, institucijama, procesima i strukturi Evropske unije)
- b) *medijsko-propagandne* (ciljane, pretežno medijske kampanje za pojedine segmente sadržaja iz domena evropskih integracija, kampanje vezane za pojedinačne ili grupne poruke)
- c) *prezentaciono-edukativne i prezentaciono-propagandne* (isto kao i u prethodna dva slučaja, samo bez, ili uz manje učešće, konvencionalnih medija, a akcenat je na direktnijim oblicima komunikacije sa građanima: leci, brošure, *door-to-door* kampanje, tribine, koncerti, *power-point* prezentacije, performansi, izložbe, predstave, književne i umjetničke večeri itd.)

2) edukativne

a) *redovno obrazovanje*

- osnovno
- srednje
- visoko
- postdiplomske studije

Angažovanje nevladinih organizacija na svim ovim poljima sastojalo bi se u pružanju različitih vidova pomoći postojećim zvaničnim obrazovnim institucijama. Modeli i metodi angažovanja zavisili bi od potreba samog obrazovnog procesa i mogućnosti saradnje.

b) *alternativno obrazovanje*

- seminari (pojedinačni seminari isključivo obrazovnog karaktera, za sve uzraste)
- škole (dugoročni projekti u oblasti alternativnog obrazovanja, koji treba da posluže kao dopuna ili alternativa postojećim programima zvaničnih javnih obrazovnih institucija).

3) strukturalne

a) *prema javnom sektoru*

- zakonodavne inicijative (pokretanje inicijativa i učestvovanje u kreiranju novih zakonskih rješenja koja se tiču usklađivanja crnogorskog prava sa *Acquis Communautaire*)
- ostale društvene inicijative (inicijative iz civilnog sektora, a time i iz nevladinih organizacija, za uređenje određenih odnosa u javnom sektoru, kao i između javnog i civilnog

sektora; monitoring aktivnosti i promjena, *watch-dog* projekti; formiranje baza podataka itd.)..

b) *prema civilnom sektoru*

- introspektivne inicijative (introspektivni programi koji treba da doprinesu razvijanju kapaciteta civilnog sektora i pravljenju novih ili redefinisaju starih struktura, ostvarivanje saradnje među entitetima unutar sektora, npr. debate i okrugli stolovi predstavnika NVO-a o pravcima i modelima aktivnosti vezanih za EU, *watch-dog* prema ostalim strukturama civilnog sektora, formiranje baza podataka i, npr., adresara inostranih institucija koje su od ključne važnosti za realizaciju programa)

4) razvojne (projekti konkretne primjene standarda i izgradnje kapaciteta)

- a) *prema javnom sektoru* (inicijative za primjenu već usvojenih propisa i standarda, programi i projekti obuke pojedinaca, programi usavršavanja i organizacije djelatnosti u organizacijama i institucijama itd.)
- b) *prema civilnom sektoru* (introspektivne akcije na primjeni novih standarda, na uspostavljanju novih komunikacija sa evropskim strukturama, posebno razvojnim fondovima, međusobna pomoć u konkretnom ostvarivanju projekata, npr. podrška univerzitetima i sindikatima u njihovim razvojnim projektima).

Definicija ciljnih oblasti – podrazumijeva pozicioniranje oblasti djelatnosti i objekata aktivnosti. Ova bi definicija služila kao osnov za dalje precizno utvrđivanje osnovnih odrednica kanala komunikacije, koje bi se vršilo preko definicije modela i metoda aktivnosti usmjerenih prema različitim ciljnim grupama u crnogorskom društvu. Definicija ciljnih oblasti odnosila bi se na:

1) javni sektor

- *donosioci političkih odluka*
- *službenici državne uprave*
- *službenici u lokalnim samoupravama*

2) civilni sektor

- *obrazovne institucije* (nastavnički kadar, a posebno đaci i studenti)
- *akademske institucije*
- *institucije kulture*
- *mediji* (novinari, urednici i ostali medijski poslenici na nacionalnom i lokalnom nivou)
- *predstavnici nevladinih organizacija*

- *predstavnici sindikata, asocijacija poslodavaca i drugih poslovnih asocijacija*
- *ukupno javno mnjenje*
- *grupe građana*
- *pojedinci*

Definicija modela i metoda aktivnosti – trebalo bi da predstavlja modelno, sadržajno i metodološko prilagođavanje aktivnosti oblastima u kojima se realizuju i specifičnim karakteristikama objekata na koje se odnose. Ovaj pristup podrazumijeva i oslonac na *analizu diferenciranosti objekata* prema:

- socijalnom statusu,
- obrazovanju,
- nacionalnom određenju,
- partijskoj pripadnosti,
- starosti,
- polu,
- usmjerenosti života i rada ka seoskoj ili ka gradskoj sredini itd.

Tek na osnovu analize svih ovih podataka mogla bi se donijeti valjana odluka o izboru odgovarajućeg modela i metoda aktivnosti, u cilju uspješne realizacije planiranog programa.

Definicija vremenskog okvira – ova definicija bi podrazumijevala podjelu na kratkoročne, srednjoročne i dugoročne aktivnosti, čija bi se precizna datumska razrada prilagođavala realnoj dinamici evrointegrativnih procesa u Crnoj Gori, no koje bi istovremeno i same doprinosile njihovom ubrzanju:

1) *kratkoročne* – do 1 godine (programi informativnog karaktera različitog obima, manji edukativni i razvojni programi);

2) *srednjoročne* – do 5 godina (obimniji projekti iz svih oblasti, za čiju je uspješnu realizaciju neophodno duže vrijeme ili koje je potrebno više puta ponavljati);

3) *dugoročne* – neodređeni vremenski period (strateški projekti, programi iz svih oblasti).

*

* *

Ovakvo koncipirane i preduzete aktivnosti mogle bi na organizovan, efikasan i svrhovit način odgovoriti zahtjevima trenutka u kojem se nalazi Crna Gora. Takođe bi mogle značajno doprinijeti da se u široj javnosti i ostalim specifikovanim objektima podigne nivo svijesti i obogate saznanja o evropskim integracijama, kao i da se ljudi bliže upoznaju s odvijanjem procesa stabilizacije i pridruživanja

u Crnoj Gori. Tako bi se omogućila i bolja obaviještenost o Evropskoj uniji i mogućnostima koje ona pruža u razvojnem smislu.

Kroz usvajanje saznanja o procesima evropske integracije odvijao bi se i mnogo značajniji segment ovih reformskih kretanja: prihvatanje i ugradnja u društvene i političko-pravne strukture onih pravnih i društvenih principa i standarda koje zahtijevaju aktivnosti na stabilizaciji i priključenju Evropskoj uniji.

U uvodnim napomenama svoje knjige *Civilno društvo*⁶¹ Džon Kin daje podjednaku važnost uličnim protestima u jednoj i uvođenju informatičkog društva u drugoj zemlji – kao osnovama i putevima izgradnje civilnog društva. Nevladine, ali i Vladine strukture, organizacije i institucije Crne Gore, ukoliko su istinski zainteresovane za kretanje u smjeru društvenih promjena i evropskih integracija, treba da budu svjesne da su mnogi, na prvi pogled ne tako bitni, momenti od velike važnosti za uspjeh na tom putu.

Put ka evropskim integracijama zato nije put velikih djela i megalomanskih projekata, već put hiljada malih koraka u različitim pravcima, od kuće i porodice, preko vrtića i škola, univerziteta i medija, državnih organa i političkih partija, do nevladinih organizacija, društvenih grupa i samih pojedinaca.

Samo razumijevanje ozbiljnosti situacije u koju smo sebe doveli, brižljiv odnos prema svojim resursima i projekcija sopstvenih mogućnosti, precizan plan aktivnosti koje možemo, odnosno moramo preduzeti, iskrena želja za promjenama i predanost radu na njihovom ostvarivanju – može da dovede Crnu Goru do ispunjenja zahtjeva koje pred nas stavljaju evropske odrednice društvenog razvoja.

Retoričke konstrukcije, kojih je do sada bilo veoma mnogo, naročito od strane predstavnika javne vlasti, nijesu od pomoći nikome, sem samim njihovim kreatorima, i to na kratke staze, ukoliko pri tome nijesu potpomognute zadovoljavajućom mjerom ostvarivanja zacrtanih projekcija.

Ako je vjerovati procjeni Ralfa Darendorfa⁶², za konstitucionalne promjene u tranzicionim zemljama potrebno je bar 6 mjeseci, za dostizanje stanja tzv. normalne politike 6 godina, a za izgradnju civilnog društva (čije su osnove u uljudnosti, pristojnosti i oslanjanju na sopstvene snage) čak 60 godina. Čini se da Crna Gora i njeni građani više nemaju vremena za gubljenje.

⁶¹ Džon Kin, *Civilno društvo*, str. 14, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003.

⁶² Ralf Darendorf, *Reflections on the Revolution in Europe*, 1990.

EUROPEAN INTEGRATION AND NGO SECTOR IN MONTENEGRO

Momčilo RADULović

Currently, Montenegro is, as most countries in the region, in the transitional processes whose goal should be a society established on the rule of law, democratic principle of social and political representation, respect of human rights and market economy. In one word, the society built and established as a system of good governance. However, on this path there are diverse obstacles, from objective natural and social circumstances to subjective shortcomings of the structures of public sector and their antireform (in) action. Because of all of this the process has much slower dynamics than it is expected or necessary.

At the same time, Montenegro is on the beginning of the path towards European integrations, and similar obstacles are appearing on the plan of implementation of ideas, principles and standards of contemporary Europe in Montenegrin society. In order to avoid them it is necessary to establish basic preconditions of democratically organized society.

Each transitional, but also a developed European country had to focus, in one phase of such socio-psychological change, on reaching particular level of social and primarily political consensus. This was necessary in order to unite the tendencies and capacities for realizing the strategy of social changes (which must comprise both political and civil strategy) and to successfully accomplish the activities on the change of values of European integrations in given society.

All those experiences contribute to the conviction that work on implementation of European values and work on further democratization and social transition in Montenegro have to function simultaneously, as a singular process which will rest on both public and civil sector.

In the framework of activities of the civil sector, the role of non-governmental organizations is of great significance for the development of various social, economic and political institutions, but also for necessary change of existing mentality and psychological patterns.

This text describes the most important practical experiences and activities of non-governmental organisations in Montenegro that are engaged on realizing the abovementioned goals and values. Furthermore, it outlines theoretical-practical basic guidelines for concrete actions- as of non-governmental organisations

and other parts of civil sector, thus of public structures, in that segment of their actions which entails cooperation with NGO sector. Also, it represents a suggestion of an action plan of activities of NGOs in Montenegro regarding the promotion of European integrations values. The action plan, as a basis for further activities in this field, comprises a definition of the type of activity, goals of the activity, timeframe of the activity, their models and methods, but also concrete categories, description and classifications of given activities- to the extent it is possible to demonstrate it in this kind of presentation.

MUTACIJA

IDEOLOŠKI ASPEKT

Pogled unapred

1. Predmet

- 1.1. Promena
- 1.2. Ideologija
- 1.3. Terminologija

2. Punkcija

- 2.1. Sila
- 2.2. Sloboda
- 2.3. Svet

3. Refleksija

- 3.1. Parija
- 3.2. Paradigma
- 3.3. Montenegro

1. PREDMET

1.1. Promena

U realnom istorijskom vremenu, jedna decenija je kratak, čak veoma kratak period. Kao desetinka sekunde u individualnom ljudskom životu i iskustvu. Taman toliko trajala je i bučna posthladnoratovska iluzija o „kraju istorije“. Nakon još bučnijeg, pa i osvetničkog povratka „učiteljice života“, terorističkog napada na SAD, 11. septembra 2001, te uzvratnog „rata protiv terorizma“, kojem se još uvek ne vide puni izgled, putanja i kraj, ostalo je još samo veliko čuđenje kako je neko pre samo desetak godina uopšte mogao biti toliko neoprezan, površan i lakomislen da širi, ali i da prihvati, mega-fikciju o navodno definitivnoj, nepovratnoj, istorijskoj i planetarnoj pobedi liberalne demokratije. Deo odgovora na postavljeno pitanje leži u kurikulumu autora najpopularnije posthladnoratovske sapunice. Pre nego što je postao svetski slavan, pisac članka, odnosno knjige o kraju istorije, bio je samo jedan od mnogih anonimnih, mada ambicioznih službenika Stejt departmenta, i ta okolnost očigledno nije mogla a da se ne odrazi i na sadržinu i dubinu članka, odnosno knjige. Pa ipak, mnogo veći i važniji deo odgovora na ono pitanje leži u vladajućem euforičnom duhu vremena krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina. Samo taj duh vremena, naime, može do kraja, ili barem minimalno uverljivo, da objasni onako masovno prihvatanje jedne potpuno nerealne i neverovatne fantazije.

Čuđenje iz prethodnog paragrafa utoliko je veće ukoliko znamo da su čak i u momentu dok je bivši službenik Stejt departmenta izvodio svoj iluzionistički performans, u literaturi, i to u onoj najrespektabilnijoj, akademskoj, teorijskoj i naučnoj literaturi, postojale i sasvim drugačije, opreznije, dublje i, danas je to već sasvim očigledno, bolje interpretacije. Pri tome, ovde ne mislimo toliko na one poznate Hegelove, Špenglerove i Ničeove slutnje iz XIX veka, koje su, uprkos svoj njihovoj dalekovidosti, metodološki više nadiskustvene i filozofske nego iskustvene i naučne, koliko na empirijski i istraživački rigorozno utemeljene rezultate sociologije XX veka, i to posebno na dve takve: na sociologiju jednog od klasika ove nauke, Pitirima Sorokina, i na sociologiju, odnosno analizu svetskog sistema Imanuela Volerstina. I, ukoliko nam je slavna iluzija Frensisu Fukujame na početku ovog teksta poslužila kao glavni negativni podsticaj, onda će nam ove dve sociologije u nastavku poslužiti, sasvim obrnuto, kao glavni pozitivni podstrek, i kao glavno teorijsko-metodološko polazište u analizi stvarne, a ne one iluzorne posthladnoratovske promene.

Četvorotomno izdanje monumentalne *Društvene i kulturne dinamike* Pitirim Sorokin je objavio između Prvog i Drugog, a njenu kondenzovanu jednotomnu verziju posle Drugog svetskog rata, danas već daleke 1957. Dve velike socijalne katastrofe XX veka bile su ne samo trauma nego i izazov i za velikog rusko-američkog sociologa. U *Društvenoj i kulturnoj dinamici*, Pitirim Sorokin izveo je jedan od najvećih poduhvata u istoriji nauke uopšte: višedimenzionalnu i egzaktnu, kvantitativnu, statističku analizu istorijskog iskustva dvadeset pet vekova „grčko-rimske i zapadne kulture“. Za preciznije lociranje i razumevanje naše velike posthladnoratovske promene, poseban značaj imaju dva ključna nalaza ove analize. Prvi, po kojem ovih dvadeset pet vekova ne obeležava ni obrazac čistog cikličnog ponavljanja, koji je bio toliko drag antičkim filozofima i misliocima, ni obrazac čistog sekularnog, odnosno linearnog rasta, toliko drag Frensisu Fukujami i većini naših savremenika, nego jedna vrsta složene i nikad do kraja predvidive kombinacije dinamike ponavljanja i dinamike promena, zahvaljujući kojoj „istorija ponavlja svoje teme“ ali gotovo uvek u novim varijacijama“ i zbog toga kao „uvek nova i uvek stara“ (Sorokin, 2002, str. 505). I drugi, po kojem XX vek, za razliku od XIX veka, koji je bio vek uspona u svakom pogledu, karakteriše sveopšte opadanje, propadanje i raspadanje, te samoubilačka agonija, nelegitimna sila i „kult progresa“, koji je „već zastareo“ (Sorokin, 2002, Odeljak 37, *Kriza našeg doba*, str. 557-562, i Odeljak 42, *Sumrak naše čulne kulture i šta posle nje*, str. 614-618). Jedan mali citat iz ovog potonjeg odeljka najbolje će nas približiti našem predmetu, promeni i vremenu: „Ugovori i razni drugi sporazumi gube i poslednje ostatke svoje obaveznosti. Veličanstvena ugovorna sociokulturna građevina koju je sazio čovek Zapada u prethodnim vekovima ruši se, a sa

njom zajedno nestaju demokratija sa svojim ugovornim odnosima, i isti takav kapitalizam, uključujući privatnu svojinu i slobodno društvo slobodnih ljudi zasnovano na ugovoru. [...] Gruba sila i cinična prevara postaće jedini arbitri za procenu svih vrednosti i svih odnosa među pojedincima i grupama. Moć će zameniti pravo, a posledica će biti silni ratovi, revolucije, pobune, poremećaji, brutalnosti. *Bellum omnium contra omnes* – rat čoveka protiv čoveka, klase, naroda i rase protiv klase, naroda i rase, raširiće se svetom.“ (Sorokin, 2002, str. 614-615) Ponovimo: reč je o nalazima utemeljenim na egzaktnoj, kvantitativnoj, statističkoj analizi dvadeset pet vekova grčko-rimske i zapadne kulture, a ne o pukim filozofskim slutnjama ili refleksijama.

Sociologija odnosno analiza svetskog sistema koncentriše se na pet-šest vekova savremenog svetskog sistema ili svetskog kapitalističkog sistema, ali sa jednakom rigoroznošću u primeni empirijski utemeljenog i egzaktnog naučnog, odnosno sociološkog metoda. U brojnim istraživanjima, studijama i analizama, Imanuel Volderstijn i njegovi saradnici, već punih trideset godina, sistematski i kontinuirano proučavaju ovaj istorijski sistem. Najkraći rezime ovih proučavanja, napravljen za potrebe našeg predmeta, mogao bi da glasi i ovako. Savremeni svetski sistem, ili svetski kapitalistički sistem, rođen je u takozvanom dugom XVI veku. Vreme uspona, ekspanzije i rasta ovog istorijskog sistema traje do XX veka, preciznije do Prvog svetskog rata. Od Prvog svetskog rata ovaj sistem ulazi u strukturnu krizu, koja će, kako pokazuju takođe egzaktne statističke ekstrapolacije, trajati otprilike do sredine XXI veka, kada će se pojaviti novi istorijski sistem, bolji ili lošiji od ovoga koji je u krizi. Posle Prvog i Drugog svetskog rata, godine 1968, 1989, 2001, 2003, konkretno i dodatno potvrđuju opisanu krizu i „bifurkaciju“ svetskog kapitalističkog sistema. Da li će konačni rezultat ove krize i „bifurkacije“ biti neki, u odnosu na postojeći sistem, bolji ili lošiji istorijski sistem, neki pozitivni, ili neki negativni postkapitalistički sistem, to je još uvek otvoreno, ali da je nastupilo vreme ove velike istorijske smene, to je već sasvim izvesno. U svakom slučaju, reč je o velikoj, ili čak najvećoj promeni, jer se radi o promeni jednog, starog, u drugi, novi istorijski sistem. I ovde valja ponoviti: reč je o nalazima utemeljenim na empirijskoj i egzaktnoj, pa i kvantitativnoj, statističkoj analizi pola milenijuma savremenog svetskog sistema, a ne o pukim filozofskim slutnjama ili refleksijama.

1.2. Ideologija

Ovaj rad ima za predmet jedan sasvim specifični, ideološki aspekt opisane istorijske promene. Naravno, pored ideološkog aspekta, ova promena ima i druge specifične aspekte, pre svega svoj ekonomski, socijalni i politički aspekt. Da se u fokus ovog rada stavi upravo ideološki, a ne neki drugi značajan aspekt,

presudno su uticala dva faktora: prvi, specijalizacija autora ovog teksta, koji se već par decenija najviše bavi upravo tim aspektom društvene i istorijske promene, i drugi, još značajniji – relativna a neopravdana zapostavljenost ovog aspekta u društvenoj nauci.

Od Hegela znamo da filozofija, znanje, pa i ideologija, uvek kasne: „Minervina sova počinje svoj let tek u suton.“ Od Marksa, da je ideologija uvek i *Camera Obscura*, mračna komora koja sve izvrće. Ali, ove i slične bitne odrednice ideologiju ne diskvalifikuju. Naprotiv, i kada kasni, i kada izvrće, ideologija to radi s razlogom. A najdublji razlog, *raison d'être* ideologije, jeste sistemski funkcija koju ona ima u reprodukciji jednog konkretnog socijalnog sistema, pre svega funkcija legitimacije tog sistema.

Events are dust, događajna istorija je samo deo, delić, čestica strukturalne istorije, insistirao je Fernan Brodel. Ali deo, delić, čestica, nije i ništa, kako se ponekad neoprezno i netačno zaključuje. Naprotiv, i sama strukturalna istorija, odnosno istorija dugog trajanja, kao i svetski sistem, sastavljeni su upravo i samo od ovih čestica. Štaviše, događaj, ličnost, moment, ideologija, dugom trajanju, velikoj promeni, svetskom sistemu, tek udahnuju život.

Ovo poslednje dobro se vidi i u slučaju naše velike promene. Tek značajni događaji, pad Berlinskog zida 1989, teroristički napad jedanaestog septembra 2001. i Drugi zalivski rat 2003, ovu promenu konkretno i plastično oblikuju i razvijaju. Tako nastaje i distinkcija, koja nije samo događajna: jedno je velika promena 1914-2050, koju smo opisali, drugo stanka ili inkubacija 1989-2001, koja je sastavni, ali sasvim specifični deo ove promene, a treće opet sam moment aktivnog i intenzivnog preobražaja, ili mutacija, koja je započela 2001, a eskalirala 2003. Ovo treće, moment preobražaja, mutaciju, najbolje je opisao Imanuel Volderst, sintagmom *The End of the Beginning*, u smislu „the end of the beginning of the new world disorder that has replaced the world order dominated by the United States from 1945 to 2001“, i u smislu kraja početka one istorijske smene kapitalizma kao istorijskog sistema „with some other, even worse, system“ (Wallerstein, 2003a).

Unutar pravog spoja događajne i strukturalne istorije, pravo mesto dobijaju i određene istorijske ličnosti, u našem slučaju posebno Džordž Buš Mlađi i njegova administracija. Unutar ovakvog spoja, naime, čak i tako obične ljudske karakteristike ovih ličnosti, kao što su njihovi intelektualni kapaciteti, da ne kažemo limiti, postaju ne samo zanimljivi nego i relevantni. U tom smislu, navodimo samo nekoliko slikovitih, plastičnih, ali i važnih opisa psiho-socijalnog profila aktuelnog predsednika i dominantnog dela administracije SAD: „opasna kombinacija porodičnih, privrednih i političkih interesa“ (Gras, 2002); „grupa ekstremista“ (Soros, 2003); „razorni fundamentalizam“, „sindrom supersile“, „apokaliptičko nasilje“, ali i teške posledice ovakve politike za dušu čitavog

američkog naroda, koji „otupljuje, sve manje opaža patnje i potrebe drugih naroda i lako je spreman na nasilje“ (Lifton, 2003); „lunacy“ (Wallerstein, 2003b); i, gotovo kao u *Preobražaju* Franca Kafke, „the dots have been joined, and the outline of the beast has emerged“ (Roy, 2003).

Za objašnjenje pravog spoja između događaja i strukture, pojedinca i istorije, mutacije i promene, *trigger*, obarač, oroz, okidač, verovatno je najadekvatnija metafora. Radi dubljeg i boljeg razumevanja ovog spoja, empirijski utemeljenoj istoriji i sociologiji dugog trajanja, a od 1914, i dugog padanja, Fernana Brodela, Pitirima Sorokina i Imanuela Volerstina, valja dodati makar još i filozofiju Petera Sloterdajka, posebno njen stav o masovnim histerijama, kao objektivnim i strukturalnim, a ne samo subjektivnim i psihopatološkim, karakteristikama i konsekvencama iscrpljenih društava pozne moderne. Tek uz pomoć Brodela, Sorokina, Volerstina i Sloterdajka, naime, možemo razumeti kako je jedna, po svim parametrima prosečna ili čak ispotprosečna administracija, eksploatacijom masovnog straha, odnosno histerije, proizvedene jedanaestim septembrom, uopšte uspela da za samo par meseci, odnosno godina dovede SAD i međunarodni sistem do jednog od njihovih najvećih, najradikalnijih i najopasnijih pogoršanja u istoriji.

1.3. Terminologija

Pronaći i upotrebiti pravu reč, nije lako čak ni u normalnim, stabilnim stanjima sistema. U vremenima velikih promena, odnosno smena istorijskih sistema, kao što je i naše vreme, terminologija, ta stara i velika veština povezivanja stvari i imena, postaje još teža. Stari termini su u velikoj meri potrošeni i neadekvatni, a novi još uvek nisu proizvedeni i usvojeni, barem ne sa onim minimalnim konsenzusom, koji je neophodan u svakoj, pa i u naučnoj zajednici. U ovakvim uslovima, prethodno, pa makar i minimalno, preciziranje značenja određenih pojmova i termina, nije samo stvar forme i tehnike nego i sadržine i supstance. Upravo u ovom, dvostrukom smislu, sledi i minimalno preciziranje tri pojma i termina, koji su za naš predmet posebno značajni: *novi svetski poredak*, *globalizacija*, *fašizam*.

1.3.1. Novi svetski poredak

Za svet politike, dominacije i ideologije, razlika između retorike i realnosti sasvim je karakteristična, čak tipična. U slučaju retorike novog svetskog poretka, međutim, ova razlika dobila je ekstremno oblik, redak čak i za ovaj opskurni svet iskrivljenih likova i izduženih senki. Znamo, već punih jedanaest godina, ispod milozvučne retorike novog svetskog poretka, razvija se sasvim suprotna realnost. Realnost novog svetskog nereda.

Pa ipak, valja uočiti kako je do ovog ekstremnog oblika, i do ovog gotovo potpunog raskida između retorike i realnosti, došlo u izvesnom smislu prirodno, postupno i neprimetno, na osnovu jedne sklonosti političara i ideologa, koja je za ove takođe karakteristična, čak tipična. To je njihova sklonost da, radi bolje prodaje, svoju glavnu robu, bolji život, ružičastu budućnost, utopiju, prodaju kao nešto što je već, ili maltene već, realnost, čak i kada je ona stvar daleke, teške i neizvesne budućnosti.

Ostati po svaku cenu na vlasti, jedan je od retkih, možda i jedini aksiom u politici. Ovaj aksiom pomaže da se bolje razume i veza između utopije i njene suprotnosti, distopije, nasilja i neslobode, kao i skandalozni prelazak jedne u drugu. Kada se nemoguća utopija potroši, a nerealna obećanja dođu po svoje, retko koja vlast uspe da odoli izazovu demona moći. Tada vlast, po pravilu, prelazi na голу silu i neslobodu. I na ideologiju realpolitike, koja sve to treba da kako-tako opravda. To je bila veza između utopije pravednog društva i distopije logora takozvanog real socijalizma. Ali je to i veza između utopije novog svetskog poretka Džordža Buša Starijeg iz 1992, sa njenim kompletnim setom obećanja slobode, ljudskih prava i demokratije za sve narode i ljude sveta, na jednoj, i distopije novog svetskog poretka Džordža Buša Mlađeg iz 2003, u kojoj je sve manje starih obećanja, a sve više novog kulta sila, na drugoj strani. Primer dobar za pamćenje: otac i sin, ista ili slična retorika, ali različiti, pomereni, čak suprotni sadržaji. Deo mutacije.

1.3.2. Globalizacija

Svako ko je savremeni svetski sistem izučavao makar jedan jedini semestar, zna da je globalizacija jedna od temeljnih karakteristika tog sistema od samog njegovog početka, što će reći već punih pet-šest vekova, posebno poslednja dva veka, a ne neka volšebna i iznenadna sila, koja je ovu planetu zadesila u poslednjih deset-petnaest godina, kako to, svakog dana, agresivno i pogrešno, pokušavaju da nas uvere vladajući političari i ideolozi turbo-kapitalizma i globalizacije. Ali, ova skorojevička nadutost, netačnost i uobraženost, nije ujedno i najveća i najpogubnija ideološka distorzija koju realna globalizacija svakoga dana doživljava u ideološkoj interpretaciji vladajućih klasa.

Njena najveća i najpogubnija ideološka distorzija jeste jedna vrsta njene gotovo totalne sterilizacije. U realnosti, globalizacija je krajnje kompleksna, dinamična i konfliktna. Arena neizbežnih društvenih kontradikcija. Poprište hegelijskog *jedinstva i borbe suprotnosti*. Čak do te mere da je i sam singular ovde suštinski pogrešan. Ispravnije je govoriti o konkurentskim i kontradiktornim globalizacijama nego o jednoj jedinoj globalizaciji. U ideologiji vladajućih, međutim, sterilizuje se, ubija se, odstranjuje se upravo ovaj plural. Pročitajte

pažljivo njihove tekstove, oslušnite dobro njihove govore, pa ćete videti da u njihovim vizijama *globalizacije*, a slično je i sa službenim briselskim vizijama *proširenja* i *integracije*, jer su i ove samo deo sterilizovane *globalizacije*, nema upravo toga, plurala, alternative, konkurencije. Nema kontradikcije, realnosti, života. Nema Hegela, sa kojim je počela moderna.

Sterilizacija, koja je opisana, najčešće se lažno predstavlja kao potpuno apolitična i racionalna, u akademskim krugovima najčešće kao tehnika ili teorija neofunkcionalizma, ali ovo ne bi smelo da nas zavarava. Naprotiv, stvarna i najvažnija funkcija opisane sterilizacije jeste politička represija. Sterilizovana globalizacija je represivna globalizacija jer se svima bespogovorno nameće kao jedino moguća i postojeća. Jedan, i samo jedan od više konkurentskih projekata globalizacije, onaj koji svakoga dana beskonačno ponavljaju vladajući aparati i mediji najjačih nacija, korporacija, institucija, interesa i grupa, lažno se prikazuje kao jedini, a sve rezerve, sumnje ili kritike, koje se izriču na njegov račun, pa čak i kada su ove izrazito i očigledno alter-globalizacijske, a ne antiglobalizacijske, jer ima i ovih drugih, bez razlike se prikazuju, karikiraju i eksterminiraju kao *antiglobalizacijske*.

Glavni cilj, odnosno željeni efekat ideologije sterilizovane i represivne globalizacije, kada je o masovnoj psihologiji i, preko nje, o operativnom funkcionisanju socijalnog sistema reč, jeste širenje i prihvatanje uverenja kako takvoj globalizaciji „nema alternative“. I uopšte, zanimljivo je kako mutirajuća ideologija „neoliberalizma“, zapravo postliberalizma, doživljava svojevrsnu evoluciju i šizmu. Retorički se i dalje rabi staroliberalna mantra o tome kako je „svako kovač svoje sreće“, ali se operativno, manje ili više diskretno, no sasvim efikasno i efektno, sugeriše, zapravo urezuje, sasvim drugačija, čak suprotna poruka. TINA: *There Is No Alterantive*.

Naravno, alternativa uvek postoji. Ona je drugo ime za čoveka. Biće slobode i izbora. Kako pokazuje odlična, delom i autobiografska knjiga Džozefa Stiglica, nobelovca, profesora ekonomije sa Jejla i bivšeg glavnog ekonomiste Klintonove administracije i Svetske banke, određena bolja, pa makar i veoma teška i ograničena alternativa, postoji čak i u situacijama i zemljama sa najvećim razvojnim problemima, samo pod uslovom da njihove elite nisu potpuno zarobljene TINA-ideologijom MMF-a (Stiglic, 2002). To što u poslednjoj deceniji dvadesetog, te prvoj deceniji dvadeset prvog veka, još uvek nadmoćno prevladuje negativna, odnosno represivna strana globalizacije, što je globalna alternativa ovoj globalizaciji i dalje prilično nerazvijena, nepovezana i konfuzna, i što zbog toga TINA-ideologiju prati i veoma velik broj problematičnih alternativa, kao što je na primer i EU alternativa, o kojoj će više reči biti u poslednjem odeljku 3.3. ovog teksta, sve ovo, naravno, ne sme biti razlog za samoubilačku frustraciju i depresiju, nego, upravo obrnuto,

mora biti dodatni podsticaj za inteligenciju i imaginaciju, volju i organizaciju, hrabrost i akciju, bez kojih nikada nije bilo, pa ni sada ne može biti, željene i održive alternative.

1.3.3. Fašizam

Od svih značajnih makrokonceptata društvene nauke XX veka, suštini negativne postkapitalističke promene, odnosno mutacije, koja je glavni predmet ovog teksta, najbliži je makrokoncept fašizma. Zbog ove bliskosti, uostalom, makrokoncept fašizma je, do današnjeg dana, i ostao toliko, gotovo do neprepoznatljivosti iskrivljen i ideologizovan, i to bilo kao strogo kontrolisan, čak zabranjen domen realkapitalizma, kao neka vrsta njegovog modernog tabua, bilo kao, u dnevno-političkoj konjunkturi, do krajnosti banalizovan i zloupotrebljen, skoro psovački termin i pojam.

Ni psovka, ni tabu, fašizam je koncept koji treba da nam pomogne da bolje razumemo jednu od najznačajnijih strukturnih promena poznog kapitalizma i pozne moderne uopšte. Negativnu restrukturaciju „društveno-ekonomske baze“ i „pravno-političke nadgradnje“ savremenih društava. „Politička prinuda je neprestano bila neophodan uslov kapitalističkog odnosa proizvodnje. [Ali] Fašistička promena odnosa proizvodnje sastoji se u bitnom proširenju političke prinude, koja sad zaseca u strukturu ukupne robe-kapitala, menja položaj specifične robe-radne snage unutar celine kapitala.“ (Vidaković, 1976, str. 123) Ili, isti autor, na drugom mestu, samo još pregnantnije: „Nasilje ulazi u samo jezgo produkcionih odnosa, razara temelje slobode.“ (Vidaković, 1981, str. 898) To je ona dubinska i negativna postkapitalistička promena, mutacija, koju je najavio još fašizam prve polovine XX veka, ali koja je postala posebno aktuelna tek početkom XXI veka.

A što se tiče čestog prigovora, po kojem je povezivanje postjedanestoseptmbarskog razvoja sa fašizmom od pre pola veka, navodno, preterano, prestrogo i pogrešno, da stanje stvari nije isuviše ozbiljno i teško, mogli bismo biti čak i cinični, pa odgovoriti kako bi se ovi prigovori mogli pokazati i kao delom opravdani, ali u smeru sasvim suprotnom od onoga koji je istaknut u prigovoru. Tehnološki i ukupni potencijali, kao i prvi znaci i oblici razaranja na samom pragu XXI veka, u odnosu na one iz XX veka, naime, toliko su veći, masivniji i moćniji, odnosno razorniji, da se poznati katastrofalni oblici i učinci fašizma iz prošlog veka, u odnosu na moguće nove, kataklizmičke, čak armagedonske oblike i učinke fašizma, ili nekog novog, njemu sličnog čudovišta, mutanta, na kraju XXI veka, mogu činiti kao krajnje benigni i naivni. Kao neki daleki, ali u odnosu na njih relativno bezopasni rođaci.

2. PUNKCIJA

2.1. Sila

Negativna restrukturacija „društveno-ekonomske baze“ i „pravno-političke nadgradnje“, koja je gore samo naznačena, dobila je i svoj čisto ideološki izraz i lik. Prodor nasilja „u samo jezgro produkcionih odnosa“ bio je toliko radikalna da jednostavno nije mogao a da ne zaseče i u meko tkivo „ideološke nadgradnje“. Pri čemu ovde opet ne mislimo toliko na one poznate sadržaje i oblike prve generacije fašističkih ideologija iz XX veka, koliko na pojavu i rani razvoj njihove, mnogo manje poznate, druge generacije s početka XXI veka – na stranu sada pitanje da li je ime *fašističke* i ovde opravdano, ili je preterano i, ukoliko je preterano, u kom smislu i smeru.

No, čak i nezavisno od ovog poslednjeg pitanja, ono što je zajedničko svim ovim ideologijama, i onim iz prve, i onim iz druge generacije, jeste kult sile. Sila jeste, doduše, nešto čime se bavi svaka ideologija; još od Maksa Vebera znamo da je upravo upotreba sila glavno iskušenje i demon svake vlasti, a opravdavanje ove upotrebe glavni domen i sadržaj svake ideologije, ali ovde nije reč o tome. Ovde je reč o nečemu što je relativno novo i retko, mada ne i potpuno nepoznato. Reč je o kultu sile, ideologiji sile, ili, još preciznije, ideologiji gole sile. Reč je o sili koja se ne opravdava nekim posebnim i u odnosu na samu sebe spoljašnjim razlogom, nego koja sama preuzima status razloga. Sila i ništa. Ili sila kao ništavilo.

O glavnim tačkama, sadržajima i autorima ovog ideološkog ništavila govorićemo vrlo brzo. Ipak, pre toga, i samo radi ilustracije stepena do kojeg ništavilo sile uopšte može da dođe, ovde ćemo navesti jedan gotovo antologijski plastičan citat iz intervjua Đanija de Mikelisa, bivšeg ministra inostranih poslova Italije, jednog od brojnih estradnih a katastrofalno neuspešnih medijatora EU u postjugoslovenskoj krizi početkom 1990-ih, i jednog od retkih italijanskih uglednika izvan Berluskonijeve „vazalne“ vlade koji je javno i eksplicitno podržao Drugi zalivski rat i Džordža Buša Mlađeg. Evo kako: „Novi svjetski poredak se počeo praviti nakon pada Berlinskog zida. Svima bi trebalo da bude jasno da ako želimo red u svijetu onda treba znati i ko je taj koji ga pravi. Uvijek, u svakom poretku je samo jedan glavnokomandujući. U ovom slučaju to su SAD. I one koji vladaju svijetom treba slušati ako hoćemo pravi poredak. Ne može biti više glavnih, to je sasvim jasno.“ (Mikelis, 2003, str. 12). To je to: „treba slušati“, sila i ništa. Citat za pamćenje.

Ideologija gole sile jeste jedna vrsta kraja, ali samo privremenog kraja ideologije. Reč je o privremenosti koja odgovara vremenu između dva istorijska sistema. Od svih poznatih istorijskih iskustava, i u tom pogledu, ovoj ideologiji,

kao i ovom vremenu uopšte, najbolje odgovara upoređenje sa takozvanim „mračnim srednjim vekom“, vremenom dugotrajnog i nepreglednog haosa i nasilja, koje je prethodilo rađanju moderne. U tom smislu, krajnje je indikativno da na ovu istorijsku analogiju upućuju i sasvim različiti, pa i suprotstavljeni teoretičari i interpretatori, recimo i jedan od vodećih *mainstream* politikologa, Semjuel Hantington (Huntington, 1998, str. 321, gde se *a global Dark Ages* nagoveštavaju kao moguća perspektiva sukoba civilizacija), ali i jedan od vodećih *alternativnih* društvenih teoretičara, Imanuel Volerstin (Wallerstein, 1995, str. 253, gde se o našoj eri govori kao o *the 'Black Period' that began in 1989 and will go on for possibly as much as a half-century*).

Jedanaesti septembar može se uzeti kao granična linija i kada je reč o evoluciji vladajuće ideologije posle kraja hladnog rata. U tom smislu, već danas se može govoriti o najmanje dve faze u razvoju te ideologije: prvoj, idealističkoj fazi, koja je trajala od Velikog pada 1989. do Velikog udara 11. septembra 2001, te koju je najbolje reprezentovao sam Frensis Fukujama sa svojim mitom o *kraju istorije*, i drugoj, realpolitičkoj fazi, čijih je izolovanih začetaka bilo i ranije, pa i kod idealiste Frensis Fukujame i njemu sličnih, ali koja će punom snagom početi da se razvija tek posle 11. septembra 2001. Najveći deo analize koja sledi posvećen je upravo ovoj drugoj, realpolitičkoj fazi u razvoju vladajuće posthladnoratovske ideologije.

Glavni obrisi ove faze gore su već skicirani: pre svega, njena veza sa prvom generacijom starih fašističkih ideologija XX veka, a zatim i kult sile kao njen glavni suštinski element. Sada ćemo preciznije uputiti na njene glavne predstavnike, kao i na njene glavne neuralgične ideološke tačke.

U našem izboru, koji je sveden, ali validan, dva glavna predstavnika mrke ideologije naše generacije, dva princa nove tame, jesu, sticajem okolnosti, jer ne treba verovati ni u kakve mračne sile, dva Roberta, Kagan iz SAD, i Kuper iz UK (Kagan, 2002; Kuper, 2002). Prvi je jedan od najznačajnijih i najaktivnijih ideologa takozvanog novog američkog konzervativizma, koji se smatra nekom vrstom ideološke, pa čak i operativne platforme aktuelne američke administracije Džorža Buša Mlađeg, a drugi je bivši visoki britanski diplomata, kažu guru Blerove spoljne politike, i aktuelni *Head of Secretary* visokog predstavnika za spoljnu politiku i bezbednost EU u Briselu, Havijera Solane. Tek toliko da se zna da je reč o najuticajnijim figurama iz aparata najmoćnijih država i faktora sveta, a ne o ideološkim ekstremistima, fanaticima ili lunaticima. I tek toliko da se, zbog poznatih političkih razlika, koje između SAD i EU danas postoje, ne izgube iz vida i one veće, dublje i važnije saglasnosti, koje među njima takođe postoje.

Broj neuralgičnih tačaka nove braonkaste ideologije relativno je velik, sigurno veći od dva, ali će se naša analiza u nastavku usredsrediti samo na dve takve,

jer su i ove dve, kao i ona dva Roberta uostalom, reprezentativne i dovoljne. To su: prva, tačka odnosno tema slobode, posebno u interpretaciji takozvane neoliberalne ekonomije, rođene i razvijene u poslednjoj četvrtini XX i početkom XXI veka, i druga, tačka, tema, ili pitanje sveta, jednog, dva, ili više, koja je, na tadašnji način, bila aktuelna i u vreme hladnog rata (jedan dobar primer je i Review Symposium on Soviet-Type Societies, 1984), ali koja se, videćemo, preko Roberta Kupera, definitivno vratila i u naš današnji svet, posle kraja hladnog rata. U oba slučaja, to jasno pokazuje analitička punkcija koja sledi, sila, ideologija sile, kult sile pojavljuje se u kritičnom momentu kao negativan, privremen i loš oblik „razrešenja“ nesavladivih kontradikcija sistema.

2.2. Sloboda

Neoliberalna ideologija, pored ostalog, svedoči i o ubrzavanju istorijskog procesa. U samo par decenija, ova ideologija doživela je već dva ubrzana i bolna *zmijska svlaka*, tako da je u njoj danas *sloboda* dvostruka, a ne tek obična, jednoslojna maska.

Prvi sloj, ili prvu masku neoliberalizma, čini *tržišni fundamentalizam* odnosno *tržišni boljševizam* (Stiglic, 2002, str. 144, 146). Kada se pažljivo pogleda, naime, vidi se kako se ispod maske i retorike tobože nesputane tržišne slobode neoliberalne ideologije, krije, zapravo, nešto sasvim suprotno, jedna vrsta krajnje restriktivnog i diskriminacionog neokonzervativizma, intervencionizma i etatizma, i to u obliku manje ili više prikrivenog ili otvorenog dila, saradnje, čak fuzije između vrhova vlade i privilegovanih sektora domaćeg i međunarodnog kapitalizma. I to nije tako samo u Rusiji i u drugim zemljama divljeg postkomunističkog kapitalizma, u kojima su, u „najvećoj prevari XX veka“, učestvovali i tako živopisni likovi kao što su lažni „postkomunistički reformatori“, korumpirani „inostrani eksperti“, lokalni „oligarsi“, brutalna „ruska mafija“, i „petsto porodica koje su kupile Rusiju u sezoni 1992“ (Kijeza, 2003), nego i u zemljama razvijenog i organizovanog kapitalizma, pa i u SAD, u kojima se i danas sloboda tržišta rezerviše uglavnom za „mothers with dependent children“ i slične najranjivije društvene grupe, a državna zaštita i subvencije za „dependent executives and investors“, povlašćene kapitaliste, vojno-industrijske programe i najveće moćnike (Chomsky, 1996, page 123). Jedan od ovih poslednjih, potpredsednik SAD, Dik Čejni, uostalom, nedavno je i sasvim otvoreno zatražio napuštanje čisto tržišne ekonomije, što je zanimljiv ideološki i retorički razvoj, koji u bivšim komunističkim zemljama može da pobudi čak i izvesne, još uvek žive sentimente „socijalističke robne ekonomije“: „Zemlja se ne sme oslanjati samo na automatizam tržišnih sila za sticanje pristupa dodatnim izvorima, već vlada treba da nađe načine da energetske

kompanijama lociranim u Americi otvori izvore ugljovodonika u stranim zemljama“ (Iveković, 2003, str. 35).

Ispod maske neoliberalizma, videli smo, krije se dublji nivo neokonzervativizma. Kada se pogleda još pažljivije, međutim, vidi se da ni ovaj nivo nije najdublji. Vidi se kako je i neokonzervativizam, zapravo, samo maska ispod koje se krije ona velika i negativna postkapitalistička promena, o kojoj smo govorili ranije, i koju, kao rog kozu, odaje upravo ono ništavilo sile koje se zarazno širi u vremenima velike promene. Ideologija, kult, ništavilo sile, u najčistijem vidu, izraženi su u gore navedenom radu *neoconsa* Roberta Kagana, jednog od vodećih ideologa Buš-Čejnijeve administracije. To ne mogu da sakriju čak ni relativno uspešni delovi Kaganove analize, na primer ni njegovi sasvim korektni opisi i objašnjenja istorijskih, geostrateških i psiholoških faktora, koji su usloveli postjedanaestoseptembarske razlike, napetosti i sukobe između, kako autor kaže, hobsovskih, realističkih, ratu i Marsu sklonih SAD, na jednoj, i kantovskih, idealističkih, miroljubivih i Veneri naklonjenih zemalja EU, na drugoj strani. Ne vredi, kada Robert Kagan treba da objasni same *Power and Weakness*, moć i nemoć, silu i slabost kao takve, posebno njihovu izrazitu asimetričnost u savremenom svetu, o pravu sile da i ne govorimo, on jednostavno nema reči. Sila i ništa. I tu upravo i nepovratno iscuruje sav njegov *neokonzervativizam*, jer to očigledno nije ideologija konzerviranja, odbrane i očuvanja kapitalizma, nego ideologija koja skriva nasilnu mutaciju tog sistema. A da je to tako, indirektno svedoči i otvoreno neslaganje koje su, sa tom ideologijom, kao i sa politikom sadašnjeg američkog predsednika i njegove administracije, već izrazili i neki od najkrupnijih i najpoznatijih američkih kapitalista, Džordž Soros, Bil Gejts i Voren Baft, pored ostalih (Wallerstein, 2003).

Na samom kraju ovog odeljka, postavićemo i jedno pitanje, koje se nameće samo po sebi: otkuda, naime, ovako obilno, akutno i intenzivno iscurivanje jedne ideologije, i jednog istorijskog sistema, na pragu trećeg milenijuma? Pored opštih istorijskih razloga, strukture i dinamike savremenog svetskog sistema, o čemu je bilo reči u odeljku 1.1. ovog teksta, na ovom mestu ukazaćemo još samo na jedan poseban, klasni faktor ili razlog, koji je, ako ne najvažniji, a ono svakako jedan od najvažnijih, za razumevanje ovog procesa. Ukazujemo, naime, na ogroman porast siromaštva, odnosno na zastrašujuće proširivanje i produbljivanje jaza između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja savremenog sveta, a unutar ovih i između najbogatijih i najsiromašnijih klasa, što je registrovano na sasvim egzaktn, statistički način. Prema statističkim nalazima *UN Human Development Report 1999*, disparitet u prihodima između ovih zemalja, početkom XIX veka bio je 1:3, početkom XX veka 1:13, u doba *države blagostanja* 1960-ih 1:30, tokom *neoliberalnih* 1990-ih 1:60, a krajem istih 1:84 (Pečujlić, 2002, strana 118). U poslednjih dvesta godina, dakle, ovaj

disparitet imao je eksponencijalni rast. Za svaki istorijski i socijalni sistem, pa i za savremeni svetski sistem, ovako snažan rast unutrašnje polarizacije, znamo, faktor je opasne destabilizacije. U odsustvu sposobnosti, svesti i volje da to na vreme vide, shvate i preduprede, putem neke vrste preventivnog *Global New Deal*a za XXI vek, međutim, vladajuće nacije, korporacije i klase, na čelu sa administracijom Džordža Buša Mlađeg, i njegovim takozvanim *neoconsima*, očigledno, pogrešno, ali samouvereno, što je i najgora moguća kombinacija, misle da to mogu postići putem gole sile, odnosno putem takozvanog „preventivnog rata“ ili „preemptivnog napada“.

2.3. Svet

Pitanje da li različiti delovi savremenog sveta čine i doslovno samo različite delove, odnosno zone jednog jedinstvenog svetskog sistema, kako misli i autor ovog teksta, ili su razlike među njima toliko velike da oni zbog toga čine i manje ili više različite i odvojene sisteme i svetove, kako misle drugi, nije onako jednostavno kako izgleda na prvi pogled. Razloga za i protiv ima i za jedno i za drugo stanovište i, naravno, razlika među ovim stanovištima nije apsolutna, nego relativna, a u određenoj meri je i stvar konvencije. Ali je jedno sasvim sigurno: čak i bez obzira na kvalitet profesionalne, odnosno intelektualne argumentacije, ovakav ili onakav odgovor na ovo pitanje nikada nije i ideološki, odnosno politički neutralan, bez posledica, „nevin“.

I kada je o ovoj temi reč, u vremenu posle hladnog rata možemo uočiti određenu ideološku evoluciju, pomeranje od jedne vrste *idealizma* jednog sveta, ka nekoj vrsti *realizma* dva, odnosno više svetova. Tako, na samom početku posthladnoratovskog vremena, u knjizi Frensis Fukujame o „kraju istorije“, preovlađuje ideja o jednom, „idealnom“, superiornom i poželjnom svetu, onom koji je navodno trijumfovao, zapadnom, liberalno-demokratskom sistemu. Kažemo „preovlađuje“, zato što kod Frensis Fukujame, u istom delu, samo na drugom mestu, možemo naići i na „realističke“ stavove o dva sveta, odnosno, u celini gledano, na jednu vrstu kompromitujuće nedoslednosti: kada treba utvrditi odgovornost za nerazvijenost zemalja u razvoju, tada autor, kao i vladajuća ideologija razvijenih zemalja uopšte, radije govori o odvojenim svetovima i odgovornostima, ali kada treba postulirati navodnu kulturnu superiornost, te ideološku hegemoniju Zapada, ili, još gore, „pravo“ razvijenih zemalja na oružanu intervenciju radi „zaštite“ naftnih izvora i drugih strateških sirovina na teritoriji zemalja u razvoju, tada svet u njihovoj percepciji i interpretaciji iznenada postaje jedan i jedinstven.

Samo deset godina posle „kraja istorije“, pod neposrednim i neskrivenim uticajem jedanaestoseptembarskog udara, kod Roberta Kupera, međutim, ovih

nedoslednosti, a posebno onog *idealizma* jednog sveta, više skoro i da nema. Robert Kuper govori o suštinskoj razlici i odvojenosti zemalja koje pripadaju „predmodernim“, „modernim“ i „postmodernim zonama“. Pri tome, termin „zone“ ne bi smeo da zavara: iako formalno, jezički, „zone“ asociraju na delove jednog sveta, iz analize, sadržine i argumentacije koja sledi nedvosmisleno proizilazi ne samo realpolitika nego čak rigidna realpolitika potpuno različitih i odvojenih svetova. Vidi se i zbog čega. Mada po profesiji visoki diplomata, Robert Kuper je do vulgarnosti jasan, neuvijen i eksplicitan: „Postmoderni svijet mora početi da se navikava na dvostruke standarde. Međusobno, mi funkcionišemo na osnovu zakona [...] Međutim, u odnosima sa staromodnim državama izvan postmodernog evropskog kontinenta, potrebno je da se vratimo na grublje metode prethodne ere – silu, preventivni napad, prevaru [...] U međusobnim odnosima, mi se držimo zakona, ali kad operišemo u džungli, moramo koristiti i zakone džungle“ (Kuper, 2002).

Zaključimo: ako je Frensis Fukujama bio loša mešavina lažnog, neoimperijalnog univerzalizma, i ograničenog, ali takođe neoimperijalnog partikularizma, onda je Robert Kuper već gotovo čisti i totalni raspad svakog univerzalizma. I još jedan pad u varvarski partikularizam. Početak duhovne, ako još ne i vojne, *Propasti Zapada*. „Little wonder“, upravo gore opisana „Cooper’s jungle“, naišla je na eksplicitnu podršku i čestitke, i na drugoj strani Atlantika, od strane drugog „mrkog“ Roberta našeg posthladnoratovskog doba (Kagan, 2002).

Ne idući dalje i dublje u složenu debatu o jednom ili više svetova, na kraju ovog odeljka iznećemo samo još jedan, posredan, ali zanimljiv i, po našem mišljenju, dovoljno jak i uverljiv argument za holistički stav o postojanju jednog sveta. To je argument koji bi najkraće mogli nazvati argumentom prokletstva ili blagoslova jednog sveta. Zbog eksponencijalnog zgušnjavanja planetarnog prostora, i isto takvog ubrzavanja ljudske istorije, naime, svaki pokušaj izbegavanja tog sveta i istorije, na kraju drugog i početku trećeg milenijuma, ne samo da je, po pravilu, neuspešan, nego je, sve češće, i kontraproduktivan, pa i izopačen, pervertiran. Školski udžbenički primer jednog ovakvog, neuspešnog i kontraproduktivnog, izopačenog, pervertiranog ponašanja, jeste i *Unholy Alliance* o kojoj piše slovenački filozof Tomaž Mastnak, profana ili čak sramna alijansa, spontano-svesno uspostavljena u prvoj polovini 1990-ih, između liberalno-demokratskih vlada Zapada i neofašističkih oligarhija Balkana (Mastnak, 1996, str. 69). Pokušaj onih prvih da oportunistički izbegnu „bure baruta“ nakon pada komunizma, te ovih drugih da izmaknu kontroli međunarodnog faktora u nasilnom širenju i nametanju njihovih krvavih mini-imperija, zbog onog dvostrukog eksponencijalnog rasta, odnosno zbog njegovog nepoznavanja i nepriznavanja, završio je, i za jedne, i za druge, ali nažalost i za njihove

populacije, ne samo neuspešno i kontraproduktivno nego i tragično. A kada na samom kraju ovog odeljka primetimo kako je ova pionirska, regionalna, balkanska profana alijansa, nakon jedanaestog septembra samo globalizovana, dakle proširena i podignuta na svetski nivo, u smislu uspostavljanja profane alijanse između populističko-militarističkih snaga demokratskih zemalja i vlada razvijenog Severa i Zapada, na jednoj, i fundamentalističko-terorističkih režima i grupa nerazvijenog, nestabilnog i nedemokratskog ili poludemokratskog Juga i Istoka, na drugoj strani, ili, ukoliko hoćete još konkretnije, između administracije Džordža Buša Mlađeg, na jednoj, i terorista Al Kaide Osame bin Ladena, na drugoj strani, tada smo, zapravo, već zakucali na vrata poslednjeg, trećeg dela ovog teksta, u kojem ćemo, makar i u veoma sažetom obliku, izložiti i jednu važnu epistemološku konsekvencu i refleksiju ovakvog razvitka.

3. REFLEKSIJA

3.1. Parija

Globalizacija balkanske profane alijanse, koja se dogodila u poslednjih desetak godina, posebno nakon Velikog udara jedanaestog septembra 2001, dala je za pravo skepticima, koji su, još u momentu Velikog pada 1989, upozoravali na destruktivne potencijale savremenog sveta. Odmah nakon Velikog pada, postjugoslovenski ratovi dominantno su interpretirani kao odstupanje, izuzetak, aberacija, od inače progresivnog i prosperitetnog razvitka sveta. Umesto balkanizacije, nesrećnom regionu preporučivana je i proricana evropeizacija. Dovoljno ironično, međutim, u stvarnosti, počelo je da se događa upravo suprotno, dakle ne preporučivana i proricana evropeizacija Balkana, nego balkanizacija Evrope i Zapada.

Na epistemološkom planu, važna, možda čak i najvažnija konsekvencu ovakvog razvitka, bilo je, još uvek nedovoljno primećeno, a još manje shvaćeno, metodološko preokretanje, od paradigme Engleske ka paradigmi Parije.

Podsetimo, u čuvenom Predgovoru za prvo idanje *Kapitala*, Karl Marks ovako utemeljuje svoju metodološku paradigmu, koju smo mi ovde skraćeno nazvali paradigmom Engleske: „Ono što ja u ovom delu imam da istražim jeste kapitalistički način proizvodnje i odnosi proizvodnje i prometa koji mu odgovaraju. Dosad je Engleska klasična zemlja tog načina proizvodnje, i to je razlog što ona služi kao glavna ilustracija za moje teorijsko izlaganje. [...] Zemlja koja je industrijski jače razvijena pokazuje slabije razvijenoj zemlji samo sliku njene sopstvene budućnosti.“ (Marks, 1971, str. 17-18)

Otkuda onda Parija? Otkuda ovaj negativni preokret, ova metodološka inverzija, ova obrnuta paradigma za istraživanje i razumevanje savremenog sveta? Otkuda sada to da, barem kada je reč o destruktivnim potencijalima ovog sveta, razvijeni, centar i Hegemon, mogu videti „sliku svoje sopstvene budućnosti“ u beskonačnim balkanizacijama i (samo)destrukcijama nerazvijenih, periferije i Parije? Otkuda sada to da ono *Učimo od Afrike* Rastka Močnika (Močnik, 1996) iznenada postaje toliko istinito za sve, dakle ne samo za ove potonje nego i za one prve?

3.2. Paradigma

S odgovorom na postavljena pitanja ne sme se previše žuriti. Pogotovo se ne sme ponavljati greška prošlosti. A ponavljanje greške prošlosti, ovde i danas, bilo bi nekritičko postuliranje potpuno nove paradigme, tamo gde ove, u stvari, nema. To je bila najveća greška onog starog, nekritičkog i dogmatskog socijalizma i tijermondizma.

Nakon iskustva starog socijalizma i tijermondizma, morali bismo dobro znati: nespornost žrtve i legitimnost otpora jesu važan, ali ne i dovoljan razlog za kredibilnost alternative. Proletarijat i Parija jesu glavni izvor, potencijal za alternativu, ali ovde nema, niti može biti, bilo kakvog automatizma. Štaviše, bilo kakva vrsta nekritičkog automatizma, po formuli *Negacija Opresije Automatski Jednako Emancipacija*, za samu emancipaciju mogla bi biti krajnje opasna, čak fatalna, kao početak neke nove, moguće i gore vrste opresije. Zvuči poznato, zar ne?

Obrnuta, preokrenuta, izvrnuta, izokrenuta paradigma, koju smo gore naznačili, nije sistemski nova metodološka paradigma, kao što ni njoj odgovarajuća politička praksa nije praksa novog istorijskog sistema, nego su i jedna i druga, kao Parija, samo nova, opadajuća faza istog istorijskog i naučnog, odnosno metodološkog sistema. U XIX veku Karla Marksa, ovaj sistem još uvek je bio u fazi rasta i uspona, pa je zbog toga i metodološka paradigma Karla Marksa, kao i svih socijalista, ali i liberala toga vremena, bila nužno progresivna, odnosno progresivistička. U XX i XXI veku, ovaj sistem definitivno i nepovratno ulazi u svoju opadajuću istorijsku i životnu fazu, pa ova njegova nova, opadajuća dinamika nužno traži, iziskuje, i odgovarajuću metodološku adaptaciju, reviziju naučnog i prakseološkog sistema.

Ali je, zbog navedenog istorijsko-sistemskog razloga, izuzetno važno voditi računa i o tome da ova nužna adaptacija, revizija, nije istovremeno i potpuno nova naučna, metodološka i prakseološka paradigma. Parija verovatno jeste jedna od prvih klica ove nove paradigme, ali je i ona, sama po sebi, još uvek veoma daleko od njenog konačnog dizajna i lika. Metodološki, čitav naučni

sistem moderne, danas je pre u nekoj vrsti dekompozicije, transformacije i interregnuma, nego u nekom čistom i stabilnom, a posebno ne u nekom potpuno, pa čak ni u nekom preovlađujuće novom stanju. Zbog toga je i za pariju, kao paradigmu, preporučljiv pre oprez, skepsa, otvorenost, širina, tolerancija, pluralizam i interakcija, nego bilo kakva stara ili nova zatvorenost, kontrakcija, netrpeljivost, monizam, samoizolacija, autizam i dogmatizam.

U posljednjem odeljku ovog rada, Montenegro, Crna Gora, biće naša analitički privilegovana parija. Mala studija slučaja i dvostruka refleksija. S jedne strane, svoju ekstremnu nerazvijenost, slabost i zavisnost, jedan od najmanjih ali i najstarijih entiteta starog kontinenta, po prvi put posle više decenija hladnoratovske izolacije, i sam će jasno sagledati, u momentu kritičnom za sopstveni opstanak, u ogledalu velikih sila Evrope i sveta. S druge strane, međutim, i ogledalo male Crne Gore pokazaće se kao verno i zahvalno. Čak i u ovom, *almost negligible* delu planete, kao u kakvoj maloj krhotini razbijenog ogledala, naime, u procesu diskretnog ali intenzivnog ogledanja, posebno u poslednjih pola decenije, reflektovaće se i neke važne, nenašminkane, kompromitujuće crte nekih velikih, pa i najvećih evropskih i svetskih igrača. Pogledajmo.

3.3. Montenegro

Lik koji je Crna Gora u kritičnom momentu ugledala u ogledalu velikog sveta bio je krajnje neprivačlan. *No choice country* je verovatno najkraći i najbolji opis tog lika. U stvari, *No choice country* je bila kratka i efektna formula pomoću koje je jedan član, odnosno analitičar Međunarodne krizne grupe objasnio zbog čega je ekstremno oslabljena i zavisna vlada Bosne i Hercegovine bila primorana da sa administracijom SAD, sredinom 2003, potpiše bilateralni Ugovor o izuzeću američkih državljana iz nadležnosti Stalnog međunarodnog krivičnog suda. Upotrebljena formula, međutim, može da se primeni i mnogo šire, kao opšti opis, metafora i hiperbola teške, granične (ne)egzistencije svih poluprotektorskih postjugoslovenskih zemalja, pa i kao opšti opis, metafora i hiperbola teške, granične (ne)egzistencije svih zemalja parija posle kraja hladnog rata.

U slučaju Crne Gore, obrazac *No choice country* bio je posebno težak. Tokom produžene i iscrpljujuće referendumske krize 2000-2003, protiv inače načelno nespornog crnogorskog istorijskog, međunarodnog, državnog i ustavnog prava na samoopredeljenje, delom spontano, delom organizovano, mobilisani su svi, istorijski i aktuelni, nasleđeni i novi, unutrašnji i međunarodni faktori. Najpre, katastrofalno pogrešan izbor 1992, kada je sama ova republika, na krajnje problematičnom ali ipak održanom referendumu, prihvatila da bude jedini ratni saveznik Velike Srbije Slobodana Miloševića. Zatim, „olovne“ 1990-e, međunarodne sankcije, izolacija, „ratovi u okruženju“. I proces

(samo)destrukcije i (samo)kvarenja, koji je proizveo inferiorni društveni sistem, ultramonopolističku privredu, oligarhijsku socijalnu strukturu i nedemokratsku, ili samo fasadnodemokratsku politiku. Pozitivni diskontinuitet Crne Gore u odnosu na Veliku Srbiju Slobodana Miloševića od 1997, posebno njena neutralnost u ratu na Kosovu 1999, te njeni prvi koraci u pravcu demonopolizacije i demokratizacije unutrašnjeg sistema, bili su značajni, ali nedovoljni i spori. Spoljašnji, međunarodni pritisci protiv crnogorske nezavisnosti, posebno oni iz Brisela, posle pada Slobodana Miloševića, jesu bili presudni, ali, ni to se ne sme smetnuti s uma, oni su to mogli biti samo u odnosu na zemlju koja je već prethodno bila ekstremno oslabljena, i koja je za to slabljenje velikim delom i sama bila kriva. Bilo kako bilo, tek Beogradski sporazum iz 2002, kao i Ustavna povelja iz 2003, Crnoj Gori su (samo)nametnuli državnu zajednicu sa Srbijom, a njeno inače nesporno pravo na samoopredeljenje suspendovali za najmanje tri godine.

Pre, za vreme i nakon rata u Iraku 2003, Brisel, Pariz i Bon jesu pružili značajan otpor podivljalom unilateralizmu Vašingtona. Sa epohalnim zaključkom o EU kao miroljubivoj alternativi u odnosu na ratoborne SAD, međutim, ne treba žuriti. Pogotovo ne kada postoje brojne indikacije koje ukazuju na to da stvari nisu tako jednostavne i jednoznačne. Koje upozoravaju na to da je aktuelni sukob između SAD i EU pre sekundaran i ograničen nego primaran i principijelan. Ili, još preciznije, da se EU u stvarnosti ponaša pre kao inferiorni neoimperijalni rival nego kao multilateralna alternativa za unilateralne SAD. U tom smislu, i lik koji je EU ostavila u Crnoj Gori, tokom referendumske krize 2000-2003, bio je krajnje neprivlačan. Istovremeno, dok se u sukobu sa jačim, SAD, „principijelno“ zalagala za multilateralizam, miroljubivost i vladavinu međunarodnog prava, EU je nad slabijom Crnom Gorom demonstrirala upravo suprotno, jedva prikriveni unilateralizam, realpolitiku i gaženje prava. Beogradski sporazum i Ustavna povelja nastali su u procesu koji je samo formalno bio korektan, pregovarački i demokratski, sadržinski i suštinski – to je poznato svakome ko je ovaj proces iole pratio – oni su nametnuti grubim pritiskom i ucenom i, kao takvi, bili su zapravo poslednje, zakasnelo izdanje one iste profane, sramne alijanse između velikosrpskih nacionalista i briselskih birokrata, koja je obeležila i čitave 1990-e. Uostalom, bolje od bilo koga drugog, ovakvu, skrivenu, realpolitičku i neprivlačnu EU, opisao je i onaj visoki britanski i briselski službenik, kojeg smo upoznali još u odeljcima 2.1. i 2.3. ovog teksta, Robert Kuper: „Ono što je potrebno je nova vrsta imperijalizma, kompatibilna sa ljudskim pravima i kosmopolitskim vrijednostima [...] koji danas počiva na dobrovoljnosti [...] Već postoji dobrovoljni imperijalizam globalne ekonomije [...] Proširenje Evropske unije predstavlja još jednu vrstu dobrovoljnog imperijalizma [...]

dobrovoljni protektorat u Bosni i na Kosovu [takođe]“ (Kuper, 2002). Kako cinično i „dobra volja“ može da zvuči.

Pogledajmo na kraju i vreme koje je pred nama. Istorija nije zatvoren, nego otvoren proces. Budućnost nije unilinearna, nego multilinearna. Što važi uopšte, važi i za EU. Sticajem okolnosti, na samom početku XXI veka, moćna unija manifestovala je svoja najmanje dva, krajnje različita, čak kontradiktorna, džekilihajdovska potencijala. Onaj emancipatorski, liberterski, oslobodilački, ali i onaj drugi, suprotni, neoimperijalni, kuperovski. Jasno je samo po sebi: samo onaj prvi može da učestvuje u izgradnji nove globalne demokratske alternative, kao što samo onaj drugi može da učestvuje, i već učestvuje, u nametanju nove negativne postkapitalističke promene. A da li će na kraju ovog procesa, sredinom XXI veka, ne samo u Evropi nego i šire, odnosno najšire, planetarno, konačno da prevlada džekilovsko ili hajdovsko lice sveta, to, naravno, i dalje ostaje krajnje otvoreno. Potencijal da se zaustavi negativna promena postoji, ne samo u Evropi nego i u SAD, i širom sveta. Međunarodno civilno društvo, *self-protecting society* u planetarnim razmerama, po prvi put u istoriji, snažno se oglasilo upravo februara 2003, u velikim, višemilionskim demonstracijama protiv rata u Iraku, održanim od Tokija, Sidneja i Bombaja, preko Rima, Pariza i Londona, do Njujorka, Vašingtona i San Franciska. Frensis Fukujama je bio u krivu. Istorija se nastavlja.

Literatura

- 📖 Chomsky, Noam (1996), *Powers and Prospects: Reflections on Human Nature and the Social Order*, London, Pluto Press.
- 📖 Fukujama, Frensis (1997), *Kraj istorije i poslednji čovek* [Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, 1992], Podgorica, CID.
- 📖 Gras, Ginter (2002), „Veza neoliberalizma i terorizma“, *Vijesti*, Nezavisni dnevnik (str.13), Podgorica, 30. decembar 2002.
- 📖 Huntington, Samuel P. (1998), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London, Touchstone.
- 📖 Iveković, Ivan (2003), „SAD, Irak i geopolitika nafte“, *Republika* (str. 27 – 38), br. 308/309, 1-31. maj 2003, godina XV, Beograd.
- 📖 Kagan, Robert (2002), „Power and Wakness: Why the United States and Europe see the world differently“, *Policy Review*, June/July, No. 113; <http://www.policyreview.org>.
- 📖 Kijeza, Đulieto (2003), „Najveća prevara XX vijeka“, *Vijesti*, Nezavisni dnevnik (str. 26), Podgorica, 19. jun 2003.

- 📖 Kuper, Robert (2002), „Odbrambeni imperijalizam Zapada ili zašto su imperije i dalje potrebne“, *Vijesti*, Nezavisni dnevnik, Podgorica, 30. april – 2. maj 2002.
- 📖 Lifton, Robert Džej (2003), „Šta se dešava sa Amerikom?“, *Vijesti*, Nezavisni dnevnik (str. 16), Podgorica, 22. jun 2003.
- 📖 Marks, Karl (1971), *Kapital*, Beograd, BIGZ.
- 📖 Mastnak, Tomaž (1996), „Fascists, Liberals, and Anti-Nationalism“, in R. Capland and J. Faffer, Editors, *Europe's New Nationalism*, New York and Oxford, Oxford University Press, pp. 59-74.
- 📖 Mikelis, Đani de (2003), „One koji vladaju svijetom treba da slušamo ako zaista hoćemo da imamo pravi poredak“, Intervju sa bivšim ministrom inostranih poslova Italije, specijalno za *Vijesti*, Nezavisni dnevnik (str. 12), Podgorica, 11. maj 2003.
- 📖 Močnik, Rastko (1996), „Učimo od Afrike!“, Intervju, *Arkzin*, Zagreb, br. 64, 10. 5. 1996. (str. 6-9).
- 📖 Pečujlić, Miroslav (2002), *Globalizacija: Dva lika sveta*, Beograd, Gutenbergova galaksija.
- 📖 Polanyi, Karl (1957), *The Great Transformation*, New York/Toronto, Rinehart and Company Inc.
- 📖 Popović, Milan (2002), „The Post-Cold War Balkan Chaos and New Ideological Order“, in M. Popović, *Montenegrin Mirror: Polity in Turmoil 1991-2001*, pp. 177-193, Podgorica, Nansen Dialogue Center.
- 📖 Review Symposium on Soviet-Type Societies (1984). *Telos*, 60, Summer, 1984.
- 📖 Roy, Arundhati (2003), „The outline of the beast“, April 18, 2003; <http://www.internationalsocialist.org>.
- 📖 Sloterdajk, Peter (2001), *U istom čamcu*, Beograd, Beogradski krug.
- 📖 Sorokin, Pitirim (2002), *Društvena i kulturna dinamika* [Social and Cultural Dynamics, 1957], Podgorica, CID; Beograd, Službeni list.
- 📖 Soros, Džordž (2003), „Sila ne donosi demokratiju“, Intervju Milke Tadić-Mijović, *Monitor*, Crnogorski nezavisni nedjeljnik (str. 16 – 18), Podgorica, br. 658, godina XIV, 30. maj, 2003.
- 📖 Stiglic, Džozef E. (2002), *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SMB-x; Prevod dela: Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton & Company, New York.
- 📖 Vidaković, Zoran (1981), *Marks i savremeni svet*, Beograd/Ljubljana, Partizanska knjiga.
- 📖 Vidaković, Zoran (1976), *Stari i novi fašizam*, Beograd, Komunist.
- 📖 Wallerstein, Immanuel (1995), *After Liberalism*, New York, The New Press.

- Wallerstein, Immanuel (2003), „Empire and the Capitalists“, Commnetary No. 113, May 15, 2003; <http://fbc.binghamton.edu/commentr.htm>.
- Wallerstein, Immanuel (2003a), „The End of the Beginning“, Commentary No. 110, April 1, 2003a; <http://fbc.binghamton.edu/commentr.htm>.
- Wallerstein, Immanuel (2003 b), „Lunacy, or Policy?“, Commentary No. 114, June 1, 2003b; <http://fbc.binghamton.edu/commentr.htm>.

THE MUTATION – IDEOLOGICAL ASPECT

PhD Milan Popović

This article presents a relatively complex and systematic analysis of the ideological side or aspect of mutation, namely of the great and worsening change of our current historical, international, and social system, which began to escalate after the September 11th terrorist attack.

The article consists of three parts, and each part consists of three sections. The first part introduces main subjects of the article. Its first section defines the very mutation as a part of greater historical change, crisis, and disintegration of the modern world-system. According to Pitirim Sorokin and Immanuel Wallerstein, this huge change began in the first quarter of XX and will last until middle of XXI century, when it will be replaced with some new historical system, which will be better or worse than the current system in crisis. The second section inserts the ideology into the context of ongoing historical change. It punctually correlates some important theoretical ideas and concepts of ideology with the most concrete and actual events and personalities of our time, like the so-called war on terror and the administration of George W. Bush. The third section explains within this context some important differences between the real and ideologically distorted meanings of such crucial categories of social sciences and politics as „New World Order“, „Globalization“, and „Fascism“.

The second and central part of the article focuses on the concrete, dramatic, and colorful ideological evolution after the Cold War. Its first section reveals and describes the two substantially different phases of this evolution, its first and idealistic stage, which lasted from the Great Collapse in 1989 to the Great Strike in 2001, and which was marked by illusionary and famous Francis Fukuyama's „end of history“, and its second and realistic phase, which began after the Great Strike 2001, and which is marked by the current ideological offensive of the so-called „neocons“ and „hawks“ from the right. In addition, the first section identifies the main novelty of the second phase, namely the appearance of an ideology, or even a cult of the naked, unlimited, and unchecked power, as well as the two main representatives of this relatively new „dark“ stance, the two Roberts, Kagan from US, and Cooper from UK. The two following sections analytically and carefully elucidate the very existence and function of this

retrogressive element into the two most important ideological points or topics of our time: „Freedom“ and „World“. So, the second section reveals and explains the twofold mask of the so-called neoliberal ideology, namely neoconservative monopolies under the label and rhetoric of freedom, and, deeper in, violent post-capitalist mutation under the label and rhetoric of neoconservatism, whereas the third section reveals and analyses the first ideological signs of an open and deliberate retreat of West from one and universal world to barbaric plurality of Robert Cooper's double standards and worlds.

The third part of the article is a kind of epistemological consequence and reflection of previous analysis. The first section of this part describes the main methodological change of our time, from progressivistic to declining paradigm, metaphorically speaking from England to Pariah. The second section explains this change. In the XIX century, the modern world-system was still in its expanding and rising phase, and therefore progressivistic paradigm was quite adequate. In the XX and XXI century, however, the system has entered its declining phase, and consequently the declining paradigm has become more or only adequate. In the XIX century, Karl Marx was quite right explaining that India as less developed country could see its own future in the then England as the most developed country of the time, however, and ironically, in the XX and XXI century, the truth has become quite reverse, namely, due to the declining phase of development, now England, or EU, or US, can see its own future in the today's least developed and even Pariah country. The third section concludes the analysis with Montenegro as one concrete Pariah country and case study. The section enlightens and summarizes extreme asymmetry between Montenegro and EU through a kind of double reflection. On the one hand, EU has served as a great power mirror, reflecting extreme smallness, weakness, and dependency of Montenegro, in the most critical period of Montenegrin existence 2000-2003. On the other hand, and simultaneously, however, Montenegro itself has served as a small but veritable mirror, reflecting real complexity, ambiguity, and contradictory nature of the great and mighty EU.

BILJEŠKA O AUTORIMA:

Dr Đuro Šušnjić, redovni profesor *Metodologije naučnog rada* na postdiplomskim studijama Pravnog fakulteta u Podgorici, *Metodoloških pristupa izučavanju kulture* na postdiplomskim studijama Fakulteta političkih nauka u Beogradu i *Metodologije* na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu i Nikšiću predavao je predmete: *Sociologija religije, Sociologija morala i Metodologija društvenih nauka*. Od 1960. do 1971. radio je u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Diplomirao je na Zagrebačkom sveučilištu, doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a specijalizirao u Sjedinjenim Američkim Državama. Autor je brojnih naučnih i stručnih radova. Najvažnija djela: *Pojam zakona u sociologiji, Otpori kritičkom mišljenju, Kritika sociološke metode, Ribari ljudskih duša, Cvetovi i tla, Znati i verovati, Dijalog i tolerancija, Religija I i II, Metodologija*. Ostala izdanja: *Svetac kao metafora, Orvelijana, Molitva, Trojica protiv jednoga, O simbolima, Drama razumijevanja, Žetva značenja* i dr.

Tanja Tankosić – Kelly, program-koordinatorka i trenerica/konsultantkinja u Centru za razvoj nevladinih organizacija. Prethodno je bila na mjestu program-menadžera i facilitatora u UNDP/UNV – Program izgradnje povjerenja u BiH. Radila je i u okviru dva programa psihosocijalne pomoći i podrške u Sarajevu (CORRIDOR – Društvo za psihosocijalnu pomoć i podršku i Centar za žrtve torture). Diplomirala je na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Sarajevu. Specijalizirala je Mirovnu psihologiju na Univerzitetu u Oslu i na Institutu za istraživanje mira. Pohađala je niz specijalističkih kurseva iz oblasti mirovnih studija i socijalne psihologije (Central European University in Budapest, Inter–University Center in Dubrovnik). Trenutno je na postdiplomskim studijama iz oblasti predmeta Socijalna psihologija, na Univerzitetu u Beogradu.

Daliborka Uljarević, direktorka Centra za građansko obrazovanje. Od 2001. do 2005. godine radila je kao savjetnica za politička i medijska pitanja u kancelariji Savjeta Evrope u Podgorici. Aktivna je i kao trenerica/konsultantkinja u timu trenera CRNVO-a. Bila je jedan od osnivača i direktorka Nansen dijalog centra u Crnoj Gori. Tokom 1999. i 2000, bila je angažovana kao lokalni producent za BBC World. Diplomirala je na Odsjeku za međunarodne odnose Fakulteta političkih nauka u Beogradu, a postdiplomske Evropske i jugoistočnoevropske studije završava na Univerzitetu Crne Gore. Specijalizirala je Uporedno medijsko

pravo i medijske politike na Univerzitetu u Oksfordu, Regionalnu saradnju i evropske integracije na Univerzitetu u Splitu (COIMBRA program), Političke i ekonomske sisteme u organizaciji Karlovog i Džordžtaun univerziteta, a Demokratiju, ljudska prava i upravljanje konfliktima na Nansen akademiji u Norveškoj. Prošla je kroz niz programa alternativnog obrazovanja u oblasti razvoja organizacijskih kapaciteta i demokratskog rukovođenja. Koautorka je publikacije *Vrijednosne orijentacije i nivoi društvenog aktivizma studenata Crne Gore* i urednica nekoliko knjiga.

Dr Nebojša Vučinić, redovni profesor *Međunarodnog javnog prava* i *Ljudskih prava* na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore i na postdiplomskim studijama *Demokratija i ljudska prava* u organizaciji Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Bolonji. Stručnjak je za pomorsko pravo, ljudska prava i vladavinu prava. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Univerzitetu Crne Gore i Univerzitetu u Beogradu, a specijalizirao na Kolumbija univerzitetu (SAD). Direktor je Centra za ljudska prava Univerziteta Crne Gore. Bio je kandidat za sudiju Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. Najznačajnije knjige: *Međunarodnopravni status i zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda*, *Pravo na samoopredjeljenje*, *Jugoslovensko pravo i međunarodni standardi*, *Ljudska prava i slobode*. Korednik je zbornika *Ljudska prava za nepravnike* i autor brojnih članaka i eseja.

Dr Čedomir Čupić, redovni profesor *Opšte sociologije* i *Političke antropologije* na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, *Sociologije* na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i *Političke antropologije* na Pravnom fakultetu u Podgorici, na Univerzitetu Crne Gore. Na Odsjeku za politikologiju Pravnog fakulteta u Podgorici u školskoj 2004/2005. predaje izborni predmet *Moral i politika*. Predsjednik je Upravnog odbora Beogradske otvorene škole. Član je Predsjedništva Udruženja Srbije za političke nauke, član Sociološkog društva Srbije, član Nezavisnog udruženja novinara Srbije. Od 1981. do 1989. bio je urednik i zamjenik glavnog i odgovornog urednika časopisa *Gledišta*. Od 2000. godine član je uredništva časopisa *Eurotranzicija*. Jedan je od redaktora *Enciklopedije političke kulture*. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Univerzitetu u Beogradu. Objavio je niz radova u domaćim i stranim časopisima. Najznačajnije knjige: *Politika i zlo*, *Politika i poziv*, *Politička antropologija – hrestomatija*, *Sociologija (struktura – kultura – vladavina)*, *Dijalog u politici i politički dijalog*.

Aleksandar – Saša Zeković, koordinator programa ljudskih prava i voditelj Škole za ljudska i manjinska prava u CGO-u, trener/konsultant u CRNVO-u i

u Međunarodnoj grupi za manjinska prava iz Londona. Nezavisni je istraživač kršenja ljudskih prava u Crnoj Gori. Bio je direktor Studentskog kulturnog centra, izvršni direktor Građanske kuće i šef kancelarije Fonda za humanitarno pravo u Crnoj Gori. Član je Komisije za izradu nacrtu Zakona o slobodama i pravima nacionalnih manjina, Tima za izradu alternativnog izvještaja o primjeni Okvirne konvencije Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, Radne grupe za izradu Nacrta zakona o prijestonici, Fokus-grupe Instituta za strateške studije i prognoze za studiju *Antikorupcijski stubovi Crne Gore*. Član je redakcije *Građanina*, saradnik *Hrvatskog glasnika*, *Almanaha*, web portala www.bosnjaci.net i East West Instituta. Dobitnik je nagrade “Oslobođenja Cetinja”. Diplomirao je ekonomiju na Univerzitetu u Kragujevcu. Autor je ili priređivač preko 100 tekstova iz oblasti ekonomije, ljudskih i manjinskih prava i razvoja civilnog društva. Najznačajniji radovi: *Cetinje i vizija informatičkog društva*, *Mali Internet rječnik*, *Direktorijum NVO-a grada Cetinja*, *Prigovor savjesti i civilna služba u Crnoj Gori*, *Manjinska prava i Građanska čitanka*.

Zoran Pažin, predsjednik Osnovnog suda u Podgorici. Ranije je bio na funkciji zamjenika predsjednika Osnovnog suda, a bio je i predsjednik građanskog odjeljenja Osnovnog suda u Podgorici. Profesionalno iskustvo sticao je u Osnovnom sudu u Danilovgradu, Pljevljima i Podgorici. Od 2001. do 2003. obavljao je dužnost člana Izvršnog odbora Udruženja sudija RCG, a tokom 2003. i 2004, sekretara Udruženja sudija RCG. Tokom 2002, na poziv Savjeta Evrope boravio je u Strazburu, kao prvi sudija iz Crne Gore, radi upoznavanja sa sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava. Specijalizirao je Rukovođenje sudovima i sudskom administracijom u Sjedinjenim Američkim Državama, na poziv vlade SAD. Osnivač je i član Svjetskog udruženja za upravljanje sudovima. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Osnivač je i član Svjetskog udruženja za upravljanje sudovima. Aktivan je u brojnim projektima koji se bave afirmacijom vladavine prava i jačanjem nezavisnosti i nepristrasnosti sudstva, kao predavač i koordinator. Objavio je više radova na navedene teme.

Dr Šerbo Rastoder, redovni profesor na Odsjeku za istoriju i geografiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću, predavač na Pravnom fakultetu u Podgorici i na postdiplomskim studijama Filozofskog fakulteta u Tuzli. Učesnik je niza međunarodnih projekata iz oblasti istorije, istoriografije i multikulturalizma. Član je ekspertske grupe UN na projektu *Dissolution of Yugoslavia*. Takođe je član Odbora za istorijske nauke CANU, Upravnog odbora Istorijskog instituta, Savjeta RTVCG. Urednik je časopisa *Almanah*. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Autor je preko

100 naučnih priloga, članaka i rasprava i preko 100 prikaza, priloga, bilješki i osvrtu. Najznačajniji radovi: *Dr Nikola Dobrečić, arcibiskup barski i primas srpski 1872-1955, život i djelo - Prilog izučavanju istorije barske arcibiskupije* (koautor), *Životna pitanja Crne Gore 1918-1929, Političke borbe u Crnoj Gori 1918-1929, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I - IV Zbornik dokumenata, Političke stranke u Crnoj Gori 1918-1929, Janusovo lice istorije, Istorija za IV razred gimnazije* (koautor), *Montenegro in Transition - Problems of Identity and Statehood, A Short of the History of Montenegro* (koautor), *Crna Gora u egzilu I-II, The Development of Historiography in Montenegro 1989- 2001, Crna Gora i velike sile* (koautor).

Vladimir Marić, od 2001. do 2004. godine radio je kao programski koordinator u Nansen dijalog centru u Mostaru. Član je Upravnog odbora Udruženja za odnose s javnošću u BiH i Transparency Internationala BiH. Diplomirao je Medijske metode sa studijem televizije na Luton univerzitetu u Velikoj Britaniji. Autor je mnogih radova o ulozi medija u društvu i o korupciji u tranzicijskim društvima, koji su objavljeni u renomiranim časopisima.

Dr Veselin Pavićević, vanredni profesor na predmetima *Sociologija, Politički sistem i Teorija izbora i izborni sistemi* na Ekonomskom fakultetu, *Izbori i izbornopravo* na Pravnom fakultetu i *Javno mnjenje* na Odsjeku za politikologiju Pravnog fakulteta u Podgorici. Saradnik je na projektima IFES-a (International Foundation for Electoral Systems - Washington); OEBS-a, USAID-ORT-a, CESID-a i Sociološkog centra Crne Gore. Od 2004. je rukovodilac Odjeljenja za empirijska istraživanja pri CEDEM-u. Od 1999. do 2002, bio je predsjednik Asocijacije debatnih klubova Crne Gore. Predsjednik je Programskog savjeta CEMI-a od maja 2001. Član je Odbora za pravne i političke nauke CANU. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Podgorici, magistrirao na Pravnom fakultetu u Beogradu, doktorirao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Objavio je niz naučnih i stručnih radova, vodio veliki broj istraživanja javnog mnjenja, kao odgovorni istraživač i metodolog. Najznačajnija djela: *Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori 1990-1996, Vrijednosne orijentacije i nivoi društvenog aktivizma studenata Crne Gore* (koautor), *Distributivni elementi izbornog sistema, Parlamentarizam u Crnoj Gori 1905 – 2001* (koautor), *Reforma izbornog sistema Crne Gore* (koautor), *Model Zakona o političkim partijama* (koautor).

Lisa McLean je direktorka Nacionalnog demokratskog instituta za međunarodne poslove u Crnoj Gori. Od 1999, na toj funkciji, sarađuje sa predstavnicima političkih partija, parlamenta, a radi i na programima razvoja građanskog društva.

U okviru NDI-a, od 1990. je radila na razvijanju međunarodnih političkih programa u Albaniji, Boliviji, BiH, Bugarskoj, Hrvatskoj, Gruziji, Mađarskoj, Liberiji, Makedoniji, Peruu, na Zapadnoj obali i u Gazi. Gotovo dvije godine bila je viši savjetnik NDI-a za političke i građanske organizacije. Dugo je obavljala funkciju specijalnog predstavnika NDI-a u Bugarskoj i Slovačkoj. U jednom periodu radila je za organizaciju »Savjet za dvije Amerike«, kao direktorka javnih poslova i kao izvršna direktorka meksičko-američkog Poslovnog komiteta (MEXUS) u Vašingtonu, DC. Završila je ekonomiju na Bostonskom koledžu, a magistrirala međunarodne odnose u Školi za napredne međunarodne studije na Univerzitetu »John Hopkins«.

Ljubomirka Ljupka Kovačević, koordinatorka ŽINEC-a (Ženskog informativnog edukativnog centra) u okviru nevladine organizacije ANIMA iz Kotora, čija je i jedna od osnivačica. Od 1990. do 2000. bila je supervizorka programa CATH i facilitatorka na seminarima međunarodne organizacije "World Vision", vezanim za rad sa izbjeglicama iz Hrvatske i Kosova. Od 1993. do 1995, bila je angažovana i na programima psihološke pomoći bivšim zatvorenici i djeci iz BiH, kroz projekte Danskog savjeta za izbjeglice i UNICEF-a. Od 1976. do 1999. radila je kao psihološkinja i psihoterapeutkinja u psihijatrijskoj bolnici u Kotoru. Diplomirala je psihologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, postdiplomske studije iz oblasti psihoterapije na Univerzitetu u Zagrebu, a edukaciju o posttraumatskoj terapiji u Kotoru. Posljednjih godina bavi se feminističkom teorijom i aktivizmom, nenasilnom komunikacijom i rješavanjem konflikata, kao i individualnim analitičkim savjetovanjem.

Mr Zoran Stojiljković, asistent na predmetima *Politička sociologija* i *Sociologija savremenog društva* na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Potpredsjednik je Ujedinjenog granskog sindikata "Nezavisnost" i član Socijalno-ekonomskog savjeta Vlade Republike Srbije. Diplomirao je i magistrirao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, a trenutno radi na doktorskoj tezi „Partije i partijski sistemi“. Na poziv Vlade SAD, tokom 2000. godine boravio je u Sjedinjenim Američkim Državama i specijalizirao obrazovanje sindikata, a 2002. norveško iskustvo u funkcionisanju socijalnog i političkog dijaloga u Norveškoj. Stručnjak je za oblasti političkog organizovanja, civilnog društva (posebno sindikata u tranziciji), socijalnog konflikta i dijaloga. Autor je brojnih tekstova, analiza, studija i prikaza, koji su objavljivani u zemlji i inostranstvu. Najznačajniji radovi: *Rečnik demokratije*, *Potisnuto društvo* (koautor), *Uloga sindikata u tranziciji* (urednik i koautor), *Zbornik za sindikalno obrazovanje* (koautor).

Stevo Muk, izvršni direktor Centra za razvoj nevladinih organizacija (CRNVO).

Aktivan je i kao trener i konsultant u oblastima civilnog društva i razvoja nevladinih organizacija. Radio je kao koordinator programa razvoja civilnog društva, medija i romskog programa Instituta za otvoreno društvo, Crna Gora. Član je Savjetodavnog odbora “Orfeus” mreže resursnih centara u centralnoj i istočnoj Evropi, kao i Savjetodavnog odbora Balkanskog fonda za demokratiju. Osnivač je i član Upravnog odbora NVO Grupa za promjene. Bio je osnivač i direktor NVO Studentska alternativa. Ima dugogodišnje iskustvo u oblastima razvoja NVO, građanskog obrazovanja, javnih kampanja, umrežavanja, prikupljanja sredstava, upravljanja neprofitnim organizacijama, upravljanja projektima, strateškog planiranja. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Podgorici, a postdiplomske Evropske i jugoistočnoevropske studije završava na Univerzitetu Crne Gore. Prošao je kroz niz programa alternativnog obrazovanja u oblasti razvoja kapaciteta nevladinih organizacija. Učesnik je više nacionalnih, regionalnih i međunarodnih okruglih stolova, konferencija i seminara, posvećenih nevladinim organizacijama, civilnom društvu, antikorupciji, demokratiji i ljudskim pravima. Objavljuje tekstove na teme razvoja civilnog društva, demokratije i razvoja NVO.

Dr Ratko Božović, redovni profesor *Teorije kulture* i *Sociologije masovnog komuniciranja* na Odsjeku za politikologiju Pravnog fakulteta u Podgorici, i *Sociologije kulture* na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Od 1963. do 1997. bio je redovni profesor na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, na predmetima *Teorija kulture*, *Sociologija kulture* i *Javno mnjenje*, kao i dugogodišnji šef Katedre za novinarstvo i političku sociologiju i rukovodilac smjera *Sociologija kulture i kulturna politika* na postdiplomskim studijama FPN-a. Predavao je i na Fakultetu dramskih umetnosti, Fakultetu likovnih umetnosti i na Filološkom fakultetu u Beogradu, kao i na magistarskim studijama Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Specijalizirao je u Parizu i Njujorku. Autor je oko 300 naučnih radova, 150 stručnih radova, 15 naučnih projekata. Najznačajnija djela: *Kultura slobodnog vremena*, *Metamorfoze igre*, *Iskušenja slobodnog vremena*, *Nedoumice oko kulture*, *Lavirinti kulture*, *Pod znakom pitanja*, *Kroz crveno*, *Kult – ura*, *Noćna mora*, *Izveštaj iz ludnice*, *Razbijeno ogledalo*, *Putovanje u noć*, *Nulta tačka*, *Sedmorica iz Stradije*, *Uzaludna knjiga*, *Bez maske*, *Sedmo nebo*, *Dnevnik 2000*, *Dominacija i otpor*, *Sumrak vrline* itd.

Koča Pavlović, direktor Nezavisne produkcijske grupe Obala. Cjelokupan dosadašnji radni angažman proveo je kao novinar i televizijski producent, u

brojnim domaćim i stranim dnevnim listovima, nedjeljnicima i mjesečnicima, kao i u elektronskim medijima. Od 1998. do 2001, rukovodio je televizijom NTV Montena, a od 2003. do 2004, Televizijom Budva. Bio je angažovan kao politički analitičar za agenciju CEE-INFO-Consultoria Empresarial LDA (Lisbon, Portugal) i kao medijski savjetnik u OEBS-ovoj Radnoj grupi, Monitoring odjeljenje. Jedan je od osnivača Instituta za medije Crne Gore, regionalne medijske organizacije SEEMO i nedavno osnovane Asocijacije privatnih TV produkcija ex-YU prostora. Na Bijenalu u Veneciji (Italija) izlagao skupa sa grupom crnogorskih umjetnika u okviru projekta "Oreste" (Italijanski paviljon, vizuelne umjetnosti, 1999). Studirao je na Elektrotehničkom fakultetu u Podgorici, a specijalizirao istraživačko novinarstvo u Berlinu i Mastrihtu. Autor je dugometražnog dokumentarnog filma *Rat za mir*, koji se bavi pohodom JNA na Dubrovnik 1991, a u oblasti filmske i TV dokumentaristike predstavlja do sada jedini crnogorski pokušaj objektivnog sagledavanja nedavne prošlosti. Objavljivao je autorske tekstove u gotovo svim crnogorskim dnevnim listovima i nedjeljnicima, kao i političke komentare u međunarodnim časopisima.

Dr Saša Popović, vanredni profesor *Finansijskog menadžmenta, Analize berzanskog poslovanja i Portfolio menadžmenta* na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Crnoj Gori. Predsjednik je Nove berze hartija od vrijednosti Crne Gore AD i potpredsjednik Odbora direktora Društva za upravljanje Atlasmont AD. Takođe je rukovodilac Centra za statistička istraživanja i prognoze MODUS. Od 2002. do 2004. bio je predsjednik Upravnog odbora Atlasmont banke AD. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Univerzitetu Crne Gore i Univerzitetu u Beogradu, a specijalizirao na Birbek koledžu, Univerzitet u Londonu (UK) i Kolumbija univerzitetu (SAD). Dobitnik je *Fulbrajtove* stipendije (2001-2002). Objavio je monografiju *Portfolio analiza - kvantitativni aspekti investiranja u hartije od vrijednosti*, a u pripremi je udžbenik *Analiza berzanskog poslovanja*. Kreator je web portala www.finansije.net. Najznačajniji radovi: *Trade Policies and Institutions in the Countries of SEE in the EU Stabilization and Association Process, Case Study - Montenegro* (The World Bank), *The Role of Capital Markets in the Transition of the Montenegrin Economy* (South East Europe Review) i drugi.

Nebojša Medojević, izvršni direktor Grupe za promjene. Od 1991. do 1999. radio je kao savjetnik u Agenciji za ekonomsko prestrukturiranje i strana ulaganja Vlade RCG. Koordinator je NVO Centar za tranziciju, od 1999. Bio je jedan od osnivača prvog studentskog mirovnog pokreta u Crnoj Gori "Studentski forum", zatim „Reformskih snaga“, kasnije Socijaldemokratske partije CG, i jedan od članova njenog rukovodstva. Jedan je od osnivača i član

grupe nezavisnih ekonomista G17. Stručnjak je za pitanja privatizacije u Crnoj Gori i zemljama centralne i istočne Evrope, i u tom svojstvu aktivan u brojnim projektima u zemlji i inostranstvu. Diplomirao je na Elektrotehničkom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Objavio je više od 100 članaka i studija o problemima postkomunističkih tranzicionih društava. Najvažnije knjige: *Ekonomija Crne Gore u tranziciji*, *Masovna vaučerska privatizacija*, *Javne nabavke*, *Privatizacija i korupcija*, *Konflikt interesa*.

Ana Zec, pravna savjetnica u Kancelariji Savjeta Evrope u Podgorici. Diplomirala je na Pravnom fakultetu u Podgorici, a specijalizirala na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti.

Momčilo Radulović, generalni sekretar Evropskog pokreta u Crnoj Gori i koordinator Škole evropskih integracija u Podgorici. Ranije je obavljao dužnosti političkog savjetnika šefa kancelarije OSCE-a u Crnoj Gori, medijskog analitičara, menadžera projekta OSCE/ODIHR u oblasti medijskog monitoringa i nacionalnog savjetnika pri projektima OSCE-a. Bio je i na funkciji koordinatora za međunarodnu saradnju u okviru Centra za građansko obrazovanje. Diplomirao je na Odsjeku za međunarodne odnose Fakulteta političkih nauka na Univerzitetu u Beogradu. Na istom fakultetu trenutno završava postdiplomske studije u oblasti predmeta Političke sociologije. Međunarodne odnose i savremeni politički sistem Norveške specijalizirao je na Univerzitetu u Oslu, a specijalističke programe u oblasti ekonomije i politike pohađao u Pragu, u organizaciji Karlovog i Džordžtaun univerziteta, i u Los Angelesu, u organizaciji Džordž Mejson univerziteta iz Vašingtona. Eseje, kritike, članke i studije objavljivao je u domaćim i stranim časopisima. Urednik je Priručnika Škole evropskih integracija.

Dr Milan Popović, redovni profesor *Savremenih političkih sistema* i *Sociologije politike* na Pravnom fakultetu, i *Političkog sistema* na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Crnoj Gori. Osnivač je i prvi direktor Centra za međunarodne studije Univerziteta Crne Gore (2001 – 2002) i rukovodilac postdiplomskih Evropskih i jugoistočnoevropskih studija tog centra (2002-2003). Član je Izvršnog odbora postdiplomskog Inter-University Center, Dubrovnik, Hrvatska. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Univerzitetu Crne Gore i Univerzitetu u Beogradu. Specijalizirao je na Univerzitetu u Saseksu, Brajton (UK), na Volerstinovom »Fernand Braudel« centru (SAD), čiji je član i danas. Najznačajniji radovi: *Politička ekonomija i politika*, *Dileme političkog pluralizma*, *Ritam sveta: škola svetskog sistema Imanuela Volerstina*, *Žargon periferije: balkanska postmoderna 1*, *Posle hladnog rata: balkanska postmoderna 2*, *Politički aparthejd: balkanska postmoderna 3*, *Crnogorska alternativa: balkanska postmoderna 4*, *Savremeni*

politički sistemi (koautor), *Montenegrin Mirror: Polity in Turmoil 1991 – 2001*, *Globalna prašina*. Autor je i preko 100 naučnih, stručnih i publicističkih radova, članaka i prikaza u poznatim domaćim i međunarodnim listovima, časopisima i zbornicima.

SADRŽAJ:

Uvodne napomene	7
<i>Prepreke na putu razumevanja, poverenja i pomirenja – Dr Đuro Šušnjić</i>	9
<i>Demokratija i konflikt – Tanja Tankosic - Kelly</i>	15
<i>Značaj i uloga tolerancije u demokratskom društvu – Daliborka Uljarević</i>	23
<i>Ljudska prava – pojam i međunarodno pravna zaštita – Dr Nebojša Vučinić</i>	35
<i>Intelektualna i moralna autonomija kao preduslov i rezultat ljudskih prava – Dr Čedomir Čupić</i>	47
<i>O kulturi ljudskih prava – Aleksandar-Saša Zeković</i>	55
<i>Načelo javnosti kao atribut pravičnosti – Zoran Pažin</i>	63
<i>Odnos nacionalnog i demokratskog kroz jugoslovensko iskustvo – Dr Šerbo Rastoder</i>	75
<i>Nacionalno i demokratsko – primjer Bosne i Hercegovine – Vladimir Marić</i>	85
<i>Izborna demokratija i modeli njenog ostvarivanja – Dr Veselin Pavićević</i>	93
<i>Političke partije i kampanje – Lisa McLean.....</i>	107
<i>Rodna ravnopravnost i demokratija – Ljubomirka Ljupka Kovačević</i>	113
<i>Demokratija još (ne) stanuje ovde – Mr Zoran Stojiljković</i>	125
<i>Razvoj nevladinih organizacija u Crnoj Gori – Stevo Muk</i>	141
<i>Dijalog u nedostatku dokaza (prilog medijskoj kulturi) – Dr Ratko Božović</i>	151

<i>Demokratija, odgovornost i mediji - Koča Pavlović</i>	163
<i>O demokratiji i ekonomiji – Dr Saša Popović.....</i>	173
<i>Demokratija u tranziciji – ekonomske reforme u Crnoj Gori – Nebojša Medojević</i>	183
<i>Savjet Evrope i Evropski sud za ljudska prava – pojam i značaj institucija u procesu evropskih integracija – Ana Zec</i>	195
<i>Evropske integracije i NVO sektor u Crnoj Gori – Momčilo Radulović.....</i>	203
<i>Mutacija – ideološki aspekt – Dr Milan Popović.....</i>	215
<i>Bilješka o autorima</i>	239

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

321.7(4)
341.231.14(4)

ДВАДЕСЕТ једна

21 priča o demokratiji / grupa autora ;
urednik Daliborka Uljarević ; [prevod Maja
Mugoša]. - Podgorica : Centar za građansko
obrazovanje : 2005 (Podgorica : 3M Makarije). -
252 str. ; 22 cm

Tiraž 500. - Bilješka o autorima: str. 239-243.
- Bilješke uz tekst.

ISBN 86-85591-01-5

1. Гл. ств. насл. 2. Уљаревић, Далиборка
а) Демократија - Европа б) Права човјека -
Европа

COBISS.CG-ID 9037328